

ספר

שם עולם

בירורי פוגיות ביאורים וחקרי הלכות
במלאכות שבת

בורר; דש; פוחט; פוחק; לש

טבת תשע"ט

כולל 'רצופות'

כתיב בישעיהו (נו, ד-ה): כִּי־כֹה אָמַר ד' לַפְּרִיסִים אֲשֶׁר יִשְׁמְרוּ אֶת־שַׁבָּתוֹתַי וּבָחֲרוּ בְּאֲשֶׁר הִפְצֵתִי וּמַחֲזִיקִים בְּבְרִיתִי. וְנָתַתִּי לָהֶם בְּבִיתִי וּבְחֻמּוֹתַי יָד וְשֵׁם טוֹב מִבָּנִים וּמִבָּנוֹת שֵׁם עוֹלָם אֶתֶּן־לָוּ אֲשֶׁר לֹא יִכָּרֵת.

ספר זה עוסק בבירור גדרי ופרטי הדינים של מלאכות שבת: בורר, דש, סוחט, טוחן, לש, והגימט' של כל אלו יחדיו עולה כסיפיה דהאי קרא, 'לו אֲשֶׁר לֹא יִכָּרֵת'.

הדברים נלמדו ונכתבו בעיצומה של שנת האבל אחר העלות הענק, אבינו רועינו ומאור עינינו, רבינו הגדול רבי שמואל בן מרן הגאון רבי שלמה זלמן אויערבאך זצוק"ל הכ"מ, ויהיה לו כ'שם עולם', שם משמואל, כי כל אשר לנו – שלו הוא, מכוהו ובזכותו. ד' הוא נחלתו, בגן עדן תהא מנוחתו.

קונטרס בגדרי מלאכת בורר ודיניה

ענף א: בשיטת התוס' דברירה בעי דווקא אוכל ופסולת

ענף ב: בירור שיטת הרמב"ם בדין בורר שני מיני אוכלין

ענף ג: הערות וצייונים בדברי הראשונים והפוסקים

ענף ד: חקרי הלכה למעשה

בס"ד, חודש מרחשון, כולל 'רצופות' מושב חדיד ת"ו.

קונטרס בגדרי מלאכת בורר

[שבת עד, א] בגמ', תנו רבנן היו לפניו מיני אוכלין בורר ואוכל, בורר ומניח. ולא יברור, ואם ברר חייב חטאת.

ענף א: בשיטת התוס' דברירה בעי דווקא אוכל ופסולת

מוצא דברי התוס' דפשיטא להו דשייכא ברירה רק בתערובת אוכל ופסולת

[א] כתבו התוס' וז"ל, היו לפניו שני מיני אוכלין גרסינן – וכן פירש ר"ח דבאוכל מתוך אוכל שייכא ברירה שבורר אותו שאינו חפץ לאכול מתוך אותו שרוצה לאכול, דאיתו שאינו חפץ בו חשיב פסולת לגבי אותו שחפץ לאכול.

והנה יש לדון מהו מוצא לשון התוס' שנראה מדבריהם דפשיטא להו שבכל מלאכת ברירה אנו צריכים שיהיו לנו בתערובת אוכל ופסולת, ומתוך כך פירשו שגם בברירת שני מיני אוכלין איכא פסולת.

ובפשוטו יש לומר דהיינו משום דברי רב המנונא בשמעתין דמוקי להך ברייתא באוכל מתוך פסולת, ועל כן מוכרח שהברייתא מיירי בכה"ג, וכן הוא מפורש בלשון הריטב"א בביאור שיטת רש"י, וז"ל, גירסת רש"י ז"ל היו לפניו [מיני] אוכלין. ולא גרים שני מיני אוכלים, דהכא בבורר אוכל מתוך פסולת הוא כדאיתא לקמן, ולא בבורר אוכל מתוך אוכל.¹

אולם ריהטת לשון התוס' משמע טפי שלא אתו עלה רק מצד אוקימתא דברייתא, אלא מצד עיקר הגדרת מלאכת ברירה, והיינו משום דסברי דלא שייכא בב' מיני אוכלין מלאכת ברירה אם לא שנקרא להם שמות אוכל ופסולת², וכן ביאר הפמ"ג בראש יוסף כאן³. וכן מסיק הט"ז (סי' שיט ס"ק ג).

¹ ובאמת צ"ע טובא, באם נימא בשיטת הרמב"ם דפליג על סברת התוס' וסבר דברירת ב' מיני אוכלין אינה נידונית כברירת פסולת מתוך אוכל, וכפי שנדון להלן בענף ב כמה נפ"מ להלכה, ונימא דגרים כגירסת רבינו חננאל בברייתא 'ב' מיני אוכלין', היכי קאמר רב המנונא דבורר ואוכל – אוכל מתוך פסולת, הלא מיירי בב' מיני אוכלין.

² וכבר מצינו כן להדיא בשיטת כמה ראשונים דסברי להדיא הכי דלא שייך מציאות של ברירה בב' מיני אוכלין, יעויין בלשון המאירי כאן, וז"ל, גדולי הפוסקים גורסים בשמועה זו, היו לפניו שני מיני אוכלין. ומפרשי' בדבריהם שהאוכל האחד ראוי לאכלו כשהוא חי והאחר אינו ראוי לאכלו אלא לאחר שנתבשל, וזה בורר לו אותו שראוי לאכול כשהוא חי, והרי הוא כאוכל מתוך פסולת, אבל בשניהם ראויים לאכלן חיים אין כאן ברירה אא"כ בהרבה מינים, ויעו"ש דפליג.

ושיטה זו שמביא המאירי זוהי שיטת ספר ההשלמה, וכן הוא בספר אהל מועד ובספר המאורות.

³ ועי' פנ"י בביאור שיטת רש"י שכתב דלא גרסינן שני, שבאוכל מתוך אוכל לא שייך ברירה ורק אוכל מתוך פסולת זה הוא עיקר ברירה דהוי במלאכת המשכן, יעו"ש. ומ"מ נראה שעדיין אנו צריכים לבאר גדר החילוק, דהא מיהת ודאי לא בעינן דומיא דמלאכת המשכן ממש.

וּכֵן יֵשׁ לְדוֹן בְּשִׁטַּת רַשִׁי דְּלֹא גֵרַם כֻּלָּל שְׁנֵי מִינֵי אוֹכְלִין, וּבִפְשׁוּטוֹ דִּהְיִינוּ מִשּׁוּם דְּסִבֵּר דְּלִיכָא מְלָאכְתָּא בְּרִירָה בְּכַהֲ"ג, עִי' בַּחֲת"ס וּבִמְגַן אֲבוֹת לְמַהֲר"ם בִּנְעָט].

הַפְלָגַת הַט"ז בְּשִׁטַּת הַתּוֹס' שֶׁסִּבְרַתָּם מֵהֵנִיא גַם לְאִסּוּר בְּרִירָה בְּמִין אֶחָד

[ב] וְהֵנָּה הַט"ז (ס"ק ג') בְּתוֹךְ דְּבָרָיו בְּחֻדְשׁוֹ דִּין הָאִסּוּר לְבָרוּר בְּמִין אֶחָד כְּתֹב וּז"ל, וְתוֹ דְּבִאוּכָל הַמַּעֲוָרֵב עִם פְּסוּלָתָא הוּא בְּמִין אֶחָד, וְה"ה אִם אֵין שֵׁם פְּסוּלָתָא רַק שְׂרוּצָה לְהֵנִיחַ קִצְתָּ מִמֶּנּוּ מִקְרִי אוֹתוֹ הַשְׁיֹר פְּסוּלָתָא כְּמ"ש הַטוֹר בְּסִמּוּךְ בִּב' מִינִים וְהוּא הָדִין בְּזֶה דְּמֵאִי שָׂנָא, וְכֵן מִשְׁמַע בְּדִבְרֵי ר"ח שֶׁמִּבְיָאִים הַתּוֹסֵפוֹת פֶּרֶק כֻּלָּל גָּדוֹל.

וְכֹתֵב ע"ז בְּנִשְׁמַת אָדָם, וּז"ל, וּמִש"כ הַט"ז דְּכֵן מִשְׁמַע מֵתוֹס' תְּמוּהָ, וְאִדְרַבָּה אִיפְכָא מִשְׁמַע, דְּרַשִׁי כְּתֹב דִּל"ג שְׁנֵי, וְתוֹס' כְּתֹבוּ דְּגִרְסִינֵן שְׁנֵי דְּבִאוּכָל מֵאוּכָל שִׁיךְ בְּרִירָה כְּדֵאִיתָא בִּירוּשְׁלָמִי מוֹכַח דִּס"ל לְתוֹס' דְּלִגְרִיסַת רַשִׁי לֹא שִׁיךְ בְּרִירָה כֻּלָּל בְּאוֹכְלִין אֵלֹא דְּסוּגִיָּא דְּשִׁמְעֵתָא הוּא שְׁבוּרָר פְּסוּלָתָא מֵאוּכָל וְלֹכֵן לֹא גֵרַם שְׁנֵי, אֲבָל הַתּוֹס' כְּתֹב דְּגִרְסִינֵן שְׁנֵי וְא"כ מוֹכַח דְּדוּקָא בִּב' מִינֵי אוֹכְלִין ס"ל לְתוֹס' דְּשִׁיךְ בְּרִירָה אֲבָל לֹא בְּמִין אֶחָד. עֵכ"ד. וְכֵן תְּמוּהָ הַפְּמ"ג וּבְתוֹס' שֶׁבֶת.

אוּלָּם בְּאִמַּת נִרְאָה בְּכוּוֹנַת הַט"ז, דִּס"ל שֶׁסִּבְרַתָּם הַתּוֹס' שֶׁמָּה שְׁבוּרָר אוֹתוֹ שְׁאִינוּ חִפְּץ לְאוֹכֹל מִתּוֹךְ אוֹתוֹ שְׂרוּצָה לְאוֹכֹל, אוֹתוֹ שְׁאִינוּ חִפְּץ בּוֹ חֲשִׁיב פְּסוּלָתָא לְגַבִּי אוֹתוֹ שֶׁחִפְּץ לְאוֹכֹל, מֵהֵנִיא נְמִי בְּבְרִירָה בְּמִין אֶחָד לְהַחֲשִׁיב אֶת מָה שְׁבוּרָר כְּאוֹכֹל וְאִזִּי נִמְצָא שִׁישׁ כֹּאן אוֹכֵל וּפְסוּלָתָא, וְתוֹ ה"ל ב' מִינִים. [וְכֵן בִּיָּאָר מוֹרִינוּ הַגְר"א לִיבְרַמֶּן שְׁלִיט"א בְּסִפְרָא בֵּית אֱלִיהוּ (ס') ח מִרְאָה אֱלִיהוּ ס"ק ג') וּמִבְיָא בְּשֵׁם חֲמִיד מִשָּׁה, יַעו"ש].

בְּרַם אַחֵר הָעִיּוֹן נִרְאָה שֶׁצִּדְקוֹ דְּבָרֵי הָאֲחֵרוֹנִים בְּתַמִּיחָתָם עַל הַט"ז, שֶׁהֵרִי סִבְרַתָּם הַתּוֹס' בָּאָה רַק לְמִצּוֹא בְּתוֹךְ הַתְּעֻרּוּבָתָא שֶׁל ב' מִינֵי אוֹכְלִין אִיָּה מְקוֹם אוֹכֵל וְאִיָּה מְקוֹם פְּסוּלָתָא, וְהֵינּוּ שֶׁהַתּוֹס' סִבְרִי שֶׁמֵּהוּת מְלָאכְתָּא בְּרִירָה הִיא לְבָרוּר אוֹכֵל מִפְּסוּלָתָא, וְכֵן"ל, וְלִזְוָה מֵהֵנִי סִבְרַתָּם הַתּוֹס' לְהַחֲשִׁיב מָה שֶׁחִפְּץ בּוֹ וְבוּרָר כְּאוֹכֵל וְמָה שְׁאִינוּ חִפְּץ כְּפְסוּלָתָא, אֲבָל מִנָּא לֵן דְּסִבְרָא זֶה תוֹעִיל לִיצוּר תְּעֻרּוּבָתָא חֲדָשָׁה שֶׁל שְׁנֵי מִינִים – אוֹכֵל וּפְסוּלָתָא, וְעִי"ז לְאִשׁוּוּי לְפְסוּלָתָא כְּמִין אַחֵר וְלְהַחֲשִׁיב הַפְּעוּלָה כְּבְרִירָתָא ב' מִינִים.

עִיּוֹן בְּהִבְנַת סִבְרַתָּם הַתּוֹס' וּבְמֵאִי מִיָּרִי

[ג] אֲמַנְסָם יֵשׁ לְדוֹן בְּעִיקָר דְּבָרֵי הַתּוֹס', דְּרִיחַטָּת לְשׁוֹנָם מִשְׁמַע דְּמִיָּרִי שֶׁמִּין אֶחָד אֵינוּ חִפְּץ בּוֹ כֻּלָּל, וְאֵין זֶה מִצַּד שְׂרָק מַעֲדִיף לְאוֹכֹל תַּחֲלִילָה אֶת הַמִּין הַשְּׁנִי, וְדוּחָה עֵתָה אֶת אֲכִילַת הַמִּין הַשְּׁנִי. וּנְפ"מ בְּזֶה בְּאוֹפֵן שְׁבוּרָר עַל מִנַּת לְאוֹכֹל אֶת הַמִּין הַשְּׁנִי לְאַחֵר זְמַן, דְּבִכָּהֲ"ג אוֹלִי לֹא נִחְשָׁב שֶׁמָּה שְׁאִינוּ חִפְּץ לְאוֹכֹל עֵתָה יַחֲשִׁיבֵנוּ כְּפְסוּלָתָא.

וְעִיּוּן הַיֵּטֵב בְּדְרִישָׁה וּבְט"ז (ס"ק יב') שֶׁנִּרְאָה מִדְּבָרֵיהֶם בְּבִירוּר שֶׁעִיקָר סִבְרַתָּם הַתּוֹס' מִשּׁוּם שֶׁהוּא רוּצָה לְאוֹכֹל עֲבָשִׁי מִין אֶחָד, יַעו"ש⁴.

אוּלָּם בְּפְמ"ג דְּקִדָּק יִפָּה שֶׁבְּדִבְרֵי הַתּוֹס' לֹא נִזְכְּרָה תִּיבַת 'עֵתָה', וְאִילוּ בְּלִשׁוֹן הַרָא"שׁ וְהַטוֹר אִיתָא חֲכִי, וּמִזֵּה נִרְאָה שֶׁנִּחְלָקוּ בְּנִקּוּדָה זֶה, וְלִדְעַת הַתּוֹס' לֹא סָגִי בְּמָה שְׁאִינוּ חִפְּץ בְּמִין זֶה עֵתָה.

וְיַעו"ש עוֹד בְּפְנ"י שֶׁהוֹסִיף לְדִיּוֹק בֵּן מִסִּיּוֹם דְּבָרֵי הַתּוֹס' שֶׁהוֹסִיפוּ שָׁכֵן מִשְׁמַע בִּירוּשְׁלָמִי, הֵרִי שְׁנִתְכוּוֹנוּ לְחֻכִּיכָה אֶת עֵצֶם הַמוֹשֵׁג שֶׁשִׁיךְ בְּרִירָה בִּב' מִינֵי אוֹכְלִין, וְלֹא אֶת סִבְרַת הַיְדוּשִׁם דְּאוֹתוֹ שְׁאִינוּ חִפְּץ בּוֹ חֲשִׁיב פְּסוּלָתָא, שֶׁהֵרִי זֶה אֵינוּ מִשְׁמַע בִּירוּשְׁלָמִי מִיָּדִי.

⁴ וְכֵן נִקְטָא בְּפ' קֶרֶבֶן הָעֵדָה לִירוּשְׁלָמִי. וּבְסִפְרָא עֶרְוֶךְ הַשּׁוֹלְחָן כְּתֹב דְּמִיָּרִי 'בְּשַׁעֲתָא הָאֲכִילָה'.

ספק הפמ"ג בדעתו להניח שניהם לאחר זמן וסברת מו"ר זצוק"ל

[ד] ובביאור הלכה (סימן שיט סעיף ג ד"ה היו לפניו) כתב וז"ל, הנה הפמ"ג מסתפק דאם בירר מין אחד מחבירו ודעתו להניח שניהם אלאחר זמן אם שייך בזה ברירה דהי אוכל והי פסולת, ע"ש. ולענ"ד נראה פשוט מלשון הרמב"ם דס"ל דהברירה מה שבורר מין אחד מחבירו ועי"ז הוא כל מין בפ"ע זהו עצם המלאכה, אלא דאם דעתו לאכול תיכף והוא בידו הוי דרך מאכל, וא"כ ק"ו הדבר ומה היכא שהניח מין אחד על מקומו שייך שם ברירה וכ"ש בזה שלקח כל מין ומין וביררו לעצמו דחייב.

והנה בדברי הביה"ל נראה כאילו תפס על הפמ"ג מפסקי הרמב"ם, אבל המעיין היטב בדברי הפמ"ג בספרו ראש יוסף בשמעתין יראה שאמנם הוציא סברתו מתוך דברי התוס' כאן, ולא מספקא ליה אלא לשיטת התוס'.⁵

והנה בספר ארחות שבת (ח"א פ"ג סוף הערה ג) הביאו בשם מו"ר זצוק"ל הכ"מ לערער ביסוד סברת הפמ"ג שבברירת מין א' של אוכל ממין אחר וחפץ בשניהם לאחר זמן, הי מינייהו אוכל והי מינייהו פסולת, "דמסתבר שגם לפי תוס' יהא בזה חיוב, דכיון שאינו בורר לאכול לאלתר, ומקפיד על אכילת כל מין בנפרד, הרי הוא עושה בזה את המין השני לגבי הראשון כפסולת".

ולפי סברת מו"ר זצוק"ל בהבנת טעם חידוש התוס', אזי שם אוכל ופסולת לא נקבע מחמת שהוא חפץ במין א' ולא חפץ במין השני, אלא עצם מעשה הברירה והנמילה של אחד מחבירו ורצונו שלא יהיו מעורבים זה בזה, משוי למין השני כפסולת לגביו.

ולכאורה נראה שלפי סברא זו פשוט שאם חפץ במין אחד לאכול עתה ואח"כ יאכל המין השני סגי בזה להחשיבו כאוכל ואת המין השני לפסולת,⁶ ונראה שמחמת שדייק הפמ"ג

⁵ ובאמת לא אמר דבריו בשיטת הרמב"ם שלא נמצא זכר בדבריו להא דבעינן במלאכת בורר שיחיה תערוכת אוכל ופסולת. וראה להלן.

⁶ שוב התבוננתי שיתכן שדקדק מו"ר הכ"מ בלשונו שדווקא כבורר על מנת לאכול שניהם לאחר זמן, אזי יש לדון יותר את פעולתו כפעולת ברירה והפרדה, ואילו כאשר נוטל לאכול מין אחד לאלתר, אולי אין כאן פעולת ברירה אלא פעולת נמילה.

ומצאתי סמך להבנתי בשיטת מו"ר זצוק"ל הכ"מ, וכפי שיתבאר אי"ה.

כתב בספר שמירת שבת כהלכתה (פ"ג סעיף עב): קדירה אשר בה חמין ובשר, מותר להוציא ממנה את הבשר במזלג וכדו' סמוך לפני הסעודה, כדי לשומרו למנה שניה שבאותה הסעודה. ובהערה רמז כתב דדוקא לסעודה אחרת אסור, ומשמע שלאותה הסעודה מותר, אפי' אינו אוכלו מיד אלא רק למנה שניה, דחשיבא ברירה לאלתר, והוסיף שם שכן שמע מהגרשו"א זצ"ל.

ובספר מגילת ספר (סימן ו אות י) כתב להשיב על דבריו, שיש לדון בזה שהרי תוס' והרא"ש ביארו האיסור ברירה בב' מינים דאיתו שרוצה עתה מיקרי אוכל והשני נקרא פסולת, ויש לומר שגם אם יאכל שניהם באותה סעודה, מ"מ מה שרוצה לאכול למנה ראשונה נחשב לאוכל, ומה שיאכל אח"כ נחשב לפסולת, וכשבורר הבשר מתוך החמין הוי כבורר פסולת מאוכל.

וכתב במגילת ספר שם (הערה 5) ששמע מרבינו זצוק"ל סברא להקל בזה, שאף אם נחשיב את המנה השניה כפסולת הרי הוא בורר בשביל לאוכלו לאלתר באותה סעודה, ומצינו בפמ"ג סי' שיט במשכ"ז סק"ב שמותר לברור המין שאינו רוצה וליתנו לחבירו החפץ באכילתו, דאף שלגביו הוא פסולת ומתקן בברירתו את המין הנשאר, מ"מ יש כאן ההיתר של ברירה דרך אכילה כיון שנותן לחבירו החפץ במין זה, ואף שאסור לברור פסולת מתוך אוכל בשביל להאכיל הפסולת לבהמתו, וכמו שהוכיח הגרשו"א זצ"ל מההיא דתורמסין, יש

בלשון התוס' שבכה"ג לא מיירי התוס' שיחשב כפסולת, שוב מוכרח שהפמ"ג אינו מסכים עם סברא זו.

חילוק הסברות בין הט"ז להפמ"ג וחשבון השיטות

[ה] ובהכנת דעת הפמ"ג בשיטת התוס' נראה דסבר ששם אוכל ופסולת בעינן שיחולו בגוף החפצא, ובאמת יש בזה חידוש גדול לקבוע שם פסולת על דבר שהוא אוכל בעצמותו רק משום רצונו של זה, דהתינה כאשר מיירי בעת האכילה גופא, אזי כאשר נוטל מין אחד לאוכלו ודוחה את חבירו כאילו הוא קורא לו שם אוכל ולמין השני פסולת, אבל לומר שיכול הוא לקבוע הדברים עתה שיהיה כן גם לאחר זמן הוא רחוק מסברא⁷.

וכיוצא בזה בגוונא שהוא חפץ עתה לאכול מין אחד, ולאכול את המין השני תיכף ומיד לאחר אכילת המין הראשון, וכל כוונתו בביררתו אינה אלא להפריד בין שני המינים שלא לאוכלם כאחד, קשה להגדיר המין שבא לאוכלו ראשונה כאוכל בעיקר החפצא והמין השני כפסולת, ואין זה אלא כשבאים לדון בנוגע להפרדה בין המינים שכל מין הוא כפסולת בהדי המין השני יחד.

ומעתה מבואר היטב שהפמ"ג קאי בשיטתו, ואף הט"ז שהפליג לומר שמה שהוא חפץ במין אחד משוי ליה כמין שונה גם כאשר אין כאן שני מיני אוכלין אלא מין אחד, קאי לפום שיטתיה שסברת התוס' היא גם בכה"ג שאינו חפץ עתה באוכל, ולא בעינן לאשוויי כפסולת בגוף החפצא, אלא רק ביחס למין שני, שאינו רוצה לאכלם בתערובת יחדיו.

ויעוי' עוד בדברי הט"ז להלן (ס"ק יב) בדין ברירת החלמון מתוך החלמון, וז"ל, ולפי מש"ל בסי' זה בדעת הטור דאף באוכל מתוך אוכל אפי' במין א' שייך ברירה, דהיינו מה שרוצה לאכול עתה הוא אוכל ומה שנשאר קרוי פסולת, ניהא כאן, דלא תימא כיון דהוא רוצה לאכול החלמון ממילא נשאר על החלבון שם פסולת, לזה כתב דלא יאכל החלמון תיכף אלא נותנו לתת מראה על החרדל שיש כבר שם, ונמצא שגם החלבון הוא אוכל כמו החלמון.

והיינו שבאמת סברת אינו חפץ הוה מהניא לתת על האוכל שלא ניהא ליה לאוכלו עתה שם פסולת, אלא שמחמת שתכלית ברירת החלמון אינה הפרדת האוכלין בתור אוכלין, אלא שהוא צריך את החלמון למטרה חיצונית של מראה וגוון בחרדל, דבר זה לא מחשיבו לפסולת. [ועי' עוד להלן בהגדרת החלבון והחלמון].

חקירה בהגדרת מלאכת ברירה: פעולת הוצאת אחד המינים מתוך הבחנה, או הפרדה בין המינים הפועלת תיקון

[ו] ונראה להעמיק עוד בזה בהקדם מה שנראה לחקור בעיקר הגדרת המלאכה של ברירה, שיש מקום להבין שעיקר המלאכה היא פעולת הוצאת אחד מהמינים המעורבים בתערובת

לחלק בין פסולת גמורה שאסור ובין אוכל שהוא אינו חפץ בו כעת שזה מותר לברור ולתת לפני חבירו, ולכן גם בנידון שלנו יש להקל, עכ"ד.

הרי לנו דס"ל למו"ר וצוק"ל דשם פסולת מיתלי תלי גם כמה דהוי פסולת שאינה מיועדת לשום שימוש של אלתר.

⁷ ויעוי' בחת"ס כאן שהפליג יותר בסברתו לומר דלא שייך בורר אוכל מתוך הפסולת בשני מיני אוכלין, דבשלמא כשבורר מה שאינו רוצה לאכול עתה ומניחו מן הצד מהשבתו ומעשה ההנחה משוי' ליה כפסולת מתוך אוכל, אבל כשבורר מה שרוצה לאכול עתה ומניח מין אחר בקערה, בזאת ההנחה לא נעשה הנשאר כפסולת דנימא שבורר אוכל מתוך הפסולת, דדילמא עדיין יאכל גם הנשאר.

כאשר הוצאה זו איננה במקרה אלא היא באה מתוך הבחנה בין האוכל והפסולת או המינים השונים, שמתוך הבחנה בין המינים הוא בוחר באחד מהם ומוציאו מן התערובת, והוצאת המין מתוך הבחנה היא פעולת המלאכה, ואילו ענין התיקון של האוכל מהפסולת המעורבת בו היא רק תוצאה ו'פועל יוצא' מכך, וזוהי מטרת ותכלית המלאכה, אבל אינה גוף המלאכה עצמה.

או שמא המלאכה ביסודה היא מלאכת התיקון של האוכל מן הפסולת המעורב עמו, ואין פעולת הברירה של מין אחד עיקר, אלא פעולת ההפרדה בין שני המינים, שמתוך כך האוכל נעשה מתוקן וברור.⁸

והנפ"מ הפשוטה בחקירה זו, באופן שהיתה לפניו תערובת של שני מינים ורוצה למיינה, והנידון הוא אם מותר לו לשמוח ולפזר את כל התערובת [בפעולת זריקה לרוחב וכד'] עד שהאוכל והפסולת או המינים השונים לא יהיו מעורבים זה בזה, ואח"כ יוכל למיין כל מין בפני עצמו.

והנה אי נמצא כצד הראשון, לכאורה אין בפעולת הפיזור ע"י זריקת כל התערובת ללא הבחנה משום מלאכת ברירה, אולם אי נמצא כצד השני, יש לדון שאף פעולת פיזור כזו נחשבת כפעולת תיקון, שהרי ע"י הפיזור נמצא האוכל עומד בפנ"ע ללא קלקול הפסולת.

ועוד נפ"מ בזה, בגוונא שלוקח בגד מתערובת באופן שנוטל מכל הבא לידו ללא שום הבחנה, ומקפלו באופן המותר, ואח"כ מניחו במקום המיועד לו, שלכאורה לפי הצד הראשון אין בכך משום פעולת ברירה [אלא א"כ נחשיב את פעולת ההנחה אחר הקיפול כהמשך אחד עם הנטילה הראשונה] כי נוטל את הבגדים ללא הבחנה, אולם אם ננקוט כצד השני,

⁸ ואולי ניתן להגדיר זאת כך, לפי הצד הראשון ענין התיקון זה רק ה'מחשבת' של המלאכה שאסרה תורה, אבל המלאכה היא עצם הפעולה, ואילו לפי הצד השני ענין התיקון זה עצם המלאכה של ברירה, וה'מחשבת' מגדיר את ה'מלאכה'.

ומצינו כזאת בביאור מהודש של המהר"ל ב'גור אריה' בביאור דברי הגמ' לקמן ריש פרק תולין 'מה דרכו של בורר נוטל אוכל ומניח פסולת, ונלהלך ענף ג' הרחבנו בכמה אנפי בביאור דברי הגמ', וז"ל, אין הפירוש שהברירה הוא שנוטל את האוכל שאין זה דרך ברירה, אבל כך פירושו דפליגי במשמר אי הוי תולדה דבורר או תולדה דמרקד, וע"ז אמר מה דרכו של בורר נוטל את האוכל, כלומר, שאין דעתו של אוכל רק על האוכל הן כשנוטל את הפסולת וזורקו והן כשנוטל את האוכל, אין דעתו רק על האוכל ואינו חפץ בפסולת, וכן דרכו של משמר אין דעתו רק על היין ולא על השמרים, לאפוקי מרקד, אע"פ שמרקד הקמה מן הסובים ומורסן הוא מלתא בפנ"ע ואין כוונתו רק להפריש אוכל מתוך הפסולת, ודעתו על האוכל ועל הפסולת, כך יראה פירושו שם, והשתא לק"מ, וכן פירשו התוס' בסוף פ"ק דביצה.

וביאור דבריו שהתכלית של מלאכת בורר דהיינו התיקון, נכנס בהגדרת גוף הפעולה, ולכן בורר זה 'נוטל אוכל מתוך פסולת' מצד המהות, גם בגווני שלמעשה הוא בורר את הפסולת מתוך האוכל.

ולכאורה נפ"מ בזה גם אם להגדיר את מלאכת ברירה כמלאכה שא"צ לגופה או כמלאכה הצריכה לגופה, וכונדע שנחלקו בזה הבעל המאור והרמב"ן, ואכ"מ.

ומצאתי שכבר העירו לשיטת המ"ז שישנה ברירה אף במין אחד, והיינו משום שמה שאינו חפץ בערבוביא הופך זאת לשני מינים, דלכאורה ה"ל מלאכה שאינה צריכה לגופה, יעויין בספר קצות השולחן סי' קכה בבדי השולחן ס"ק יז.

אזי פעולת נטילת הבגד מהווה מלאכת הפרדה בין המינים ותיקון הבגד מקלקול התערובת. (ההסבר עם כל הדינים העולים ע"פ ארחות שבת פ"ג הערה קלג והערה קמ).⁹

תליית ב' ההסברים בשיטת התוס' בצדדי החקירה

[ז] והנה בשיטת התוס' דבעינן דווקא שיהיו אוכל ופסולת בתוך התערובת, יתכן לומר את שתי ההגדרות, אם נימא כצד הראשון שפעולת ברירת מין אחד מן השני בהבחנה בין המינים היא המלאכה, אזי בודאי מובן שאנו זקוקים לכך שיהיו אוכל ופסולת בתוך התערובת, כי אם אין שום הפרש מהותי בין המינים, אם אין 'דעה' הבדלה מנין לנו, ואיזו הבחנה ישנה בין אוכל לאוכל.

אולם גם אם נימא כהצד השני, שפעולת ההפרדה בין המינים היא המלאכה, שפיר יש לומר דבעינן לאוכל ופסולת בתוך התערובת, כי אם שני המינים נחשבים כשויים, אזי שוב אין נחשב לתיקון מה שמפריד ביניהם, כי סו"ם הכל מין אחד.

⁹ בספר שביתת השבת (מלאכת בורר סעיף ג) העתיק מספר הזכרונות למהר"ש אבוהב, וז"ל, אדם שהביאו לפניו כלי שיש בו שני מיני אוכלין מעורבין והוא רוצה לאכול אחד מהמינים, אם הוא אוהו בו ואוכל הרי זה מותר, שהרי הוא כבורר בידו אוכל מתוך פסולת לאכלו לאלתר שמותר. אבל אם יפגע במין השני וישליכנו מידו ויסלקנו לצדדין, הרי זה כבורר פסולת מתוך אוכל שאפילו לאלתר חייב, לפי שהאוכל שאין לו חפץ בו נידון כפסולת.

והגר"י מלצאן בבאר רחובות (ס"ק י) כתב, דלכאורה הוא נגד הסברא לומר שאם עלה בידו מה שאין רוצה הוא ברירה, דהא בשעה שנוטלו בידו וחושב לאכול, ודאי אין כאן איסור, ואחר כך כשמניחו מאי איסורא עביד. ונראה סברתו כי בעת שנוטלו הוא מיתלא תלי, ואחר שעלה בידו המין שאינו רוצה לאכול, נגמרה מלאכת הברירה וכו', ויעו"ש שהאריך בזה. וראה להלן בסוף ענף ב שהבאנו מדברי השפת אמת דהוה פשיטא ליה להיתרא.

ולחלכה בדין זה, בספר שמירת שבת כהלכתה נטה להקל, ועי' בשו"ת מחזה אליהו סי' מט בהרחבה, ומסקנתו לאיסור.

ולכאורה יש לפלפל לפי צדדי חקירה זו, שאם אמנם מלאכת הברירה היא ההבחנה בין ב' המינים שפיר יש כאן מענין מלאכת בורר במה שמבחין על כל דבר שנוטל לידו מהו, אבל אם גדר המלאכה זה ההפרדה לצורך תיקון, יש לדון שכאן בשעה שנוטל אינו פועל את פעולת ההפרדה והתיקון אלא רק אח"כ, וכסברת השביתת השבת.

והנה בספר ארחות שבת (פ"ג הערה קמב) האריכו בכירור צדדי הענין, ושוב כתבו לדון באופן נוסף, כאשר רוב התערובת היא פסולת והאדם מחפש אחר האוכל ע"מ לאכול, ונוטל מכל הבא ליד ומתכוון בו, ואם הוא אוכל הרי הוא אוכל, ואם הוא פסולת מניחו בצד, אפשר דלכו"ע יהא בזה איסור, דבאופן זה קשה טפי ליתן למעשהו שם של דרך אכילה, שהרי יודע הוא שמן הסתם לא יעלה בידו האוכל ועיקר נטילתו היא ע"מ להניח את הפסולת לצד עד שימצא את האוכל, וא"כ בכל מקרה שעלתה בידו הפסולת והניחה בצד ה"ז לכאורה בורר.

והביאו שבספר איל משולש פ"ו סעיף ל מביא דהגר"ש אלישיב זצוק"ל והגר"נ קרליץ שליט"א התירו זאת משום שעצם החיפוש ע"מ להגיע אל האוכל שמעוניין בו נחשב כדרך אכילה ושימוש. וכתב בזה מו"ר זצוק"ל הכ"מ דהעיקר שאין זו מלאכת תיקון, דלא איכפת ליה שישאר כל הפסולת והוא רק חותר להגיע אל האוכל, עכ"ד.

ולכאורה נראה כאן בסברת מו"ר זצוק"ל דהוה פשיטא ליה כהצד הב' דענין התיקון נכנס בגוף הגדרת המלאכה.

ומעתה נראה לומר ששני הביאורים הנ"ל בשיטת התוס' תלויים ועומדים בחקירה זו, והיינו שאם הגדרות אוכל ופסולת נצרכות כדי להגדיר את ההבחנה בין ב' המינים, שמחמתה נחשב שנוטל ובורר מין אחד מן השני, נראה בפשוטו דבעינן להגדיר את עצם מהות החפצא של המינים מהו האוכל ומהו הפסולת, וישנו חידוש גדול בסברת התוס' שמחמת שאינו חפץ באחד ממיני האוכלין, הרי מין זה מוגדר כפסולת לגביו, וחבו שלא להוסיף על חידוש זה, שאם הוא חפץ באכילת מין זה, רק שלא לאלתר ממש, או שלא בעירוב עם מין אחר, זה לא מהני להחשיב מין זה כפסולת בחפצא ביחס להבחנה בין מין למין, כי סו"ם יש כאן ב' מיני אוכלין, ולא אוכל ופסולת בעצם המהות.

אולם אי נימא שהגדרות אוכל ופסולת נצרכות רק בכדי להגדיר שיש כאן פעולת תיקון במעשה ההפרדה בין שני המינים, לכאורה נראה שדי בכך שמכל סיבה שהיא הוא אינו מעוניין בתערובת שבין המינים, וחפץ לאוכלם כל מין לבדו, שמשום כך יש בהפרדה זו משום תיקון והשבחה בכל אחד מהמינים.

ונמצא איפוא ששתי השיטות הנ"ל בביאור שיטת התוס' פליגי בחקירה זו¹⁰.

דיון בביאור סברת הט"ז; לבאר ע"פ שיטת הט"ז בנטילת זכוב מן הכוס דיפור מלאכת ברירה היא ההפרדה ולא בעינן לתערובת בחפצא במסוים

[ח] ברם נראה שיש לדון במוצא סברת הט"ז, שהרי לכאורה מסתברא מאוד שנזדקק לקבוע חלוקת שני המינים מצד גוף החפצא, מאחר שאין אנו באים רק לקבוע את מהות הפעולה שעושה עתה כפעולת ברירה, אלא גם באים לקבוע את עצם התערובת כתערובת של ב' מינים, שהרי כבר נתבאר בדברי הראשונים שאין ברירה אלא כאשר בורר דבר מתוך תערובת.

וחשבתי לומר בשיטת הט"ז דס"ל שכל מה שבעינן שיהיה ברירה מתוך תערובת היינו כדי לקבוע למעשהו שם מעשה ברירה והפרדה בין ב' מינים, כי אם אין כאן תערובת נמצא שאינו מפריד בין מין למין, ואולם גם כאשר אין כאן תערובת ב' החפצא, אם הינו יוצר כאן גדר של הפרדה בין ב' מינים עי"ז שהוא חפץ במין מסוים, סגי בזה להחשב כמעשה ברירה.

ובזה היה מתבאר היטב שיטת הט"ז בדין אחר, דהנה איתא להלן (סעיף טז), מים שיש בהם תולעים, מותר לשתותן ע"י מפה בשבת דלא שייך בורר ומשמר אלא במתקן הענין קודם אכילה או שתיה, אבל אם בשעת שתיה מעכב את הפסולת שלא יכנס לתוך פיו, אין זה מעין מלאכה, ומותר.

ובט"ז (ס"ק יג) כתב, ועמ"ש בס' תק"ו דלהראב"ד יש איסור כשנופלים זבובים לכוס שלא יציא הזבובים לבדן מן הכוס דהו"ל כבורר פסולת אלא יקח מן המשקה קצת עמהם.

ובביאור הלכה (שם ד"ה אלא במתקן) כתב וז"ל, ועיין בבה"ט שהביא דמהריט"ץ מקיל בנופל לתוך המשקה, וראיתי בספר בית מאיר דהסכים ג"כ למהריט"ץ וכמעטו המובא

¹⁰ והנה בספר שכיתת השבת (מלאכת בורר אות יא) כתב וז"ל, ולענ"ד אפ"ל דבמין אחד דליכא ברירה היינו בבורר משחרית לערב, אבל כשבורר פירות גדולים בפ"ע וקטנים בפ"ע כדי למוכרם, ואפשר דה"ה הבורר לחלק לאורחים נכבדים ושאנים נכבדים בכה"ג בורר גמור הוא, ובכגון זה אמר הירושלמי אפילו רמונים מגו רמונים, עכ"ל.

ונראה לבאר המכוון, שעיקר חידושו של הט"ז הוא לומר שה'אינו חפץ' בין החתיכות, ולמשל בין גדולות לקטנות משוי ליה כאוכל ופסולת אפילו באותו המין, מיהו אם החלוקה אינה מתבצעת רק מכח האיני חפץ אלא יש כאן חלוקה מצד המחיר וכד', יש לדון שכו"ע יודו שיהיה ברירה, ודוק.

בבה"ט, ומ"מ קשה מאוד להקל בזה כי כמעט כל האחרונים העתיקו דברי הט"ז להלכה ובפרט דמלתא דאורייתא הוא.

ובחזו"א (סי' נג) כתב וז"ל, והנה הא דהתיר הט"ז בלוקח קצת מן המשקה עמה צ"ע, ולכאורה בכל בורר פסולת מתוך אוכל אף אם יקח קצת מן האוכל עם הפסולת אסור כל שדעתו על האוכל הנשאר שיהא ברור אלא שאינו חש לדקדק שלא יעלה מעט מן האוכל עם הפסולת, וה"נ הרי פעולתו מוכיחה עליו שאין כוונתו לחלק המשקה לב' כלים אלא דעתו לנקות את הכוס מן הזבוב ובמה נגרעה מלאכתו במה שלוקח קצת מן המשקה, ואשר כל כוונתו בזה מפני שאסרוהו להוציא הזבוב לבד.

ונראה דודאי סברת מהרי"ץ [המובא בבאר היטב שם] אמת דכל שצף ועומד בפ"ע אינו בכלל בורר, ואין בורר אלא בדבר המעורב וע"י ברירה מתחדשת צורתו לברורה ונקיה... ואמנם יש מקום לומר שהיין שמטפח על גוף הזבוב שם תערובת עליה, והלכך ס"ל להט"ז שאם יקח הזבוב עצמו ע"כ חשיב בורר להיין שהיה טופח על גופו ובין סנפיריו, והלכך יקח קצת משקה עמו והמשקה הנשאר ודאי לאו שם בורר עליו שהזבוב לא היה מעורב בו כלל¹¹.

והמבואר בדברי החזו"א תרתי, חדא, שמלאכת בורר אינה בהכרח ההפרדה הגמורה והמלאה בין ב' המינים, וכל שיש בכאן את יעוד הברירה שהוא שהדבר הנברר הוא ברור,

¹¹ בביאור עיקר סברת החזו"א, הנה בדברי מהריט"ץ עצמו מבוארת סברא אחרת לגמרי ממה שמצוטט בדברי האחרונים וז"ל בסימן רג, אמנם הטעם שנראה לע"ד להתיר בצירעה דווקא הוי משום דאין דרך משמר בכך דהא בלח שייך משמר וביבש בורר, אבל אין בורר בלח ואין משמר ביבש והרי זה שמסיר את הצירעה מהיין הלח אין דרך ברירה בלח אלא שימור שיניה היין במסננת ומוציאה את היין וקולטת את השמרים אבל אם בירר בלח שהוא נ"ד שבורר בידו הצירעה מהיין הלח אין דרך ברירה בכך אלא שימור.

ומבואר שכל טעמו משום עצם הדבר שזה ברירה בלח, ובלח אין זה דרך ברירה שיוציא בידו, רק הדרך הוא לברור במשמרת.

אולם בבאר היטב הביא סברא אחרת בשם מהריט"ץ, שמתחילה העתיק עצם הדין שאין ברירה בלח, ואח"כ הוסיף: דלא שייך ברירה אלא מה שצריך לפשפש ולברור, אבל דבר שצף למעלה כבר ברור הוא והוא ליה כמישחל ביניתא מחלבא דאין זה בורר.

ולשון זה לקוחה מבר הפלוגתא של מהריט"ץ שהתשובה מופנית אליו הלא הוא מהר"י האגוז, שרצה להתיר מטעם זה, ולא מצד עצם הדבר שאין ברירה בלח, וכן הוא בספר עין החיים של מהר"י האגוז, ומובא בספר טל אורות, וכבר עמדו בהערה זו, יעויין בשו"ת שבט הלוי ח"ז סי' ק.

והחזו"א ראה את דברי מהריט"ץ כפי שהובאו בבאר היטב, ונראה שעל סמך זה הוסיף את סברתו להחמיר שהיין שמטפח על גוף הזבוב שם תערובת עליה, ואם יקח הזבוב עצמו ע"כ חשיב בורר להיין שהיה טופח על גופו ובין סנפיריו.

ועומק הביאור בזה דבהא דבלח אין ברירה היה אפ"ל בב' אנפי, הא' שבלח אין מושג של תערובת כלל, כי אין כאן ב' מינים מעורבים זה בזה שהכל נמוג יחד, וממ"נ אם צף איזה דבר מלמעלה, שוב הרי זה צף מע"ג המשקה ואין כאן תערובת, ולכן ל"ש ברירה, או דילמא שזו סברא מצד הגדרת פעולת הברירה, וכן מבואר בלשון מהר"י האגוז 'דלא שייך ברירה אלא מה שצריך לפשפש ולברור, אבל דבר שצף למעלה כבר ברור'.

וזהו מוצא דברי החזו"א שמצדד לומר שהיין שמטפח על גוף הזבוב שם תערובת עליה, כי ביחס למשקה הדבוק לגופו של הזבוב הרי 'צריך לפשפש ולברור' ולא ברור הוא, ודוק היטב.

והיינו שהוצא הפסולת מן האוכל, תו לא איכפת לן שנגרע מעט מן האוכל, כי סו"ם נתקן האוכל בכך ונברר בכך שהפסולת יצאה בשלימות.

ועוד, שמלאכת בורר אינה מלאכה של הפרדה בעלמא, אלא זוהי פעולת ברירה של הבחנה בין מינים, וכל שמלכתחילה היו ב' המינים ניכרים בתוך התערובת בבירור, ובפעולתו לא ברר והבחיר את ב' המינים מצד ההבחנה ביניהם, אלא רק מצד שהם מעורבים ביניהם בפועל, אין זה נחשב למלאכת ברירה.

והיה מקום לומר שהט"ז חלוק על שני החלקים שבדברי החזו"א וס"ל שמלאכת ברירה אינה אלא פעולת הפרדה בין המינים, ולכן כל שאין הפרדה מלאה בין המינים לאו ברירה הוא, ולא עוד אלא שהמלאכה מתייחסת למציאות הטכנית של התערובת, והיינו שאף אם יש לפני בתערובת זו ב' מינים ניכרים זה מזה חשיב מלאכת ברירה בכך שמפריד המינים בפועל זה מזה.

ואם נימא הכי בשיטת הט"ז יעלו הדברים בקנה אחד באופן נפלא עם כל האמור, ונימא דהט"ז ס"ל שאין פעולת מלאכת ברירה מתייחסת לתערובת כלל, וכל מה דבעינן התערובת היינו בכדי ליצור מציאות של הפרדת ב' מינים, וכל שנוצרה מציאות של פעולת הפרדה ע"י דבר אחר, וכגון ע"י שהוא חפץ כעת במין אחד ולא במין אחר, וכל כיוצא בזה, הויא שפיר מלאכת ברירה, ולא איכפת לן מידי בהגדרת התערובת דמעיקרא.

קושיות לפי הבנה זו בשיטת הט"ז

[טז] אולם באמת מחודש מאוד לומר כן, ומכמה טעמים, וכמו שיתבאר בס"ד.

[א] איתא בשולחן ערוך (סעיף י), יין או מים שהם צלולים, מותר לסנן במשמרת... ואם הם עכורים, בין מים בין יין, אסור לסנן. ובמשנה ברורה (ס"ק לד) ביאר הטעם, כיון דבלאו הסינון ג"כ הם צלולים וראויים לשתות לכן אין בזה משום בורר וצלולים מקרי כל שראוי לשתות כך בלי סינון לרוב בני אדם. ויסוד הדברים מבואר בר"ן בשיטת רש"י.

ולכאורה צ"ב, שהרי אם הוא טורח לסנן היין במשמרת, בהכרח שהוא חפץ ביין מסונן לגמרי, ולשיטת הט"ז, למה לא מהני זה להחשיב הסינון כמעשה ברירה, מאחר שמעוניין להפריד לגמרי את היין מן השמרים.

[ב] עוד יש להעיר מהא דאיתא בשולחן ערוך (סעיף טו), מסננת שנתן בה חרדל לסננו, מותר ליתן בה ביצה אף על פי שהחלמון יורד למטה עם החרדל והחלבון נשאר למעלה.

וביאר במשנה ברורה (ס"ק נח), נשאר למעלה – ר"ל ואינו עומד לאכילה אעפ"כ לא חשיב כבורר אוכל מתוך הפסולת דאף החלמון שהוא מסנן אינו בשביל אכילה רק כדי ליפות מראה החרדל [טור] ואם הוא מסנן כדי לאכול החלמון אסור דשני מיני אוכלין מקרי ושייך ע"ז שם ברירה, ויש מקילין בזה, ונכון להחמיר.

והנה יסוד הביאור שכתב המשנ"ב כבר מבואר בדברי הב"ח והלבוש שהביא המג"א כאן, אבל הט"ז ביאר וז"ל, יש בזה יתור לשון דודאי שניהם הם אוכלים ואין כאן פסולת אלא אוכל מתוך אוכל וע"כ הם מין אחד, דאל"כ היה לנו לאסור מטעם ב' מינים אף על פי ששניהם אוכל. ולפי מש"ל בסי' זה בדעת הטור דאף באוכל מתוך אוכל אפי' במין א' שייך ברירה דהיינו מה שרוצה לאכול עתה הוא אוכל ומה שנשאר קרוי פסולת ניהא כאן דל"ת כיון דהוא רוצה לאכול החלמון ממילא נשאר על החלבון שם פסולת, לזה כתב דלא יאכל החלמון תיכף אלא נותנו לתת מראה על החרדל שיש כבר שם, ונמצא שגם החלבון הוא אוכל כמו החלמון ומוזה נסתייע לדברינו דלעיל לפי הנלע"ד.

ולכאורה לא מובן, התייחס לפי הצד שמלאכת ברירה היינו פעולת הברירה מתוך התערובת מתוך הבחנה בין המינים, אזי יש לומר שאם ב' המינים מוגדרים כאוכל בעצמותם, הרי אין כאן פעולת הבחנה, וחשבינן כאילו הכל מין אחד, ומה שהוא חפץ לברור בין החלמון לחלבון לצורך צדדי כמו צביעה ונתינת מראה אינו יכול לקבוע שמות בתוך התערובת, ויש כאן תערובת של אוכל באוכל, מבלי יכולת לקבוע על חד מינייהו שם פסולת.

אולם אי נמצא שהעיקר זה רק ענין הפרדה בין ב' מינים לצורך כל שהוא, ולשיטת הט"ז מתחייב גם כאשר מפריד מין אחד לשנים לאיזה צורך, א"כ מה לי אם הוי ב' מיני אוכל בחפצא או לאו, וצ"ת.

ג] ובאמת שיסוד חילוקו של הט"ז מקורו טהור בדברי התוס' לקמן (קלד, א) בביאור דברי הגמ', תנו רבנן אין מסננין את החרדל במסננת שלו ואין ממתקין אותו בגחלת. אמר ליה אביי לרב יוסף, מאי שנא מהא דתנן נותנים ביצה במסננת של חרדל, אמר ליה התם לא מיחזי כבורר, הכא מיחזי כבורר.

וכתבו התוס' וז"ל, הכא מיחזי כבורר – מיהו בורר לא הוי שגם הפסולת ראוי לאכילה, ולא דמי למשמרת דריש תולין (לקמן ד' קלז): דאיכא למ"ד חייב משום בורר.

הרי לנו שאף במקום שיש לפנינו בתערובת אוכל ופסולת והוא בורר ביניהם, כל שלפסולת יש שם אוכל בחפצא תו לא הוי חיוב מלאכה דאורייתא, ואינו אסור אלא משום דמיחזי כבורר.

ועכ"פ מן כל האמור עולה כי לא ניתן לומר שכל פעולת הפרדה בין ב' מינים, מאיזה טעם שיהיה, חשיבא כמלאכת ברירה.

הצעה חדשה בשיטת הט"ז שישנו תנאי במלאכת ברירה שיפעל כברירתו תיקון בחפצא ודחייתה

[ו] והיה מקום לומר בשיטת הט"ז, ובחקדם שימת לב ללשון רש"י לקמן (קלט, ב) בדין סינון יין, וז"ל, בין הגתות שנו – שכל היינות עכורין, ושותין אותן בשמריהם, הלכך אין כאן תיקון, דבלאו הכי משתתני.

וביותר מבואר כן בלשון הלבוש (סעיף ט), משמרת שמסננין בה שמרים... אבל אם נתן בהם שמרים מערב שבת, יכול ליתן עליהם מים בשבת כדי שיחזרו צלולין מן הקמחים ויזוב היין שבהם, שאין בנתינת מים משום בורר, שהמים צלולין הם ואין בהם דבר שצריכין לברר מהם, ואפילו אם יש בהם קיסמין או קשין אין זה בורר, הואיל ויכולין לשתותן בלא הכי, שאין בבורר משום מלאכה אלא בדבר שרוצה לתקן אותו לאכילה או לשתות ע"י ברירה זו, וכאן אין בו תיקון לשתייה דבלאו הכי יכולין לשתותן.

הרי לנו שבמלאכת ברירה אנו צריכים שיהיה תיקון בגוף החפצא ע"י הברירה, ומעתה יש לנו לומר שמה שרגילים העולם לשתותו אין גדר ההיתר מחמת שמיחסרא בחפצא ד'פסולת' בתוך התערובת, אלא דמיחסרא בפעולת הברירה כל עוד שאין פועל במעשהו תיקון, ובכח"ג אין זה נחשב תיקון¹².

¹² ולפי ביאור זה מובן יותר מה שהביא בביאור הלכה (ד"ה הואיל וראויין) בשם הפמ"ג, וז"ל, ומי שהוא איסמנים וא"א למישתי הכי היכא שיש בו קסמין וכדומה אפשר אף דרובא דאינשי לא קפדי כלל לא אמרינן בטלה דעתו ולדידיה אסור דהוה בורר. [ועיי' בפמ"ג שהניח בצ"ע].

ועל דרך זה ממש יש לתרץ הקושיא מחלכון וחלמון, שהמכוון בדברי הט"ז הוא ששניהם מיועדים לאכילה כאחד, ומה שבוררם אינו לצורך אכילה אלא לצורך צדדי, ולכן כל שאינו בורר על מנת לאוכלם בנפרד, אין הברירה מוגדרת כתיקון.

ואמנם כן מבואר בדקדוק בלשון הביה"ל, ולענ"ד לא דמי כלל דהתם תרוייהו אינם עומדים לאכילה לעולם דהחלכון נתערב בפסולת החרדל ואין רוצה לאכלה והחלמון יורד למטה לגוון ולא לאכילה ולפיכך אין שייך ע"ז שם בורר שאין מתקנם ע"י ברירתו לאכילה לעולם.

וע"פ סברא זו צידד בביאור הלכה (סעיף ג ד"ה לאכול מיד), וז"ל, וע"כ צ"ל דס"ל דגם בשני מיני אוכלים המעורבים מתיפה כל מין ע"י ברירת חבירו ממנו, וע"כ מיקרי מלאכה הצריכה לגופה, רק כ"ז לא שייך כ"א כשהמינין מעורבין יחד כל מין בחבירו, ונתקן המין ע"י ברירת חבירו ממנו, משא"כ כשמונח בקערה מין אחד על מין שלמטה ממנו ומסלק להמין שלמעלה כדי להגיע למין שלמטה ממנו, לא שייך בזה תיקון שיהא נקרא מלאכה שצריכה לגופה.

אולם באמת לא נראה שהסבר זה יעלה לנו ארוכה בשיטת הט"ז, שהרי הט"ז מיירי בבורר חתיכות מחתיכות באותו המין, ולכאורה אין כאן אלא חלוקה של הכמות שאינו חפץ לאכול את כל הכמות עתה, והוא מפרידם לשני חלקים, ואיזה ענין תיקון יש כאן, ואף שיש בכאן חתיכות גדולות יותר וקטנות יותר, עדיין רחוק מן הסברא לומר שע"ז שנוטל מקצתן ומניחן לזמן אחר הוא נחשב כמתקן חתיכות אלו¹³.

ועוד העירוני בדיוק לשון הט"ז 'דבת"ה משמע דבמין אחד לא הוה כלל ברירה אפילו בשוין'. ומבואר בדבריו שישנה סברא לומר שבשני חתיכות שוות במין אחד שייך יותר ברירה מאשר בחתיכות קטנות וגדולות, ואי נימא שמהות מלאכת ברירה היינו התיקון, מה סברא יש בכך, אדרבה אין שום לו תועלת בכה"ג במה שבורר.

ולכאורה נראה מזה בשיטת הט"ז שמהות מלאכת הברירה היינו הנטילה מתוך הבחנה שנוטל אחד מביניהם, ובזה יש סברא לומר שבחתיכות שוות רק הפעולה שלו היא יוצרת את ההבחנה, שהרי בלאו נטילתו אין כאן שום הפרש בין חתיכה לחתיכה. [ועדיין צ"ת].

צמצום חידושו של הט"ז שנחלק רק בהגדרת ב' מינים

[וא] ולכן נראה שאין הכרח להפליג כל כך בשיטת הט"ז, ואף שבאמת משמעות לשונו נראה שבא לחלוק ביסוד הגדרת מלאכת ברירה, וגם קצת משמע דפליג בעיקר הסברא וסבר שבמין אחד משכחת לה ברירה טפי מכב' מינים, מ"מ מכח כל הקושיות הנ"ל, וכן מפשטות השמועות ומריחת דברי הראשונים, נראה לצמצם חידושו של הט"ז שנחלק רק בהגדרת ב' מינים לגבי ברירה ותו לו מיד.

ולכאורה צ"ב, שאם אנו מתחשבים בדעתו ולא אמרינן בטלה דעתו, למה גם אם אינו איסטנים לא אזלינן בתר דעתו שהוא מסנן את היין יותר מן הרגילות, ובע"כ שלגבי ידידה ה"ל פסולת, ומה בכך שהדרך לשתות היין כה"ג.

אולם אם ההגדרה היא דבעינן לתיקון, את"ש שכל שאינו איסטנים ואינו יכול לשתות היין כך, אינו נחשב כתיקון של היין לגבי אלא כשיפור מוהשבעה, ולכך ליכא לחיובי משום ברירה.

¹³ וביותר נראה לדחות עיקר הצעת דברינו, שלא נראה שדברי הט"ז לגבי ברירת הזבוב עולים דווקא לשיטתו, שהרי בלשון המשנ"ב נראה שהוא נוטה להסכים לשיטת רוב האחרונים שהכריעו בדברי התרומות הדשן שלא כהט"ז שאין ברירה במין אחד, ומ"מ העתיק בפשיטות את דברי הט"ז לגבי הדין של הוצאת הזבוב.

ויפה הגדיר הדברים בספר הלכות שבת בשבת (להגרמ"מ קארפ שליט"א; ח"א עמ' תקסט), וז"ל, שאף לדעת הט"ז פשוט שאין שייך ברירה במין אחד שווה, שהרי לא ניכר בזה מעשה ברירה כלל, ואין חפצו ורצונו יוצר כאן מלאכת ברירה, ולכן כתב הט"ז (ס"ק ב) שלא יברור אפילו במין אחד גדולות מתוך קטנות, והיינו שבזה ניכר הפרדתו וברירתו, וכל שיש חילוק ניכר ביניהן ס"ל דא"צ דווקא ב' מינים דעכ"פ שם הפסולת הוא ע"י שאינו חפץ לאכול, ומעשה הברירה ניכר במה שניכרים אחד מחבירו.

והלא אף לדעת התה"ד הוא כן, שהרי נסתפק אף בב' מיני דגים די"ל דחשיבי ב' מינים כיון שניכרים בהפרדתם, ואף לדין כתבו אחרונים דצלי ומבושל חשיב ב' מינים, ופמ"ג נסתפק בחמוצים ומתוקים. נמצא שכל גדר ב' מינים הוא תלוי בסברא עד כמה מינכר חילוקן להחשיבם לב' מינים לענין ברירה, ולזה ס"ל להט"ז דאף גדולות וקטנות שפיר הוי חילוק להחשב לב' מינים. עכ"ד.

ולבאר יותר נראה בס"ד, דהנה בדברי התרוה"ד דעליה קאי הט"ז מבואר שישנה סברא גדולה להקל כאשר החתיכות הינם מופרדות זו מזו, שאף על גב שאין כל מין ומין מסודר בפני עצמו, מ"מ לא מיקרי מעורב, ומאי ברירה שייך בזה, ומ"מ מאחר שהסמ"ג לא חילק בזה ולא נקט דבעינן מעורבין דייקא, 'אין לחלק ולהקל בלא ראייה ברורה'. אולם נראה פשוט דהתרוה"ד מיירי בגוונא שהחתיכות נוגעות ודבוקות קצת זו בזו, דאל"כ אין כאן אלא נטילה בעלמא ולא ברירה והפרדה. וכן נקט בשביתת השבת.

ומעתה נראה שלדעת הט"ז גם בשני חתיכות ממין אחד שמפרידם מדיבוקם זה לזה נחשב למעשה ברירה, ורק כלפי הסברא שלא נראה כאן מעשה של הפרדה כלל היות והם מין אחד, ע"ז ס"ל להט"ז שהסברא שאינו חפץ אלא בא' מהן משוי לה כבורר חתיכה מחתיכה, אבל לא בא הט"ז לומר גדר חדש במלאכת ברירה שכל הפרדה מחמת כל צורך שהוא נחשבת לברירה, וע"י.

ענף ב: בירור שיטת הרמב"ם בדין בורר שני מיני אוכלין

האם הפרדת אוכל ופסולת יכולה להחשב כתיקון גם לפסולת

[א] הבאנו לעיל את לשון הביאור הלכה לפשוט את ספק הפמ"ג לשיטת הרמב"ם, ונראה להרחיב את היריעה בס"ד בביאור שיטת הרמב"ם. ונקדים להעתיק לשון הרמב"ם (פ"ח הי"ב): הבורר אוכל מתוך פסולת או שהיו לפניו שני מיני אוכלין וברר מין ממין אחר וכו'.

ולכאורה נראה בלשון הרמב"ם שעצם ברירת המינים והפרדתם היא היא הברירה, ולכן ברירת ב' מיני אוכלין הוי ברירה מצד עצמה, גם בלא הך סברא שהמין שאינו חפץ לאכול נחשב לפסולת.

וכך הבין בביאור הלכה את שיטת הרמב"ם, וז"ל, ולענ"ד נראה פשוט מלשון הרמב"ם דס"ל דהברירה מה שבורר מין אחד מחבירו ועי"ז הוא כל מין בפ"ע זהו עצם המלאכה.

והיה מקום לומר דלא פליג הרמב"ם בעיקר הדבר שמלאכת בורר היינו ענין של תיקון הדבר ע"י ברירתו, אלא דס"ל שעצם העמדת כל דבר על מקומו בפני עצמו על מתכונתו

זהו תיקונו, ושפיר חייל שם בורר עליה, ולכך סבירא ליה דלא בעינן שתהיה ברירת אוכל מפסולת דייקא.

ברם יל"ע טובא לאידך גיסא, דהתינח בבורר ב' מיני אוכלין, אזי מלאכת הברירה מתייחסת לשני חלקי התערובת שהופרדו בשווה, שהועיל ותיקן במעשהו את שני המאכלים שהציב כל אחד למינהו, ונמצא שההפרדה הזו מניחה כל מין על מקומו.

אמנם בבורר פסולת מתוך אוכל, יש לדון שענין הברירה וההפרדה לא תתייחס לב' חלקי התערובת, ואולי לא נחשב שהועיל במעשהו ותיקן את הפסולת, כי הפסולת לא חשיב למידי, וחולך לאבדון, ונמצא שכל מעשה הברירה מתייחס רק לחלק של האוכל.

ומעתה יש לדון בשיטת הרמב"ם, אם אמנם ברירת ב' מיני אוכלין מלאכה אחת היא עם ברירת פסולת מתוך אוכל, או שמא חילוק יש ביניהם, כי יש בזה מה שאין בזה, וכמש"נ.

ואמנם מצינו במשנ"ב בביאור הלכה בב' מקומות שנקט שהעמדת הפסולת על מקומה לא נחשבת לתיקון, בסעיף ג' (ד"ה היו לפניו), וז"ל, ולענ"ד לא דמי כלל דהתם תרוייהו אינם עומדים לאכילה לעולם דהחלבון נתערב בפסולת החרדל ואין רוצה לאכלה והחלמון יורד למטה לגזון ולא לאכילה, ולפיכך אין שייך ע"ז שם בורר שאין מתקנם ע"י ברירתו לאכילה לעולם.

ושם בד"ה לאכול מיד, וז"ל, כשמונח בקערה מין אחד על מין שלמטה ממנו ומסלק להמין שלמעלה כדי להגיע למין שלמטה ממנו לא שייך בזה תיקון שיהא נקרא מלאכה שצריכה לגופה¹⁴.

או שמא נחדש בשיטת הרמב"ם שאף העמדת חלק הפסולת על מקומו הראוי נחשב לתיקון כלפי חלק הפסולת, ואף שלא הועיל בגוף החפצא דפסולת, כי הברירה היינו עצם הסידור של כל דבר על מקומו ולא בעינן שיתקן וישיב הדבר כלל.

נפ"מ אם שיעור ברירה נאמר בכל התערובת או באחד מחלקי הברירה

[ב] ולכאורה נפקותא בחקירה זו לגבי שינויא דרב חסדא בפירוש דברי הברייטא, בורר ואוכל פחות מכשיעור, בורר ומניח פחות מכשיעור וכו'. וכן אליבא דאמת לגבי חיוב הטאת בשיעור כגרוגרת הנצרך לזה, מה נכלל בהך שיעורא, אי מיירי בכלל התערובת קודם הברירה, או דמיירי רק על אחד מחלקי הברירה, היינו חלק האוכל הנברר או חלק הפסולת.

ואי נימא דמלאכת ברירה היינו הוצאת הפסולת מן האוכל, יש לעיין אם נאמוד השיעור על כללות התערובת, ויש לצדד מסברא שהשיעור יקבע לפי האוכל לבדו או לפי הפסולת לבדה, כי הברירה מתייחסת לאוכל לבדו או לפסולת לבדה, אולם אי נימא דהברירה היא גוף ההפרדה בין ב' המינים והעמדת כל דבר על מקומו, לכאורה פשוט שהשיעור יהיה כפי כל התערובת¹⁵.

¹⁴ ולכאורה נתחדש כאן בדברי הביה"ל טפי, דבעינן תיקון משמעותי בדבר הנברר (דהיינו האוכל) ולא סגי בתועלת ורווח צדדי שיש לו ע"י ההפרדה, ולכן כיון שיעודה של הביצה הוא לאכילה, התיקון שמרויח בחלמון לגזון אינו מספיק להחשב כתיקון. ועי' בזה באריכות בספר אור לנתיבתי עמ' רכב ואילך.

¹⁵ וחשבתי נפ"מ נוספת בזה לענין מעשה שבת, ואפרש שיחתי, דהנה כתב הפרי מגדים (א"א ס"ק א), וז"ל, יש להסתפק אם כירר אם אסור באותו שבת, ויש לומר דאסור, דנהנה ממלאכת שבת בבורר אוכל מפסולת דאי אפשר לאכול כך, אבל שני מיני אוכלין דאפשר לאכול כך צ"ע. ואם אסור לעולם צ"ע, דלא מהני מעשיו

בשיטת הרמב"ם נראה דב' מיני ברירה הוו: ברירת פסולת מתוך אוכל וברירת ב' מיני אוכלין וחילוקי דינים ביניהם

[ג] ואשר נראה בס"ד, דאמנם לשיטת הרמב"ם נאמרו ב' דיני ברירה, ישנו איסור של הוצאת הפסולת מתוך האוכל, ויסודו הוא תיקון והכשרת האוכל, וישנו דין נוסף האוסר ברירת ב' מינין, וזה מצד עצם ההפרדה בין המינים והעמדת כל מין על מקומו, ואף שבדאי לא חשיב כמתקן את המינים ע"י הפרדתם.

כל כך, ולא דמי למבשל וכדומה שאי אפשר לשנות מכמות שהיה, מה שאין כן בורר יכול להניח אוכל לפסולת כמו שהיה ולברור בחול. ויש לומר דאסור מטעם קנס, דעביד איסורא, וצ"ע.

וכתב המשנה ברורה (סימן שיח ס"ק ז) הנה בגמרא פליגי בענין שוגג ומזיד ר"מ ור' יהודה ודעת השו"ע הוא דעת ר' יהודה שכן הסכימו הר"ף והרמב"ם והגאונים, והגר"א הסכים בבאורו לשיטת התוספות וסייעתם דפסקו כר' מאיר דבמזיד אסור בין לו בין לאחרים עד מו"ש ובשוגג מותר גם לו מיד. ובמקום הצורך יש לסמוך על זה בבשול בשוגג עכ"ד. ומבואר דס"ל להמשנ"ב דבמקום הצורך יש לסמוך ע"ד הגר"א.

ובביאור הלכה (ריש סימן שיט) כתב הבורר אוכל מתוך הפסולת, עיין בפמ"ג שכתב דבדיעבד אם בירר י"ל דאסור לאותה שבת דנהנה ממלאכת שבת, וע"ש מה שמסתפק בכמה דברים בענין זה. אולם לפי מה שכתב הגר"א לעיל בסימן שי"ח ס"א אין להחמיר בשאר מלאכות בשוגג לענין דיעבד, וע"ש בבח"ל עכ"ל.

ובספר ארחות שבת (פ"ג הערה קמו) כתבו דמשמע דס"ל לבה"ל להקל בבורר בשוגג על פי דברי הגר"א, וצ"ע דהא בס' שיח לא סמך המשנ"ב על הגר"א אלא במקום הצורך. וגם מה שציטט מהגר"א דבשאר מלאכות אין להחמיר צ"ע, דלא מצינו בגר"א חילוק בין בישול לשאר מלאכות.

והביאו שכתב מו"ר זצוק"ל הכ"מ דמסתמא לא שייך לומר כאן כסברת רבינו יונה והרשב"א בהוצאה שאין להפיק נאסר הואיל ולא נתקן גוף החפץ, וגם שם כדומה שהרשב"א לא הכריע, רק בה"א כלל מ' ועוד, אבל בורר התורה החשיבה **הך תיקון** [ולא כתבו הראשונים דבורר מלאכה גרועה] ואולי הבה"ל סמך גם על זה ולא ביאר, עכ"ד.

ובספר הלכות שבת בשבת (בורר הערה 148) כתב ע"ד הבה"ל, ודבריו צ"ב מהו שכתב בשאר מלאכות, הא הגר"א מיקל כר"מ דהמבשל בשוגג יאכל. גם צ"ב למה סמך כאן על דברי הגר"א בפשיטות, ושם לא כ' להקל אלא במקום צורך, והרי הוא חולק על השו"ע ר"ס שי"ח דנקט דבשוגג אסור. אך נראה כוונת הבה"ל למשנ"ב בר"ס שי"ח בשם החי"א דבדבר שלא נתקן בגופו בהוצאה והעברה לא נאסר בדיעבד, ולכן אף בזה י"ל דס"ל דזה לא חשיב תיקון בגופו, דאף דחשיב מלאכה ותיקון הרי אף הוצאה והעברה חשיב תיקון, ומ"מ לא אסרו בזה, ה"נ בזה י"ל דכיון דהאוכל לא נשתנה בגופו לא אסרו בשוגג, ולכן בזה הוא דס"ל לבה"ל לסמוך על הגר"א בזה, ונראה דמ"מ דכיון דעכ"פ דלהפמ"ג ס"ל דנאסר אף בשוגג, בודאי ראוי להחמיר בזה, רק דיש לסמוך על הגר"א בזה בדיעבד בצירוף סברא הנ"ל.

ובשביתת השבת (פתיחה למלאכת דש באר רחובות אות ב) כתב דבורר הוי ב' גופין נפרדין אע"ג שמעורבין, מכל מקום במקום שהם נפרדים זה מזה ואין אחד בלוע בתוך גופו של חברו, אלא כל אחד גופו במקום שהוא שם עומד בפני עצמו אלא שמעורבים וסמוכין זה לזה, והוא עושה הפעולה שמבדיל ומרחיק זה מזה ואיננו ענין חדש ופעולה גדולה חדשה כ"כ, כן שכבר היו נפרדין אלא שמרחיקן ממקומן, וכיון שאיננה פעולה גדולה כ"כ לכן אם בורר ואוכל לאלתר מותר, כיון דבשעה שמפרידו מניחו בפיו לא הוי פעולה כלל, אלא מלטול בעלמא.

ובספר שבות יצחק (בורר עמ' קמו) כתב בשם הגריש"א זצ"ל, דשאני בורר שאין כ"כ שינוי בתוצאה בגוף הדבר, לכן בעינן טפי שתהא הפעולה בידים ודומיא דמשכן, [ועל דרך שמצינו במלאכת הוצאה שמלאכה גרועה היא כי אין שינוי בגוף הדבר, ולכן בעינן טפי שהפעולה תעשה דומיא דמשכן]. ולפי"ז אין ללמוד מגדרי מלאכת בורר לשאר מלאכות, עכ"ד.

ולפי כל האמור יש לדון דהא מיהת פשיטא דל"ש להחשיב מעשה שבת כל שהתיקון הוא רק להניח הפסולת כדבר נפרד במקומו הראוי לו, וע"י.

ויתבאר בהקדם דברי הב"י (ריש סי' שיט) בשיטת הרמב"ם, וז"ל, והרמב"ם בפרק ח' כתב... הבורר אוכל מתוך פסולת בידו להניחו אפילו לבו ביום נעשה כבורר לאוצר וחייב. היו לפניו שני מיני אוכלין מעורבין בורר אחד מאחר ומניח לאכול מיד ואם בירר והניח לאחר זמן אפילו לבו ביום כגון שבירר שחרית לאכול בין הערביים חייב... ומכל מקום אם בירר להניח עד אחר שלש או ארבע שעות, נראה מדבריו שיש חילוק בין בורר אוכל מתוך פסולת לבורר אוכל אחד מ[אוכל] אחר, דבורר אוכל מתוך פסולת חייב, ובורר אוכל אחד מאחר לא מחייב אלא אם כן בירר שחרית לאכול בין הערביים, אלא שאיני יודע מנין לו חילוק זה, ואם לא נתכוין לכך קשה אמאי פלגינהו בתרתיה.

ומבואר בדברי הב"י בדיוק לשון הרמב"ם שחלוק שיעור לאלתר בביררת ב' מיני אוכלין מביררת אוכל מתוך פסולת, דאף כי בבורר אוכל מתוך פסולת בעי שיבורר ממש בסמוך לסעודה, בבורר אוכל מאוכל אחר אזי גם אם בורר ג' או ד' שעות קודם הסעודה, כל שאין זה מסעודה אחת לחברתה, עדיין זה בכלל 'לאלתר'.

ולכאורה צ"ב, מנין לו להרמב"ם הך מילתא, וכמו שהקשה הב"י, וכן מהו ההסבר בשני שיעורים אלו.

עוד מצינו חידוש להלכה בדין ברירת ב' מיני אוכלין, הנה בביאור הלכה (סעיף ג ד"ה ומניח השני) כתב וז"ל, עיין בספר מאמר מרדכי שהביא בשם הר"ר דוד עראמה בפירושו להרמב"ם שכתב דבשני מיני אוכלים אף על פי שלא אכל מה שבירר אלא מה שהיה בורר בידו הניחו לבו ביום או למחרת ואכל המין הנשאר שרי דלא אסרינן זה אלא בבורר פסולת גמור מתוך אוכל, משא"כ הכא דהוי ב' מיני אוכלים וכל שבורר כדי לאכול לאלתר שרי, עכ"ל המא"מ, וכ"כ ג"כ בספר מגלת ספר לדעת הרמב"ם¹⁶.

ואשר נראה לבאר בס"ד בשיטת הרמב"ם, דאמנם נאמרו במלאכת בורר ב' מחלקות שונות, מלאכת בורר בשני מיני אוכלין יסודה הוא עצם ההפרדה והמיון בין שני המינים, ולא מחמת שיש בזה תיקון לאותם האוכלין, כי בודאי אין זה נחשב לתיקון בעצם החפצא של כל חד מינייהו בכך שהוא מופרש ונברר מהמין השני, אלא גדר מלאכת ברירה כאן היינו עצם המיון וההפרדה בין שני המינים, וזה דרך ברירה לאוצר, שממיון ומסדר את המינים לשומרן לזמן ארוך ע"י ברירתן.

ואילו במלאכת ברירה של אוכל מתוך פסולת, מלבד הפרדת ומיון הפסולת מתוך האוכל, יש בכך משום מלאכת תיקון לאוכל שמתקנו ומכשירו מפסולת שבו, ובאמת אינו מתקן את הפסולת כלל אלא רק את האוכל.

וזה פשר שינוי שיעור 'לאלתר' בין אופני הברירה בשיטת הרמב"ם, דבורר אוכל ממין אוכל אחר, העיקר הוא להפקיע את ה'דרך ברירה' שבורר וממיון לאוצר, וכיון שאינו עושה כן מסעודה לסעודה, אלא רק בורר לסעודה הקרובה שמקדים ובורר סמוך לה, שוב אין כאן ברירה לאוצר, אלא ברירה לאכילה, ושרי מדין 'לאלתר'.

אולם בבורר אוכל מתוך פסולת לא די בכך, שהרי סו"ם הרי הוא מתקן ומכשיר את האוכל לאכילה, ואף זה נחשב כמעשה ברירה, ולענין זה 'לאלתר' לא בא להפקיע שאינו בורר

¹⁶ וכן העלה בהגהות הג"מ רבי אלעזר משה הורוויץ כאן בשיטת הרמב"ם, וביאר לפי"ז כל מהלך שיטת אב"י ושו"ת הגמ', יעו"ש בדבריו הנפלאים.

לאוצר, אלא ה'לאלתר' משוי ליה כבורר בדרך אכילה, ולכן בעינן שיכרוך סמוך לסעודה ממשי¹⁷.

ואכתי לא נתבאר לן פשר החילוק שבברירת ב' מיני אוכלין לא איכפת לן שהוא בורר המין שאינו חפץ בו ונומל המין השני, ולזה בעינן להקדים יסודי ההיתר השנויים בשמעתין, ומה שנחלקו הראשונים בגדריהם.

'דרך אכילה' – שינוי באופן עשיית המלאכה או היתר מיוחד של 'דרך אכילה'

[ה] הנה על האי שינוי דרב חסדא מקשה עליה בגמ', מתקיף לה רב יוסף וכי מותר לאפות פחות מכשיעור. וצ"ב מהי סברתו של ר"ח דפחות מכשיעור יהיה מותר לברור.

ומצינו בדברי התוס' ושאר הראשונים שנתכוונו כולם לדבר אחד, דסברת ר"ח היא שפחות מכשיעור הוי דרך אכילה. אולם באמת נראה שניתן לבאר זאת בב' אנפי.

הא' דדרך אכילה היינו שאין זה דרך ברירה, והיינו שיש עשיה דרך המלאכה, ויש שעושה המלאכה בשינוי, וכאן השינוי הוא בכך שזה בדרך של אכילה ולא בדרך מעשה ברירה. ונראה שכן היא בפשוטו כוונת התוס'¹⁸.

¹⁷ אולם באמת כל חילוק זה שישנם ב' שיעורים של לאלתר הוא מחודש מאוד, שהרי מקור דין לאלתר אחד הוא בדברי אבבי שנאמרו על ברייתא דידן דמיירי בב' מיני אוכלין, ומנא לן לחדש כולי האי, וכמו שכבר הרגיש הב"י בדבריו.

ועי' ביאור הלכה (סעיף ג ד"ה שבירר) שמסיק שאין לסמוך על חילוק זה, ואף בשני מיני אוכלין לא שרי אלא סמוך לסעודה הקרובה.

אכן כבר העירו שמצינו זכר לדבר בביאורו של הרמב"ן בשיטת רש"י בשמעתין וז"ל, ויש לפרש דברייתא אחרת היא ופלוגתא דרב אשי ורב ירמיה מדיפתי בשני מיני אוכלין שאין בהן פסולת כלל, לפיכך נחלקו בה בקנן ובתמחוי ואפילו לבו ביום דמר פטר ומר מחייב אבל לאלתר מותר, וברייתא דלעיל באוכל ופסולת מעורבין ובקנן ובתמחוי ומשום הכי לבו ביום חייב חטאת ומיהו לאלתר מותר.

הרי מבואר דסבר לחלק להלכה בין ברירה בשני מיני אוכלין שאין בהם פסולת לברירה באוכל ופסולת מעורבין, ועי' היטב.

¹⁸ שוב התבוננתי שהתוס' נקטו בלשונם בחיוב 'דרך אכילה' ולא הסתפקו בכך שאין זה דרך ברירה, ונראה מזה שלשיטתם בעינן להיתר של דרך אכילה דייקא.

והנה התוס' ביארו לשון הברייתא 'בורר ומניח' דהיינו לצורך אחרים. ובלשון רש"י ד"ה ובורר ומניח לא משמע כן, ונראה מדבריו שנדחק שגם מניח המכוון הוא לאכול לאלתר, וכנראה שהמכוון הוא לפרש גדר לאלתר לעצמו שאינו רק לאלתר ממש, אלא יכול גם להניח ואח"כ לאכול מיד, יעויין בב"י.

ויש לדון במעם שרש"י לא פירש דמניח היינו לאחרים, ויש מקום לומר שרש"י חלוק על היתר זה לגמרי, וסבר שאין שום היתר להניח לאחרים, ויעוי' בהגהות מרדכי (רמז תסא), וז"ל, פ"י ראב"ן לברור ולהניח כמלא פיו ולהכניס בפיו. א"נ לברור כדי סעודתו להתחיל ולגמור אחר ברירתו אבל לאכול אחר שעה נעשה כבורר לאוצר. ומשמע דבאמת לשיטתו אין היתר להניח לאחרים.

אולם ניתן לצדד ולומר שרש"י אינו חולק על דין זה המפורש בדברי הירושלמי, וגם היתר זה כמעט מוכרח בשמעתין בהך עובדא דרב ביבי שדא קמיהו, אלא דס"ל לרש"י שזה אינו חידוש שגם לאחרים שרי, דמאי שנא מלעצמו, הלא יסוד היתר לאלתר היינו משום שאין זה דרך בוררין, ומה לי בזה אם בורר לצורך עצמו או להאכיל אחרים על שולחנו, סו"ס אין דרך הבוררין בכך.

אולם בדברי הראשונים מצינו שהאריכו יותר בביאור סברת ר"ח, וז"ל הרמב"ן, פי' מסברא קסבר רבה שאין בבורר פחות מכשיעור חיוב כאופה פחות מכשיעור, שאין דרך ברירה בכך אלא כאוכל ומצא פסולת בחתיכה שהוא אוכל, ומפריש פסולת מתוך אוכל הוא שמותר, ורב יוסף אמר דכיון דכשיעור חייב פחות מכשיעור נמי אסור דדרך ברור הוא שכל בורר קימעה קימעה הוא בורר עד שמצטרף לחשבון גדול.

הרי לנו בדברי הרמב"ן שאין זה רק צד היתר מצד שאין זה הדרך של מלאכת ברירה, כי באמת מצד היעוד של המלאכה לכאורה צודק רב יוסף במענתו שסו"ס הרי זה דרך ברירה, כי כל בורר קמעה קמעה הוא בורר עד שמצטרף לחשבון גדול, אלא שיש כאן דין מיוחד של דרך אכילה, והיינו שעד כמה שזה ממש בדרך אכילתו הרי זה נחשב שאינו עוסק בעת בלברור אלא בלאכול, ואין הפטור נעוץ במה שהמעשה היבש לא נעשה בדרך עשיית אותה המלאכה, אלא שמצד העושה אין המעשה שלו מוגדר כעושה אותה הפעולה אלא כעושה פעולה אחרת של אכילה.

וכן נראה בכוונת הריטב"א, וז"ל, בורר ואוכל פחות מכשיעור. פירוש ואפי' בנפה וכברה¹⁹, דקסבר דכל פחות מכשיעור אין עליו שם ברירה כלל אלא כמכשיר ומתקן אכילתו²⁰. וראה עוד בחידושי הר"ן ובתוספות הרא"ש כאן.

וכיוצא בזה יש לעיין בביאור האופנים שמותר לברור, אם יסודם הוא השינוי בצורת העשיה גרידא, או שנאמר בכאן דין מיוחד של 'דרך אכילה', וכמו שנתבאר.

והנה בלשונות רש"י נראה כי יסוד הכל הוא השינוי שמשנה מצורת העשיה, כך כתב לגבי ברירה ביד ולא בכלי, 'דעיקר ברירה בנפה וכברה, אבל ביד לא דמי לבורר כלל'. וכך כתב

ובעיקר הנידון, יעויין בבאר היטב (ס"ק ב) שהביא משו"ת מהרי"ט צהלון שנחלקו בזה המהריט"ן ומהר"י אבולעפיא.

ואילו בדעת התוס' דסבר שישנו חידוש במניח לאחרים, נראה שזה מוסבר היטב אם היתר לאלתר היינו משום שזהו דרך אכילה, והרי הוא מתעסק באכילה ולא בברירה, ולכך בודאי יש מקום לומר שזה שייך רק אם מתעסק בצרכי אכילת עצמו, שעיי' מוגדר כאוכל ולא כבורר, ורבותא הוא דנקט שגם בעוסק בצרכי אכילת אחרים חשיב 'דרך אכילה' ולא מלאכת ברירה. ועיין.

אולם באמת בב"י משמע דרש"י פליג על עיקר דין זה דמניח לצורך אכילת אחרים, והיינו משום שלפי מה שפירש בלישנא דברייתא דידן אין שום הכרח להתיר גם לצורך אחרים. ועי' עוד בבאר היטב (סי' שיט ס"ק ב) בשם שו"ת מהרי"ט צהלון שכן העלה משם מהר"י אבולעפיא דלרש"י לברור לאחרים חייב.

ואגב יש לעמוד בדקדוק לשונו הזהב של רש"י שנקט כאן 'דרך בוררין' ולא דרך ברירה כמו באוכל מתוך פסולת, והיינו משום שבעצם אין החילוק נעוץ בעצם צורת עשיית המלאכה אלא בכוונת העושה, שאם עושה סמוך לסעודה אין זה מנהג ודרך הבוררין, אבל המעשה מצד עצמו אין שום הפרש בו, ודוק.

¹⁹ אגב למדנו בדברי הריטב"א דשרי אפילו בנפה וכברה, ועי' חזו"א סי' נד ס"ק א שהביא דברי הרמב"ן ונמא לחדש עוד שכל זה מיירי דווקא כאשר בורר ביד, [ועד"ז כתב בבאר סברת עולא דמתיר לכו ביום, אולם עי' פמ"ג משב"ז ס"ק א].

²⁰ ובתוך דבריו של הרמב"ן שמענו חידוש עצום להלכה להתיר בדרך אכילה ממש גם פסולת מתוך אוכל, ואין ברור בכוונתו אם המכוון הוא לחתיכה שהכנים ממש לתוך פיו שמותר להוציא ממנה הפסולת, [וכן ביאר החזו"א סי' נד ס"ק א], או אפילו לחתיכה שאוחזו בידו כדי לאכלה מיד, שמותר להפריש ממנה הפסולת, וכמו שפירש בביאור הלכה בדבריו. אבל הא מיהת לכאורה שמעינן להדיא בדבריו שבהך 'דרך אכילה' אין המכוון רק לאפקעי מדרך מעשה ברירה, אלא נאמר כאן דין חיובי של התעסקות בדרך אכילה, וכמש"נ.

לגבי אוכל מתוך הפסולת 'לא דרך ברירה היא', וכן לענין לאלתר, 'לאכול לאלתר, שאין זה דרך בורר'²¹.

וכן מורה לשון הלבוש שכתב, ואין עיקר דרך הבוררים אלא הבורר לאוצר, שכן דרך כל הבוררין זורקין את הפסולת ואוצרין את הפירות. אבל הבורר כדי לאכול לאלתר אין זה דרך ברירה, דהיינו דהוי שינוי ולהכי שרי.

אולם רבינו חננאל בסוגיין (נדפס לקמן ע"ב) כתב בטעמא דמותר לברור לאלתר, 'דמלאכת מחשבת אסרה תורה והאי לאו מלאכת מחשבת הוא דלא קא מכוין במלאכה אלא לאכילה בלבד'.

ונראה בדבריו דאמנם אין ההיתר משום דלאו דרך ברירה הוא והוי שינוי בצורת העשייה, אלא משום הגדרת תוכן המלאכה שיש כאן אכילה ולא מלאכה.

וראה עוד לשון הריטב"א בביאור דברי רב יוסף בורר ואוכל [ביד בורר] ומניח ביד, וז"ל, פירוש לאכול לשעתו, דכיון דלשעתו הוא ועומד בידו לא חשיבא ברירה כלל.

הרי שהריטב"א כייל בהדי התנאי של בידו גם את 'לשעתו' – לאלתר, ומבאר דהיינו משום דהוי בדרך אכילה.

וכן ממו לשון הרשב"א בתשובותיו (ח"ד סימן עה), אלמא כל שאוכל מיד כדרך שבני אדם אוכלים אף על פי שיש באותו צד בעצמו חיוב חטאת כשמניח לאחר זמן, אפילו הכי אם אוכלו לאלתר שרי, ואף לבני ביתו מותר.

והר"ן כאן כתב בביאור דברי אב"י דלאלתר שרי, וז"ל בתו"ד, וליכא לאקשווי לאב"י מכיון דלבו ביום חייב חטאת היאך שרי לאלתר, דהא בישול אפילו לאלתר אסור. דכיון שאינו אלא לפי שעה אינו אלא כמתעסק לאכילה.

והגדרת היתר זה של 'דרך אכילה' ומתעסק באכילה למדנו בלשון החזו"א (סי' סא): האכילה התמידית היא דרך ברירה ולא חייל עליה שם עובדא ועמל מלאכה'. והיינו שבכח"ג שהוא בורר בדרך אכילה הוא מוגדר כאוכל ולא כעושה מלאכה²².

²¹ והנה בלשון רש"י מודגש גבי ברירה ביד שלא דמי כלל לבורר, ובפשוטו המכוון הוא שזהו שינוי גדול יותר, ואמנם כן מפורש בכל הראשונים מבני בית מדרשו של רש"י, יעויין בפסקי רי"ד ובספר המכריע סי' כג ובשבלי הלקט סי' צב. [ובשבח"ל הפליג טפי ללמוד מזה על היתר במלאכת דש].

²² ולפי הסבר זה ישנו חידוש גדול לאותם השיטות שבהיתר של 'לאלתר' נכלל גם הזמן הסמוך לסעודה, והיינו שהוא מוגדר כאוכל גם באותו הזמן, וזמן זה נטפל גם לאכילתו.

והנה בנוונא שבירר דבר מאכל על מנת לאוכלו לאלתר ושוב נמלך שלא לאכלו, כתב בשער הציון סי' שיט ס"ק ה בשם הפמ"ג דפשוט שאין בזה חיוב חטאת כיון שסו"ס בשעת הברירה היה בדעתו לאכלו לאלתר, ומ"מ 'לא אריך למיעבד הכי'. ובשער הציון נראה שמפקפק בזה ומייתי ראיה מהא דסי' שמוז סעיף ו.

ובאמת יש לדון הרבה על ראיית השעה"צ, דהתם גבי מלאכת צידה מיירי שבשעת מעשה ישיבת השני היתה בהיתר גמור ומושלם, ואינו מוגדר כצד אלא כשומר בעלמא, ולכן אינו מחויב לקום ממקומו כאשר הראשון מסתלק, אבל כאן נראה שהתוצאה שאוכל לבסוף אחר הברירה מישך שייכא להיתר, וכל ההיתר הוא מחמת שהברירה משתייכת ומתייחסת לאכילה, ואין זה רק דין כוונה ומחשבה בעשיית המעשה גרידא, אלא בעינין לאכילתו על מנת שיהיה מוגדר כאוכל ולא כעושה מלאכה. וראיתי שכבר עמד בזה מו"ר זצוק"ל, כמו שהובא בספר ארחות שבת (פ"ג הערה נו).

היתר ההפרדה בין המינים רק מכה התעסקות באכילה

[ו] ולכאורה נראה מסברא שאם אנו מגדירים את מלאכת ברירה כמלאכת הוצאת פסולת מתוך האוכל, אזי הגדרת המלאכה זה גוף מעשה הברירה שהוא מנפה ומזקק את האוכל ע"י הוצאת הפסולת, והסברא נותנת שלהפקיע מידי מלאכה זו סגי בכך שעושה המלאכה בשינוי ושלא בדרך הבוררין.

אולם אם מהות המלאכה ותוכנה היינו התוצאה המתקבלת שישנה הפרדה בין המינים המעורבים בתערובת, לכאורה מה בכך ששינה בצורת העשייה של הברירה, הרי ה'מלאכת מחשבת' של המלאכה היא לא פעולת הברירה כשלעצמה, אלא תוצאת העמדת הדברים על מכונם ומקומם.

ולכן מסתברא מילתא דלשיטת הרמב"ם שמלאכת ברירה כוללת גם מלאכת הפרדה בין ב' מינים, אזי ההיתרים אינם רק מצד שינוי ושלא בדרך, אלא מצד שאינו מתעסק בברירה ובהפרדת המינים אלא באכילה, וכסברת הני קמאי.

והנה אי נימא כהבנה זו בדין לאלתר אליבא דהרמב"ם, דהיתר לאלתר היינו משום שאינו מתעסק בברירה אלא באכילה, נראה דמבואר היטב חידושו של רבי דוד ערמאה בשיטתו, דבשני מיני אוכלים אף על פי שלא אכל מה שבירר אלא מה שהיה בורר בידו הניחו לבו ביום או למחרת ואכל המין הנשאר שרי, כי בב' מיני אוכלין תוכן מלאכת הברירה הוא לא תיקון המאכל, אלא הפרדת ב' המינים שזה נחשב כמעשה ברירה לאוצר, ולכן בגוונא דידן אף שלא אוכל את מה שבירר אלא את המין הנשאר, אין כאן מעשה ברירה לאוצר, אלא הרי זה בורר בדרך של מתעסק באכילה, שהרי סו"ם בורר לא על מנת לשמר אלא ע"מ לאכול עכשיו את המין הנשאר, ודוק²³.

ונראה דמ"מ חיוב חטאת אין כאן בודאי, כי סו"ם יש לנו לדון מעשה הברירה לפי שעתו כמעשה של היתר, אבל יאות שפיר ע"ז לשונו הזהב של הפמ"ג דלא אריך למיעבד הכי.

ועכ"פ נראה דלכאורה לפי דך גיסא שנאמר בכאן היתר של דרך אכילה, ולא רק ענין של שינוי מצורת העשייה, אזי בעינן שלא רק שהמעשה יעשה לא באופן של מעשה ברירה, אלא שבפועל יהיה המעשה לצורך של אכילה, וכחלק ממעשה אכילה, וזהו שכתב הפמ"ג דלא אריך למיעבד הכי.

ויעי' היטב בלשון הפמ"ג במקורו שהוסיף 'הא חיוב חטאת למפרע לא דמלאכת מחשבת אסרה תורה'. והיינו דהא מיהת פשיטא שאם מיהסרא בפעולת העשייה ולא הוי דרך ברירה, מיהסרא ב'מחשבת' של המלאכה, ומ"מ יש כאן את הפעולה כמות שהיא שהיא מוגדרת עדיין כברירה בשינוי, ומשא"כ דרך אכילה זה מגדיר את הפעולה עצמה כפעולת אכילה, ועיין.

ושמעתי לומר עוד נפ"מ בזה גם לגבי השיעור של לאלתר, שאם אנו מבקשים רק שינוי מצורת העשייה של ברירה, לכאורה כל שמכין לסעודה קרובה, א"צ שיהיה בפועל בזמן קרוב ממש, וגם אם נתעכבה הסעודה מאיזה טעם, לית לן בה, אבל אם אנו מחפשים 'דרך אכילה', יותר יש להקפיד שיהיה בפועל בצורת התעסקות דרך אכילה. (יעוי' בספר אור לנתיבתי עמ' רח).

ובמקרה הפוך, שבירר אוכל מתוך פסולת בידו לאוכלו לאחר זמן ואח"כ נמלך ואכלו לאלתר, אם חייב חטאת או לאו. ונפ"מ בספק זה שאם אמנם אם יאכלנו לאלתר פטור, נאמר לו שיאכלנו לאלתר, כדי להצילו מאיסור תורה. יעויין באריכות בשו"ת רב פעלים (ח"א או"ח סי' יב).

²³ ועל דרך זה יש שמוצאו נפ"מ נוספת בדין בורר לאחרים אליבא דרש"י, דיעוי' לעיל בהערה שהבאנו שיש שפירשו בשיטתו דפליג על התוס' וס"ל שבורר לאחרים חייב, דכל זה הוא כבורר אוכל מתוך פסולת, שבוזה היתר לאלתר גדרו הוא משום דהוה דרך אכילה, ובוזה יש לצדד שלאחרים אין זה נחשב דרך אכילה ידידה,

דיון במקור דברי הרמב"ם לחידושו דב' מיני ברירה הו'

[ז] והנה פשוט שכל דברינו אלה אינם מוכרחים, והינם בדרך הצעה וסברא בעלמא, אבל בעיקרא דהאי מילתא איכא למישדי בה נרגא, היאך שייך למימר כולי האי בשיטת הרמב"ם ולחדש שישנם ב' מחלקות במלאכת ברירה, דין של תיקון והוצאת הפסולת מן האוכל, ודין של הפרדה ומיון ב' מינים, אחר ששם אב מלאכה אחד הוא, ומהיכן הפליג הרמב"ם כל כך.

ואולי יש לומר בדרך חידוד, דהנה איתא בירושלמי כאן חידוש גדול, וז"ל, אמר רבי יודן יש שהוא בורר צרורות כל היום ואינו מתחייב. יש שהוא נוטל כגרוגרת ומיד מתחייב. היך עבידא היה יושב על גבי כרי ובורר צרורות כל היום ואינו מתחייב. נטל לתוך ידו כגרוגרת ובירר חייב.

ובביאור טעמו של הירושלמי שביושב על גבי כרי בבורר צרורות כל היום לא מתחייב, יש שפירשו דהיינו לפי שאין דרך לברור צרורות ביד, כן פירש הנצי"ב במרומי שדה²⁴, אולם רוב האחרונים ומפרשי הירושלמי ביארו דהיינו משום שלא כילה את פעולת הברירה והשלימה כדבעי, ולא נחשב שהועיל מידי בכרירתו. (קרבן העדה, ויעויין פמ"ג סי' שמ ס"ק יח ובביאור הלכה שם סעיף א ד"ה ומלקט; אגלי טל זורה ס"ק א אות ה; שו"ת מהרש"ם ח"ז סי' קלז; ערוך השולחן כאן).

והנה כבר האריכו בספר אגלי טל ועוד שהרמב"ם והפוסקים (מלבד האור זרוע) לא העתיקו דינו של הירושלמי, והיינו משום דבתלמודא דידן לא נראה כן, שהרי אמרו שמלאכת בורר דומה למלאכת זורה, ובזורה נשארה עוד פסולת אחרי הזרייה עד הטחינה והריקוד, ולא נגמרה ונשלמה המלאכה.

ומעתה יתכן שמתוך כך למד הרמב"ם שאף כי מלאכת ברירת פסולת מתוך אוכל יסודה הוא תיקון האוכל, מ"מ ישנו איסור בעצם פעולת ההפרדה בין המינים וסידור כל דבר על מקומו, כי הרי גם במקום שלא ניתקן האוכל, והיינו כל התערובת, מ"מ חשיב פעולה זו של הפרדה כפעולת בורר, וע"כ ששם מלאכת בורר יאות גם על עיקר פעולת ההפרדה בלא תיקון מחותני, ועייין.

ביאור חדש ביסוד דין הרמב"ם בב' מיני אוכלין מעורבין, וגילוי מקורו מדברי התוספתא

[ח] אולם אחר ההתכוננות נראה שרחוקים הדברים הללו בפשט לשון הרמב"ם, וכפי שנבאר בס"ד.

כבר הבאנו לעיל את הכרחו של הריטב"א לסברת התוס' שגם בב' מיני אוכלין ישנם אוכל ופסולת, שהרי דברי רב המנונא קאי על לישנא דברייתא דידן, והיאך אפשר להעמיד

אבל כבורר שני מיני אוכלין בודאי גם בורר לאחרים דינו כבורר לאלתר משום ששם אינו בורר לאוצר ואין כאן מלאכת ברירה של אוצר.

²⁴ וכן משמע בדברי הרי"ד בספר המכריע (סימן כג), וז"ל, שגם ביד דרך העולם הוא לברור ולהניח לאוצר שכן אדם שיש לו דבר מועט בוררו יד על יד והילכך חייב חטאת ולא הותר ביד אלא לצורך סעודתו. והכי גרים בירושלמי אמר רבי יודן יש שהוא בורר צרורות כל היום ואינו מתחייב ויש שהוא נוטל כגרוגרת ומיד מתחייב. היך עבידה. היה יושב על גבי כרי ובורר צרורות כל היום ואינו מתחייב נטל לתוך ידו כגרוגרת ובורר מתחייב. אלמא גם ביד הוי דרך העולם ומתחייב עליו אם דעתו כדי לשמור.

החילוק של אוכל מתוך פסולת על ב' מיני אוכלין, ובברייתא לא נזכר מקרה נוסף לב' מיני אוכלין. ולפלא מה יענה הרמב"ם על קושיא זו.

ולכאורה נראה מוכרח שאף הרמב"ם מודה לסברת התוס' דאי גרסינן בברייתא דידן שני מיני אוכלין, ועלה אמר רב המנונא בורר אוכל מתוך פסולת, בע"כ שגם בב' מיני אוכלין ישנם אוכל ופסולת, ובפרט שלא מצינו בראשונים שום חולק על סברת התוס'. ואף כי בדברי האחרונים מצינו שסוברים שבאוכל מתוך אוכל לעולם נקרא אוכל מתוך פסולת, אפילו כשבורר המין שיניח לאחר כך ומשאיר המין שרוצה לאכול עכשיו, יעויין בקרית ספר להמב"ט פ"ח משבת, ועי' במ"מ שם הל' יב].

וביותר נראה כן מתוך לשון הרמב"ם בהלכה יב, הבורר אוכל מתוך פסולת או שהיו לפניו שני מיני אוכלין ובירר מין ממין אחר וכו'. הרי דהרמב"ם כיילינהו לשני אופני הברירה בהדדי, ומהיכי תיתי לחלקם בסכינא חריפא.

ואכתי תיקשי לן, שאם אמנם מודה הרמב"ם לסברת התוס', מנא ליה להרמב"ם עיקר דין ברירה בין ב' מינים, היכא דלא שייכא סברת התוס', וכגון בגוונא דספיקת הפמ"ג שלא שייך לקבוע הי מינייהו אוכל והי פסולת.

ברם כבר כתב בספר אגלי טל שמקור דברי הרמב"ם הוא בדברי התוספתא שבת (פט"ז ה"ט; הובאה ברמב"ן ורשב"א לקמן קמג, ב), נתערבו לו פירות בפירות בורר ואוכל בורר ומניח על השלחן בורר ומשליך לפני בהמתו. בירר אילו בפני עצמן ואילו בפני עצמן או שליטת מתוכן עפר וצרורות הרי זה חייב.

ולשון הברייתא ביררו אלו בפני עצמן ואלו בפני עצמן משמע שרוצה בברירת שניהם ולא שחפץ באחד יותר, והיינו הדין של ב' מיני אוכלין, ואין כאן אוכל ופסולת, ואעפ"כ חייב.

אבל באמת נראה בפשט דברי התוספתא שאין החילוק בהגדרת מלאכת הברירה מהו חפצו ויעודו של העושה בעשיית מלאכה זו, אלא בגוונא דידן מעשה הברירה הוא באופן אחר, שבבורר אוכל מתוך פסולת, או אפילו בב' מיני אוכלין וחפץ בא' מהן, הרי ענין הברירה כאן אינו שהוא מתעסק רק עם חלק אחד מן התערובת שהוא בורר ומוציא את הפסולת או את האוכל, אלא ענין הברירה הוא שמתעסק עם כל חלקי התערובת ובוררם לסדר כל אחד במקומו.

ודין מיוחד זה של ברירה לא נכתב בתוך דברי הרמב"ם בהל' יב, אלא במה שחזר ושנה ההלכה בהלכה יג, היו לפניו שני מיני אוכלין מעורבין בורר אחד מאחד ומניח לאכול מיד, ואם בירר והניח לאחר זמן אפילו לבו ביום כגון שכירר בשחרית לאכול בין הערבים חייב.

דיוק לשונות הרמב"ם ונפ"מ בין שני הדינים

[ט] ויש לדייק לשון הרמב"ם כאן שנקט שני מיני אוכלין מעורבין, ולעיל נקט ב' מיני אוכלין ולא הזכיר שחן מעורבין. וכן במה שלעיל כתב שבורר 'מין ממין' וכאן כתב 'אחד מאחד'.

ולכאורה נראה מזה כמו שנתבאר, שהחילוק נעוץ בעצם פעולת הברירה, דבהל' יד מיירי בב' מיני אוכלין מעורבין שהוא בורר ומסדר את ב' המינים כאחד ואינו חפץ בזה יותר מזה, ובורר את כל התערובת אחד מאחד ולא שנוטל מין אחד ומפרידו מחבירו, וזהו הדין הנוסף של ברירה ב' מיני אוכלין אליבא דהרמב"ם.

ולפי דברינו נמצא איפוא שאין כאן ב' מחלקות של איסור ברירה בשיטת הרמב"ם, ברירה אוכל ופסולת ותיקון האוכל, והפרדת ב' מיני אוכלין וסידורם, אלא ענין מלאכת הברירה ויעודו אחד הוא – מעשה ההפרדה בין המינים, והחילוק הוא שבברירה ב' מינים דמיירי עלה

בתוספתא הרי הוא בורר את ב' המינים ובורר את כל התערובת אחד מאחד, ודוק. [ונמצא להלכה בדעת הרמב"ם הנ"ל שלא כחילוקו של רבי דוד ערמאה הנ"ל].

והעולה מזה שבגוונא שמסתפק בה הפמ"ג שעושה פעולת ברירה רגילה שנוטל רק מין אחד ובורר, אולי בגוונא שאין כאן חלוקה של אוכל ופסולת בתוך התערובת, לא ייחשב זה כברירה, ועי' היטב. [דברינו כאן ע"פ שיעורו של מורינו הגאון רבי אליהו ליברמן שליט"א²⁵].

והנה לעיל הבאנו לדון בגוונא שאינו בורר תערובת אלא מפזר תערובת, וכגון שנוטל תערובת של פירות ומפזרן בזריקה, וע"י כך בטלה תערובתם, אי איכא למיחש בה משום בורר.

²⁵ ועוד חידש הגאון שליט"א לבאר בדיוק לשון הרמב"ם בב' ההלכות, שבהלכה יב כאשר מזכיר בעלמא ברירת אוכל מתוך פסולת או שני מיני אוכלין וביור מין ממין אחר כתב שאם בירר בידו לאכול לאלתר מותר. ואילו בהלכה יג בדין "היו לפניו שני מיני אוכלין מעורבין בורר אחד מאחד" כתב ש"מניח לאכול מיד". ובאמת שגם המחבר בשו"ע בהעתיקת ההלכות דייק לכתוב כן, בסעיף א העתיק את ההלכה הראשונה ונקט לאלתר, ובסעיף ג העתיק את ההלכה השניה ונקט מיד.

וביאר שזה ודאי ש'לאלתר' זהו אינו בסמוך ממש, וכעין שכתב רבינו חננאל כאן, וז"ל, ואף על פי דגרסינן (גיטין כז כח) לענין מי שאבד לו גט אם מצאו לאלתר כשר ואמרין היכי דמי לאלתר י"א כל שלא עבר [אדם] שם ואחרים אומרים כל שלא שהה אדם שם הכא כיון דאשכחין מפורש בתלמוד א"י כוותיה עבדינן ומסקינן לשמעתיה שיעור מה שמיסב על השולחן באותה סעודה בלבד.

ומבואר בלשונו דלולי שמצא בירושלמי להדיא השיעור של מיסב לאותה סעודה, היה יכול להתפרש לאלתר כמו בגיטין 'כל שלא עבר אדם שם', ועכ"פ הא מיהת ש'לאלתר' אינו מתפרש מיד ממש. והכי נמי יש לומר בדעת הרמב"ם והמחבר דלאו דווקא לאלתר ממש, ואולי סגי בזה שלא תהא סעודה אחרת בינתיים, [וכמו שנקטו הפוסקים על פי דברי רבינו ירוחם] ומשא"כ הברירה של אחד מאחד דמיירי בה בהלכה השני החמיר מפי שנאמר בה שיעור של מיד, ושם בעינן באותה הסעודה ממש או סמוך ממש לסעודה.

וביאר הסברא בזה, כי בברירת מין ממין אחר, עיקר המלאכה היא שהוא בורר לאוצר, וכל שזה בגדר לאלתר, והיינו שזה משתייך לסעודה הבאה ואין מפסיק באמצע איזה סעודה, מיקרי שבורר לאכילה ולא לאוצר, אולם בורר אחד מאחד, פעולת הברירה היא ברירה מובהקת מצד עצמה, שהוא לוקח ובורר בידיו אחת הנה ואחת הנה, ולהפקיע מידי מעשה ברירה בעינן שיהיה מיד ממש, והדברים מחודשים ונפלאים.

ועכ"פ לפי"ז המצא תימצא חידוש מיוחד בלשון המחבר בסעיף ג, וכבר עמד על כפל הענין בביאור הלכה (ד"ה שני מיני אוכלים), וז"ל, סעיף זה מיותר הוא דכבר כתב דין זה בס"א, ולא נקמיה אלא משום סיפא דאם בירר והניח לאחר זמן דדין זה עדיין לא נזכר, כי בס"ב לא מיירי אלא באוכל ופסולת ולא בשני מיני אוכלין, יעו"ש. ברם לפי דברינו מדוקדק היטב גם ריש ההלכה, והכל על מקומו בא בשלום.

והנה בשפת אמת כתב להעיר על עצם קושיית הגמ' על דברי הברייתא בורר ואוכל בורר ומניח, וז"ל, צ"ע דלמה לא מפרשי לה כך, דאם יש לפניו מינין הרבה בורר ואוכל בורר ומניח, היינו שנוטל מתוכם מה שיבוא לידו וכשעלה בידו אוכל אוכלו וכשעלה בידו פסולת מניח ואינו אוכל ואינו בורר כלל כל אחד בפני עצמו אלא נוטל הכל וכשעלה בידו פסולת אינו אוכלה, והא דקתני סיפא לא יבורר פי' שלא יטול הפסולת ממקצת אוכל ואח"כ יאכלנו ואם בירר חייב חטאת ואתי הכל כפשטא.

ויש לעיין טובא אם שרי כהאי גוונא לפי כל הדברים הנ"ל, כי בעצם הרי את מעשה הברירה ככה"ג הוא עושה בשלימות כי נוטל גם את הפסולת, ואולי אף אם נוטל ואוכל מיד את האוכל לא מהני כהאי גוונא, וכל מה דמהני היינו בבורר ב' מיני אוכלין, אבל באוכל מתוך פסולת ועושה מעשה ברירה בכל התערובת באמת מנא לן דשרי.

ורגילים להביא בזה ראייה להיתר מדברי הגמ' בסמוך דרב ביבי זרק לפני האורחים כלכלה של פירות שהיו מעורבים בפסולת, ונסתפקו בגמ' אם עשה כן מחמת שלא רצה לברור האוכל מתוך הפסולת או מטעם אחר, ועכ"פ הא מיהת מבואר שבמעשה זריקה ושיטוח זה לית ביה משום ברירה.

ולכאורה יש לדון שאם בכלל ההגדרה של מלאכת בורר היינו מעשה ההפרדה בין המינים יאסר גם באופן של פיזור, ואף שאינו עושה כאן מלאכת מחשבת של מיון וסידור כעין ברירה לאוצר²⁶.

אולם לפי מה שנתבאר בס"ד, מעולם לא שמענו שפעולה שתוצאתה היא הפרדה בין המינים נאסרת משום בורר, אלא נאסרה פעולה של ברירה בפועל בין המינים, וזה שייך רק בגוונא שנוטל כל מין ובוררו, וזה ודאי ליתא בפעולה של זריקת כל הפירות יחד לאויר, ומילתא דפשיטא הוא שאין זה שייך למלאכת בורר.

ענף ג: הערות וציונים בדברי הראשונים והפוסקים

בדעת רש"י בדין בורר פסולת מתוך אוכל לאלתר או ביד

[א] דעת הרמב"ם וכן שיטת רבינו חננאל דבעינן לכל ג' תנאי ההיתר בכדי שיהיה מותר לברור, והא בלא הא לא סגי, אולם מצינו בדברי הראשונים שיטות חלוקות בזה.

בדעת רש"י בשמעתין (לפי מה שהעלה התוס' ד"ה והתניא בשיטתו) מבואר דאף בורר בנפה וכברה אינו חייב חטאת עד שיברור לאחר זמן, אבל לאלתר מותר. ובבורר בקנון ובתמחוי נחלקו רב אשי ורב ירמיה מדיפתי אם חייב לאחר זמן, אבל לכו"ע אסור מדרבנן.

ובפשטות בבורר בידו גם בשביל לאחר זמן הרי זה מותר, שהרי לשון רש"י הוא 'ביד לא דמי לבורר כלל', ונראה מזה שאין כאן מלאכת ברירה כלל, וא"כ אף לאחר זמן לכאורה יהיה מותר²⁷.

וביותר יש להוכיח כן ממה דלא מוקמינן למחלוקתם של רב אשי ור' ירמיה מדיפתי ביד אלא בקנון ותמחוי, ובע"כ היינו משום דביד רב אשי אמר מותר לאחר זמן ואינו פטור אבל אסור²⁸. וכ"כ באגלי טל.

²⁶ ופלפלו בזה הרבה שמעשה ברירה הוא רק מעשה עם הבחנה בין אוכל לפסולת או עכ"פ בין מין מסוים למשנהו, יעויין בספר ארחות שבת פ"ג הערה קלג באריכות. אולם לפי דברינו א"צ לכל הנ"ל, שבברירת ב' מינים לא נתחדש דבר מעבר לברירה של אוכל ופסולת, אלא רק כאשר בורר את כל התערובת במעשה ממש.

²⁷ ובאמת אין זה מוכרח כ"כ, דיתכן לפרש דהמכוון בדברי רש"י הוא רק שזה הוי שינוי גמור (או ב' שינויים, יעויין בספר שביתת השבת באריכות) ולא שינוי בעלמא, אבל לא הפקעה גמורה ממלאכת ברירה.

²⁸ ואולם יש לדחות שמה שנקמו קנון ותמחוי ולא ביד היינו לפי שביד גם ר' ירמיה מדיפתי מודה שאינו חייב חטאת.

אולם יעויין בלשון רש"י על הרי"ף שכתב 'ושרי לאכול לאלתר' ומשמע שעכ"פ מדרבנן אסור.²⁹

ועוד יש לדון מהו דין ברירת פסולת מתוך אוכל לאלתר אליבא דרש"י, דהנה התוס' (ד"ה והתניא) הקשו על רש"י מסוגיית הגמ' בביצה דב"ה אומרים בורר כדרכו ביו"ט בקנן ותמחוי אבל לא בנפה וכברה, ולא מפליג בין לאלתר ובו ביום.

וכתבו המפרשים (מגיני שלמה; שבת של מי) ליישב שיטת רש"י דהתם בביצה מיירי בבורר פסולת מתוך אוכל, ולהכי אף לאלתר בנפה וכברה אסור, אולם הכא מיירי רש"י כאשר בורר אוכל מתוך פסולת, ולכן בנפה וכברה אסור.

ולפי דרך זו מבואר בשיטת רש"י דאיסור ברירת פסולת מתוך אוכל לאלתר היינו רק בנפה וכברה, אבל בידו לאלתר יהיה מותר אף בבורר פסולת מתוך אוכל.

ועוד יש לתלות זאת במה שנחלקו המפרשים בביאור דברי רש"י בבאור העובדא ד'שדא קמייחו כלכלה דפירי', דמבואר מתוך דברי הגמ' שאם היה פסולת מתוך אוכל היה מוכן למה לא ביררם לפניהם, ונחלקו מהרש"א ומהר"ם אי לרש"י מיירי שבורר לאלתר ממש לצורך אחרים, יעויין היטב בדבריהם.

ואי נימא דמיירי בלאלתר, מוכן שהחיתר של לאלתר לא מתיר ברירת פסולת מתוך אוכל.

ובדומה לזה יש לדון בדין בורר פסולת מתוך אוכל ביד, ויעוי' בנשמת אדם (כלל טז) בדעת הרשב"א בספר עבודת הקודש (סי' ח) שכתב וז"ל נפל צרור או קיסם בקמח י"א שאסור ליטלו ביד לפי שזה כבורר, ולא יראה לי אלא מותר ליטול ביד שכל העושה ביד אינו אלא כבורר כלאחר יד ולא אסרו אלא בנפה וכברה וכמו שביארנו.

ומבואר מדבריו דס"ל שגם בורר פסולת מתוך אוכל לעולם אינו חייב בשבת כיון שאינו עושה בנפה וכברה, ויעו"ש באריכות בביאור לשון הטור.³⁰

אולם מאידך גיסא יש לצדד בשיטת רש"י איפכא דבורר פסולת מתוך אוכל חייב אפילו בבורר ביד, חדא, מכח לשון רש"י במתני' שפירש דבורר היינו בידיו, ומבואר שבבורר בידיו דרך ברירה חייב חטאת, ומעתה יש לומר שגם בבורר פסולת מתוך אוכל דהוי דרך

²⁹ ובאמת יש לדון בשיטת רש"י בשיטת ר' ירמיה מדיפתי בדין בורר בקנן ובתמחוי על לאחר זמן, דהנה בדברי הרמב"ן מפורש שבלאחר זמן לר' ירמיה יהיה חייב חטאת, ולכאורה גם לרש"י יהיה מוכרח כן, שהרי ביאר קושית הגמ' על רב אשי והתני חייב, דל"ש להעמיד הברייתא דקתני בורר ומניה משום דהוי לאלתר דמותר לכתחילה הוויא ולא פטור אבל אסור. ומבואר דהוה פשיטא לן דר' אשי ור' ירמיה מדיפתי מודו נמי לדינו של אבבי בין לאלתר ללאחר זמן.

ונראה להטעים בזה, ונתעוררתי לזה מהרה"ג ר' משה ברנד שליט"א, דעל אוקימתא דאבבי בלשון הברייתא אין שום פקפוק בגמ' ומצד הלשון זה עולה יפה בלשון הברייתא, בורר ואוכל בורר ומניה, ונראה שכל מהלך דברי הגמ' בשמעתין הוא שמתחילה חיפשו לצמצם החידוש שאין מוכרח בלשון הברייתא לחדש כל כך, וכל ביאורי הגמ' הם מן הקל אל הכבד, החילוק של רב יוסף הוא בעצם צורת העשיה דמיחסרא בעצם הברירה אם אינו נעשה בכלי, ולאחמ"כ חילוקו של רב המנונא כבר יותר דק שהוא בתוך פעולת הברירה מיניה וביה, כיצד פועל את הברירה, שאף שבעצם התוצאה המתקבלת היא אחת הפרדת האוכל מן הפסולת, מחלקינן בין אם מתעסק באוכל לבררו או בפסולת, ואח"כ מחלק אבבי חילוק דק יותר בהגדרת ויעוד הברירה אי הוויא ברירה ללאחר זמן ונעשה כבורר לאוצר או בורר לאלתר לאכול, ודוק.

³⁰ ויעוי' עוד להרי"ד בספר המכריע (סי' כג) שכתב בהדיא דפסולת מתוך אוכל לאלתר שרי, ויעו"ש הוכחתו מסוגיא דמלילות בביצה (יג, ב). וכן נקט בספר ההשלמה כאן בשם הר"א מלניל.

ברירה יהיה חייב. ואינו מוכרח, דיש לחלק שפסולת מתוך אוכל בידו לא הוי 'דרך ברירה' כמו ברירה בידי מה שרגילים לברור ביד.

בשיטת התוס' בדין בורר פסולת מתוך אוכל לאלתר

[ב] ובשיטת התוס', הנה לענין ההיתר של איסור ברירת פסולת מתוך אוכל לאלתר, כתב בביאור הלכה (סעיף ד"ה מתוך) ללמוד מדבריהם בד"ה ולא ידענא, וז"ל, פי' לא ידענא מה שלא ביררם תחלה קודם שהביאם לפניהן [=לאחר זמן], אבל אין לפרש מה שלא ביררם בשעה שהניח לפניהם [=לאלתר] דא"כ מאי קאמר אי משום דקסבר אוכל מתוך פסולת אסור דהא לכ"ע שרינן אוכל מתוך פסולת לאלתר.

ולפי דבריהם נמצא איפוא דהא דקאמר הגמ' אח"כ, לימא קסבר חזקיה אוכל מתוך פסולת אסור, היינו ג"כ בלאחר זמן, וע"ז דחי הגמרא דתורמוס כפסולת מתוך אוכל דמיא, ומימרא דאביי דמחייב לאחר זמן קאי אפסולת מתוך אוכל. ומבואר שבלאלתר לא מחייב אפילו לאחר זמן, (וכ"כ בספר אגלי טל ס"ק א אות טז). וכבר נמצא כן בריטב"א הנדמ"ח שכתב כן להדיא בשיטת התוס'.

והנה לכל שיטות אלו המתירים באופנים שונים ברירת פסולת מתוך אוכל, לכאורה נראה שאין עיקר הטעם משום שהוא מתעסק באכילה, כי קשה לומר שזוהי דרך ההתעסקות באוכל.

ולכאורה יש להוכיח עוד בשיטת התוס', שאף שלשונו גבי אכילת פחות מכשיעור משמע דשרי מה שהוא דרך אכילה, מ"מ לא סבירא ליה הכי בגדרי כל תנאי ההיתר, שהרי בדבריהם (בד"ה בורר ואוכל) נתפרש שבפסולת מרובה על האוכל הוי אוכל מתוך פסולת דרך ברירה, ולכאורה קשה להבין בסברא שדרך ההתעסקות באכילה משתנה לפי כמות הפסולת והאוכל, ונראה יותר שחילוק זה אמור בכללי וגדרי דרך מעשה ברירה.

ואמנם הרמב"ן כאן העתיק חילוק התוס' ופליג עלייהו, וז"ל, ולא מסתברא דגבי שבת לעולם אסור לברור פסולת ולהניח אוכל, ואף על גב דתרווייהו דרך בורר נינהו בשבת בהתירה מרחינן באיסורא לא מרחינן, ומאן דמרח באיסורא ובירר הפסולת הו"ל כבורר לאוצר שהרי אין דעתו לאכול מה שבירר ולפיכך חייב.

וסברת הרמב"ן מבוארת שאין חילוק בכמות הפסולת, אלא אם מתעסק בברירת הפסולת, הרי זה מוגדר כמעשה ברירה דומיא דברירה לאוצר ולא כהתעסקות באכילה, ודוק. [ועי' לעיל בהערה מש"נ עוד בשיטת התוס' בענין זה].

דחיית קושיית התוס' מדברי הגמ' בריש פרק תולין

[ג] בתוס' ד"ה בורר ואוכל. משמע דאוכל מתוך פסולת אין דרך ברירה בכך וקשה דבריש פרק תולין (לקמן קלח). אמרי' מה דרכו של בורר בורר אוכל מתוך פסולת.

הנה התוס' פירשו דברי הגמ' לקמן שם 'מה דרכו של בורר בורר אוכל מתוך פסולת', שהמכוון הוא כפשוטו שהוא בורר את האוכל מתוך הפסולת, וע"ז הקשו סתירה מכאן, דהא מבואר דאוכל מתוך פסולת לאו דרך ברירה, והתם מבואר דאדרבה זהו דרך ברירה. וכן נראה גם מדברי הרמב"ן והר"ן שהביאו קושיית התוס' והסכימו עם הקושיא.

אולם באמת המעייין היטב בתוך השמועה יראה שאין הכרח לפרש כן בגוף השמועה, ונקדים להעתיק דברי הביאור הלכה (סימן שיט סעיף ט ד"ה משמרת), וז"ל, עיין במ"ב [ס"ק לב: וחייב חטאת נמי יש בזה משום בורר שנברר האוכל מהפסולת עי"ז או משום מרקד

ע"ש בגמרא]. וכן פסק הרמב"ם בפ"ה מה"ש הלכה י"א. ונראה דהיה ספק לו כמאן הלכתא כרבה או כר' זירא וסובר דרבה ור"ז פליגי אהדדי ודלא כפירש"י וכן הוא דעת התוספות בדף ע"ג ע"ב ד"ה משום ע"ש. ונ"ל דהתוספות והרמב"ם מפרשין טעמיה דרבה דלא דמי למרקד דמרקד עושה כל זמן הרקדתו פעולה בפסולת ואוכל ביחד שמנענע הכברה וע"ז נברר מין אחד מחבירו, משא"כ בזה שבעת הבירור אין נעשה פעולה כלל בהשמרים שמונחים במקומם והיין זב מהן ע"כ דמי יותר לבורר שנוטל את האוכל והפסולת נשאר מונח במקומו דבכה"ג הוי נמי דרכו של בורר. ודע דבדברינו מיושב היטב אמאי לא חייב לרבה בכל מרקד גם משום בורר ולפיכך נייד הרמב"ם מפי' רש"י.

והעולה מדברי הביה"ל שביאר את סברת הגמ' דבורר דרכו הוא ליטול אוכל מתוך פסולת, שאין המכוון על צורת מעשה הבירור אן נוטל האוכל מתוך הפסולת, או להיפוך, אלא מיירי במהות מלאכת ומעשה הבירור לעומת מעשה מרקד, שמעשה הבירור הוא מעשה שנעשה בדבר שניטל מן התערובת ולא בתערובת כולה, ובדבר זה יש לדמות משמר לבורר טפי ממרקד.

ולפי דברי הביה"ל יתכן לומר דהרמב"ם לטעמיה אזיל, שמתוך שכך פירש שמועת הגמ', לפי דרכו שאין ללמוד מדברי הגמ' כרש"י דלרבה במשמר אית ביה נמי משום בורר ומשום מרקד, כי חלוקים המלאכות בהגדרתם, אזי גם סבירא ליה שלא כחילוק תירוץ התוס' כאן שהוציא מתוך השמועה דר"פ תולין שכאשר הפסולת מרובה מן האוכל שאני, והיינו לפי שכל ענין השמועה מיירי בענין אחר, וכנ"ל.

ובספר ארחות שבת (פ"ג עמ' קנב ובהערה סא) העירו על המבואר בלשון המשנ"ב בהקדמתו לסי שיט שהבורר בנפה וכברה אם נקבי הכברה דקין והאוכל הוא גם והוא נשאר בכברה והפסולת יוצאת הרי זה בגדר בורר אוכל מתוך פסולת. והיינו שהדבר הנברר להגדיר אם בורר אוכל מתוך פסולת או להיפך הוא מה שנשאר בידו.

ותמוה טובא מן המבואר בדברי הגמ' הנ"ל דבמשמרת שהיין יוצא למטה מתוך התערובת והשמרים נשארים למעלה חשיב בורר אוכל מתוך פסולת. וצ"ע על דברי המשנ"ב שמה שנשאר בידו חשיב המין הנברר.

ובאמת זה קשה מיניה וביה בגמ' שמבואר שבמרקד מתחייב אף שהפסולת יורדת למטה, [ויעוי' ברש"י שם שבבורר קטנית הפסולת למטה]. וצ"ב מאי שנא, הרי גם מהות מלאכת מרקד היא הוצאת האוכל מן הפסולת, וכמו שנתבאר מתוך קושיית הגמ' בשמעתין היינו בורר היינו מרקד.

והביאו בשם מו"ר זצוק"ל הכ"מ בדומה לביאורו של הביה"ל בדברי הגמ', ונצטט בלשונם: "לבאר את דברי הגמ' מה דרכו של בורר נוטל אוכל מתוך פסולת דכאשר בורר אוכל מתוך הפסולת הרי זה מעשה ברור של הוצאת האוכל מהתערובת, וכן במשמר ניכר הדבר שהיין מתמצה מתוך השמרים, אבל במרקד אין זה בדווקא אוכל מתוך פסולת, אלא ע"י הריקוד נפרדים האוכל והפסולת זה מזה.

ורבינו זצוק"ל הוסיף להטעים בלשון הגמ' בהמשך שלא נאמר 'מה דרכו של מרקד וכו' אלא דמרקד נשאר הפסולת למעלה וה"נ במשמר, ואילו בבורר קטניות נשאר האוכל למעלה וכפירש"י.

ויש להעיר שלא ציינו שכבר נתפרשה הגמ' בדברי הכהן הגדול בביה"ל באופן שלא תיקשי על דבריו בפתיחתו.

והעירני הרה"ג ר' יעקב ישראל פיין שליט"א שמ"מ דברי הביה"ל צ"ב טובא מיניה וביה, שאם סבירא ליה שהדבר הנברר היינו מה שנשאר בידו מה לו לחפש טעמים למה נאיד הרמב"ם מפירוש רש"י בגמ' שם, והרי דברי הגמ' מתפרשים כפשוטן שדרך בורר היינו אוכל מתוך פסולת, כי הרי דרך הבורר בכלי שהאוכל למטה והפסולת למעלה, ואילו מרקד הוא בהיפוך, ואדרבה שיטת רש"י צ"ב מפני מה ס"ל לדחוק בלשון הגמ' שגם לרבה מתרינן משום מרקד.

ביאור חידוש התוס' בגזונא שהפסולת מרובה על האוכל

[ד] בתוס' ד"ה בורר ואוכל. וי"ל דהתם בפסולת מרובה על האוכל הוי אוכל מתוך פסולת דרך ברירה דהתם במשמר איירי.

הנה בדברי התוס' לא נתברר כ"כ מאי טעמא בפסולת מרובה על האוכל אזי דרך ברירה היא לברור את האוכל, ובפשוטו היינו משום שכך נח לו לאדם להתעסק עם המעט ולא עם הרוב, ולכן בכה"ג שהאוכל הוא המיעוט, אזי גם כאשר יברור את האוכל מתוך הפסולת הוי דרך ברירה.

אולם הרמב"ן כאן העתיק סברת התוס' וכתב, וז"ל, ולא מסתברא דגבי שבת לעולם אסור לברור פסולת ולהניח אוכל, ואף על גב דתרווייהו דרך בורר נינהו בשבת בהתירא טרחינן באיסורא לא טרחינן, ומאן דטרח באיסורא ובירר הפסולת הו"ל כבורר לאוצר שהרי אין דעתו לאכול מה שבירר ולפיכך חייב.

וכן בספר אור זרוע (סימן נט) כתב להשיב על סברת התוס', וז"ל, ואיני יודע מה מתרצים דחדא דבאותה ברייתא קתני, אבל פסולת מרובה על האוכל דברי הכל נוטל את האוכל. אלמא דכ"ע אוכל מועט מתוך פסולת מרובה שרי. ותו דההיא לא שייכא כלל להכא דהתם במירחא יתירה פליגי כדמסיק התם לא צריכא דנפיש במירחא וזוטר בשיעורא. ותו הא דשני רב הונא לברייטא דבורר ואוכל אוכל מתוך פסולת כו' ופסולת מתוך אוכל לא יברור, הא זימנין משכחת לה איפכא דאיזה שיהי' מרובה אותו בורר מתוך המועט.

ויש להבין במאי פליגי הראשונים בסברא אם הפסולת מרובה על האוכל, אם מהני מה שבורר האוכל מתוך הפסולת.

והיה מקום לומר דפליגי בעיקר ההיתר של אוכל מתוך פסולת, שאם יסודו הוא משום דהוי שינוי מדרך ברירה, יש לומר שבאופן שהפסולת מרובה, ויותר נח לברור האוכל המועט, לא הוי שינוי עכ"פ מדרך הבוררים, אולם אם יסודו הוא משום שהרי הוא מתעסק באכילה, יש לומר שגם בנוטל האוכל מתוך הפסולת הרי הוא מתעסק באכילה, שדרך האוכל הוא ליטול את האוכל מתוך הפסולת ולאכול, גם אם הדבר נעוץ במירחא יתירה. [וכמו שכבר נתבאר לעיל בלשון הרמב"ן].

הצעה שכל דברי התוס' נאמרו רק לחומרא ולא לקולא

[ה] וביותר נראה, שיש לצדד שגם סברת התוס' לא נאמרה אלא לחומרא, והיינו שכאשר הפסולת מרובה על האוכל הוי דרך ברירה ליטול את האוכל, אבל גם בכה"ג שהפסולת מרובה, אם ישול את הפסולת מתוך האוכל הוי ג"כ דרך ברירה, ובדברי התוס' לא נתפרש מה הדין בהך גיסא.

אולם מצאתי בהגהות אשר"י כאן שהוסיף על דברי התוס', וז"ל, 'אבל פסולת מתוך אוכל היה מותר אם לצורך לאכול מיד עושה דאין זה דרך ברירה'.

ושוב התבוננתי שנחלקו בדבר זה גדולי הפוסקים, דהנה בביאור הלכה (סעיף א ד"ה הבורר אוכל) כתב וז"ל, והנה מדלא העתיק המחבר שיטת התוספות דס"ל דאוכל מן הפסולת הוא דוקא כשאוכל מרובה על הפסולת, הא אם הפסולת מרובה דרך לברור האוכל ובכלל ברירה הוא משמע דלא סבירא ליה כן, וכן משמע לקמן בס"ד בהג"ה.

אמנם מצאתי בנשמת אדם (כלל מז ס"ק ב) שכתב בתו"ד וז"ל, ובזה מיושב לי קצת דברי רמ"א בסעיף ד' שכ' הבורר פסולת מאוכל חייב אפילו האוכל מרובה ויש טורח יותר בברור האוכל אפ"ה לא יברור הפסולת אפי' לאכול לאלתר עכ"ל. וצ"ע דמשמע שהוציא דין זה מדברי ב"י וכן נרשם בש"ע ב"י, ובאמת בב"י כ' וז"ל ומ"מ לענין בורר אוכל מתוך הפסולת משמע דבכל גווני שרי בשבת לשיטה זו ואפי' פסולת מרובה עכ"ל. אבל הרמ"א שכתב דאפי' ביש טורח לא יברור הפסולת א"א דשיטת המחבר דלעולם פסולת מאוכל חייב, אם כן כשטורח בברירת האוכל יותר פשיטא דדרך ברירה הוא בברירת הפסולת וא"כ פשיטא דאסור לברור הפסולת... ואם כן הכי הוי ליה לרמ"א לכתוב אפ"ה מותר לברור האוכל ולא שמועין דלא קי"ל כ(תוס' ו) טור, או שיכתוב ואפי' הפסולת מרובה אסור לברור הפסולת לאפוקי מ[תוס'] או מותר לברור האוכל, אבל כמה שכתב דאפ"ה לא יברור הפסולת זה מילתא דפשיטא.

אלא ע"כ דלא כתב רמ"א רק לא שמועין לאפוקי מטור שהתיר בטורח האוכל יותר מפסולת לברור הפסולת, אבל להתיר שיברור האוכל מפסולת מרובה לא רצה לכתוב, דלא בריר ליה, כיון דלשיטת תוספות חייב, עכ"ל.

וכן סתם בעל החיי"א בספר זכרו תורת משה (סימן יח): אם הפסולת מרובה מאוכל לעולם אסור לברור, דהכל הוא דרך ברירה.

[ובאמת יש בדברי החיי"א חידוש על חידוש, שהרי השו"ע ורוב הפוסקים לא נקטו שיטת התוס' והטור להלכה, ולא חילקו בין אם האוכל מרובה או הפסולת מרובה. והראוני שרבינו הח"ח בס' מחנה ישראל פ"ח ובס' נדחי ישראל אחרי פל"ט העתיק דברי הטור].

הרי דנחית לעצם החילוק שכתבנו, ומצא לזה סמך בדברי הרמ"א, אלא שלא עלתה על דעתו הטענה שגם בדברי התוס' לא נתפרש להדיא שכאשר הפסולת מרובה מותר לברור הפסולת, ולפי דברינו עולה שהרמ"א באמת דחה בשני ידיו את היתרו של ההגהות אשר"י, אבל לא סתר את החומרא העולה מדברי התוס', ובכח"ג שהפסולת מרובה אינו מתיר לברור האוכל, והיינו מחמת סברת התוס'.

ועי' עוד לשון פסקי תוס' (סי' רפג) שג"כ נקט בדברי התוס' רק חלק החומרא שהיו דרך ברירה בבורר אוכל מתוך פסולת כאשר הפסולת מרובה. אולם בדברי הרמב"ן ועוד ראשונים כאשר הביאו את דברי התוס' נראה מוכרח שלמדו בדבריהם דמיירי גם לצד הקולא].

ביאורים בסברת התוס' לפי האמור

[ו] ולפי דרכו של החיי"א נראה לומר דהא מיהת דרך האוכל הוא שהוא נוטל את האוכל גם אם הוא מרובה מן הפסולת, ולכן בכח"ג שני אופני הברירה נחשבים לדרך ברירה, כי מה שהוא נוטל את הפסולת שהוא מיעוט אינו כ"כ דרך אכילה בכדי להפקיע שאינו דרך ברירה.

אכן יתכן לבאר עומק סברת התוס', שכאשר הפסולת מרובה על האוכל, כאשר בורר את האוכל מתוכו נחשב שהוא מתעסק עם האוכל להפריד ולנפות האוכל מתוך הפסולת, וזה

שרי, אולם כאשר הפסולת מרובה מן האוכל, אזי כאשר נוטל האוכל ומפרידו ממנו, לא נחשב שבורר את האוכל דייקא ונוטלו לצורך אכילתו, אלא אדרבה הוא מסיר מן הפסולת את האוכל, וצ"ע.

ביאור ישוב הרמב"ן על קושיית התוס'

[ז] הרמב"ן כתב ליישב קושיית התוס' ממה שמצינו שלברור אוכל מתוך פסולת הוא דרך ברירה, וז"ל, ואף על גב דתרווייהו דרך בורר נינהו בשבת בהתירא טרחינן באיסורא לא טרחינן, ומאן דטרח באיסורא ובירר הפסולת הו"ל כבורר לאוצר שהרי אין דעתו לאכול מה שבירר ולפיכך חייב³¹.

והנה גדולים וטובים רצו לבאר בביאור סברת הרמב"ן, דהנה כי כן, אם אמנם טעם ההיתר הוא משום שאין דרך ברירה בכך, והיינו מצד עצם צורת המלאכה של ברירה, טוען הרמב"ן שבודאי דרך ברירה זה גם לברור אוכל מתוך פסולת, ואין כאן שינוי מצורת העשייה לברור האוכל מתוך הפסולת. אולם באמת גדר ההיתר הוא משום שכך הוא דרך אכילה, וזהו מה שמביא הרמב"ן את לשון הגמ' לקמן (קמב, ב) בהיתרא טרחינן באיסורא לא טרחינן, שדרך אכילה הוא לברור האוכל ולטרוח בחלק ההיתר.

אולם שמעתי מהרה"ג ר' יצחק דסלר שליט"א שהעיר שאין הכרח להפליג כ"כ בסברת הרמב"ן, ובאמת אם כפי הביאור הנ"ל אזי בלשון הרמב"ן עיקר חסר מן הספר שלא הזכיר בדבריו דהוי דרך אכילה, והרמב"ן הדגיש יותר שבבורר פסולת מתוך אוכל ה"ל כבורר לאוצר משום עצם הענין שאין דעתו לאכול מה שבירר, ונראה שאין ההגדרה מצד המושג של דרך אכילה, אלא שישנו חילוק מצד פעולת מעשה הברירה שכאשר בורר את הפסולת וטרח באיסורא לא מוגדר המעשה ברירה עצמו כבורר לאוצר. [והיינו לא רק מצד שכך הוא הרגילות, ודוק].

שוב התבוננתי שמקור סברת הרמב"ן 'בהיתרא טרחינן באיסורא לא טרחינן' בסוגיא להלן לא נאמר לגבי ברירה כלל אלא לגבי דין מוקצה, ולכך הדעת נוטה שאין כאן כלל בהלכות ברירה במסוים, אלא זוהי אומדנא ב'דרך בני אדם', והיינו בכדי לקבוע הרגילות של דרך אכילה, וכפי ביאור העולם, ופשוט.

תמיהה בדברי הביאור הלכה בדיון בורר שני מיני אוכלין

[ח] בעניי לא הבנתי כלל לשון הביאור הלכה (סי' שיט סעיף ד סוד"ה מתוך במאמר המוסגר, וז"ל, ודברי התוספות בד"ה היו וכו' שכתבו שבורר אותו שאינו חפץ וכו' יש להסתפק אי כונתם בלאלתר או אפילו בלאחר זמן, ופליגי אדעת הרמב"ם והסמ"ג ויתר הפוסקים דס"ל דפסולת מתוך אוכל לאלתר חייב.

וקשה טובא הבנת קישור הענינים, דהנה מה שסיים הביאור הלכה דהתוס' פליגי על דעת הרמב"ם וס"ל לאלתר מהני להתיר גם פסולת מתוך אוכל, כן העלה גם בספר אגלי טל מכח דברי הברייטא דמיירי לפי גירסת התוס' בשני מיני אוכלין, ומ"מ האי תנא אינו מחלק בין אם נטל הפסולת דהיינו אותו המין שאינו חפץ לאכול מן האוכל או להיפך, ונמצא שלדברי מאן דמפרש לטעם ההיתר שבורר ואוכל משום דמיירי שאוכל לאלתר, מוכרח

³¹ ולעיל מיניה כתב הרמב"ן: ולא קושיא היא דהא אמרן שאף בבורר אוכל מתוך פסולת משכחת חיובא בנפח וכברה, והתם נמי ה"ק אף אי אתרו ביה משום בורר התראתו התראה דאיכא בורר דדמי לה כגון אוכל מתוך פסולת. וכ"כ הר"ן בחידושו ובפירושו על הרי"ף.

שמהני ההיתר גם ליטול הפסולת מן האוכל, וכן נראה בדברי הריטב"א הנד' מחדש בשיטת התוס'.

אולם צ"ב איך ענין זה משתייך לספיקו של הביה"ל אם התוס' מיירי בלאלתר או גם אלאחר זמן.

וביותר צ"ב, שאף אם אפשר לסבור כשיטת הרמב"ם שיש ברירה בב' מיני אוכלין, ולאז משום סברת התוס' שמה שאינו הפי' בו נחשב לפסולת, אבל בסברא בודאי צודק הפמ"ג דבלאחר זמן ל"ש סברת התוס' דהי אוכל והי פסולת, הרי את שניהם אינו רוצה לאכול בעת הברירה, ותמוה לומר שיחשב פסולת מחמת שמין אחד אינו רוצה לאוכלו כלל, והמין השני אינו רוצה לאכול עתה.

ועי' בראש יוסף לבעל הפמ"ג כאן שמכח סברתו זו דהי אוכל והי פסולת כתב שרש"י ל"ג שני מיני אוכלין, כי ל"ש בזה בו לאחר זמן, יעו"ש. ואולם גם אי נימא שלא כסברת הפמ"ג, היאך שייך זה למה שהתוס' פליגי על הרמב"ם לענין אם לאלתר מתיר פסולת מתוך אוכל. וצע"ג.

ביאור דברי הירושלמי בדין לאלתר

[מ] לשון רבינו חננאל בשמעתין: וקיי"ל כוותיה דאמר רבה שפיר אמר נחמני ולא לתר. דאמר אביי כל זמן שיושב על השולחן ואוכל דגרסינן בתלמוד דא"י ברר אוכלין מתוך אוכלין חזקיה אמר חייב ר' יוחנן אמר פטור מתניתא פליגא על חזקיה דאמר בורר ואוכל בורר ומניח על השולחן. רבין בר חייה אמר תפתר כשהיו אורחין אוכלין ראשונה ראשונה.

ומבואר שרבינו חננאל מייתי מדברי הירושלמי ראייה לשיטתו ששיעור לאלתר הוא 'כל זמן שיושב על השולחן ואוכל'.

וכבר תמהו בזה, דלכאורה איפכא שמעינן מינה, דהא מבואר שהאורחין אוכלין ראשונה ראשונה, ומשמע שצריך שיהיה נאכל סמוך ממש לברירתו, ולכן מקפידים לאכול 'ראשונה ראשונה', ואין יכול בעה"ב לברור עבור כל הסעודה מלכתחילה. (עי' בספר אגלי טל א, יד).

והראו ללשון ר' יהודה אלברצלוני בספר העיתים (סימן רכו) שאמנם כתב להדיא שמימרא זו בירושלמי סותרת את פסק ההלכה ששיעור לאלתר הוא משך כל זמן הסעודה, וז"ל, והבורר ומניח לאלתר דפירשוה רבוותא לאוכלו לאלתר אישתכח לה סייעתא מן ירושלמי בורר ואוכל בורר ומניח על השולחן ואיכא התם נמי שמעתא מן מעוטא אחר, רבנן בר חייה בשם ר' שמואל בר רב יצחק תיפתר שכן אורחין אוכלין ראשונה ראשונה, ורבנן דילנא דלא הוה שמיע להון האי שמעתא הוה אמרין אם בירר והניח על השולחן כדי שיסב ויאכלנו לאלתר שפיר דמי.

אולם לשון רבינו חננאל שריר וקיים, וכן הוא בעוד מקמאי (ראב"ן סי' שנא ד"ה אסור לברור).

ולקושטא דמילתא נראה יותר שהמכוון ב'אוכלין ראשונה ראשונה' אינו שהוא בורר ואח"כ אוכלים האורחין מנה אחרי מנה, שא"כ עיקר חסר מן הספר שהוא בורר ראשונה ראשונה, אלא אדרבה מבואר שדרך הסעודה היא ש'אוכלין ראשונה ראשונה', והיינו שאין מכינים את הסעודה ומגישים שלב אחרי שלב, אלא מכינים את הכל מתחילה ומגישים לשולחן, והכל סעודה אחת היא כלפי זה, אלא שהאורחים אוכלים ראשונה ראשונה, מנה אחרי מנה, ולכן זה נחשב גם בגדר לאלתר, אף שמניח על השולחן והאוכל לא נאכל תיכף ומיד אחר הברירה. [הארת הרה"ג ר' יצחק דסלר שליט"א].

והנה בספר יראים (סימן רעד) כתב, הלכך יזהר אדם בשני מיני פירות שנתערבו וכש"כ פסולת שנתערבו עם אוכל שלא יברור זה מזה אלא דרך אכילתו יקחם ויאכלם.

ומפורש בלשונו שהתיר רק בדרך אכילה ממש ולא בכל הסעודה. ויש שרצו לחלק בשיטתו דמייירי הכא רק בב' מיני פירות שנתערבו וכיוצא בזה, ואוכלם שלא בתוך הסעודה, ולכן לא מהני ליה הך היתרא.

אולם המעיין בדבריו יראה שתחילה הקדים עיקר דין ברירה בב' מיני אוכלין, וגם שם כתב כהאי לישנא: היו לפניו ב' מיני אוכלים בירר ואכל בירר והניח רב אשי מתני פטור אבל אסור ומוקמינן לה בקופא ותמחוי אבל דרך אכילתו יקחם ויאכלם.

ביאור דברי הירושלמי במחלוקת חזקיה ור' יוחנן

[ו] בלשון הירושלמי שם: מתניתא פליגא על חזקיה דאמר בורר ואוכל בורר ומניח על השולחן. ר' בון בר חייה בשם רבי שמואל בר רב יצחק תיפתר שהיו אורחין אוכלין ראשונה ראשונה.

ויש להבין היאך מתפרש דין הברייתא 'בורר ואוכל בורר ומניח על השולחן' אליבא דריו"ח, הרי משמעות לשון ריו"ח הוא שבבורר אוכלים מתוך אוכלים פטור מחטאת, אבל מדרבנן אסור, וא"כ בלא הכי לא את"ש לישנא ד'בורר ואוכל בורר ומניח על השולחן' בלאו ההיתר המיוחד של לאלתר, ואי סבירא לן היתר לאלתר, הרי מובן ענין ההיתר כאן, ומה ענין זה למחלוקתם של חזקיה ור' יוחנן בדיון בורר אוכל מתוך אוכל.

ואמנם הגאונים הרידב"ז והנצי"ב במרומי שדה ביארו דין בורר ואוכל בורר ומניח על השולחן אליבא דר"י דהיינו דין בורר אוכל מתוך אוכל, ומלבד שזה תמוה שחרי גם לר"י איתא דפטור ולא שמותר, ברם אם אמנם באמת מותר לברור אוכל מתוך אוכל, מהי ההדגשה בזה שהוא בורר ואוכל בורר ומניח על השולחן.

ובפני משה נראה שנתקשה בזה, ולכן נדחק מאוד וז"ל, דבשלמא לר' יוחנן ל"ק דקתני בורר לכתחלה משום דמצינן לשנויי דכי קאמר רבי יוחנן אוכל מתוך אוכל פטור אבל אסור בבורר ומניח הכל ואינו אוכל מיד, וברייתא דקתני בורר ואוכל הלכך מותר ומה שנשאר מניח על השולחן ולאכלו אח"כ, אלא לחזקיה דסבירא ליה כל בורר הוא חייב ואפי' באוכל מתוך אוכל, וא"כ משמע דאף לאכול הוא מחייב, דקס"ד דאף אוכל מתוך אוכל כדי לאכול מיד הוא מחייב והשתא היכי מוקי להאי ברייתא דמתיר אפי' לכתחלה.

ולפי דבריו תלי הירושלמי לב' סברות ההיתר אהדדי, כלומר דאי בורר אוכל מתוך אוכל פטור מחטאת מסתבר דשרי לאלתר, ואילו לחזקיה דאסר אוכל מתוך אוכל מסתברא שלא יתיר לאלתר. וצ"ב טובא מה ענין זה לזה, וכמש"נ.

ואולי יש לומר שסברת המקשה בירושלמי היה לפרש בורר ומניח על השולחן, דבאמת הרי גם בבורר אוכל מאוכל ביארו התוס' דהוי בורר אוכל מתוך פסולת, "שבורר אותו שאינו חפץ לאכול מתוך אותו שרוצה לאכול דאותו שאינו חפץ בו חשיב פסולת לגבי אותו שחפץ לאכול", וחותמים התוס'; וכן משמע בירושלמי דגרם הבורר אוכלים מתוך אוכלים חזקיה אמר כו'.

והנה התוס' לא תלי להך סברא בפלוגתת חזקיה ור' יוחנן בירושלמי, וסתימת לשונם משמע דר' יוחנן נמי מודה להך סברא, ומעתה יש לומר דענין הפלוגתא בין חזקיה לריו"ח בדיון בורר שני מיני אוכלין אינה כאשר הבורר אינו חפץ כלל באחד המינים, שאזי שפיר צדקו דברי התוס' שיש כאן אוכל ופסולת, אלא באופן שחפץ באכילת שני המינים, כל מין לבדו

בזה אחר זה ועורכם בנפרד על השולחן, דבכגון דא סבר ריו"ח שאין כאן ברירת אוכל מפסולת ולכך מותר.

ומעתה כך מתפרש לישנא דמתניתא 'בורר ואוכל בורר ומניח על השולחן, דשרי ליה לבורר בשביל להניח על השולחן אע"פ שחלק מן התערובת אינו אוכל מיד אלא מניח על השולחן, ודין זה מבואר היטב אליבא דר' יוחנן. ונעדיין לא את"ש התמיהה בלשון הברייתא דתני שרי, וריו"ח לא אמר אלא פטור. ואילו חזקיה פליג על האי דינא וס"ל שבכל גווני שבורר אוכל מאוכל חייב, וליבא לתנאי של אוכל ופסולת כלל.

והנה בשינויא דירושלמי אליבא דחזקיה אשמועינן הבריייתא היתר של לאלתר, ויש לדון דאליבא דריו"ח לכאורה לא נמצא לו מקור בדברי הבריייתא, ומנין לנו היתר זה אליביה, וצ"ע.

בדמיון דין לאלתר לדין בו ביום לעולא

[יא] בשולחן ערוך (סימן שיט סעיף א), ואם ביררם בידו כדי לאכול לאלתר, מותר. הגה: וכל מה שבורר לצורך אותה סעודה שמיסב בה מיד, מקרי לאלתר (המוגיד פ"ח ור"י נ"ב ח"ה וב"י וטור ורא"ש).

ובביאור הלכה (ד"ה וכל מה) הביא שבספר תוספת ירושלים הוכיח מן הירושלמי דבעינן לאלתר ממש ודלא כהרמ"א, ונראה דמ"מ אין להחמיר בזה בדברי הרמ"א יש להם מקור מן הש"ס שלנו וכמו שהביא ראיה בביאור הגר"א ע"ש.

והנה בביאור דברי הירושלמי יעויין מה שכתבנו לעיל, אמנם במה שכתב הביה"ל ראיית רבינו הגר"א, הנה הגר"א כתב "מדקאמר שם ולבו ביום כו' משמע דלאלתר לאו לאלתר ממש", והיינו שמוכיח מלישנא דברייתא דאליבא דאביי קתני ב' שיעורים להיתר, בורר ואוכל לאלתר. ולאיסור, לא יבורר לבו ביום, וממה שאין שום שיעור בינתיים נראה ש'לאלתר' דקאמר אביי לאו דווקא.

והיה מקום לדון ולהוכיח עוד מדברי עולא בתחילת הסוגיא שמפרש לשון הבריייתא 'בורר ואוכל לבו ביום, ובורר ומניח לבו ביום, ורק בבורר למחר חייב חטאת, ואף שדברי עולא נדחו בגמ', היה צד לומר שיסוד הסברא אחד הוא מטעם לאלתר, וכסברת אביי, אלא דעולא סבר שכל אותו היום חשיב לאלתר, וע"ז פליג הסוגיא, אבל הא מיהת שמעינן דלאלתר לאו היינו לאלתר ממש. ומעתה מסתברא מילתא שאין הפלוגתא רחוקה מן הקצה אל הקצה, ואף אביי לא סבר דלאלתר היינו לאלתר ממש.

ואמנם בביאור זה בדברי עולא שיסוד הסברא משום לאלתר כתבו התוס' להלן בסמוך (ד"ה והתניא) להדיא, וז"ל, ועוד לכאורה לעולא דלעיל הוי בורר לבו ביום כמו לאלתר לאביי וא"כ שרי לעולא בנפה וכברה אפי' לבו ביום.

ולפי ביאור זה קצת דוחק לשון הגמ' מתקיף לה רב חסדא וכי מותר לאפות לבו ביום וכי מותר לבשל לבו ביום, והרי באמת לא נאמר כאן איזה היתר, אלא דין של לאלתר שאמור לכו"ע בדיני ברירה, רק נחלקו בשיעור מהו לאלתר. וע"כ שכוונת הגמ' להקשות שלא יתכן לומר שכל אותו היום יהא מותר לבורר וזה נחשב לאלתר.

אבל הרישב"א כתב בביאור דברי עולא, וז"ל, פירוש סתמא קא שרי בכל ענין אפי' בנפה וכברה, דקסבר שאין שם ברירה בכל שהוא לבו ביום כמו שהוא בשאר מלאכות.

ומבואר שאין ההיתר משום לאלתר, אלא משום שאין שם ברירה לכל שהוא לבו ביום, וזה סברא מיוחדת במלאכת ברירה, [ומוסיף הריטב"א דזה ל"ש לומר בשאר מלאכות, ואפ"ה אתקף לה רב היסדא דמאי שנא מאופה ומבשל]³².

פרטי דינים בהגדרת ב' מינים

[יב] במשנה ברורה ס"ק טו: ותפוחים חמוצים ומתוקים מסתפק הפמ"ג אי מקרי מין אחד אם לא... ודע דבשר צלי ומבושל מקרי ב' מינים לענין זה וכ"ש בשר של מיני עופות מחולקין.

והעולם תמחו בזה, מאי שנא תפוחים חמוצים ומתוקים שהינם ב' מינים מטבע ברייתם, והיינו שתפוחים חמוצים נאכלים רק ע"י בישול, ואילו מתוקים נאכלים כמות שהן, וכן מבואר במשנה ברורה בהלכות ברכת הפירות (סימן רב ס"ק סב), ויש מיני תפוחים שהם חמוצים ואין ראויין לאכול לרוב בני אדם כשהם חיים רק ע"י בישול מברך שהכל כשהם חיים], שלא הוכרע שנחשבים ב' מינים מחתיכות בשר צלי ומבושל שזה טפי מין אחד, ורק נשתנו באופן הכנתם לאכילה.

ובספר ארחות שבת (הערה לא) מ"ט בשם מו"ר זצוק"ל הכ"מ דבישול וצלי מוגדר כמציאות שונה, וחמוץ ומתוק רק בטעם שונה. והעירני הגר"א ליברמן שליט"א שאין הדבר כן, וכדמוכח בהל' ברכות שם.

ויותר נראה שהחילוק נעוץ בחילוק השמות, שתפוחים מתוקים וחמוצים כולו שם אחד להם, ואילו בשר צלי ומבושל מחולקים בשמותיהם, וכבר מצינו דיני תערובת שחילוק שמות קובע חילוק מינים³³.

ושבו מצאתי בביאור הלכה (סעיף ד ד"ה חייב) בתו"ד בדבר אלו שבוררין העצמות מן הבשר ומשליכין אותן לחוץ, וז"ל, ויש לדון בזה משום בורר לכו"ע כיון דהוא אלאחר זמן אם לא שיוצוין כל עצם קצת בפה קודם שיוזקנו ואז אין שם בורר עליו. ואולי יש לומר דעצם שיש בו מוח נחשב כמין אחד עם הבשר ואין בו משום ברירה אבל לא מסתברא דלא עדיף מבשר צלי ומבושל דכתבנו לעיל דמקרי שני מינים.

והנה עצמות ובשר לכאורה הו"ג ב' שמות, ומ"מ בודאי שגם מוגדרים כמציאות שונה, וצ"ת.

בדין עירוי מכלי לכלי עד מקום ניצוצות

[יג] בשולחן ערוך (סעיף יד), מותר לערות בנחת מכלי לחבירו ובלבד שיזהר שכשיפסוק הקילוח ומתחילים לירד ניצוצות קטנות הנישופות באחרונה מתוך הפסולת, יפסיק ויניחם עם השמרים; שאם לא יעשה כן, הני ניצוצות מוכחי שהוא בורר.

ומקור הדברים בגמ' לקמן (קלט, ב) ובלשון רש"י שם, והאיכא ניצוצות – קטנות הנישופות באחרונה מתוך הפסולת... והנהו מוכח דבורר הוא.

³² ומצאתי בספר ערוך השולחן כאן שכתב לפרש דברי עולא בדרך נוספת, ולפי דבריו מובן היטב באופ"א דאיכא למישמע מדברי עולא לדין דקיי"ל דין לאלתר כאב"י, יעו"ש היטב.

³³ וראיתי בשו"ת מגדנות אליהו (ח"ב סימן צד הערה ה) שהוסיף להקשות דמאי שנא מב' מיני דגים. וכתב שצ"ל שגם הפמ"ג מודה בב' מיני תפוחים שכך מהותם, ורק נסתפק במין א' ורק שלא נגמר עדיין.

והנה אין מחזור כ"כ מהו ענין ההוכחה המבוארת כאן, שאם הוא ממשיך במלאכת העירוי גם כאשר יורדות הניצוצות יש כאן הוכחה למלאכת ברירה.

ומתוך דברי הגריעב"ץ במור וקציעה כאן נראה שהנידון הוא שכאשר יש בכאן תערובת לח, אין אנו דנים את הדבר המעורב שהוא ניכר בתוך התערובת כמעורב בכל התערובת ממש, אלא רק סביבות הדבר ממש, ולכן אין אנו דנים את כל היין כמעורב בשמרים אלא רק את אותם הניצוצות הנישופות באחרונה מתוך הפסולת, וכעין זה צידד בחזו"א (סימן נג) לגבי זבוב שנמצא בתוך כוס משקה, שהזבוב חשיב כמעורב רק בין כנפיו של הזבוב בהיין המטפח על גופו של הזבוב.

אולם בלשון רש"י לא נראה כן, אלא שהנידון הוא אם יש כאן פעולה המוגדרת כברירה והיינו שבורר ומוציא בהבחנה אוכל מתוך פסולת (או להיפך), או שהפעולה היא שפיכה בעלמא, ומה שאגב גררא יוצא יין מן השמרים אין בכך כלום, ולענין זה כאשר מגיע כבר לסוף השפיכה וניצוצות יורדות לא שייך שלא להגדיר את הפעולה כפעולת ברירה. ודוק.

ועוד יש להעיר שבלשון המשנה ברורה להלן (ס"ק סב) כתב וז"ל, וכן הלוקח חלב ונותן בו קיבה או שאר מיני חימוץ כדי לחבצו או העושה כמין כלי גמי ונותן הקום בתוכו ומי החלב נוטפין כ"ז בכלל מחבץ שהוא תולדה דבורר ואסור אפילו ע"י א"י. וכן הקולט שומן הצף ע"פ החלב [שקורין סמטענע] גם זה הוא בכלל בורר ע"כ יזהר שכשיגיע סמוך לחלב יניח קצת עם החלב ואז שרי ובמ"ש סי"ד, וה"ה להיפוך שיטול קצת מן החלב עם השומן הזה.

הרי מבואר מתוך דברי המשנ"ב שפירש סעיף זה בשו"ע שמבואר כאן שאיסור בורר הוא רק באם ניכר כאשר בורר מין מחבירו שבורר את אותו המין, וסבר שזה ענין 'מוכחי שהוא בורר', וזהו החילוק שמותר לו להעלות עד מקום שיוורדים הניצוצות למקום שיוורדים ניצוצות וניכר הפסולת.

וכבר נמצא כן בפרי מגדים כאן (אשל אברהם ס"ק טו), וז"ל, ומשמע אף על פי שמשיר הרבה אוכל עם הפסולת, כל שניכר הברירה והפסולת נראה הוה בורר, וכאן בתחלת שפייתן (כשמערה) אין נראה הפסולת. ולפי זה אסור לערות שומן מרוטב אף ששופך רוטב עמו או ששייר שומן כאן, כיון דניכר הוא ומוכחי שהוא בורר (ולא דמי לסעיף ג').³⁴

והנה בדברי המג"א (ס"ק טו) אנו למדים שנתחבט היאך לפרש דין הברירה כאן, וסבירא ליה דהברירה כאן היא אוכל מתוך פסולת, דחשיב היין היוצא מן השמרים כדבר הנברר

³⁴ והוסיף הפמ"ג, וז"ל, ולפי זה אסור לשפוך מכוס זבובים עם מעט משקה, דניכר ונראה בורר, עיין ט"ז אות י"ג. והיינו שהפמ"ג סבר שבהאי הלכתא ד'מוכחי' בברירה מבואר כנגד ההיתר של הט"ז, שהט"ז מתיר להוציא זבוב עם מעט משקה מן הכוס, וטוען הפמ"ג הרי בעצם הזבוב הוא ניכר לעצמו, וא"כ מה יתן לך ומה יוסיף לך שמוציא עם הזבוב עוד משקה, סו"ס נראה לפנינו המלאכה של ברירה שהוציא את הזבוב שהוא ניכר לבדו, ומה שמוסיף לשפוך עוד משקה עמו אין בכך כדי להצילו מהברירה של הזבוב.

אולם המשנ"ב עצמו כאן (ס"ק נה) כתב, וז"ל, ואסור לשפוך השומן מן הרוטב ואפי' אם לא יסירם בכף אלא ישפוך בהכלי עצמה דהוה כבורר ביד ולא בכלי וכנ"ל מ"מ אסור דהשומן מקרי פסולת לגבי הרוטב אם אינו רוצה לאכול השומן לאלתר ופסולת מתוך האוכל אסור אף אם רוצה לאכול האוכל לאלתר כמש"כ בריש הסימן ואם שפך ביחד עם השומן גם מקצת מן הרוטב שרי [אחרונים]. ומקור דבריו באליה רבה.

ונראה דאמנם יש כאן נידון בין הפמ"ג להמשנ"ב אם יסוד זה דבעינן שתהא הברירה מוכחת הינו מתירה לעצתו של הט"ז לברור את הזבוב בתוספת משקה, והיינו שזה נחשב 'ניכר' גם לריעותא של"ש לומר שהזבוב לא נפרד לבדו מאחר שהוא ניכר.

שהוא אוכל, ולא את מה שנשאר בכלי הראשון ותפוס ביד המערה כדבר הנברר, וכן פשוט מסברא. ומתחילה נטה לפרש שכאן חשיב כבירה בכלי משום שמערה מכלי לכלי.

ויש בזה חידוש גדול, כי הרי מיירי כאן בכלי אכסון ולא בכלי ברירה כלל, ויעוי' לעיל מה שנתבאר בדין קנז ותמחוי. ובחיי אדם בכלל מוז' סעיף ט כתב, כששותין קאווע [קפה] צריכין ליזהר שלא ישפוך כל הצלול מן הקאווע השחוק דהוי כבורר, ומכל שכן כשאינו שותה עכשיו רק שמסנן לבו ביום, ומכל שכן כשמסנן על ידי כלי שיש בו נקבים קטנים, דאסור אפילו כוונתו לשתותו תיכף, ואפשר שחייב. וכן כשמערה שכר מן השמרים צריך ליזהר בזה שכשמגיע סמוך לשמרים או סמוך לקאווע השחוק, אזי ישאיר מעט שכר וקאווע צלול בתוך הקאווע השחוק ובתוך השמרים. [וכן הוא בספרו זכרו תורת משה סי' יח סעיף ב].

וכלל דבריו משמע דמדין ברירה בכלי בא להזהיר בזה³⁵, וכן נשמע בשער הציון כאן ס"ק מד שהבין בכוונתו. [ולא מצד דחשיב ליה מוציא פסולת מתוך אוכל כמו שהבין בדבריו בשו"ת אור לציון (או"ח סי' כז)].

בדין בורר בלח

[יד] במגיד משנה הלכות שביתת עשור (פ"א ה"ג) כתב בתו"ד וז"ל, ויש לי לתרין לדעתם דלא מקרי בורר אלא מתוך פסולת גמור או מין אוכל ממין אוכל אחר כנזכר פ"ח מהלכות שבת אבל זה הכל מין אוכל אחד, ואין העלין האלו פסולת גמור ולא ראויין להקרא פסולת. ואפשר שראויין לאכילה ע"י הדחק, וכיון שכן אין בזה אלא משום שבות בשבת והותר ביוה"כ, ואף על פי שאמרו מחבין חייב משום בורר וכן משמר, התם בדברים לחים³⁶.

והעולה מדברי המ"מ שיסוד מלאכת בורר בעלמא היינו הפרדת אוכל מפסולת, ולכן כל דמיחסרא בשם פסולת לא יהא חייב משום בורר, ושאיני ברירה בדברים לחים שבזה לא בעינן שיהיה אוכל מתוך פסולת.

והמ"מ סתם בזה מאי חילוקא איכא בין דברים לחים לדברים יבשים בנקודה זו, ואם נבין שמה שנצרך ביבש שיהיה אוכל מפסולת היינו משום דבלא"ה חשיב כבורר במין אחד,

³⁵ ויש לציין שגם לשיטת החי"א אינו סובר שכן עיקר להלכה אלא רק סובר לפרש כן בפירוש דברי השו"ע, דהנה בשער הציון (ס"ק נח) כתב וז"ל, ומה שכתב הגר"ז דאם דעתו לאכול לאלתר שרי, היינו, כשמערה מכלי לכלי, וכן משמע ממוגן אברהם סעיף קמץ מ"ו, עיין שם, אבל בכך, דרך ברירה הוא בדבר זה. ועיין בנשמת אדם בהלכות יום טוב כלל פ"ב אות ב', והנלע"ד כתבתי.

והיינו שדעת הנשמת אדם להלכה שכך לא נחשב לכלי, וז"ל הנשמת א"ה בלה' יו"ט שם, וע"ש במ"א שדעתו שגם דעת הש"ע כר"ף דדוקא לברור ע"י כלי אסור, אבל הכא מה שבורר בכך אין זה כלי שבוררין בו ודומה לכלי ששופך ממנו המשקה הצלול מן השמרים דמותר לר"ף שם ולדעת המ"א גם הש"ע מודה,

³⁶ והנה בשלטי הגבורים כתב על כך דינא וז"ל, אבל להסיר העלין המעופשין מן הירק כתבו דהוא אסור משום בורר, וא"כ לדידהו אין תקנה לקנוב הירק בשבת, כי באותו תיקון מסירות הנשים כל העלין המעופשין, וקורין אותו להדיא ברירה, שאומרים ביררנו הירק לטבול וכו'.

וזה מחודש מאוד שגם בהגדרת מלאכות דאורייתא ניזיל בתאר שמא ולשון בני אדם, ועי' בשו"ת מנחת שלמה (ח"א סי' יא), ובספר שמירת שבת כהלכתה (פ"ג הערה ז), וכן במאמרי הגר"ח פ' שיינברג זצ"ל, 'ההשתמשות בכלי קפיץ בשבת', (קובץ צפונות יא, תשנ"א, סג - סו); 'דרכי בישול החדשים בתנור מיקרוגל', (קובץ אורייתא יח, תשנ"ו, קמ - קנח).

וחילוק השמות אוכל ופסולת משוי ליה ב' מינים, צ"ב, מפני מה בלח מתחייב גם בלי תנאי זה³⁷.

וכיוצא בזה ממש מצינו בדברי התוס' לקמן (קלד, א), הכא מייחזי כבורר – מיהו בורר לא הוי שגם הפסולת ראוי לאכילה, ולא דמי למשמרת דריש תולין (לקמן ד' קלז:): דאיכא למ"ד חייב משום בורר.

ואף התוס' סתמו לשונם ולא פירשו במה לא דמו למשמרת. ועוד יל"ד בדבריהם שנקטו קושייתם למ"ד שהיוב משמר הוא משום בורר, וצ"ב דלכאורה יש לבאר החילוק גם למ"ד שהיוב משום מרקד, [בפרט לפי שיטת הראשונים שאין המכוון שהיוב רק משום מרקד].

ולכאורה נראה שהביאור הוא שמלאכת בורר ביבש היינו עצם ההפרדה בין ב' מינים שזהו התיקון שלהם, ולזה מהניא אף בב' מיני אוכלין, או אפילו במין אחד אי איכא אוכל ופסולת, אולם בדברים לחים ל"ש ענין זה של הפרדה, והמלאכה היא לא הפרדה אלא סינון כמו במשמרת או מחבין, ובזה ענין התיקון הוא לא בהפרדה, ולכן לא בעינן לשם פסולת בתערובת, ועי' 38.

וייש לפלפל דמה שנקטו התוס' החילוק למ"ד דמחייב על משמר משום בורר, היינו משום דלהק מ"ד מוגדרת מלאכת בורר שזה 'נוטל אוכל מתוך פסולת', וזה בכל גווי גם כאשר בפועל נוטל הפסולת מתוך האוכל. והיינו משום שהמלאכה במהותה היא נטילת האוכל ותיקונו מתוך הפסולת, וכמו שנתבאר בדברי מהר"ל שהובאו בענף א בהערתו.

ובמחצית השקל (ס"ק ה) כתב לבאר הטעם בדברים לחים הוי בורר, שזה נחשב טפי לתערובת, "דדברים לחים הם מתערבים זה עם זה והוה ליה ברירה גמורה כיון דנבללים זה עם זה, מה שאין כן דברים יבשים, אפילו מעורבין, כיון דאין נבללים זה עם זה לא שייך בהו ברירה כולי האי".

בדין בורר פסולת מתוך פסולת

[טו] יש לדון טובא בבורר פסולת מתוך פסולת, דלכאורה היה מקום לדון שזה תלוי בחקירה הגדולה שהבאנו בענף א אי ענין התיקון נכנס בגוף הגדרת פעולת מלאכת הברירה, ואזי נראה שאין שאין שום תיקון בהפרדת פסולת מפסולת, ברם אי נימא שההגדרה של מלאכת בורר זה האבחנה של מין ממין, יש לצדד ולומר ששייכת גם הבחנה בין פסולת לפסולת.

ומצינו בספר אהל מועד (לרבי שמואל ב"ר משולם תלמיד הרשב"א; שער השבת דרך ד) שכתב כהאי לישנא: והבורר פסולת מתוך פסולת ומתוך האוכל ואפי' ביד לאלתר חייב.

ובמחצית השקל (סימן שיט ס"ק ג) בתוך דבריו על המ"מ צידד בזה"ל, והא דהתירו שבות ביום הכיפורים לבורר הפסולת מתוך האוכל ולא אמרו שיברור האוכל מתוך הפסולת

³⁷ וראיתי בספר דברי ירמיהו על הרמב"ם שנקט שבדברים לחים אזי הברירה משוי לה כב' מינים, וזה צ"ב בסברא, מהיכי תיתי לומר כן, וגם יש לדון שהרי הברירה היא לא להפריד בין ב' מינים, אלא שעתה הוא יוצר כאן ב' מינים מתוך דבר אחד, שמתחילה השמרים והיין היו מין אחד מעורב זה בזה, יין עם שמרים, ועתה זיכך וסינן את היין מתוך השמרים, ומנא לן לדון זאת כברירה של ב' מינים. ומסתבר יותר כמו שנתבאר לפנינו שבדבר לח זהו גדר אחר של ברירה, ודוק.

³⁸ ועוד בענין ברירה בדברים לחים, יעויין היטב במג"א ס"ק טז ובמחצית השקל שם לענין חלמון וחלבון אי חשיב תערובת לח.

דאפילו שבות ליכא, צריך לומר דלא רצו חז"ל להטריחו כל כך. ואולי יש לומר כיוון דביום הכיפורים אסור באכילה גם האוכל מיקרי פסולת.

ומבואר דפשיטא ליה מסברא דפסולת מתוך פסולת לא איכלל בחיוב ברירה דאורייתא.

והעירו לדברי הריטב"א בביאור שיטת רש"י בדין תורמוסין בשמעתין, וז"ל, ופרקינן שאני תורמוסים דשלקי להו שבע זמנין ואי לא שלקי להו מסרחי וכפסולת מתוך אוכל דמי. כן גירסת הספרים ורש"י ז"ל, ופירשו בו כי יש מן התורמוסין שהם גסים וחשובין וצריכים בישול שבע זמנין, ויש מהם שהם גרועים ודי להם בשליקה שלשה פעמים, ושולקים אותם ביחד שלשה פעמים, ואילו מניחים אותם מעורבים יותר מסריחים אלו ואלו, לפיכך בוררים אותם, וכל אחד מן המינין השיב פסולת, המשובחים מפני שלא נתבשלו עדיין כל צרכם והגרועים מפני גריעותם, ולפיכך אין תקנה לברור אותם בשבת, וזה דרך פירוש רש"י ז"ל.

ואמנם כן מדויק בלשון רש"י, והלכך אוכל נמי, כל זמן שמעורב בו הוי כפסולת, ומיהו אוכל הוא, ומחמירין עליה למיהוי ההוא דשקיל כפסולת מתוך אוכל. ומבואר שמחמת האי סברא הפסולת לא נהפכת לאוכל.

ואולם באמת בלשון הרא"ש והטור והשו"ע לגבי תורמוסין נוסף 'וכפסולת מתוך אוכל דמי', ואתא לאפוקי מהאי פירושא.

ובאמת שגם לדברי הריטב"א הנ"ל יש לדון אי אמר דבריו גם בבורר במין אחד, שיאסר לברור פסולת מתוך פסולת, וחילוק שם פסולת דידהו יחשיבם כב' מינים, או דילמא שכל דברי הריטב"א אמורים בב' מינים בדווקא, ומחשיב התורמוסין וקליפותיהם כב' מינים³⁹.

ועוד יש להעיר לדברי הביאור הלכה לגבי חלבון וחלמון שהבאנו לעיל, וז"ל, ולענ"ד לא דמי כלל דהתם תרווייהו אינם עומדים לאכילה לעולם דהחלבון נתערב בפסולת החרדל ואין רוצה לאכלה והחלמון יורד למטה לגוון ולא לאכילה⁴⁰.

הערות בדיון קילוף שומים ובצלים ושאר פירות

[מז] בשולחן ערוך (סימן שכא סעיף יט), אסור לקלוף שומים ובצלים כשקולף להניח, אבל לאכול לאלתר, שרי.

ובמג"א (ס"ק ל), אסור לקלוף – משום בורר וא"כ אף תפוחים אסור לקלוף להניח כמ"ש סי' שי"ט ס"ג.

והיינו שהמג"א מבאר שפעולת קילוף בעצמותה היא פעולה של בורר, אלא שזה מותר באופני ההיתר של בורר דהיינו שקולף לאלתר ולא להניח. ומהאי טעמא הדגיש המג"א שאין חילוק בין שומים ובצלים לתפוחים. וכן כתב במשנה ברורה (ס"ק פג), וכשם שבבורר מקילינן לעיל כשבורר אוכל מן הפסולת והוא סמוך לסעודה, כן ה"ה בזה.

ובביאור הלכה הערה מקורו מדברי הב"י בשם הירושלמי, וז"ל הב"י, גרסינן בירושלמי פרק כלל גדול (ה"ב) האי מאן דשחיק תומא (פירוש שכותש שומים) כד מפרך ברישיה (שמפרר

³⁹ ויעוי' מה שהרחיב בזה האדמו"ר מירוסלב ר"ש רוקח במאמרו 'בדיני בורר', קובץ פעמי יעקב לג, תשנ"ה, מג – נה.

⁴⁰ אולם יש לציין שהביה"ל הוא יחידאה ממש בענין זה, וכבר רמזנו בזה לעיל, שרבותינו האחרונים כתבו להדיא דאדרבה תרווייהו מיקרו אוכל, ועיי' מש"כ בזה בשו"ת שבט הלוי ח"ז סי' ק.

ראשי השומים) חייב משום דש כד מבחר⁴¹ בקליפיתא (פירוש שנוטל אותם מן הקליפות) חייב משום בורר. וכתבו סמ"ג (לאוין סה יג:) וסמ"ק (סי' רפב ע' רפה) והתרומה (סי' רכ) דאפילו הכי אין לאסור לקלף שומים ובצלים לאכול לאלתר דההוא דירושלמי לא מיירי בקולף לאכול לאלתר אלא בקולף להניח כמו שפר"ח, וכן כתבו הגהות בפרק כ"ב (ד"ק הי"ב).

והנה בדברי הירושלמי נתבאר להדיא שחייב הנוטל את השומים מתוך הקליפות הוא משום בורר, וכבר דנו בזה מפני מה זה שייך למלאכת בורר ולא למלאכת דש [עיי' שו"ת מהרש"ם ח"ז סי' קטז].

ובספר שביתת השבת כתב לבאר דדישה היינו ע"י כתישה ומיעוץ, אבל הפרדה של הפסולת מן האוכל ע"י פעולת קילוף אינה נחשבת לדישה אלא לברירה.

ובמגן אבות למהר"ם בנעט ביאר טפי החילוק בין קילוף לדישה, שבקולף אין בו משום דישה כלל, שבדישה וכן בכתישה המלאכה היא באוכל, שמוציאו מן הפסולת או מן הקליפה, אבל בקולף הוא מסיר את הקליפה מן האוכל, ואין זו דישה [ועיי' בשו"ת שבט הלוי ח"ג סי' מב].

אולם יש לציין שבדברי כמה ראשונים נראה שאמנם יש לדון את מלאכת הקילוף כמלאכה של דישה [כ"כ בשביתת השבת ס"ק ו ובפתיחה לדש אות ד לשיטת רבינו חננאל והערך. וכן נראה בפי' קרבן העדה על הירושלמי שם בפי' כד מפרכיין בראשיי משום דש דהיינו שמסיר הקליפה במישוש היד. ועיי' חי' רעק"א לסי' שיט מג"א ס"ק ח ובדרוש וחיידוש שבת עד, א שמשווה קולף לכותש], ולפי דבריהם באמת יש לדון כיצד מותר לקלף ע"מ לאכול לאלתר, והרי בפשוטו ההיתר של לאלתר נאמר רק במלאכת בורר ולא במלאכת דש⁴².

ויש מקום לומר שאמנם ההיתר של לאלתר נאמר גם במלאכת דש ולא רק במלאכת בורר, ולא רחוקה היא שהרי אין זה איזה גזירה כ"כ במלאכת בורר למעט אם הוא לאלתר, אלא יסוד ההיתר הוא שיסוד המלאכה היינו לברור הפסולת מן האוכל, ולאלתר שהוא מוגדר כאוכל, והוי בדרך אכילה שרי, ואף דש שהוא ג"כ שלב אחר של מלאכת ההפרדה של אוכל מפסולת י"ל שבדרך אכילה שרי.

ואמנם כן מצינו להדיא בלשון ספר התרומה (סימן רכ), והא דקאמרינן בירושלמי כד מפרך ברישיה חייב משום דש. היינו כי רוצה לזרז שום לעשות בהן איסורא אחרין. אבל כי רוצה לאכול בלא איסור אחרי כן שרי לקולפן לאוכלן מיד.

ומבואר להדיא בלשוננו שנקט ההיתר של לאלתר כלפי השלב של מלאכת דש. וכיוצא בזה מובא בסמ"ג ל"ת סה וכך הוא בהגהות מימוניות פ"ח ה"ז ובפסקי ר"מ קלויזנר מובא בשיטת הקדמונים כאן משמו.

וכן הוא ריהטת לשון הרמ"א בדרכי משה הקצר בחל' יוה"כ (סימן תריא ס"ק ב), כתב מה"ר אברהם מפראג וז"ל נראה לי דוקא לשברם ולהניחם בקליפותיהם עד הערב אבל לחוציא האוכל מהן הוי דש מאחר שאינו רוצה לאכול לאלתר כמו שנתבאר לעיל סימן שי"ט וכן בענין הסרת העלים המעופשין צריך לפרש נמי בענין שלא תהיה בו ברירה,

⁴¹ נ"א מברר.

⁴² ובספר ערכי תנאים ואמוראים (ערך רב ירמיה מדיפתי) כתב להדיא בזה"ל, ונראה דקילוף [הוא] ענין ברירה ולא בכלל דישה. דלא מצינו דישה מותרת בשבת בין רב למעט.

עכ"ל. אבל לפי מה שכתבתי לעיל סימן שי"ט דכל אותה סעודה נקרא לאלתר אם כן יש לומר דברירה זו שהיא מדרבנן התירו ביום הכפורים ממנחה ולמעלה לצורך סעודת לילה כאילו אבל מיד⁴³.

ובאמת שאף נראה כן ממה שהרמ"א לא העתיק דין זה של איסור קילוף בסי' שיט בדיני מלאכת בורר, אלא בסי' שכא.

והנה בביה"ל שם תמה וז"ל, ולכאורה יש לדקדק דכיון דקולף בכלל בורר הוא ליתסר אפילו לאכול לאלתר, דהא מי שקולף תפוחים ושומים ובצלים נוטל הפסולת ומניח האוכל וכבר נתבאר לעיל בסימן שי"ט דפסולת מתוך אוכל אפילו לאלתר חייב.

וביאר, ונראה דכיון דא"א בענין אחר ודרך אכילתו בכך לא מקרי פסולת מתוך אוכל שאינו אלא לאכול התוך וכל שהוא לאלתר שרי, אבל להניח אסור דלא עדיף מאוכל מתוך פסולת [מאמר מרדכי]⁴⁴.

וריהטת דברי הביה"ל כאן משמע דאמנם נאמר כאן ההיתר של לאלתר האמור בכל מלאכת בורר, ומה"ט הוא דשרי.

ברם, על דברי הרמ"א בהלכות יום טוב (סימן תקי סעיף ב), ולוזהם ובטנים שנשתברו ועדיין בקליפיהם, לא מקרי הקליפה פסולת כיון דאורחיהו בהכי ועדיין מעורבין (טור), כתב המג"א (ס"ק ד), וביש"ש כתב וז"ל, אכן נראה דאינו דומה לבורר אוכל מאוכל דהיינו משום שהם ב' מינים או פסולת ואוכל אבל הכא מין א' הוא ואין שם פסולת עליו ובאיזה ענין שמתקן האוכל מתוך השומר תיקון אוכל בעלמא הוא ואין שם מלאכה עליו, עכ"ל, וצ"ע דהא כ' הב"י ססי' שכ"א בשם הירושלמי הקולף שומים ובצלים הוי בורר.

ולכאורה נראה שלדברי מהרש"ל אין הקילוף נחשב כמלאכת בורר כלל, ואין שם מלאכה עליו, אלא נחשב כתיקון אוכל בעלמא, וע"ז נחלק המג"א דהוי בורר, ומוכיח מאיסור קילוף שומים ובצלים.

ובביאור הלכה (סימן שיט סעיף ד ד"ה מתוך אוכל במאמר המוסגר) כתב וז"ל, ואף שדחה המ"א דבר זה מהא דכתב הב"י בסוף סימן שכ"א בשם הירושלמי דהקולף שומים ובצלים חייב משום בורר דחייטו היה רק מה שסתם היש"ש וכתב דאין שם מלאכה עליו ומשמע אפילו שכונתו היה בזה אלאחר זמן ולזה השיג מהא דהקולף שומים וכו' אבל לאלתר גם

⁴³ ועי' בשו"ת רב פעלים (או"ח סי' יט), ובשו"ת זבחי צדק (להגר"ע סומך; או"ח סי' כ), ותשובה מקיפה זו הובאה גם בשו"ת תנא דבי אליהו לתלמידו הגר"א מני סי' יג. וראה עוד בשו"ת הר צבי (ט"ל הרי"ם בורר סי' א), ושם מיייתי דמצינו היתר לאלתר גם במלאכות נוספות כמו טוחן מבשל ומכה בפטיש.

⁴⁴ ומקורו של המאמר מרדכי להמצאה מהודשת זו שמחמת שא"א בענין אחר זה נחשב לדרך אכילתו ושרי גם לבורר פסולת מתוך אוכל, יתכן לומר שהוא מדברי הראב"ה (הלכות יום טוב סימן תשל; הובאו בב"י או"ח סי' תקי), וז"ל, וכתב רבינו זקינו והוא הדין דמותר לנקר בשר ביום טוב ואפילו שנשחט מערב יום טוב, ולא הוי כבורר פסולת מתוך אוכל, כיון דלא אפשר לאוכלו בענין אחר וכו'.

אולם באמת יעוי' במג"א (סי' תק ס"ק ב) שאינו מסכים עם ביאור זה בדברי הראב"ה, ולכאורה נראה דבסברת המאמר מרדכי נוסף טפי, לא זו בלבד שא"א בענין אחר אלא שדרך אכילתו בכך. והיינו שאין זה גדר של היתר שא"א בענין אחר, אלא שזה דרך אכילה ולא נחשב כפעולת ברירה. ואולי זה גם הביאור בדברי ראב"ה. ועי' בשו"ת מגדנות אליהו (ח"ב סי' קב).

המ"א מודה דאין שם בורר עליו כדאיתא שם בב"י גופא דלאכלן לאלתר מותר לקלף שומים ובצלים.

וקצת משמע בדברי הביה"ל דהכא שאני בגוונא דלאלתר ש'אין שם מלאכה עליו. וצ"ב.

והנה בספר ערוך השולחן שמפרש כל דברי הירושלמי באופן אחר לגמרי, ולדבריו הירושלמי לא מיירי בפעולת קילוף פשוטה אלא בפעולת נמילת האוכל מתוך הקליפות, וז"ל, ונלע"ד דה"פ שלוקח הרבה שומים ושוחקן ביחד ועי"ז נופלים הראשים מהם ורק הקליפות של כל השומים מתערבים עם השומים ובורר מהם הקליפות מהאוכל ולכן חייב על הראשים משום דש והיינו מפרק שהיא תולדה דדש וכשבורר מהשומים כל הקליפות חייב משום בורר אבל מי שקולף כל שום לבדו וחותר הראש וקולף הקליפה כמו שעושים בבצלים אין בזה לא דישה ולא ברירה כמו שאנו עושים מעשים בכל שבת שקולפים בצלים ושומים אחד אחד כמו שאוכלים אגוזים ושקדים שבכל אגוז זורקים הקליפה וזהו דרך אכילתן.

ושב העתיק הערוה"ש דברי הב"י והרמ"א הנ"ל, ודחק בכוונתם ג"כ על דרך האמור, וז"ל, ולכאורה משמע מדבריהם דלקלף שומים ובצלים הרבה הוי בורר ואסור אם אינו אוכל לאלתר. ולבד שאינו מוכן מה שייד ברירה בזה הוא כנגד גמ' מפורשת בביצה [י"ג:] במקלף שעורים דרב ור' חייא מקלפי להו דביתהו כסי כסי ע"ש ומה לי קילוף שעורים או קילוף בצלים ושומים⁴⁵. ועוד דזה שייד למפרק כמו שפירש"י שם ולא לבורר. ולכן נ"ל דה"פ ואין כונתם כשקולפם ומניח הקליפות בפני עצמם אלא קולפם והקליפות מעורבות בהם כמו שפרשנו בהירושלמי ובזה שפיר שייד בורר, ולזה קאמרי דלאכול מיד מותר.

בדין בורר בגוף אחד

[יז] כתב הרמב"ם הלכות שכיתת עשור (פ"א ה"ג), ומותר לקנב את הירק ביום הכפורים מן המנחה ולמעלה, ומהו הקינוב שיסיר את העלים המעופשות ויקצץ השאר ויתקן אותו לאכילה.

וכתב במגיד משנה וז"ל, והקשו על פירושם דאי להסיר העלים הרעים היינו בורר והיינו מלאכה גמורה. ויש לי לתרץ לדעתם דלא מקרי בורר אלא מתוך פסולת גמור או מין אוכל ממין אוכל אחר כנזכר פ"ח מהלכות שבת אבל זה הכל מין אוכל אחד, ואין העלין האלו פסולת גמור ולא ראויין להקרא פסולת. ואפשר שראויין לאכילה ע"י הדחק וכיון שכן אין בזה אלא משום שבות בשבת והותר ביוה"כ.

והנה בפשוטו ניתן להבין סברת המ"מ כמשמעות הלשון שהטעם שאין בהסרת העלים משום ברירה היינו משום שזה מין אחד, אלא שהוקשה לרב המגיד, שאולי מחמת הקלקול והעיפוש של העלין נחשיב זאת לשני מינים, שהרי זה אוכל וזה פסולת, ולזה מוסיף המ"מ

⁴⁵ הערה זו השיב עליה בביאור הלכה (ד"ה לקלף), וז"ל, י"ל דשם מיירי בדעתו לאכול לאלתר. והיינו שלאחר לאו דווקא, ואף בשיעור של כוסות כוסות נחשב לאלתר כל שאין מניחו לאכול לאחר זמן. וכן נקט במשנה ברורה (סי' שיט ס"ק כב), ובשער הציון (ס"ק יז).

וכדבריו מפורש בדברי רבינו חננאל בשמעתין דמיירי בשיעור לאלתר, ועי"ז ממשיך וז"ל, וכענין הזה גרסינן בגמרא ביום טוב פרק א' תנן התם המקלף שעורין מקלף אחת אחת על יד ואוכל. ואם קילף ונתן לתוך חיקו חייב. א"ר אלעזר וכן לשבת. והא רב מקלפי ליה כסי כסי ור' חייא מקלפי ליה כסי כסי אלא אי אתמר אסיפא איתמר המולל מלילות של היטין (למהר) מנפה על יד על יד ואוכל ואם נפה ונתן לתוך ידו חייב. א"ר אלעזר וכן לשבת. מ"ט דמלאכת מחשבת אסרה תורה והאי לאו מלאכת מחשבת היא. דלא קא מכוון במלאכה אלא לאכילה בלבד

את הסברא שאין העלים הללו פסולת גמור ואינם ראויים להחשב פסולת, והיינו משום שראויים להאכל ע"י הדחק.

ואי נימא הכי, הרי נמצא שדברי המ"מ מיישך שייכי לנידון פלוגתת התרומת הדשן והט"ז אי איכא בורר במין אחד, ואדרבה בדברי המ"מ ישנו חידוש גדול יותר מדברי התרוה"ד, שהתרוה"ד מיירי בגוונא שכל החתיכות טובים ומתוקנים לאכילה, ובזה בודאי מסתבר טפי לומר שאין כאן בורר במה שרק מפריד את החתיכות זה מזה, אולם המ"מ מיירי כאשר ישנו סרך קלקול בחלק מן העלים, ולכאורה יש מקום לדון שנחשב ב' מינים מצד שיש כאן אוכל ופסולת, וכנ"ל.

ויש שרצו לבאר בטעמיה דהמ"מ, שבאמת אין כוונתו למין אחד אלא לגוף אחד, והוסיפו שדברי המ"מ מבואר בדברי הרמב"ם עצמו שכתב בפ"ח משבת הי"ד וז"ל וכן יין מגיתו כ"ז שהוא תוסס טורף חבית בשמרים ונותן לתוך הסודרים שעדיין לא נפרשו השמרים מן היין יפה יפה וכל היין כגוף אחד הן.

ומקורו בדברי הגמ' לקמן (קלט, ב) דפריך לזעירי דאמר נותן אדם יין צלול לתוך המשמרת אבל עכורין לא מהא דתני רשב"ג טורד אדם חבית יינה ושמריה ונותן לתוך המשמרת בשבת ואינו חושש. ותרגמה זעירי בין הגיתות שנו. ורש"י פירש שכל היינות עכורין ושותים אותם בשמריהם הלכך אין כאן תקון דבלא"ה משתתני. אולם הרמב"ם כתב טעם אחר משום שכל היין כגוף אחד, והיינו דבגוף אחד ליכא בורר אף דהכא נמי אחר הברירה הרי איכא תקון בהיין שנעשו יין בלי שמרים. ומבואר להדיא כדברי המ"מ בעיקר יסודו דבגוף אחד ליכא בורר.

אולם לכאורה אם אמנם כן הוא, יקשה בתרתי, חדא, מפני מה נקט המ"מ לשון 'מין אחד' ולא גוף אחד. וביותר, שהדעת נותנת שבגוף אחד לא בעינן לתוספת זו שאין זה נחשב לפסולת משום שזה ראוי להיאכל ע"י הדחק, שעד כמה שזה נחשב כגוף אחד ממש ל"ש בזה ברירה.

ובאמת יש לדון במקרה המצוי שתפוח מרקיב ומתעפש בקצהו, אי שרי לחתוך את המקום המעופש, או שיש בזה בעיה של ברירה, ובעינן לחתוך עמו עוד תוספת. ובספר ארחות שבת נקטו בפשיטות לאיסור, אולם מורינו הגר"א ליברמן שליט"א השיב בתוקף להתיר בלי פקפוק, כיון שאין כאן בורר אלא שחותך דבר אחד לשנים.

ויתירה מזו ראיתי שמביאים שכתוב בספר בית מנוחה (דיני סעודת ליל שבת אות כז, דף נג, ע"ב), שהביא שם את דברי המג"א (סוף סי' שכא) שכתב לאסור לקלף תפוחים. וכתב ע"ז, ולי נראה שכיון שקליפת התפוחים מחוברת לאוכל והוא גוף אחד אין בקליפתם דין ברירה והרי הוא כחותך מגוף התפוח, ולא דמי לקליפת שומין ובצלים ששם אין הקליפה מחוברת חיבור גמור באוכל עד שיחשב כחותך.

הרי שאף בקליפות של תפוחים סבר שזה נחשב כדבר אחד ממש עם הפרי, ובאמת חידה שתומה היא היאך כל הראשונים שדברו מקילוף, תפסו לשונם לדבר על שומים ובצלים ולא על שאר מיני פירות וירקות, הלא דבר הוא!

ענף ד: חקרי הלכה למעשה

ברירה כהכנה לסעודה גדולה

[א] כתב הרמ"א (סעיף א), וכל מה שבורר לצורך אותה סעודה שמיסב בה מיד, מקרי לאלתר. (המגיד פ"ה ור"י נ"ב ח"ה וב"י ומור ורא"ש). ואפילו אחרים אוכלים עמו, שרי (תוספות פ' כלל גדול).

והנה מקור דברי הרמ"א שכל שבורר לצורך אותה סעודה הוא גם לצורך אחרים האוכלים עמו הוא כמצוין על דבריו בדברי התוס' בשמעתין, וכמו שכתב בדרכי משה שמשמע מדברי התוספות שכל שבורר לצורך אותה סעודה אף על פי שבורר לאחרים שרי.

ובמשנה ברורה (ס"ק ד) כתב בשם אחרונים שהחיתר לצורך אותה סעודה "ר"ל אפילו יאריך זמן הסעודה כמה שעות מקרי לאלתר כיון שהברירה היא סמוך לסעודה". והיינו דבעינן שמלאכת הברירה תהיה סמוכה לסעודה, אבל לא איכפת לן באורך הסעודה, כי כל הסעודה נחשבת כאכילה אחת גדולה, וברירה סמוך לתחילת הסעודה נחשבת כברירה הסמוכה לסעודה.

ולכאורה יש לדון היכי משמע הכי בדברי התוס', כי הנה בדברי התוס' בשמעתין רק פירשו את האמור בברייתא בורר ומניח לאלתר דהיינו לאחרים, ובפשוטו היינו שבורר ונותנו לאחרים מיד ממש, והחידוש הוא שזה נחשב לדרך אכילה' גם כאשר זה לצורך אכילת אחרים, [וכמו שנתבאר לעיל בהערה], ומנא לן לצרף לדברי התוס' את חידושם של שאר הראשונים בשיעור לאלתר דהיינו כל שהוא לצורך אותה סעודה, שלכאורה מקורם לזה הוא הביאור של רש"י ב'בורר ומניח לאלתר' שהמכוון הוא מניח על השולחן, והיינו שאין זה לאלתר ממש אלא לאותה סעודה, ומנא לן לצרף את שני הפירושים יחדיו בשיטת התוס'.

ברם הנראה מוכרח ומבואר בזה דסבר הרמ"א שאין אפשרות לבאר דין בורר ומניח לאלתר דהיינו לאחרים אם לא שנבאר שזה מצד הצירוף של הסעודה, והיינו דהתינה אם ההיתר של לאלתר הוא מצד שינוי בדרך ברירה, ניהא דלא שנא לן בין אם בורר לאכול לאלתר לעצמו או לאחרים, אבל אם ההיתר הוא מצד דרך אכילה, מה שייך לומר שלאחרים הוא דרך אכילה של הבורר, ובהכרח שההסבר הוא מצד הצירוף של הסעודה, שכיון שאוכלים על שולחנו באותה הסעודה נחשב שגם אכילתם היא דרך אכילה דיליה. ולכן סבר הרמ"א שמשמע מדברי התוספות שכל שבורר לצורך אותה סעודה אף על פי שבורר לאחרים שרי.

ולכאורה זהו הביאור כמה שכתב המשנ"ב דלא איכפת לן באורך הסעודה, כי מה שנאמר ב'מניח לאחרים' היינו דין של סעודה, וזוהי סברא פשוטה שהסעודה עצמה אינה מתחלקת לחלקים, וכל הסעודה חשיבא כאכילה אחת גדולה.

ולפי"ז נראה שגם את הסעודה מקיפה אנשים הרבה, ונצרכת מלאכת הכנה גדולה לסעודה, כל משך ההכנה נחשב לאלתר כלפי הסעודה, כי אנו דנים את כל הסעודה כאכילה אחת גדולה, וזהו יסוד דין ההיתר לבורר ולהניח לאחרים.

ובספר נחלת אליהו (מתורת הגה"צ רבי אליהו דושניצר זצ"ל; ח"א אות מה) הובא בזה"ל, שאל מהגה"צ בעל חזו"א, במטבח שאוכלים הרבה אנשים ביחד בשבת קודש וצריך להמשכת הרבה זמן להכין את הצנן והבצלים וכו' אם מותר להקדים ההכנה לסעודה כיון דא"א בענין אחר, אולי גם בכה"ג מיקרי סמוך לסעודה. ופשט לאיסור דזה לא מיקרי סמוך לסעודה דכל איש אין שייך לחבירו, ע"כ כל מה שמקדים הוא איסור גמור ואין מותר להתחיל רק לערך שחצי שעה סמוך לסעודה.

והנה יש שביארו בדעת החזו"א שדעתו היא לחלוק על האמור, שאין מושג כזה של הכנה לסעודה גדולה, ומה שעושה לצורך אכילת אחרים אינו יכול להרחיב את יריעת זמן לאלתר סמוך לסעודה (יעוי' בספר חוט שני).

אולם לפי מה שנתבאר נראה שדין זה עולה ומוכרח מעצם דברי הרמ"א, ולית מאן דפליג בזה, אלא הביאור הוא כמשמעות לשונו בפשיטות דהתם נידון השאלה לא היה בסעודה אחת גדולה שכולם אוכלים יחד ממש כאיש אחד, אלא שנתקבצו הרבה אנשים לפונדק אחד, וכל אחד אוכל בשעה שבא וכיוצא בזה, ולזה סבר החזו"א שאין כאן צירוף של סעודה להתיר בכה"ג 'דכל איש אין שייך לחבירו', ודוק⁴⁶.

דילול סלט ירקות מריבוי בצלים

[ב] יש לדון באופן שבירר את כל מה שבחפצו לברר, אבל לא כילה לברר את כל אותו המין, וכגון שיש לו סלט ירקות ובו הרבה חתיכות בצל, ואינו חפץ בריבוי כזה, ובורר את חלקם בדווקא, אי חשיב כבורר מחמת שכילה את מלאכתו לפי חפצו, או דסו"ס לא בירר כל אותו המין, ושוב אין כאן מין מבורר.

ושמעתי מידידי הרה"ג רבי אליהו אידלמן שליט"א ששאל שאלה זאת מקמיה מו"ר זצוק"ל הכ"מ, ורבינו זצוק"ל השיב לו שנראה שאין זו שאלה של חיוב חטאת, וזה ע"פ דברי הירושלמי, אלא שמ"מ יהיה בזה איסור דרבנן.

⁴⁶ ועיי' בשער הציון (סי' תריא ס"ק ט) ובספר איל משולש (פ"ח הערה מה) בשם מרן הגרי"ש אלישיב זצוק"ל. אולם לעומת זאת יש לציין את לשון הביאור הלכה (סעיף ד ד"ה מתוך אוכל) לגבי ברירת עצמות מן הבשר, אבל לתקן דבר זה אלאחר זמן כמו שנוהגין בסעודות גדולות יש לזהר מאוד. וריהטת הלשון משמע דבסעודות גדולות אין ההכנה נחשבת 'לאלתר'. ועיי'.

ובקצרה נציין כאן נידון נוסף, כמה זמן לפני הסעודה נחשב לסמוך לסעודה, יעויין בדברי הרמ"א להלן סי' שכא סעיף יב שמותר להתוך ירק בסכין אם עושה לאלתר [ואין בו איסור מוחץ], ובמ"ב שם ס"ק מד כתב שעכ"פ אסור לעשות עד יציאת בכה"ג, דבעינן סמוך לסעודה ממש כמ"ש בסימן שי"ט לענין בורר, והחותכים הבצלים והצנן דק דק שעה או שתים קודם לסעודה, קרוב הדבר לומר שהייב חטאת.

ובספר בן איש חי (שנה שניה פר' בשלה אות א) כתב, כל שהוא בורר לאכול לאחר שעה חשיב בורר לאח"ז ואסור, ואם בורר לסעודה שמתחיל בה אחר פחות משעה מותר. ובשו"ת אגרות משה ח"ד סי' עד סוף ענין בורר כתב דלאלתר היינו הזמן שהדרך הוא לאשה זו שמסדרת האוכלין לסעודה, וקודם לזה אפי' שעה קטנה אסור.

ובאמת לא הבנתי מה מצא רבינו זצוק"ל בדברי הירושלמי, הרי בפשוטו בדברי הירושלמי בדין בורר צרורות מיירי שהוא לא כילה את מלאכתו ולא תיקן את המאכל לעצמו כי נשאר בו צרורות, משא"כ בנידון דידן שתיקן את המאכל היטב לשביעות רצונו.

אולם באמת הירושלמי הנ"ל מיירי בבורר פסולת מתוך אוכל, וכאן נראה לכאורה שיחשב כב' מיני אוכלין, כי הרי באמת חפץ הוא גם בבצלים, אלא שמעונין לדלל את הכמות, ולכאורה אינו ענין כלל לדברי הירושלמי הנ"ל.

ברם אחר העיון נראה ברור שכוונת מו"ר זצוק"ל היתה להמשך דברי הירושלמי, וז"ל, בירר אוכלים מתוך אוכלים חזקיה אמר חייב רבי יוחנן אמר פטור מתניתא פליגא על חזקיה דאמר בורר ואוכל בורר ומניח על השולחן ר' בון בר חייא בשם ר' שמואל בר רב יצחק תיפתר שהיו אורחין אוכלין ראשונה ראשונה. והתני ובלבד שלא יבור את כל אותו המין אם עשה כן בשבת חייב. על דעתיה דחזקיה שכן הבורר כדרכו בשבת חייב על דעתיה דרבי יוחנן שכן הבורר כדרכו במקום אחד חייב.

ויש לברר בדברי הירושלמי מהי אותה ברייתא דתני בה ובלבד שלא יבור את כל אותו המין דמייתי מיניה למחלוקת חזקיה ור' יוחנן.

והרידב"ז כתב במאמר המוסגר וז"ל, נראה לפענ"ד דהוא הברייתא דמובא בבבלי דף ע"ד ע"א ת"ר היה לפניו מיני אוכלים בורר ואוכל בורר ומניח ולא יברר ואם בירר חייב הטאת ובבבלי מפלפל בזה והכא מפרש לא יברר את כל המין ואם בירר חייב הטאת.

אולם מצאתי בנשמת אדם (כלל טז ס"ק ג) וז"ל, (המפרש לא ידע מקום הברייתא, ומצאתי בגליון הירושלמי שהרשים שם מראה מקומות בכ"י הגאון החסיד ר' זלמן ח"ר מיכל פעסים מקהילתנו [נראה שהוא הג"מ רבי זלמן מוואלאזין, וראה עוד בהקדמת ספר חיי אדם] שהוא תוספתא פ' י"ז (דשבת) וז"ל התוספתא נתערבו פירות בפירות בורר ואוכל בורר ומניח על השולחן כו', בדק אלו בפני עצמן ואלו בפ"ע או שליקט מתוכן עפר וצרורות חייב, הרי להדיא דהברייתא מיירי בב' מיני אוכלין ובהא פליגי חזקיה ור"י, דלר"י אפילו בשני מיני אוכלין פטור, וז"ש והתניא ובלבד כו' שהיא סיפא דאותו ברייתא אתי שפיר ככ"ע דע"ד דחזקיה שכן הבורר כדרכו חייב ר"ל דלחזקיה שייך בורר באוכלין, וא"כ ממילא א"ש ע"ד דר"י שכן הבורר כדרכו במין א' חייב ר"ל דאע"ג דר"י ס"ל דאפילו להניח פטור דוקא שלא בירר כל המין אבל אם בירר כל המין דזה הוי בורר כדרכו במקום אחד חייב, וכדאיתא שם בירושלמי, א"ר יודן היה יושב ע"ג כרי ובורר צרורות כל היום פטור דלא אהני מעשיו, נטל לתוך ידו כגרוגרות ובירר חייב, וה"נ כיון שבירר כל המין אהני מעשיו.

ובדברי הנשמת אדם ארווח לן לאוקמי גירסת הירושלמי על מכונה, שבכל הדפוסים שלפנינו הגירסא בדברי ר' יוחנן היא 'שכן הבורר כדרכו במקום אחד, וכל המפרשים על אתר נדחקו להעמיד לשון הירושלמי כאשר הגירסא היא 'כדרכו במקום אחר', יעויין בדבריהם. ולפי דברי הנשמת אדם הכל בא על מקומו בשלום.

ועוד נתבאר לן היטב לפי דברי הנשמת"א ענין הראיה שמביאים התוס' לדינם בב' מיני אוכלין מדברי הירושלמי, וכבר העירו שהרי בדברי הירושלמי מצינו ראינו נחלקו בזה חזקיה ור' יוחנן, ואדרבה שמעינן בדברי ר' יוחנן שאין ברירה בב' מיני אוכלין, ובע"כ שלית ליה הך סברא שאף בביררת ב' מיני אוכלין ישנם אוכל ופסולת כמו שביארו התוס'.

ברם לפי דברי הנשמ"א נראה שהראיה שמביאים התוס' היינו כי גם בשיטת ר' יוחנן נתבאר שבבורר כן המין יהיה חייב משום דאהני מעשיו, ולא נחלק ר"י בבורר ב' מיני אוכלין לפטורו אלא משום דלא אהני מעשיו כי לא בירר כל המין.

והנה אי נימא כביאור זה נמצא איפוא דשיטת ר' יוחנן כסברת ר' יודן לעיל מיניה, ואילו חזקיה חלוק גם בזה וסבר שגם בלא בירר כן המין חייב, ופשוט שגם בבורר פסולת מתוך אוכל סבר הכי, וא"כ אין הפלוגתא בבורר ב' מיני אוכלין אלא גם בפסולת מתוך אוכל אי בעינן שיברור כן המין, ואין משמעות לשון הירושלמי כן, וצ"ע.

ועכ"פ לפי דברי הנשמת אדם נמצא איפוא שעל כגון דא שבירר ב' מיני אוכלין זה מזה ולא בירר את כל המין לגמרי אמר ר' יוחנן שפטור מחיוב חטאת.

והנה הט"ז (ס"ק יג) כתב וז"ל, כשנופלים זכובים לכוס שלא יוציא הזכובים לבדן מן הכוס דהו"ל כבורר פסולת אלא יקח מן המשקה קצת עמהם.

וכתב בפרי מגדים (משב"ז ס"ק יג), וז"ל, והנה משמע דכל שאין בורר לגמרי אוכל מפסולת אלא מניח קצת אוכל עם הפסולת, וכן יניח קצת פסולת עם האוכל, יכול לברור כל היום בענין זה. והא דבורר [כגרוגרת] חייב שלא היה אוכל בפסולת כי אם גרוגרת ובורר הכל.

ובדברי הפמ"ג מבואר שדימה גוונא דמיירי ביה הט"ז שהוציא את כל הפסולת עם מעט אוכל מן התערובת לאופן שהניח בתערובת מעט מן הפסולת עם האוכל ולא הוציאה, וצ"ע טובא, שהרי בודאי יש לחלק בזה, כי כאשר בורר את כל הפסולת ונוטל מעט אוכל עם זה, תיקן את התערובת והשלים בה מלאכתו אלא שנמל מעט מן האוכל ממנה בתוך כדי מעשהו, ואילו כאשר הניח קצת פסולת עם האוכל בתוך התערובת עדיין לא אהני מעשיו לברור התערובת כראוי, ומה ענין זה לזה⁴⁷.

ובפשט דברי הט"ז היה נראה שאינו ענין לנידון דידן, שכאשר מוציא הזכוב עם עוד משקה בתוך הכף מיחסרא בגוף מעשה הברירה שאינו בורר מין מסוים מתוך המין השני או פסולת מתוך האוכל כי הרי מוציא את שני המינים מן התערובת.

ושמעתי מהגר"א ליברמן שליט"א שהביאור בזה הוא שאם לא בירר את כל המין, הרי שלגביו זה נחשב כמין אחד, כי הוא בעצם מעונין במין הזה שהיה בתערובת של הסלמ, וזוהי סיבת הפטור. וסברא מעין זה הראוני בשו"ת אגרות משה (ח"ד סי' עד מלאכת בורר אות א).

אולם לכאורה זוהי סברא להיתר גמור ולא רק לפטור מחיוב חטאת, ובירושלמי מיירי מפטור ולא מהיתר. וצ"ע.

⁴⁷ וגם אינו מובן למה הט"ז מתיר ולא יהא אלא פטור מחיוב חטאת, ונראה שהפמ"ג נתקשה בזה, יעו"ש בהשך דבריו, ולא הבנתי כוונתו.

והנה הרה"ג הנ"ל סיפר עוד שהגר"ש גלבר שליט"א אמר ע"ז שזהו חיוב חטאת. ובאמת בספר ארחות שבת (פ"ג סוף הערה עח) כתב וז"ל, ונראה שבמקרה שלאחר הוצאת מקצת הפסולת ראוי המאכל לאכילה עם מקצת הפסולת שנשארה בו גם להירושלמי יהא חייב.

שימוש בתיון עם מסננת בשבת

[ג] כתב בחזו"א (או"ח סי' נג) מן האמור נלמד בעלי תה שנוהרין שלא לסנן כל התה מן העלים, היינו נמי משום שהמים הסמוכים להעלים חשיבי מעורבין, אבל המים הצפין ע"פ העלין לא חשיבי מעורבין, ולפ"ז אם נעכרו העלים בתוך המים ע"י תנועה חזקה אין לערות בשעה ההיא עד שיחזרו ויצללו. ומיהו אפשר כיון שאין כאן שימוש בכברה ממש, אף שיש בפנים כנגד חוממה של כלי כעין רשת לעכב העלים מ"מ י"ל דלא הוי רק כדין ברירה ביד דמותר כשנוטל אוכל מתוך פסולת כדי לאכול מיד, עכ"ל.

ונראה בביאור סברת היתרו, שדן את הכלי הנקרא תיון ככלי של אכסון המשקה ולא ככלי המיועד לסיונו, ולכך סבר שאף בכה"ג שישנה מסננת, מ"מ אין כאן שימוש בכלי של ניפוי וסינון כעין כברה, ולכך צידד להתיר.

ולפ"ז נזדקק לומר שקנון ותמחוי מוגדרים ככלי סינון וברירה ולא ככלי אכסון, אלא שיש במעשה הברירה בכה"ג ענין של שינוי ולא דרך ברירה, ובקנון שהוא לפירש"י 'כלי עין שעושים כעין צינור רחב מלאחריו וקצר מלפניו, ובעלי מטבע עושים אותו, והבורר בו קטנית נותן קטנית במקום הרחב ומנענעו, והקטנית מפני שהוא סגלגל מתגלגל ויורד דרך פיו הקצר, והפסולת נשאר בכלי' זה בודאי כך, אבל בתמחוי שבפשוטו הוא קערה גדולה, הרי זה כלי אכסון ולא כלי ברירה.

אולם יעויין בב"ח שכתב בתו"ד וז"ל, ותמחוי נמי היא קערה גדולה ורחבה שמעריץ כל האילפם לתוכה ומשם נותן לקערות קטנות וכיון שהיא רחבה נותן בה קטנית ומנענעו. הרי שתמחוי הינו גם כלי ברירה בעצם הגדרתו אלא שאין דרך לברור בו כהאי גוונא.

ובזה מבואר שקנון ותמחוי שהינם כלי ברירה וניפוי, רק שזה אינו עיקר דרך ברירה⁴⁸, פטור אבל אסור, ואילו בגוונא של תיון שאינו כלי ברירה כלל, אלא מיועד לאיכסון הרי זה מותר⁴⁹.

⁴⁸ ובחקשר לזה נראה לציין שבשו"ת שמע שלמה (סימן ה) העתיק לשון "פירוש קדמון ממצרים" שנדפס ברמב"ם הוצאת פרנקל (פ"ה הי"ב) "פירוש קנון, ציניה וטבק, ותמחוי קצעה או ז' בדיה". וכתב שם שכלים אלו אנחנו מכירים אותם עד ימינו, ואם כי אינם מיוחדים רק לברירה, מכל מקום בוררים בהם פעמים רבות, ובפרט כשיש תבואה מועטת שמשמשים בכלים אלו.

והנה להלן סעיף טז מובא ההיתר לשתות מים שיש בהם תולעים על ידי מפה משום דלא שייך בורר ומשמר אלא במתקן הענין קודם אכילה או שתיה, אבל אם בשעת שתיה מעכב את הפסולת שלא יכנס לתוך פיו אין זה מעין מלאכה ומותר. ולכאורה צ"ב מה בעי לזה, והרי בורר ביד (לצורך לאכול מיד) דשרי. וביאר הבית מאיר דאפשר שזה הוי כבורר בקנון ובתמחוי. והיינו שמפה זה כלי ברירה מצד עצמו, ואף שכאן אינו משמש בדרך ברירה ממש, מ"מ לא נפיק מידי איסור דומיא דקנון ותמחוי.

⁴⁹ ויש לדון בכף או במזלג אם לדונם ככלי, שבפשוטו אינם כלים המיועדים לברירה אלא כלי שימוש לאחיות האוכל ולהחזקתו בצורה נוחה ונקיה ותו לא מידי, ויש להתייחס לכלים אלו כידא אריכתא, ובפרט שהשימוש בהם הינו ממש דרך אכילה. ועי' בחזו"א (סי' נד ס"ק ה), ובשו"ת מנחת יצחק (ח"א סי' עו).

ברם באמת אינו מובן היאך אפשר להתיר חיוב דאורייתא בסברא מעין זו, ואמנם בספר ארחות שבת (פ"ג הערה פה) הביאו בשם מו"ר זצוק"ל חב"מ בזה"ל, מאוד מתמיה להקל באיסור בורר דאורייתא משום הסברות שיש בזה, ובעניי דאכתי עכ"פ ספיקא דאורייתא הוי, ויותר מזה דאין כ"כ יסוד להסברות בזה דבפשוטו יש לפנינו בורר ע"י כלי דהוי בורר דאורייתא.

ועי' עוד בספר שביתת השבת (מלאכת בורר באר רחובות ס"ק מט וס"ק נב) בהרחבה, ובשו"ת ציץ אליעזר (חלק יד סי' מז).

ובשו"ת שבט הלוי (חלק א סימן פד) כתב וז"ל, איברא לענ"ד להחמיר בזה כיון דאין סברת הגאון רק דרך אפשר דיהיה זה רק בורר ביד כיון דהרשת בתוך חוטם הכלי מעיקרא לכך הושם לשם לשמש מעכב ומפריד האוכל מתוך הפסולת וכיון דגם להגאון ז"ל עצמו לא ברירא לי' ע"כ למינקט לחומרא עדיף.

נטילת טשולנט במצקת מחוררת

[ד] יש לדון במקרה שכח, שאדם רוצה ליטול טשולנט מתוך הסיר, ואין לו מצקת רגילה, אלא רק מצקת מחוררת, ואין לו שום ענין בסינון של המצקת, ולהיפך הרי הוא מעונין בתבשיל כמות שהוא עם הרוטב, האם מותר לו להשתמש במצקת זו, וצדדי השאלה יתבארו בתוך התשובה.

במשנה ברורה (סימן שיט ס"ק סב) כתב, שאסור לברור בכף את השומן מן החלב, אפילו לצורך לאכלו לאלתר, שהרי הוא לוקח בכף. וכתב בשער הציון (ס"ק נח) כי בכך נחשב דרך ברירה בדבר זה. אולם בס"ק סו כתב, דמותר להפריד מאכל עבה מן הרוטב בכף, משום דדרך אכילה בכך. וצ"ב מאי שנא מברירת שומן הצף על פני החלב דאסר בכף. [ודוחק להלק ששני מיני כף נינהו, ולגבי חלב מיירי בכף מיוחדת המיועדת לברירה ולא לאכילה, שאין נראה כן בסתימת לשונו].

ויש שכתבו לבאר לפי מה שנקט בשו"ת אגרות משה (או"ח סימן קכד) שאם על ידי חכך או המזלג נברר בנקל מבידו שנמצא שמסייעים למעשה הברירה, יש להחשיב זה כבורר בכלי, ויש לאסור כמו בקנון ותמחוי, דהא פירוש קנון ותמחוי אף שאינו עיקר הברירה אלא כנפה וכברה, ופטור דהוי כלאחר יד, מכל מקום אסרו מדרבנן כיון דדמי לברירה מאחר דגם כן על ידי הכלי נברר, ונילף מזה לכל כהאי גוונא בכלים שמסייעין לברירה, אבל אם אין עושין להברירה כלום יותר מבידו, אלא שמשתמש בהם כדי שלא יתלכלכו ידיו או מחמת שהוא רחוק וכדומה, והוא הדין אם היה דבר חם שאינו יכול לנגוע בו בידו, הוא רק כבורר בידו ומותר לאלתר באוכל מתוך פסולת, עכת"ד.

ועל פי זה יצדקו דברי המשנה ברורה יחדיו, שבס"ק סו דמיירי בהוצאת מאכל עבה מתוך המרק שמבחינת הברירה אין שום נפקא מינה אם מוציא את זה בידו או בכף, ונמצא שהכף רק מונע שלא יתלכלך או שלא ימאס המרק במגע ידו, או שהמרק חם שאינו יכול לשלוח אליו את ידו, בזה כתב המשנה ברורה שמותר להפריד על ידי חכך דבכהאי גוונא לא מיקרי בורר בכלי, אלא בורר בידו, וכיון שלוקח אוכל מפסולת וחושב לאוכלו לאלתר דרך אכילה הוא ואינו בורר.

אבל בס"ק סב שרוצה להוציא השומן מעל פני החלב, שהוא דבר שקשה לעשותו בידו, דויל הכא קמדחי לה וזיל הכא קמדחי לה, ונמצא שהכף מסייע למעשה ברירת השומן מן החלב, בזה סבירא ליה להמשנה ברורה דהוי בורר בכלי ועל כן אסר אפילו שדעתו לאכול לאלתר כמפורש בדבריו.

ויעוי' עוד באגלי מל (בורר סי' י) שמתיר בכף גם להוציא את השומן מעל פני החלב, ומביא ראיות לזה.

נראה להקדים לזה דברי השולחן ערוך (סימן שיט סעיף ח), אין שורין את הכרשינין דהיינו שמציף מים עליהם בכלי כדי להסיר הפסולת, ולא שפין אותן ביד כדי להסיר הפסולת דהוה ליה כבורר, אבל נותנן בכברה אף על פי שנופל הפסולת דרך נקבי הכברה.

ובמשנה ברורה (ס"ק ל) אף על פי שנופל וכו' – כיון שאינו מתכוין לכך.

ובביאור הלכה (ד"ה אע"פ שנופל), כן הוא לשון הר"ן ע"ש ולשון רש"י בזה אף על פי דלפעמים נופל וכו', ומשמע דס"ל דאל"ה אסור משום דהוי פסיק רישא.

והעולה מתוך דברי הביה"ל, שיש כאן מחלוקת בין רש"י להר"ן לגבי הדין דמיירי בסעיף זה שמותר ליתן הכרשינין בכברה אע"פ שנופל הפסולת, שההיתר הוא משום דבר שאינו מתכוין, האם ההיתר נאמר רק במקום שאין זה פסיק רישא או גם היכא דהוי פסיק רישא.

והנה דברי הביה"ל צריכים ביאור טובא, ונקדים דברי המשנה שהם מקור ההלכה עם דברי רש"י.

תנן בשבת (קמ, א), ואין שולין את הכרשינין, ולא שפין אותן, אבל נותן לתוך הכברה או לתוך הכלכלה. אין כוברין את התבן בכברה ולא יתננו על גבי מקום גבוה בשביל שירד המוין, אבל נוטל הוא בכברה ונותן לתוך האיבוס.

ומבואר בלשון המשנה שתי הלכות, דין אחד של נתינת כרשינין לתוך הכברה, ולכאורה מיירי באופן שאכן נעשית כאן ע"י הכברה מלאכת ברירה, ויתכן שגם הנותן מתכוין לכך שהכרשינין יתבררו, אלא שהוא אינו משתתף כלל במעשה הברירה, שכן הוא רק נותן לתוך הכברה ואינו עושה מלאכת ברירה. ודין שני של נטילת תבן בכברה, והיינו שמתכוין רק לסחוב את התבן בדרכו לאיבוס בתוך הכברה ואינו מתכוין לברירה כלל.

וכן עולה בעליל מדברי רש"י, וז"ל, אבל נותן לתוך הכברה – ואף על פי דפעמים שהפסולת נופל דרך נקבי הכברה, ונמצא נתברר מאליו.

אבל נוטל בכברה – ליתן בתוך האבוס, ואף על פי שהמוין נופל מאליו – כר' שמעון דאמר: דבר שאין מתכוין מותר.

ומדויק היטב שכלפי הדין הראשון במתני' נקט מעם ההיתר משום ש'נמצא נתברר מאליו', והיינו שאין הוא עושה את המעשה של הברירה אלא הכלי, ודנים את מעשהו כעין גרמא, ורק כלפי הדין השני במתני' כתב שהטעם הוא משום דעת ר"ש שדבר שאינו מתכוין מותר.

והנה הטור והשו"ע העתיקו בסי' שיט רק את הדין הראשון, ואת הדין השני העתיקו להלן ריש סי' שכד, ולגבי הדין הראשון לא מצינו בשום מקום את הטעם של דבר שאינו מתכוין, אלא מצד שאין דנים את המעשה כנעשה על ידו, ויעויין בלבוש שהוסיף בזה"ל, כיון דממילא נתברר והוא לא עביד כלום. וכעין זה בלבושי שרד⁵⁰.

וובהמשך דברי הלבוש שם אשכחנא פתרי למה שיש להקשות שהרי גם בנותן יין לתוך משמרת נוכל למעון שאין הנותן עושה את מעשה השימור והסינון אלא המשמרת, ואיהו לא עביד מידי. ברם הלבוש כאן הוסיף, וז"ל, ואין לגזור שמא יברר, שאין דרך לברר כרשינין בכברה, ואפילו אי עביד הו"ל שינוי ולא אסור מן התורה. ומבואר דחלוק כברה ממשמרת,

⁵⁰ ובערוך השולחן כתב וז"ל, כיון שהוא לא עשה מעשה בזה אלא נתנם בכברה כדרך שנותנים על איזה מקום ורק ממילא נופל הפסולת לית לן בה.

דמשמרת זהו הכלי לסינון יין, וכאשר נותן לתוך הכלי, זהו מלאכתו, ומשא"כ כברה לגבי כרשינין שאין זה דרך הכלי].

ומעתה מה נפלאו דברי הביה"ל שנחית על דין זה מטעם דבר שאינו מתכוין. וצריך תלמוד. [ובעיקר ההערה, יעוי' בשו"ת מגדנות אליהו ח"ב סי' ק].

ובעיקר דיוקו, הנה המור כתב 'לפעמים', ואף בדברי הר"ן ישנם הגורסים כן, יעויין בהגהות מאה שערים ובמהדורת עוז והדר, ואם אמנם טעם ההיתר הוא משום שאינו נחשב שנעשה על ידו ממש, לכאורה אין שום נפקותא בזה בין אם רק לפעמים נופל הפסולת או בכל גווני, כי אין אנו דנים כאן בדיני פסיק רישא כלל.

והנה בטעם הדין השני, שאנו מתירים נתינת התבן לתוך הכברה משום סברת דבר שאינו מתכוין, אף כי ה"ל פסיק רישא, כתב בנשמת אדם (כלל יח אות ב), וז"ל, ואין לומר דהא הוה פסיק רישא, זה אינו דדוקא במקום שעושה מלאכה כגון משקה מים לזרעים וכיוצא בו דהוא עושה המלאכה רק שאינו מכוין לפעולתה, משא"כ הכא שאינו מרקד כלל אלא שנוטל בכברה ולכן אף שנופל דרך נקבי הנפה אין לחוש דמלאכת מחשבת אסרה תורה כדאי בבב"ק כ"ו ע"ב להדיא. הוצרכתי לזה לפי שראיתי ברש"י וטור והרע"ב שכ' על כרשינין אבל נוטל בכברה אף על פי שלפעמים נופל דרך נקבי הכברה, ובתבן כתבו כולם אף על פי שנופל משמע דהוא ודאי, וא"כ ע"כ צ"ל כמו שכתבתי⁵¹.

ובפשוטו כוונת הנשמת אדם לדמותו לדין של מתעסק דמיירי ביה בסוגיא דב"ק שם, והעירו על דבריו דלאו מילתא פסיקתא היא להתיר מתעסק לכתחלה, שהרי מבואר בשו"ת הגרע"א (סי' ח) דמתעסק נמי הויא עבירה אלא שלא חייבה התורה חטאת עליה. עיי"ש. וכיו"ב כתב בשו"ת רב פעלים ח"א (או"ח סי' יב ד"ה נמצא, ונמצא שלא יהיה כאן היתר אלא פטור, וא"כ צ"ב בלשון ההלכה דהיתרא תני ולא פטורא, ולא עלתה ארוכה בדבריו.

ברם נראה שאין כוונת החי"א לדמותו לגמרי לדין מתעסק, דהא שפתי רש"י ברור מללו דאתיא בר"ש דאמר רבר שאינו מתכוין מותר, ואילו במתעסק לאו בר"ש תליא מילתא, רק סבירא ליה דתמן לא סגי בסברת ההיתר של דבר שא"מ אלא בצירוף סברא נוספת של מתעסק, וכמו שיתבאר.

הנה בשפת אמת הקשה על דברי רש"י דתלי לדין נוטל התבן בכברה בדין דבר שאין מתכוין, וז"ל, אבל לישנא דמתני' לא משמע הכי אלא דאפי' במתכוין מותר כיון שאינו בורר להדיא אלא דרך נתינתו לתוך האיבוס, וכן מוכח בגמ' דאמרינן עלה דמתניתין דלא כי האי תנא דתניא כראב"י דאמר דאין משגיחין בכברה כל עיקר, ואי תליא בפלוגתא דר"י ור"ש בלא"ה מתני' כתנאי אתיא, וגם לשון אין משגיחין כו' משמע שמתכוין ליקח הכברה בכוונה ולא כלי אחר.

⁵¹ ובספר שביתת השבת הקשה על דברי הנשמת אדם, מהא דאיתא לקמן (קמא) האי מאן דסחי במיא לינגיב נפשיה ברישא והדר ליסליק דילמא אתי לאתווי ד' אמות בכרמלית (המים שעליו. רש"י). וכו'. אף על פי שאינו עושה כלום אלא מחלך כדרכו. ולכן כתב לתרין דשאני הכא דמאחר שאין מתרעד כולו עד שתשאר התבואה נקיה לגמרי להכי לא הויא מלאכה, וכדאיתא בירושלמי היה יושב אצל הכרי ובריר כל היום פטור. ומשום שלא סיים הברירה. ולכן בנוטל בכברה דלא מינכרא מלאכה שרי.

ובעין זה כתב בערוך השלחן (סי' שכד ס"ה), שאין זה פסיק רישא, דאפי' אם ירד מעט מוץ הלא עדיין ישאר הרבה מוץ בכברה.

ונראה שאף לדעת רש"י אין דין סיפא דמתני' מבוסס רק על דין דבר שאין מתכוין, דהא מיירי בפסיק רישא, וכנ"ל, אלא ודאי יסוד הסברא הוא משום שהמעשה אינו נידון כמעשה ברירה אלא כמעשה של נטילה וסחיבה, רק שמ"מ יש כאן גם ברירה בפועל, ולהכי תלי לה רש"י בדין דבר שאינו מתכוין.

ובזה מיושבים מקצת מקושיות השפ"א, ואף דברי החי"א מתפרשים בדרך זו, דנוסף על מש"כ רש"י לתלות זאת בדין דשא"מ בעינן ליסוד נוסף שהוא אינו עושה המלאכה, ועי'.

ועכ"פ לפי כל האמור נראה לדון ולדמות את אותה המצקת ביחס למשולנט כמו הכברה ביחס לנטילת התבן וסחיבתו, ומהאי טעמא נראה שלא יהיה בזה חיוב הטאת, ואולי אף אם יהיה מותר.

וראיתי בספר ארחות שבת (הערה פב) שדנו בכללות ההגדרה של מצקת מחוררת אם נחשב ככלי המיועד לברירה, ויעו"ש שדנו לדמותו לתיון שיש בפיו מסננת, שהובא לעיל היתרו של החזו"א. ולבסוף הסיקו וז"ל, אמנם בעיקר דין הכף הוזה נראה דחמירא מתיון, דבתיון עיקר שימושו הוא ככלי קיבול לתמצית והמסננת טפילה לכלי זה, משא"כ בכף מחוררת כל עיקר צורתה מוכיחה שנעשתה על מנת לסנן, ולכן יש למעשה הנטילה בכף זו שם ברירה בכלי, יעו"ש.

והדברים דברי טעם והינם מתקבלים בסברא, אלא שמאידך גיסא יש לדון שכף מחוררת שאני למיכותא בגוונא שאינו רוצה כלל את הסינון ומשתמש בכף רק לנטילה בעלמא, דתמן הרי הוא כנוטל בכברה, וכנ"ל, ומשא"כ בתיון הרי הוא עוסק במלאכת השפיכה לכוסו, ובדאי ניהא ליה בסינון, ועי'.

ועכ"פ לענין דינא נראה דעכ"פ לא עדיף מהתיון הנ"ל, שכבר ציטטנו לעיל מספר ארחות שבת (פ"ג הערה פה) שהביאו בשם מו"ר זצוק"ל הכ"מ בזה"ל, מאוד מתמיה להקל באיסור בורר דאורייתא משום הסברות שיש בזה, ובעניי דאכתי עכ"פ ספיקא דאורייתא הוי, ויותר מזה דאין כ"כ יסוד להסברות בזה דכפשוטו יש לפנינו בורר ע"י כלי דהוי בורר דאורייתא.

וכאן כיון שיש כאן נידון שזה נחשב לברירה בכלי, לא יועיל מה שבורר את האוכל, וגם שזהו לאלתר. אולם ראיתי למי שהקלו בזה, יעויין בספר שמירת שבת כהלכתה (ח"א עמוד נז) שכתב, אסור לסנן איטריות מבושלות מחמים שלהן, מכיון שלא רגילים לשתותם. ואף אסור להשתמש לצורך זה במצקת המנוקבת לשם הוצאת המשקין דרך נקביה. אבל כל שכוונתו רק להעביר בה את האיטריות ישר מן הקדירה לצלחת, ואינו שוהה, לית לן בה שמעט מן המים יזלו.

ובשו"ת אור לציון (ח"ב פרק לא אות י) כתב וז"ל, יש להתיר להוציא אוכל על ידי מצקת זו אף שהמרק מסתנן דרך החורים, אם דעתו לאכול אוכל זה מיד. ומכל מקום המחמיר בזה תבוא עליו ברכה. ובהערות שם כתב בטעמא דמילתא, שאף דלכאורה מדרבנן יש לאסור כשעושה כן בכלי, דהוי כקנון ותמחוי, מ"מ יש לצרף את שיטת הסוברים דאין ברירה בלח, ואף למ"ד דיש ברירה בלח, אין לאסור מדאורייתא, דהוי כקנון ותמחוי שאיסורו רק מדרבנן כיון שאינו כלי המיוחד לברירה, וה"ה מצקת אינה מיוחדת לברירה דוקא, ולכן יש להתיר כאן.

ברירה בכלים ובמגדים

[ה] כתב במנחת חינוך (מצוה לב מוסך השבת אות ז): והנה מבואר בשבת דע"ד ע"כ האי מאי דעביד חביתא חייב שבע הטאות ופירש"י דבורר צרורות הגסים מתוך העפר הו"ל

בורר מבואר דל"ד באוכלין ומשקין שייך בורר ה"ה בכל הדברים וג"כ כלים ובגדים וכ"כ חט"ז סק"ב מגמרא הנ"ל כפי פירש"י.

והברירה בכלים מה שהוא רוצה לשמש הוי כמו אוכל והנשאר הוי כמו פסולת כמו גבי אוכלין א"כ כדי להשתמש מיד מותר כמו אוכלים לאכול מיד.

והשיעור כמו גבי אוכלין כגרוגרת כהוצאה, ה"נ כל כלי כמו בהוצאה כי כל השיעורין נלמד מהוצאה כמש"ל...

ולא ביארו לנו רבותינו השיעור דלאלתר כמו גבי אוכלין באותה סעודה. ונראה דגבי צרורות אורחא דמילתא נקט דבורר גסות דא"צ דהו"ל כמו פסולת, אבל באמת נ"ל דגם בבורר דבר שצריך לחביות ולעשות תיכף החביות מ"מ חייב, ול"ש ד"ז דלאלתר דדוקא גבי אוכלים וכלים שייך זה וכו', יעו"ש.

אולם בתפארת ישראל (כלכלת שבת כללי ל"ט מלאכות) כתב וז"ל, ותו נ"ל דשיעור ברירת עצים כדי לבשל כגרוגרת, וכלעיל במעמר, ובכלים ובגדים וצרורות וכדומה שיעורן בכ"ש.

ותו נ"ל דבהנך דלאו אוכלא אין חלוק בין בורר היפות מתוך הרעות או איפכא, דהרי בחביתא התם כ' רש"י דחייב משום בורר כשבורר הצרורות מתוך האבק הדק דהיינו הפסולת מתוך היפות, ובחילתא התם פ"י רש"י שבורר הנטיעות היפות מתוך הרעות, ש"מ דבשניהן חייב. מיהו בערוך (ערך חילתא) כ' השליך קנים שאינן ראויין למלאכתו חייב משום בורר. מזה משמע קצת דגם בהנך חייב רק בבורר פסולת מבין היפות.

והנה דין זה של איסור בורר בכלים ובגדים לא נזכר בגמ' ובראשונים ובמשו"ע להדיא, וראשיתו בדברי חט"ז (ס"ק יב) שנזכר בדברי המנ"ח הנ"ל. ובשו"ת ציץ אליעזר (חלק יב סימן לה) הביא דברי מהר"י עייאש בספרו מטה יהודה על או"ח שכתב להשיג ע"ד חט"ז בראיתו מדין ברירת הצרורות הגסות, וז"ל, אינו נראה לענ"ד, דהתם שאני דהוי פסולת גמור שמשליך לגמרי הגסות, אבל ב' מיני כלים לבורר דרך משל הקיתונות מן הצלוחיות וכיוצא מה ברירה שייכא כאן הואיל וכל א' עומד לעצמו, ולא דמי לב' מיני אוכלין דשייכא בהו תערובת, וזה נראה פשוט בס"ד, עכ"ל.

ומלשונו נראה שבעצם מודה להט"ז ששייך איסור בורר גם בשאר דברים, אבל אימתי בשעה שישנו בתערובת פסולת גמור שבוררו ומשליכו לגמרי דומיא דההיא דצרורות שמשליך לגמרי הגסות, דבאינו משליך לגמרי צריכים אזי ללמוד זה מברירה דב' מיני אוכלין, ובאשר ב' הדברים גם יחד ליכא בכלים, ליכא בכאן פסולת גמור שמשליכו לגמרי, וגם כל א' עומד לעצמו, לכן ס"ל למהר"י עייאש דליכא בכל כגון דא איסור בורר.

וכעין זה ידועים כמה דברי האור שמח (פ"ח משבת הי"א) בזה"ל, דע דבורר גדרו הוא בדבר הבלול יחד ומשתמש כשהוא בלול, בזה אם בורר מאתו פסולת מתוך האוכל או בשני מינים הוי בורר והוי מלאכה, אבל בדבר שאינו בלול לא שייך בורר, וזה שמעורר הירושלמי רמונין מגו רמונין מעתה אפילו בני נשא מגו בני נשא, פירוש דאינן בלולים, ולפי זה בורר כלי מתוך כלי דאמו משתמש כשהן בלולים, הלא בכל קערה משתמש בפ"ע לא שייך בהו בורר, אלא שהטורי זהב כתב דבורר הוי לא במאכל לחודה רק בעץ ומתכות ג"כ, והביא ע"ז מדברי רש"י גבי חלתא דבורר קנים יפות חייב, ושם יכול לעשות כשהן בלולין, וזה שכתב חט"ז בס"י ש"ט ס"ק י"ב דמדברי התוס' נראה דדוקא באוכלים הוי בורר ולא כלים והביא דברי רש"י. וממה שפלטא קולמסו כלים הביאו המחברים אחרים דגם בכלי איכא בורר, ומעו בזה דבמלאכת בורר צריך שיהא בלול ואין זה לא בכלים ולא בבגדים. אלא שמאכל לאו דוקא וכמו שביארנו.

ובמה שנקט התפא"י שאין בבגדים ענין של אוכל מתוך פסולת, יעויין במשנה ברורה (ס"ק טו), וז"ל, כתבו האחרונים דה"ה בכל דבר כשהם שני מינים כגון כלים ובגדים שייך ברירה וע"כ צריך לברור זה המין שרוצה ליטול עכשיו והשאר ישארו על מקומם ולא להיפוך. וכן מפורש בדברי החי"א והגר"ז ועוד⁵².

מלאכת בורר במחובר

[ו] כתב הגאון האדר"ת בספרו עובר אורח (סי' נה): ביום ג' בהעלותך שאלני בני יקירי הצעיר מורנו ישראל שמעון שיחיה ויגדל לאורך ימים טובים בתורה ומעשים טובים, בשבת [צד, ב] דתניא שם מודים חכמים לר' אליעזר לכנות מתוך שחורות שהוא חייב אפילו באחת, ודבר זה אפילו בחול אסור משום שנאמר לא ילבש גבר שמלת אשה, והיינו שחייב משום תולש. וקשה מאי טעמא לא יתחייב ג"כ משום בורר, דהא כיון שאינו רוצה בלבנות הא הוא אצלו פסולת, והוא בורר גמור, ויפה שאל תחילה לאל יתברך.

והשבתיו... ג. והרב הדיין צדק ר' יעקב נחום טשארני נ"י השיב בפשיטות דלא קשה מידי דלא שייך כל בורר במחובר, וראיה מזומר וצריך לעצים, דמאי טעמא לא יתחייב משום בורר.

ובהשקפה ראשונה אמרתי דלכאורה יש להביא ראיה עוד לזה, מהא דמנכש שחייב או משום זורע או משום קוצר, עיין מועד קטן [ב, ב], ומאי טעמא לא אמרו משום בורר. אלא ודאי דבמחובר לא שייך כלל משום בורר, ומשום שבמשכן לא היה כן. אך בכל זאת לא נחה דעתי בזה, והראיות יש לדחות.

והדיין צדק הרב ר' ד"צ הלוי הורוויץ נ"י [ממיר] התאמץ להביא ראיה לסברא זו מדברי רש"י בשבת [עד, ב ד"ה חייב י"א] שכתב אספס חייב משום מעמר, בירר יפות משום בורר, ומאי טעמא לא כתב שחייב משום בורר בתחילה קודם שקצצם, שכבר בירר היפות לקוצצן, אלא בע"כ כנ"ל דבמחובר לא שייך בורר.

והשבתיו דבשעת חיבורם הרי לא עשה שום מעשה בכרירתן כלל, ואה"נ דכשכירר מתחילה היפות וקצץ דוקא אותם שכירר, יש לומר דחייב בקציצתם גם משום בורר, לבד מה שחייב משום קוצר, אלא דאם לא בירר כלל וקצצם ואספס יחד שחייב משום קוצר ומשום מעמר, הני פסיקא לן שלעולם חייב, ועל כן נקטינא מתחילה, משא"כ בורר לא פסיקא לן כלל שיתחייב בשבילו.

ותו יש לומר דכשהן מחוברות אי אפשר לו לדעת כלל איזה רע ואיזה יפה, שיש לומר שצריכים הם להיות שוים בגדלם ולא עקומים וכדומה, מה שאי אפשר לו לדעת היטב בחיבורם, על כן פירש רש"י שאח"כ הוא חייב כשכיררם, אבל לא [קודם לכן, שבשעה] (שבשביל) שהם מחוברים לא שייך בורר. ע"כ דברי הגאון האדר"ת.

וכן צידד בספר שמירת שבת כהלכתה (פ"ג הערה ז בסופו) בשם הגרש"ז אויערבאך זצ"ל, דאפשר דל"ש בורר במחובר לקרקע, ולכן בזומר ומנכש, לא מוזכר, ויעו"ש מש"כ עוד הסבר בזה.

והנה בדברי האדר"ת לא נתבארה סברא לומר שבמחובר לא יהיה איסור ברירה, ובפשוטו יש לומר דמיחסרא בשם תערובת, כי כאשר זה במחובר בהכרח שזה נפרד אחד מן השני ולכל חד מיניהו יש את מקור יניקתו, וראה נא לשונות הראשונים ששפתיהם ברור מללו

⁵² ועי' מש"כ בספר תשובות והנהגות (ח"ב סימן קפה אות ט).

בכיוון זה, לשון רבינו חננאל בשבת (עד, א): "נמצא זורה והבורר והמרקד כולן מעבירין פסולת המעורבות באוכל ואינה מחוברת (ואינה) כגון קליפה שצריכה פירוק או כגון עפרורית שצריך ניפוי אלא מעורבת בלבד". וכהאי לישנא ממש בספר הערוך (ערך דש) ובספר העתים לרבי יהודה אלברצלוני סי' רכה.

ובספר שביתת השבת (מלאכת בורר בא"ר ס"ק כב) כתב לבאר כן בכוונת המאירי בשבת (קלד, א ד"ה אין מסננין), וז"ל, אין לפקפק בניקור הירך משום בורר שכל שהוא מחתך בידו אינו נקרא בורר.

ולפי סברא זו היה מקום לדון טובא באחד שמפלה שערותיו מן ביצי הכינים (המכונים 'קשקשים') הדבוקים בהם אי איכא למיחש בה משום מלאכת בורר, דמחד גיסא, ודאי השערות הם מחובר, אולם הביצים דבוקים בהם, ולכאורה שייך לדון בהם דהוו תערובת. וסתימת לשון השו"ע סי' שטז סעיף ט דשרי לפלות ראשו אם אינו הורג הכינים, ומקורו בדברי הרא"ש ועוד בריש שבת.

ועי' עוד בשו"ת הר צבי (ט"ל הרים דש סימן ב) שמביא שבספר שם חדש כתב להוכיח מדברי הערוך דמחובר ל"ש ברירה, אבל לא מטעם גריעותא הוא אלא משום דלא מצינו במשכן בורר כה"ג.

ובאמת יש לדון עוד שגם בקשקשים הדבוקים בשערות לאו שם תערובת עלה אלא שנדבקים בהם, ואף שאינם מחוברים להם, ודמיוא טפי לדישה ופריקה ולא משום ברירה ניתי עלה.

דיונים נוספים הלכה למעשה

פעולת פיזור ללא מיון אם נחשבת כברירה – ענף א אות ו; ענף ב אות ט

לקיחת בגד מתערובת ללא הבחנה – ענף א אות ו

מיון פירות גדולים וקטנים לצורך מכירה או חלוקה – הערה 9

קילוף וחיתוך פירות וירקות – ענף ג אות טז – יז

פרטי דינים בהגדרת שני מינים – ענף ג אות יב

ברירה בכף או במזלג – הערה 49

מעשה שבת במלאכת בורר – הערה 15

תוכן הענינים

ענף א: בשיטת התוס' דברירה בעי דווקא אוכל ופסולת

מוצא דברי התוס' דפשיטא להו דשייכא ברירה רק בתערובת אוכל ופסולת / הפלגת הט"ז בשיטת התוס' שסברתם מהניא גם לאסור ברירה במין אחד / עיון בהבנת סברת התוס' ובמאי מיירי / ספק הפמ"ג בדעתו להניח שניהם לאחר זמן וסברת מו"ר זצוק"ל / חילוק הסברות בין הט"ז להפמ"ג וחשבון השיטות / חקירה בהגדרת מלאכת ברירה: פעולת הוצאת אחד המינים מתוך הבחנה, או הפרדה בין המינים הפועלת תיקון / תליית ב' ההסברים בשיטת התוס' בצדדי החקירה / דיון בביאור סברת הט"ז; לבאר ע"פ שיטת הט"ז בנטילת זבוב מן הכוס דיסוד מלאכת ברירה היא ההפרדה ולא בעינן לתערובת בחפצא במסוים / קושיות לפי הבנה זו בשיטת הט"ז / הצעה חדשה בשיטת הט"ז שישנו תנאי במלאכת ברירה שיפעל בביררתו תיקון בחפצא ודחייתה / צמצום חידושו של הט"ז שנחלק רק בהגדרת ב' מינים

ענף ב: בירור שיטת הרמב"ם בדין בורר שני מיני אוכלין

האם הפרדת אוכל ופסולת יכולה להחשב כתיקון גם לפסולת / נפ"מ אם שיעור ברירה נאמר בכל התערובות או באחד מחלקי הברירה / בשיטת הרמב"ם נראה דב' מיני ברירה הוו: ברירת פסולת מתוך אוכל וברירת ב' מיני אוכלין וחילוקי דינים ביניהם / 'דרך אכילה' – שינוי באופן עשיית המלאכה או היתר מיוחד של 'דרך אכילה' / היתר ההפרדה בין המינים רק מכח התעסקות באכילה / דיון במקור דברי הרמב"ם לחידושו דב' מיני ברירה הוו / ביאור חדש ביסוד דין הרמב"ם בב' מיני אוכלין מעורבין, וגילוי מקורו מדברי התוספתא / דיוק לשונות הרמב"ם ונפ"מ בין שני הדינים

ענף ג: הערות וציונים בדברי הראשונים והפוסקים

בדעת רש"י בדין בורר פסולת מתוך אוכל לאלתר או ביד / בשיטת התוס' בדין בורר פסולת מתוך אוכל לאלתר / דחיית קושיית התוס' מדברי הגמ' בריש פרק תולין / ביאור חידוש התוס' בגוונא שהפסולת מרובה על האוכל / הצעה שכל דברי התוס' נאמרו רק לחומרא ולא לקולא / ביאורים בסברת התוס' לפי האמור / ביאור ישוב הרמב"ן על קושיית התוס' / תמיהה בדברי הביאור הלכה בדין בורר שני מיני אוכלין / ביאור דברי הירושלמי בדין לאלתר / ביאור דברי הירושלמי במחלוקת חזקיה ור' יוחנן / בדמיון דין לאלתר לדין בו ביום לעולא / פרטי דינים בהגדרת ב' מינים / בדין עירוי מכלי לכלי עד מקום ניצוצות / בדין בורר בלח / בדין בורר פסולת מתוך פסולת / הערות בדין קילוף שומים ובצלים ושאר פירות / בדין בורר בגוף אחד

ענף ד: חקרי הלכה למעשה

ברירה כהכנה לסעודה גדולה / דילול סלט ירקות מריבוי בצלים / שימוש בתיון עם מסננת בשבת / נטילת טשולנט במצקת מחוררת / ברירה בכלים ובבגדים / מלאכת בורר במחובר

בס"ד תחילת טבת תשע"ט, כולל 'רצופות', תל גבורים – פרדס כץ

בגדר מלאכת דש ודין חיתוך וקילוף פירות⁵³

איתא בשבת (עג, ב): אמר רב פפא האי מאן דשדא פיסא לדיקלא ואתר תמרי חייב שתיב, אחת משום תולש ואחת משום מפרק.

פירוש רש"י בדינא ד'שדא פיסא לדיקלא' וקושיות הראשונים

[א] ופירש"י, דשדא פיסא לדיקלא – זרק פיסת רגבים לדקל. ואתר תמרי – השיר התמרים... מפרק – תולדה דדש, שמפרק תבואה משבליה, לשון פורק מן החמור דישקארגי"ר בלעז רבינו לוי, וגם בתשובת רבינו משולם הגאון מצאתי כן, ואף זה מפרק התמרים מן המכבדות.

ובתוס' (ד"ה ואחת) כתבו וז"ל, אין נראה לר"י כמו שמפרש רש"י שמפרק האילן ממשאו מן הפירות שעליו, אלא כמו שפירש רבינו שמואל שיש על התמרים קליפה העליונה וכשהוא מכה בתמרים מפרק את הקליפה מן התמרים והוי כמו דש שמפרק את התבואה מן השבולת.

והנה בסוף דברי התוס' משמע דלפירוש רבינו שמואל ניהא יותר שהאופן דמיירי הגמ' דשדא פיסא ואתר תמרי חייב משום מפרק דדמי לדש, ומשא"כ לפירוש רש"י.

ואמנם כן איתא להדיא בתוס' הרא"ש כאן כתוספת לדברי התוס' על פירוש רש"י: 'ולא נהירא דלא דמי לדש'.

וכן בחידושי הריטב"א הנדמ"ח: והקשו בתוספות דא"כ אין לך תולש שאינו חייב שתיב, ועוד דלא דמי לדש כלל שנוטל החטים מן הקליפות.

ובמאירי: יש שואלים ומה ענין פריקה בכאן ואין כאן דמיון לדישה כלל שאם תפרש מפני שהוא מפרק האילן מן הפירות שעליו אין זה דומה לדש

עוד יש להתבונן בעיקר פירוש רש"י וקושיית התוס', וכמו שכבר העיר בקצרה בשפת אמת, וז"ל, כתבו התוס' בשם רש"י דמפרק האילן ממשאו מן הפירות שעליו, ולפ"ז לאו דוקא בתמרים אלא בכל הפירות הדין כן [כמ"ש הרמב"ן והר"ן על זה דא"כ גם בבוצר ומוסק ליחייב תרתין], אמנם ברש"י שלפנינו אינו כן אלא מפני שמפרק התמרים מן המכבדות, ונמצא דחייב משום קוצר המכבדות מן האילן וכשנתלשו מן המכבדות חייב משום מפרק [וכן פי' ג"כ הרמב"ן והר"ן ע"ש], ובהערה זו כבר קדמו במנחת חינוך (מצוה לב מוסך השבת אות ה).

איברא, מאחר שיש כאן ציור מיוחד של פירוק תמרים מן המכבדות, ולא תלישת פירות מן האילן בעלמא, יש לנו לברר מהו הענין המיוחד של פירוק זה, ומה יהיה הדין בשאר פירות כיצא בזה, וכמו שמוסיף השפ"א, וז"ל, אך לפ"ז נמצא דגם כשיתלוש ענבים מן האשכול

⁵³ בכתובת מאמר זה נעזרתי רבות בספר אור לנתיבותי – שיעורי הג"ר פינחס שוב שליט"א הלכות שבת, שיעור לב; מאמר 'מלאכת דש וקליפת אגוזים ופירות' מאת הג"ר אשר זליג וייס שליט"א בקובץ זכור לאברהם (חולון; תשנ"ב, עמ' שפז); מאמר 'במלאכת דש' מאת הג"ר צבי קושלבסקי שליט"א בקובץ צהר (יג, עמ' קנח).

התלוש יתחייב משום מפרק, אבל לפי התוס' שיש על התמרים קליפה העליונה ניהא הכל דשפיר הוי מפרק מגידולו אוכל מתוך פסולת.

והנה פוק חזי מאן עמא דבר, שכולם נוהגים היתר לתלוש ענבים מן האשכול התלוש, ולית דחייש לה, ויש לברר בשיטת רש"י, מה נשתנה תלישת ענבים מן האשכול מפירוק תמרים מן המכבדות.

הקושיות והסתירות בשיטת רש"י בגדר פעולת מפרק

[ב] ובאמת יש להתבונן בעיקר מלאכת דישה דהיינו שדש ומפרק את הגרעינים מן השיבולת ותולדתה מפרק, אם יסודה הוא הפרדת החיבור של הגרעין לשיבולת, או הגילוי וההוצאה לחוץ של הגרעין מתוך השיבולת, שהרי לפני פעולת הדישה, הגרעין חבוי וטמון בתוך השיבולת.

ומטו בזה לשונות רש"י המפורשים, לקמן בסמוך (עד, א), וליחשב נמי כותש – חטין במכתשת, להסיר קליפתו, דהואי במקדש בסממנין, אלא לאו, משום דדמיא לדש לא חשיב לה, דהא נמי מיפרק מלבוש היא.

ובאמת בגוונא דכותש, לכאורה מוכרח רש"י לפרש שיסוד הפעולה הוא הגילוי וההוצאה של הגרעין מן השיבולת ולא ניתוק החיבור, כי בפשוטו בפעולת כתישה אינו מוכרח שתהיה הפרדה גמורה בין הדבקים.

ויותר מפורש כן בלשון רש"י לקמן (צה, א), מפרק – כמו מפרק משאוי, שפורק אוכל ממקום שנתכסה בו, והוי תולדת דש, ואית דאמרי תולדה דקוצר ולא היא, דלאו מחובר הוא, אלא פקיד ועקיר, וקאי בעמיני הדד כתבואה בקשיה, ולשון מפרק נמי לא שייך למימר, אלא לשון תולש.

כאן נתבאר להדיא בדברי רש"י שמפרק אינו תולש ועוקר דבר מחיבורו, אלא פורק ומגלה את האוכל ממקום כיסוי.

ולפי"ז לכאורה מתעצמת קושיית תוס' והראשונים על פירושו של רש"י בדין שדא פיסא לדיקלא, שהראשונים הבינו בדבריו שאינו נוטל ומגלה את התמרים מתוך המכבדות, כי אין המכבדות מכסות את התמרים, אלא זו כפעולת תלישה וניתוק מן החיבור⁵⁴.

⁵⁴ ואף שמצינו שיטת קדמונים שפירשו להדיא בגדר מלאכת דש דהיינו ניתוק החיבור, ובלשונם: הדש הוא המפרק מן האוכל פסולת שהיא מחוברת לו ומכין אותה לברירה בין בברירה בין בהרקדה, יעויין ברבינו חננאל כאן, ובספר הערוך (ערך דש) ובספר העיתים סי' רכד, וראה עוד לשון רבינו אברהם בן הרמב"ם (שו"ת ברכת אברהם הלכות שבת פ"ח ה"ז), 'דהא כל קוצין אוכל מפסולת המחוברת לו מפרק קרינן ליה'. מ"מ דברינו כאן באו לבאר שיטת רש"י, וכמו שנתבאר בפנים.

ועיי' עוד במאירי כאן וז"ל, ואין זו ראייה שהחותך את הסילקא אינו מפרק שאין מפרק אלא מוציא דבר ממקום שנסתר שם ומפרישו ממנו.

וראה עוד בשו"ע הרב (סימן שה סעיף כה) שהרחיב בהגדרה זו וז"ל, הדש הוא מאבות מלאכות וכל המפרק אוכל או משקה ממקום שנתכסה בו כגון החולב את הבהמה שמפרק החלב מהדד הרי זה תולדת הדש שהדש גם כן מפרק התבואה מהשיבולת ואינו חייב אלא כשהחולב לתוך כלי ריקן אבל אם חולב לתוך כלי שיש בו אוכלין פטור... ואינו דומה לדש שמפרק התבואה שהיא אוכל מהשיבולת שהיא פסולת והם שני דברים חלוקים זה מזה ושייך לומר שמפרק דבר אחד מתוך דבר אחר המכסה עליו, וכן החולב לכלי ריקן שהחלב הוא משקה ומפרקו מהבהמה שהיא אוכל שהם שני דברים חלוקים זה מזה ומדובקין זה בזה ויפרק אחד מתוך חבירו המכסה עליו, מה שאין כן כשהחלב הוא אוכל הרי הוא כמו דבר אחד עם גוף הבהמה שנתפרק ממנה שהוא

ומצינו למי מן האחרונים שדחק לומר בשיטת רש"י שהמכבדות הינם מכסות וטומנות את התמרים, ואף בפעולת השרת התמרים יש בה משום גילוי התמרים ופירוקם (ארחות חיים למהרש"ם סי' שיט, הביאו בספר שביתת השבת דש בפתחה אות ה).

אולם בודאי לא נראה כן מלשונות הראשונים כאן, וכפי שדחאו בשביתת השבת שם. ובמנ"ח שם הוסיף שבפ"ק דסוכה איתא, מכבדות ובהם תמרים, ופירש"י, מכבדות – ענפים, וכאן פירש"י שמפרק תבואה מן השבלים ואף זה מפרק תמרים מן המכבדות, והיינו דומיא דתבואה דשם עוקר מהשבולת וכאן מן הענף שוים הם.

ונראה בר"ש עוקצין פ"א מ"ג, מכבד של תמרה – כמו מכבדות ובהן תמרים דפ"ק דסוכה (דף יג ב) ושל מכבדות דסוף מקום שנהגו (דף נו ב) אשכול שהתמרים תלויים בו].

וראיתי שרוצים לבאר בשיטת רש"י, שאף שברור כי ענפי הדקל – המכבדות אינם מכסים את התמרים, אלא התמרים תלויים ומחוברים אליהם כמו ענבים לאשכול, מ"מ בשונה מאשכול ענבים, התמרים נחשבים כמשאוי על האשכול, והיינו שבכבוד משאם הם מכבידים על אותם ענפים⁵⁵, ומטעם זה נקראים ענפים אלו בשם 'מכבדות' שהתמרים מכבידים עליהם (כדברי הערוך ערך מכבדות).

ומעתה יש לומר בשיטת רש"י, שאף כי אין כאן גילוי ופירוק הטמון והמכוסה מכיסויו, מ"מ יש כאן פריקת הדבר ממשאו, בכך שפורק את התמרים מן המכבדות, וזוהי כוונת רש"י בלשונו הזהב: 'לשון פורק מן החמור... ואף זה מפרק התמרים מן המכבדות'⁵⁶.

אולם כבר העירו בזה, דהרמב"ן כאן העתיק את לשון רש"י, והשיב על דבריו וז"ל, ותמה אני בוצר וגודר ומוסק ליחייב שתים, אלא עיקר הפי' כדברי האומר שהן נתלשין עם המכבדות ואחר כך דשין אותן, שמחמת דשדא פיסא דיקלא נתלשו המכבדות מהדקל וכשהן נופלין לארץ מכווחו הן נחבטין ונדושיין ונפרקין התמרים מן המכבדות והיא תולדה דדש.

הרי מפורש בדברי הרמב"ן להדיא שפעולת הדישה הינה פעולה נפרדת שאיננה שייכת לפירוק הענפים ממשאו, שהרי בשעה שהענפים כבר נתלשו מן האילן כמה נחשב שהמכבדות נושאים את הפירות, ובע"כ שפעולת הדישה והפירוק איננה פריקת המשא שעל הענפים.

גם כן אוכל והרי זה כנוטל מאכל עב וחוקק מתוכה מעט אוכל שאין בזה משום מפרק אוכל ממקום שנתכסה בו מפני שאין זה נחשב כיסוי לזה.

הרי דס"ל לבאר יסוד החילוק ששזור בדיני איסור סוחט באם הוי משקה מאוכל או אוכל מאוכל, באם הדבר הוא דבר אחד עם החלק השני או שהוא מכוסה בו, ודוק.

⁵⁵ והיינו מחמת שעץ הדקל מתנשא לגובה, בניגוד לאשכולות הענבים שהינם שיחים נמוכים.

⁵⁶ ויעויין עוד בלשון רש"י בפסחים (נו, ב), בשל מכבדות – כפות תמרים הן בראש הדקל, וכפופות זו אצל זו כעין כלי, וכשהתמרים נושרין מקבילות אותן, וכיון דגבוה וצריך לעלות על הדקל לנוטלן חיישינן שמא יתלוש מן המחוברות, דהוי אב מלאכה.

ובציור זה, אין התמרים מחוברים לענפים כלל, אלא רק נישאים עליהם, והיה מקום לומר שעל ציור כזה מיירי רש"י כאן ובה היה מיושב קושיית הרמב"ן שהקשה על רש"י שלדבריו בוצר וגודר ומוסק ליחייב שתים, כי לא מיירי כאן שהתמרים מחוברים והינם טעונים תלישה – גדירה. אולם בדברי הראשונים מוכח שלא הבינו כך את דברי רש"י.

עוד מקשה המנ"ח על דברי רש"י, וז"ל, וקצ"ע שרש"י פי' כאן מפרק תולדה דדש שמפרק וכו', ולמה הוי תולדה הלא בענין א' הם, ולמה לא נקרא אב כמו לעיל הזורע והנוטע מלאכה א' הם, ער"מ פ"ז דהם אבות ולא תולדות.

הקושיות על שיטת רש"י מהלכות פסוקות באין חולק

[ג] ועוד הוסיף המנ"ח להפליא לפי שיטת רש"י, "אך קשה שבהגהת רמ"א סי' של"ו מביא בשם רבינו ירוחם דאילן שנפשח מותר לתלוש ממנו הפירות והוא מוגמ' הנ"ל הא הו"ל מפרק והוי דש לפי' שהבאנו לעיל... אבל זה קשה דה"ל מפרק".

ומצדד המנ"ח, ונראה דזה דעת התוס' דלא נראה להם פירש"י דאין סברא אצלם דזה יהי' מפרק ע"כ כ' בשם הר"ש שיש על התמרים קליפה עליונה וכשהוא מכה בתמרים מפרק את הקליפה מן התמרים והוי כמו דש שמפרק את התבואה מן השבלים והיינו דסברתם דמפרק שייך באוכל המכוסה בפסולת וממנו בפסולת וכשמפרק האוכל ה"ל מפרק כמו"ש בסמוך בס"ד שכ"נ מד' רש"י כ"פ ומה שמסיים כמו וכו' התבואה מן השבלים היינו כמו שהדרך שחובטין התבואה מהשבלים ויוצאין החטים מן הלבוש שלהם גם כן היינו מהקליפה שלהם כידוע ממנהג העולם וגם זה כן, אבל באינו טמון בקליפה בפסולת רק מחובר לפסולת בגלוי אינו מפרק לשיטת התוס' ע"כ אילן שנפשח מותר לתלוש הפירות. אך לשיטת רש"י כאן ולפי' הערוך אסור לתלוש, וצ"ע על הרמ"א של"ה שיטתם להחמיר בשבת וזה לכ"ע הוי מפרק במפרק אוכל מתוך פסולת הטמון בתוכו כאשר יבואר לקמן בס"ד.

מסקנת דבריו שלשיטת רש"י כאן אין הגדרת מפרק דווקא לגלות הטמון אלא גם לתלוש ולנתק המחובר, ומעתה לא יכונה דברי הרמ"א (סימן שלו סעיף ח) בשם רבינו ירוחם לגבי יחור של אילן שנפשח.

ותמצית פליאה זו צפה ועולה גם בדברי הפמ"ג (פתיחה לס' שב אות ה), וז"ל, ומפרק שייך באוכל מפסולת הטמון בו ונתגדל בו, כעין חטה במוץ, או משקה מאוכל, או סמנים מתוך שרביטין שלהם שזה היה במשכן, הא אוכל מאוכל מן התורה פטור אף בזיתים וענבים. וכן דבר שתלוי בפסולת ואין מכוסה בו לית מפרק, כבסימן של"ו סעיף ח' [בהגה] יחור כו' מותר לתלוש הפירות, וכפירוש רש"י שבת ע"ד א' ד"ה וליחשוב, דמפרק מלבוש, וצ"ה א' [רש"י ד"ה מפרק] תולדת [דש] מפרק אוכל ממקום שנתכסה בו, יע"ש.

ובמנ"ח הוסיף להפליא הפלא ופלא, וז"ל, וצ"ע בסי' שכ"א מבואר דאסור לקלוף שומים ובצלים להניח רק לאכול מיד דאיסורו משום בורר הא הו"ל מפרק ואיך מותר לאכול מיד.

וכיוצא בזה בהמשך דברי הפרי מגדים שם, וז"ל, גם איך [מותר] לשבור האגוזים מקליפתן בשבת כדרכן, הוה מפרק אף לאכול מיד אסור, ומאי שנא קליפה ירוקה מעץ שעליו [סימן שיט סעיף ו בהגה] הואיל ונתכסה בו.

פשיטתו של הביאור הלכה בדין קילוף ביד

[ד] ואשר נראה בס"ד בהקדם דהנה כתב הרמ"א (סימן שכא סעיף יט), אסור לקלוף שומים ובצלים כשקולף להניח, אבל לאכול לאלתר, שרי.

וכתב בביאור הלכה שם, וז"ל, לאלתר שרי – וכ"כ המ"א לעיל בסק"ח ע"ש. וע"ש בחידושי רע"א שהקשה לפ"ז על מה שפירש"י בדף ע"ד בד"ה וליחשב נמי כותש ונשאר בקושיא⁵⁷. ולענ"ד י"ל בפשיטות דהגמרא איירי דקולף ביד והתם דכותש במכתשת דהוא בכלי חשיבא כמו דש, דעד כאן לא פטרינן בקולף כ"א משום דבעינן מלאכת מחשבת לענין שבת כמו לענין משכן, וכמו שמסיק שם בגמרא והלא מלאכת כותש היה במשכן וכמו שפירש"י. ולא אאמין שיצא זה מפי הגאון רע"א רק מאיזה תלמיד טועה⁵⁸:

הרי שהביאור הלכה פשיטא ליה דחלוק קילוף ביד מקילוף בכלי, עד כדי שלא היה מוכן לקבל שהגרע"א הקשה אהדדי ולא חילק כזאת.

ובאמת צ"ב טובא, שהרי בדברי התוס' בביצה (יג, ב ד"ה ואם) מבואר החילוק בזה"ל, ויש לומר דהתם מיירי לתלוש מן השבלים שהוא מפרק וזהו תולדה דדש שהוא אב מלאכה, והכא מיירי בשכבר נתלשו מע"ש מן השבלין אבל עוד הן בקליפתן החיצונה ולכך שרי.

ומשמעות הדברים דלתלוש מן השבלים בודאי אסור גם כאשר קולף ביד, ומלתא דמפרק שהוא תולדה דדש, ואילו מה דקילוף הקליפה החיצונה אחר התלישה מן השבלים שרי היינו משום שאין זה נחשב למלאכת דישא ופירוק כלל, ולא משמע שישנו חילוק בזה שאם יעשה כן בכלי יהיה אסור.

ומעתה צ"ב מנין פשיטא ליה להביאור הלכה כולי האי דאין להתיר גם קילוף בכלי, לפום סברת התוס' שקילוף הקליפה אינה נחשבת למלאכת דישא ופירוק.

ישוב כל הקושיות לפי היסוד שקילוף הינו תולדה של דישא רק ב'מחשבת' שבמלאכה ולא מצד הפעולה החיצונית

[ה] ולכאורה נראה ליישב את כל הקושיות בס"ד, בהקדם תמיהתו של המנ"ח שהבאנו בסוף אות ב על עיקר דברי רב פפא במשיר תמרים מן המכבדות, למה הוי תולדה דדש, הלא בענין א' הם, ולמה לא נקרא אב כמו לעיל הזורע והנוטע מלאכה א' הם.

ברם נראה הביאור בזה, דבכל אב מלאכה שהיה במשכן יש להבחין בו ב' ענינים, א' הצורה החיצונית ואופן הפעולה של המלאכה. ב' ה'מלאכת מחשבת' של המלאכה והפעול יוצא ממנה, וכאשר אנו באים לדמות פעולה דומה, הנה אם היא דומה גם בפעולה החיצונית וגם בתכלית המכוון היוצא מן המלאכה, הרי זה כלול באב עצמו, והיינו זורע היינו נוטע, אולם אם זה חלוק באחת מהנה, או בצורת הפעולה או בתכלית המכוון אינו אלא תולדה ולא אב.

ומעתה נראה שכאשר אנו באים להגדיר הרעיון הפנימי והמלאכת מחשבת של דש, בודאי שהוא גילוי החלק המכוסה והטמון והוצאת הגרעין מתוך השיבולת, שזה כעין יצירת דבר חדש שלא נודע ונגלה לפנינו עד הנה, ובלא זה עיקר חסר מן הספר, אולם אם אנו דנים על הפעולה החיצונית של דישא וצורתה היינו פעולת החבטה בכח והכתישה של הגרעין.

⁵⁷ קושיית הגרע"א היא שרש"י פירש כותש חטים במכתשת להסיר קליפתן. הרי אף דכבר נפרקו החטים משבלים, מ"מ במה שמסיר הקליפה מן החטה מקרי מפרק, ואיך כתב המנ"א (שדבריו לקוחים מדברי התוס' בביצה יג, ב ד"ה ואם) דיותר לקלף החטים מקליפתן.

⁵⁸ ראה בקובץ מוריה (שנה כז גליון א – ג עמ' קסה) שכתב חכ"א שראה בעצמו צילום כתי"ק הגרע"א בגליונותיו על השו"ע. וההג"ה הנ"ל היא בכתי"ק עם התימתו.

ולחכי הוה פשיטא ליה להביאור הלכה שאם עשה פעולת כתישה בכלי, בזה אין לחלק בין אם הוא מקלף את הדבר מקליפתו או שהוא מקלף אותו מן השיבולת כיון שסו"ס יש כאן פעולה גמורה ומדויקת של כתישה ודישה, והוי תולדה דדש מצד הפעולה החיצונית אף שמלאכת הקילוף מצד עצמה אין בה משום הרעיון הפנימי של מפרק⁵⁹.

ובזה בוא נבוא בס"ד לבאר עיקר שיטת רש"י בדין משיר תמרים מן המכבדות דאסיר משום מפרק תולדה דדש, ואינו בכלל מלאכת דישה עצמה, והיינו לפי שעיקר חסר מן הספר, שאין כאן ענין גילוי הטמון, אבל יש כאן הצורה המדויקת של פעולת הדישה שהיא הפירוק של הגורמים השונים זה מזה ע"י החבטה בקרקע בכה, ולכן חשיבא שפיר תולדה דדש, וכלשון הרמב"ן 'שמחמת דשדא פיסא דיקלא נתלשו המכבדות מהדקל וכשהן נופלין לארץ מבוחרין הן נחבטין ונדושיין ונפרקין התמרים מן המכבדות והיא תולדה דדש', וקושיא חדא של המנ"ח מיתרצא בחברתה.

ולפי"ז מתורצת קושיית המנ"ח על דין קילוף פירות ושכירת אגוזים, שכן קילוף זה אינו נחשב לפעולה חיצונית של דישה, והרי זה תולדה מחמת ה'מחשבת' והתכלית שבמלאכה, ובזה יש לדון על כל פעולה של קילוף אם אמנם מתקיימת כאן יצירה של דבר חדש, ודוק.

וגם מיושבת היטב הערת המנ"ח מדינו של הרמ"א בשם רבינו ירוחם שמותר לתלוש פירות מיחור תלוש, כיון שאין כאן שום פעולה של דישה, אלא תלישה בעלמא.

ובודאי שאין שום קושיא, מפני מה כולם נוהגים היתר לתלוש ענבים מן האשכול התלוש, ולית דחייש לה לשיטת רש"י באיסור השרת תמרים מן המכבדות, שהרי בפעולה קלה של תלישת ענב מן האשכול אין שום דמיון לפעולה חיצונית של דישה, ופשוט.

=====

⁵⁹ והיינו כי הסרת הקליפה היא לא נחשבת ל'מחשבת' וליצירה של דבר מתוך דבר, והיינו משום שזו פעולה בלתי חשובה ומשמעותית, או מצד שהיא נעשית בדרך אכילת הדבר, או מצד שזו פעולה פשוטה ולא מלאכה, או כמו שנקט הפמ"ג (סימן שיט ס"ק ח), ולא אמרינן דהוה מפרק, דבטל הקליפה דקה המחוברת מאוד לגבי אוכל.

וכללו של דבר לפי רוב הפירושים והדרכים הוא שמלאכת מחשבת היינו שעושה ויוצר כאן איזה דבר או מתקנו ומכשירו, וכאן אינו נחשב שפועל ועושה תיקון ועשייה בפרי, כי הפרי נשמר כמות שהוא עם הקליפה, אלא זה דרך אכילתו שמקלפו סמוך לאכילה, וראה עוד באגלי מל (דש ס"ק יא).

ולפי כל דברינו יש לעיין כמה שכתב בחיי אדם (כלל יד סעיף א), וכן יש ליוהר מלהוציא האגוזים מקליפה ירוקה שעליהן, וכן השומשמן מן הקליפה. ודוקא דברים שדרך דישה בכך, מה שאין כן כשקולף אגוזים מקליפתן הקשה וכן שאר פירות מקליפתן וכן לפרק המוח מן העצמות, בכל זה לא שייך דישה, שהרי אין דשין אותן.

ולכאורה לפי האמור החילוק אם דשים אותן או לאו אינו מועיל כאשר אנו דנים מצד ה'מחשבת' שבמלאכה ולא מצד צורת המלאכה, וצ"ע.

ויעיין עוד בכל המאמרים הנ"ל בפרטי אופני קילוף פירות שונים, ובמאמר 'במלאכת דש – קילוף בטנים ואגוזים בשבת' מאת הרב פנחס חזן, קובץ אסיפת חכמים (באיאן; ב, תשס"ב עמ' מז).

וכן בשו"ת מנחת יצחק ח"ד סי' לג ובשו"ת שבט הלוי ח"א סי' פא, ובשו"ת חלקת יעקב או"ח סי' קלג ובשו"ת ציץ אליעזר ח"י סי' כד.

קונטרס בגדרי איסור מוחט

ענף א: הערות ובירורים בסוגית חגמ' דפרק חבית

ענף ב: סיכום שיטות הראשונים והפוסקים להלכה בדין סחיטת פירות בתוספת ביאור
והערות

ענף ג: בירור שיטת רבינו חננאל

בס"ד, כסלו תשע"ט, כולל 'רצופות', תל גבורים – פרדס כץ

איסור מוחט

ענף ראשון: הערות ובירורים בסוגית הגמ'

דין הכניסן לאוכלין בזיתים וענבים וסברת 'יהיב דעתיה' לגבי גזירת משקין שזבו

[א] תנן בשבת (קמג, ב): אין מוחטין את הפירות להוציא מהן משקין, ואם יצאו מעצמן אסורין. רבי יהודה אומר אם לאוכלין הוציא מהן מותר, ואם למשקין הוציא מהן אסור.

ובגמ', אמר רב יהודה אמר שמואל מודה היה רבי יהודה לחכמים בזיתים וענבים. מאי טעמא כיון דלפחיתא נינהו יהיב דעתיה... ומודים חכמים לרבי יהודה בשאר פירות.

ופירש"י, מודה ר' יהודה בזיתים – דאף על גב דהכניסן לאוכלין הוציא מהן אסור, דכיון דרובן לפחיתא קיימי, כי אתו לידי משקה יהיב דעתיה למיהוי ניהא ליה בהכי.

יש לדקדק בלשון רש"י תרתי, חדא, דבהכניסן לאוכלין לא סגי בסברא דרובן לפחיתא קיימי לומר שבטלה דעתו, ולא אהני מעשיו שהכניסן לאוכלין לאפקועי שם משקה מן הזב מהזיתים והענבים, אלא בעינן לסברא נוספת דכי אתו לידי משקה יהיב דעתיה למיהוי ניהא ליה בהכי. ומקור דברי רש"י לזה הוא בלשון הגמ' שנוסף הטעם 'יהיב דעתיה'.

ועוד, שלא נזכר בלשוננו מאומה שיש כאן ענין של גזירה שמא יסחוט, ויעויין במתני' בדעת רבי יהודה [שלפי שיטה זו בגמ' נמצא דמירי המשנה בתותים ורמונים] שרש"י מודגיש בעיקר את הגזירה שמא יסחוט, שאם ניהא ליה במשקין שזבו איכא טפי למיגזר, וכאן שתיק רש"י מלהזכיר ענין הגזירה.

ובאמת בלשון התוס' (ד"ה שמשך) ועוד ראשונים מצינו סברת 'יהיב דעתיה' כאשר המכוון הוא שאנו חוששים יותר שיבוא לסחוט, יעו"ש, וכן הוא להדיא בלשון רש"י בחולין (יד, ב), יהיב דעתיה – עלייהו למשקין וכי הוו משקין הוה ליה נתקיימה מחשבתו וגזרה שמא יסחוט. [ובאמת זה מוכרח בלשון הגמ' בחולין שם שהנידון הוא מצד הגזירה שמא יסחוט, וצריך תלמוד בשינוי לשונות השמועות].

אולם בלשון רש"י כאן אינו נראה כן, אלא שה'יהיב דעתיה' מתייחס לנידון אם מתייחסים לזה כאוכל או כמשקה.

ובצל"ח עמד בדקדוק זה, והפליג לחדש דאמנם יש כאן ב' נידונים במשנה ובגמרא, נידון של גזירת משקין שזבו שמא יסחוט, ונידון של נולד, ת"ק במתני' אסור אפילו בהכניסם לאכילה, ואז ודאי לא מיחשב משקה והוי אוכלא דאפרת, ובע"כ דגזר משום עומדין למשקין, ואם הטעם משום מוקצה היא גופה גזירה וכו', לכך ודאי הטעם שמא יסחוט בידים, והיכא דסחט בידים בודאי אחשבינהו משקין. אבל ר' יהודה דלא אסר כי אם בעומדים למשקין, שפיר יש לומר הטעם משום נולד.

ואמנם זה פירש רש"י בזיתים וענבים, אבל בשאר פירות ועומדים לאכילה ודאי לא מיחשב משקה, ומשנתנו לכולהו אמוראי איירי עכ"פ גם בשאר פירות, אלא דלשמואל איירי רק בתותים ורמונים, ולרב ולר' יוחנן איירי גם בזיתים וענבים, אבל הא מיהת מיירי גם בתותים ורמונים, ולכך ודאי אין הטעם משום מוקצה ונולד, דהאי ודאי אוכלא דאפרת הוא, וצריך הטעם משום שמא יסחט.

אבל בדברי שמואל 'מודה ר' יהודה בזיתים וענבים', פירש רש"י [ד"ה מודה] הטעם דיהיב דעתיה למיהוי ניהא ליה בהכי, ולא סיים דגזרינן שמא יסחט, משום דבזיתים וענבים ודאי דבגילוי דעת בעלמא מיחשב משקה, וממילא אסור לר' יהודה משום נולד דמעיקרא אוכל והשתא משקה, יעו"ש.

ובעיקרא דמילתא לפרש דברי ר' יהודה בחילוק שבין לאוכלין לבין למשקין שזה אסור משום נולד, כבר הקדימו הרמב"ן בחידושיו כאן, וז"ל, הא דאמר ר"י אם לאוכלין היוצא מהן מותר אם למשקין היוצא מהן אסור. משום שכשהכניסן לאוכלין היוצא מהן אוכל הוא דהא לא ניהא ליה במשקה כלל, וכאכלא דאפרת הוא, ואין כאן משום נולד, והכי מפרש לה בפ"ק דחולין, ואם למשקין היוצא מהן משקה הוא ובכח"ג ודאי נולד הוא ואסור, והיינו דאמרינן מודה היה ר"י לחכמים בזיתים וענבים דכיון דבני סחיטה ניהו יהיב דעתיה, פי' והו' לחו משקין ואסורין דנולד הוא, ויעו"ש מה שכתב לדחות זאת משום שבפרק קמא דביצה משמע דאפי' מאן דלית ליה נולד משקין שזבו אסורין משום גזירה שמא יסחוט וה"ט דרבנן.

שיטת רש"י בכל השמועה שהנידון הוא בשם משקה, ושם משקה נקבע לפי הרגילות

[ב] אולם בשיטת רש"י נראה יותר לבאר לפי כללות פשט השמועה, בדברי רש"י מבואר שנידון כל הסוגיא הוא בשם משקה, יעויין היטב בלשונו לקמן (קמ"ד, א ד"ה שלא לרצון בסתמא), וכן למד הרמב"ן בשיטתו, והאריך להקשות עליו 'דלאו משום דמשקין ניהו אלא משום דגזרינן בהו משום שמא יסחוט אטו זיתים וענבים דהא דמו למשקין', אולם בשיטת רש"י מבואר שהנידון הוא בשם משקה.

ויעוי' בדברי הרמב"ן בקושייתו שנקט בפשיטות שבתותים ורימונים לא שייך שיהיה לזה שם משקה וא"כ למה רבנן אוסרים אפילו בהכניסן לאוכלין, וכן בזיתים וענבים אליבא דר' יהודה למאן דאמר מודה ר"י בזיתים וענבים, ומזה הוכיח דע"כ אין זה משום דמשקין ניהו.

אולם בשיטת רש"י נראה דאמנם בכל כי האי גוונא חשיבי משקין מאחר שהרגילות היא בזיתים וענבים שרובן לסחיטה, וכן בתותים ורימונים הרבה סוחטים אותם, הרי שיש בכאן שם משקה לענין סחיטה, ואף אם בגדרי 'משקה' דעלמא מאחר שהכניסו לאוכל לא שייך להגדירו כמשקה, מ"מ לענין סחיטה כל שהרגילות היא לסוחטו זה נחשב למשקה.

וביאור הדברים, דלשיטת רש"י בכל הסוגיא אין שום מעליותא בזיתים וענבים בשל היותם 'משקה' בשמם ובעצמותם, אלא משום שהדרך היא לסחוט אותם, ואזי יש לזה שם משקה, אבל לא מצד חשיבות ושם משקה בעלמא⁶⁰.

⁶⁰ והנה הפמ"ג (פתיחה לסי' שכ) דייק מלשון הר"ן לגבי כבשים, "אבל שאר פירות היוצא מהן לא חשיב משקה להתחייב עליו", דתליא מילתא כמה שאין שם משקה על הדבר הנסחט בשאר פירות כיון שאינו משבעה משקין (לגבי טומאה ושאר דינים).

אמנם כבר העירו בזה שבלשונות הראשונים נראה שהטעמים של אין דרך לסחוטן ולא חשיב משקה צדקו יחדיו, והיינו שחשיבות שם משקה לגבי סחיטה תליא ברגילות לסחוט את הפרי, יעויין ברשב"א ובריטב"א וברא"ש סו"ס ד. וכבר השיגו באגלי טל (מלאכת דש ס"ק מז).

ויעוי' עוד לשון הרמב"ם (פכ"א הי"ב) שנקט הטעם שמותר לסחוט שאר פירות מפני שאינן בני סחיטה. ויש שרצו ללמוד בדברי הרמב"ם דס"ל כסברת הר"ן דמיחסר בחשיבות משקה. אכן לכאורה אין זכר לזה בדברי הרמב"ם. ומאידך, בלשונו 'לפי שאינן בני סחיטה' לא משמע שזה רק מצד שאין רגילות ודרך אנשים לסחוטן, אלא מצד שהפירות בעצמותם ובתולדתם אינם עשויים וראויים לכך.

ובדבר זה האריך בנשמת אדם (כלל יד אות ב), והסביר לפי"ז כמה לשונות רש"י, לקמן (קמה, א ד"ה דבר תורה), כלומר אסרה תורה מלאכה, ודריסת ענבים הוא דהוי מלאכה אבל שאר דריכות לאו אורחיהו בהכי ולא מלאכה נינהו.

ומשמע ודאי דלאו דוקא זיתים וענבים אלא ה"ה תותין ורמונים וכן כבשים לר' יוחנן, וה"ה כל הפירות שדרך לסחטן דחייב מן התורה, ורש"י אזיל לשיטתו שכתב לקמן (קמד, ב בד"ה כרב הסדא), דכיון דאחשבינהו למשקין הוי משקין וחייב⁶¹, והא דסוחטין בפגין ופרישין דוקא למתק, דלא גזרינן שמא יסחוט דאין דרך לסחטן אבל תותין ורמונים דדרך לסחטן אפילו למתק אסור שמא יסחוט וחייב.

וכן מתורין לפי"ז מש"כ רש"י (בד"ה למימיהן) פטור, שאין זה מפרק שאין המשקה יוצא מן הכבשים שלא גדל בתוכן כו', ומשמע דאלו גדל בתוכן היה חייב, וקשה דהא רב ס"ל דאין אסור מן התורה אלא זיתים וענבים וכמו שכתבו התוס' שזה טעמא דרב, אלא על כרחך דרש"י ס"ל דלאו דוקא זיתים וענבים אלא כל מידי דאורחיה לסחוט וסוחט למימיהן דחייב, ולכן הוצרך לפרש דמשום הכי לרב למימיהן פטור משום שאינו גדל בתוכו. [ועי' בשו"ת מהרש"ם ח"ו סי' נא]⁶².

ומעתה נמצא ברור בשיטת רש"י שכל קוטב השמועה היא מה נחשב למשקה להיכלל בחיוב מלאכת סחיטה.

ולכאורה נראה בדבריו כמו שנתבאר בענף ב בדברי החזו"א שמנהג העולם אם לסחוט אינו מהווה סיבה לאיסור סחיטה אלא סימן על השימוש ויעוד הפרי, ובזה מבואר שהרמב"ם נקט להדיא גם תפוחים בתוך 'שאר פירות', ואע"פ שהוכיח הב"י שכבר בזמן הש"ס היו רגילים לסחוט את התפוחים, וכנראה הביאור משום שהשימוש במשקה התפוחים הוא לרפואה וכד', ופרי התפוח אינו מוגדר כפרי המיועד לסחיטה, [ועי' ביאור הגר"א סעיף א וקושיית הביאור הלכה ד"ה ובמקום שנהגו].

⁶¹ לשון רש"י 'זכיון דאיהו מחשב ליה הוי משקה ומיחייב' מבואר בפשוטו כהבנת החי"א שבכל הפירות שיטת רש"י שהיב על סחיטתן מדאורייתא. אולם בשו"ע הרב נקט שהוא רק מדברי סופרים, וכן נקט להלכה במשנ"ב (סי' שכ ס"ז). וכבר תמה על הגר"ז בספר תהלה לדוד מלשון רש"י כאן.

ברם יעויין בחידושי צמח צדק כאן שרצה לדחות הכרח זה בדעת רש"י, שהוא נגד הכרעת הפוסקים, וכנ"ל, דלעיל (פא, ב) גבי פרפיסא נקט רש"י לשון חייב באיסור דרבנן.

אולם באמת לא ידעתי מה תימה יש בדבר, הרי בלא"ה שיטת רש"י ודעמיה לא נפסקה להלכה, ועי' ביאור הלכה (סעיף א סוף ד"ה אסור לסוחטן) שכתב על שיטה זו שהיא יחידא לגבי הרבים הרי"ף והרמב"ם ודעמיהו שמתירים לגמרי בשאר פירות, והוסיף עוד את סברת הב"י שאפשר שלפי תירוצא דר"פ גם רש"י והתוס' מודים. [וכבר הקשו ע"ז מדברי התוס' (יט, א ד"ה השום) וז"ל, ומיהו התם מסיק דתדין אף על גב דלאו בני סחיטה נינהו הואיל ואחשבינהו ה"ל משקין ולפ"ז הא דקתני סוחטין בפגעים לאו סחיטה גמורה קאמר אלא מיתוק בעלמא. ומבואר להדיא דסברת אחשבינהו קיימא אליבא דמסקנא].

⁶² והנה כל דברי הנשמת אדם קאי לפי הבנתו בדברי רש"י שהמכוון בדבריו בלשוננו 'אבל שאר דריכות לאו אורחיהו בהכי ולא מלאכה נינהו', היינו שאין הדרך לסחטן. אולם האמת יורה דרכו שלשון רש"י כשלעצמו משמע דשיטת רב היא כלפי החיוב מדאורייתא של סחיטה שבשאר פירות הו"ז מזיתים וענבים יש כאן היסרון בצורת עשיית המלאכה דהוי ליה כמו שינוי, שאין זה דרך דריכה.

ומצינו בתוס' רי"ד שנקט סברא זו גם כלפי דרבנן בדין שאר פירות (לבד תותים ורימונים), וז"ל, הסחיטה אף על פי שהיא תולדה דמפרק ע"י שינוי הותר' וכיון שאין דרך בני העולם לסוחטן אין לך שינוי גדול מזה. [ועי' בהערה הבאה שבאמת נראה דהחיוב תורה והגזירה דרבנן של משקין שזבו המה ב' נידונים, אבל החי"א השווה ביניהם].

ולפי"ז מדויק היטב דבגמ' לגבי זיתים וענבים לא נקט רש"י החשש של שמו יסחוט, משום דסבר שבזיתים וענבים א"צ לזה, והיינו שבזיתים וענבים הגזירה היא על החפצא ד'משקה' של זיתים וענבים בשל היותו משקה בעצם, ואין גדר הגזירה משום החשש שכעת ימלך בדעתו וילך ויסחוט, אלא דמ"מ כיון שכאן מייירי שהכניסם לאוכלין, ועשה מעשה לאפקועי מיניה שם משקה, ע"ז נצרכה ובאה הסברא ד'כ'י אתו לידי משקה יחייב דעתיה למיהוי ניהא ליה בהכ"ז.⁶³

שם משקה לרש"י אינו תלוי בשם משקה לענין טומאה אלא בשם מלאכה

[ג] והנה לשיטת רש"י מבואר שכל השם משקה דבעינן הכא היינו דבר שהרגילות היא לסחוט אותו, וזהו כל המעלותא של זיתים וענבים, ולכאורה צ"ב, שהרי בגמ' נראה דמדמי לנידון של שם משקה לגבי קבלת טומאה, ונראה שאין זה תלוי במה שרגילות לסחוט אלא בחשיבות שם משקה בדיניו ובהגדרתו.

ועמד בזה בחזו"א (סי' נה ס"ק ה) וכתב וז"ל, נראה דלענין חיוב שבת אינו תלוי בדין משקין לענין טומאה, ואע"ג דבגמ' מדמה להו שבת להכשר, היינו רק לענין משקה הבא לאוכל וכן לענין סתמא, דלענין דינים הללו, חד טעמא לתרווייהו, אבל ענין עצם החיוב שבת, כל שבני אדם נהנין מן המשקין כמו שרגילים, אזי כשמפריד את המשקה מן האוכל חייל עליה שם מפרק, וכל משקה דלא חשיב להו למפל ולהוציאה מן האוכל, אלא אוכלין את האוכל ואת המשקה בתערובות, לא חייל על הפרדתן שם מלאכה... דלאו במשקה הדבר תלוי אלא בשם מלאכה.

והיינו דלגבי שבת אין זה תלוי בהגדרה הדינית והלמדנית אם יש לזה תורת משקה, אלא עד כמה שמצד המציאות יש כאן דבר נפרד מן האוכל שנהנים ממנו בתור משקה, וזה סגי להחשיב את הסחיטה וההפרדה כמלאכה של פירוק דבר מדבר, ולא כפירוק של דבר לשנים.⁶⁴

⁶³ שוב התבוננתי שלכאורה יש כאן ב' נידונים חלוקים, הא' נידון בחיוב סחיטה מדאורייתא, אם קובע לזה שם משקה דעלמא וחשיבותו או מה שהרגילות לסחוט, ובזה דן הפמ"ג, ונקט שנחלקו בזה רש"י והר"ן, ובספר אגלי טל כתב לקרב השיטות דכו"ע לא פליגי דשם משקה דהכא תלוי ברגילות לסחוט, וכמו שהבאנו לעיל. והב' נידון בגזירה דרכנן על שאר פירות וכן מה שגזרו על משקין שזכו מאליהן, על איזה מין משקה גזרו.

ואף כי יש מקום להשוות הנידונים, אין שום הכרח לזה, ולכן מה שהבאנו לתלות דיוק לשון רש"י הנ"ל בשיטתו במהלך הגמ' בדין גזירת משקין שזכו בתותים ורמונים מישך שייכא לנידון דידן, אבל כל הנידון בחיוב דאורייתא של סחיטה לכאורה הוי נידון נפרד. ודברינו מושתתים על דברי הנשמת אדם דמשוי להו בהדדי, ולכאורה הדברים אינם מוכרחים כלל.

⁶⁴ ועדיין צ"ת, דהנה ברש"י ד"ה שלא לרצון כתב דה"ה דהוה מצי למירמא נמי אזיתים וענבים, וכתב בהגהות הגאון רבי אלעזר משה הורוויץ וז"ל, לו"ד נ"ל דל"ש להקשות כלל מטומאה אשבת, דכיון דאורחיהו למשקין גזרינן בשבת, אלא דפריך בתותים ורמונים דלאוכלין מותר, והוי סתמא כלאוכלין, כדחזינן התם דסתמא הוי כשלא לרצון, עכ"ד. ורש"י שהעמיד הקושיא גם בזיתים וענבים נראה דסבר שניתן להקשות מטומאה לשבת ודמו אהדדי.

גזירת משקין שזבו בדברי הראשונים

[ד] אולם נראה עוד שאף לדברי הרמב"ן אין הנדון רק משום חשש שיבוא לסחוט בעלמא, אלא נידון השמועה הוא מה נכלל בגזירה חז"ל על משקין שזבו, וכמו שיתבאר בס"ד.

התוס' כאן בשמעתין הקשו על הא דאמר רבי יוחנן בגמ' 'הלכה כר' יהודה בשאר פירות', מהא דבריש ביצה גזר ר' יוחנן ביצה שנוולדה ביום טוב משום משקין שזבו והכא לא גזר בשאר פירות. וחילקו התוס' די"ל דשייך טפי לגזור בביצה לפי שהיא עומדת ליסחט מן התרנגולת ודרך לגומעה היה אבל שאר פירות אין עומדים ליסחט כלל.

ומבואר בתוס' שאף שבודאי ביצה יש לה דין אוכל גמור, מ"מ שייכא בגזירת משקין שזבו משום שיש לה דמיון למשקה בכך שהיא עומדת להיסחט מן התרנגולת ודרך לגומעה היה, ובדומה לזה מצינו בתירוצי שאר הראשונים על קושיות דומות לקושיית התוס'.

הרמב"ן כאן ועוד ראשונים הקשו בדומה לקושיית התוס' בסתמא, היאך אסרינן ביצה משום משקין שזבו ומשום גזירה דשמא יסחוט, והא פירות גופיהו שרו שהרי מודים חכמים לר"י בשאר פירות דלאו בני סחיטה נינהו כ"ש בביצה דחז"ל למישרי דלא שייכא בה סחיטה כלל.

ותירץ הרמב"ן וז"ל, י"ל שאר פירות דעבידי לאכילה ולא למשקין וכשאדם סוחטן הוא מפסידן מאכילה לא גזרינן בהו דליכא משום שמא יסחוט, אבל ביצה כיון דעבידא להטיל ביצים ולא מפסיד אוכלא בהכי דמיא לזיתים וענבים דמה זיתים וענבים משקין שבהן בלועין ועשוין להוציא מהן אף ביצה נמי בלועה ועשויה להוציא.

ומבואר בדבריו דבאמת אין דין האיסור בצמידות לחשש שמא יסחוט, שכן בביצה אין חשש שיבוא לסחוט, דל"ש ביה סחיטה, אלא כיון שנמצא דמיון מה בין ביצה לזיתים וענבים, שוב אף הביצה היא בכלל הגזירה של משקין שזבו.

ויתירה מזו שמעינן בדברי הרשב"א בריש ביצה (ג, א) שהקשה קושית התוס' בנוסח אחר, וז"ל, ואיכא למידק אשמעתין לר"י דאמר משום משקין שזבו והא ביצה אוכלא הוא ובפרק חבית שרי אפי' משקה הבא לאוכל משום דמשקה הבא לאוכל כאוכל וכדאמר' התם סוחט אדם אשכול של ענבים לתוך הקדרה אבל לא בתוך הקערה וקא מפרש טעמא התם משקה הבא לאוכל כאוכל⁶⁵.

⁶⁵ ונראה שהרשב"א הקשה קושייתו אחר תירוץ התוס', דבדברי התוס' נתבאר שישנו דמיון בין ביצה למשקין שזבו משום השלב שהביצה היא עדיין לא מקבלת את שמה ותוארה כאוכל, והיינו באופן שהיא יוצאת ונסחטת מן הבהמה, וכן מאחר שיש אופן שהיא נאכלת ונגמעת היה ולא מבושלת.

נויש לדון אם כוונת התוס' דביצה כשהיא היה יש לה תורת משקה ולא אוכל, והאריכו בזה אחרוני זמנינו, ואספו לכל המהנות בשו"ת יביע אומר (ח"ט או"ח סי' כ) ובשו"ת משנה הלכות (ח"ו סי' קיג), יעו"ש היטב.

ויעו"ש בדבריהם שהביאו לשון המאירי ריש ביצה שם, וז"ל, וי"ל דביצה דמיא למשקים שזבו, טפי משאר פירות, שהמשקה שלה והוא החלבון מכונס במקום אחד, כמשקה של זיתים וענבים, שהיא חשובה בלידתה כמשקים היוצאים ממנה, שלידתה מצויה כמו שיציאת המשקים מזיתים וענבים מצויה. וקצת משמע שעכ"פ את החלבון יש לדון כמשקה ולא את החלמון, וזה גם כאשר הביצה היה ולא מבושלת.

ואולם בדברי הרשב"א בקושייתו נדחה לכאורה ישוב זה, שהרי באופן שאדם סוחט ענבים לתוך קדירה, בודאי עד שהמייץ הנסחט מגיע לקדירה הוא משקה מהודר לכל ענין, אלא שמאחר וסוחטו לקדירה והרי זה

ומתרג' הרשב"א וז"ל, וי"ל דהתם שאני דכיון דעביד איהו האוכל בידים וסוחט ליה לתוך האוכל הויא לה הוכחה טפי אבל הכא דביצה ממילא קא אתי טעי בה [אטו] משקין שזבו מעצמן.

ומבואר בדבריו שאין כאן נידון על הגדרת החפצא אם הוי אוכל או משקה, אלא נידון מה יש לכלול בתוך הגזירה של משקין שזבו מחמת שיטעו ויבואו לדמות למשקין שזבו.

ובהמשך דברי הרשב"א נראה שנתקשה שמ"מ השם אוכל יפקיע את הגזירה של משקין, וז"ל, וא"ת עוד לרבי יהודה דאית ליה אם לאוכלין משקין היוצאין מותרין ביצה נמי באה מאוכל היא, ודחקו בתוס' הרבה בפירוק קושיא זו.

וביאר הרשב"א, וז"ל, ולי נראה דביצה כפירות העומדים למשקין דמיא ומשקין היוצא מהם אסור אפי' לרבי יהודה דטעמא מאי משום דכיון דלסחיטה קיימי ניחא להו בהו דילמא יחיב דעת' וסחיט ביצה נמי ניחא ליה בלידתה וכ"ע ניחא להו טפי בביצה הנולדת מביצה הנמצאת במעי תרנגולת וכו'.

ומבואר בדברי הרשב"א שאע"פ שפירש את סברת יחיב דעתיה מצד החשש שיבוא לסחוט, מ"מ העמיד גם בביצה הסברא של יחיב דעתיה מצד שניחא ליה בלידתה, ומבואר שגם סברת יחיב דעתיה אינה מצד החשש שבמציאות ילך ויסחוט, אלא שהיחיב דעתיה' משייך את המציאות של הביצה לגזירת משקין שזבו, דדמי להו אהדדי, וכן הוא בזיתים וענבים ושאר מילי.

ועכ"פ לפי כל האמור נראה שיקשה לשיטת רש"י מהא דביצה נידונית כמשקה, ולכאורה רחוק הוא שנדון את הביצה כמשקה, [ויעויין בהערה 6].

לשיטת ר' יוחנן אי שאר פירות היינו כל הפירות או רק תותים ורימונים

[ה] **בגמ', ורבי יוחנן אמר: הלכה כרבי יהודה בשאר פירות, ואין הלכה כרבי יהודה בזיתים וענבים.**

הנה בפשוטו המכוון בדברי ר' יוחנן 'בשאר פירות' היינו ככל הפירות שאינם זיתים וענבים, וכן משמעות לשון הראשונים, יעויין ברשב"א וריטב"א.

ולפי"ז נמצא חידוש גדול בדברי ריו"ח, שהרי המשנה מיתקמא שפיר בתותים ורימונים, ובזה נחלקו רבנן ור"י רק לענין בדיעבד שהמשקין זכו מאליהן אם נאסרו ולא לענין לכתחילה דלכו"ע אסור לסחוט. ואילו להלן בסוגיא מייתי ברייתא שסוחטים לכתחילה שאר פירות שאינם עומדים לסחיטה כלל כמו פגעים ועוזרדין, ונקיט הגמ' מסברא שאין שום חילוק בין רבנן לר' יהודה בהך מילתא, ואף רבנן שרו לסחוט לכתחילה פירות אלו. אכן אי נימא שריו"ח מיירי בפירות אלו, נמצא לדבריו שישנה מחלוקת מן הקצה אל הקצה, שלרבי יהודה שרי לכתחילה לסחוט פירות אלו, ואילו לרבנן לא די שאסור, אלא גם גזרו על המשקין שזבו מהן מאליהן.

ומהאי טעמא מצינו בספר חפץ ד' לבעל אוה"ח ובחזו"א (שם ס"ק א) שנמו לומר דשאר פירות דמיירי בהו ריו"ח היינו דווקא תותים ורימונים ולא מיירי בשאר פירות, יעויין בדבריהם.

משמש לאוכל ולא למשקה הרי זה מפקיע ממנו שם משקה, וה"נ יש לומר בביצה שלא איכפת לן במה שיש כאן איזה דמיון למשקה, סו"ם בהגדרת הדבר ביצה היא אוכל ולא משקה, ודוק.

ובאמת נראה שאין זו קושיא כ"כ, כי בודאי ריו"ח לא חש לברייטא זו מאחר שהעמיד הברייטא שהיא דברי ר' יהודה לבדו, ואף שבאמת בדברי ר' יהודה לא מצינו בשום מקום שהוא מתיר סחיטה לכתחילה יותר מרבנן, וזו באמת טענת הגמ' לחלק, וכנראה היינו משום דס"ל דסברת רבנן שאסרו אינה מחמת דבעו שם משקה בעצם, אלא כל שיש כאן משום סרך סחיטה הרי זה נכלל בכלל הגזירה שמא יסחוט, ואילו ר' יהודה שחילק בזה וסבר שלא גזרו במקום שאין הפירות עומדים לסחיטה כלל, בע"כ דסבר שלא גזרו במקום דהוי אוכל גמור ולא משקה, ומה"ט סברא הוא לומר שאף יתיר ר' יהודה לסחוט לכתחילה, דלאו שם סחיטה עלה לסחוט אוכל מאוכל, ועי'.

ביאור כל מהלך הגמ' בהך דרבנן מודו לר' יהודה בשאר פירות

[ו] איתא בגמ' (קמד, א-ב), אשכחן רבי יהודה דמודי לרבנן בזיתים ובענבים. רבנן דמודו ליה לרבי יהודה בשאר פירות מנלן דתניא סוחטין בפגעין ובפרישין ובעוזרדין, אבל לא ברמזנים. ושל בית מנשיא בר מנחם היו סוחטין ברמזנים⁶⁶. וממאי דרבנן היא, דילמא רבי יהודה היא, ותהוי נמי רבי יהודה, אימר דשמעת ליה לרבי יהודה יצאו מעצמן, סוחטין לכתחילה מי שמעת ליה אלא מאי אית לך למימר כיון דלאו בני סחיטה נינהו אפילו לכתחילה; אפילו תימא רבנן, כיון דלאו בני סחיטה נינהו אפילו לכתחילה. שמע מינה: רבנן היא, שמע מינה.

והנה יש לתמוה הפלא ופלא בלשון הגמ', חדא, בעיקר טענת הגמ' שמאחר שלא מצינו מפורש בדברי ר' יהודה במתני' להתיר לסחוט לכתחילה, ואני נצרך לבאר הטעם דדברייטא דשרי לסחוט לכתחילה משום דהני פירות לאו בני סחיטה נינהו, שוב אית לן למימר דזה קאי אפילו לרבנן ג"כ, וא"כ 'שמע מינה רבנן היא'.

וצ"ב אטו לא ניתן לומר דחזינן בשיטת ר' יהודה שהוא מיקל יותר בכל הענין של סחיטה, ואינו גוזר אלא בהכניסן למשקין להדיא, ומעתה יש לומר שלדידיה אין אנו חוששים כ"כ שמא יבוא לסחוט פירות המיועדים לסחיטה, וס"ל שמה שאינו מיועד לסחיטה זה מחלקה בפני עצמה, ולכן תני במתני' שבהכניסן לאוכלין לא גזרו על המשקין שזבו, ובדומה לזה לא ס"ל למיגזר לסחוט פירות שאינם מיועדים לסחיטה כלל, אטו שיבוא לסחוט פירות המיועדים לסחיטה.

ואף אי נימא שאין הכרח לתלות דין זה שסוחטין לכתחילה בשיטת ר' יהודה במסוים, אבל כיצד ניתן לומר בודאות 'שמע מינה רבנן היא', כיון שעדיין יש מקום גדול לומר שהיתר זה של סחיטה לכתחילה בשאר פירות הוא דווקא לר' יהודה ולא לרבנן.

וביותר, שהרי מלשון 'מודים חכמים לר' יהודה בשאר פירות', נראה שיש קשר ושייכות בין היתר הסחיטה בשאר פירות לבין היתר משקין שזבו בתותים ורימונים לדעת ר' יהודה, שאם אמנם ב' נידונים דלא שייכי אהדדי המה, איך יפול בזה לשון 'מודים', וא"כ מהיכי תיתי לן דרבנן לא פליגי בזה, אחר שיש מקום לבע"ד לחלוק.

ועוד יש להעיר טובא בלשון הגמ' 'אימר דשמעת ליה לרבי יהודה יצאו מעצמן', דנראה שאם הנידון היה על יצאו מעצמן אזי באמת את"ש דיש להעמיד הברייטא כשיטת ר' יהודה במתני', והלא קשיא טובא, דבברייטא תניא היתר גמור ללא שום חילוק, ואילו

⁶⁶ כתב בספר יראים (סימן רעד ובדפוס ישן קב), וז"ל, ולא מיבעיא שהיוצא מהן מותר אלא אפילו לסחוט לכתחילה שרי אך שיהיה לכבוד שבת. והדברים סתומים מהי כוונתו שהיתר הסחיטה הוא רק לכבוד שבת, ואולי אתי עלה מטעם איסור הכנה. וצ"ת.

במשנה מחלקינן ביצאו מעצמן דרך בהכניסן לאוכלין לא גזרינן אבל בהכניסן למשקין גזרינן.

ובפרט שהרי מבואר בגמ' שאפילו בסתמא אסר ר' יהודה, ובחכרה שזהו דין מיוחד של היתר בהכניסן לאוכלין, וכל זה אין לו שום זכר בדברי הברייטא, וא"כ גם בלאו הטענה ששמעינן לר"י רק בדיעבד ולא לכתחילה, המשנה דידן והברייטא אינם עולים בקנה אחד בשיטת ר' יהודה.

ואשר נראה בזה בס"ד, דהנה בלאו הברייטא דסוחטין לפגעים דשרי לסחוט פירות שאינם בר סחיטה לכתחילה, היה מקום לפרש דינא דמתני' 'אין סוחטין את הפירות להוציא מהן משקין' דמיירי בכל הפירות שבעולם בלא שום יוצא מן הכלל, כי אין הדבר תלוי בשם משקה דעלמא, אלא עצם מציאות הסחיטה שיוצר כאן מציאות של נוזל מתוך הפירות משוי ליה משקה ואסור, ואפילו אם באמת אין הפרי בעצמותו מיועד לסחיטה, ולמשקה זה אין שם משקה בעלמא.

והא ראייה שעד שלא הביאו הברייטא הלזו לא נתקשו בגמ' היאך שייך לאסור סחיטת פירות שאינם מיועדים לסחיטה כלל, ולא הוצרכו לסברא של אחשביניהו לאסור את הסחיטה. וכן למאי דמוקי בתחילת הסוגיא דמתני' מיירי בתותים ורמונים ובהו איפליגו ר"י ורבנן לא בעינן להביא בזה מנהג בית מנשיא או אחרים שנהגו לסחוט, ובע"כ שמסברא יש מקום גדול לאסור בכל גווני.

ומעתה נראה דבלאו דברי הברייטא היה נראה שאיסור סחיטה נאמר בכל הפירות שבעולם, וכל החילוק ששמענו בדברי ר' יהודה בין אם הניחם לאוכלין או הניחם למשקין או בסתם, הכל הוו סברות רק בשיעור הגזירה של רבנן שגזרו על משקין שזכו מאליהם שמה יסחוט, באילו אופנים חששו שיבוא לסחוט, אבל באמת אין חילוק מהותי בענין הסחיטה בין אם הדבר מוגדר כאוכל או כמשקה, וכמש"נ.

ולפי"ז יתבארו היטב דברי הגמ' שמקשה 'אימר דשמעת ליה לרבי יהודה יצאו מעצמן, סוחטין לכתחילה מי שמעת ליה', שאין זו סתם קושיא שדברי הברייטא אינם כתובים במשנה, אלא שדברי הברייטא הינם מהפכה בכל ההסבר בדעת ר' יהודה, והיינו שאם אמנם ר"י דיבר רק על יצאו מעצמן, ההבנה היא שהחילוק בין לאוכלין בין למשקין הוא רק עד כמה גזרו שמה יסחוט, אבל אם נעמיד את הברייטא אליבא דר"י יצא בדבריו שכל איסור סחיטה תלוי במהותו בכך שסוחט משקה בעצמותו ולא אוכל, ובדבר זה לא מצינו שנחלקו עליו רבנן.

ונמצא שאמנם שפיר יאות ע"ז לישנא ד'מודים חכמים לר' יהודה', כי אם אמנם מעמידים אנו את הברייטא אליבא דר"י, הרי שיש לנו פשט חדש בדברי ר' יהודה במתני' וגילוי ביסוד איסור סחיטה, ואם חכמים מסכימים לזה בשאר פירות, אזי נמצא שמודים ליסודו של ר' יהודה המבואר במתני' לגבי משקין שיצאו מעצמן מתותים ורמונים.

ולפי"ז את"ש דבגמ' לא נזכר חילוק הדין ביצאו מעצמן גופא בין לאוכלין ללמשקין, שכן אין נקודת קושיית הגמ' למצוא חוסר התאמה בין שיטת ר' יהודה במתני' לברייטא, אלא חיפשו את המהפכה שבדברי ר"י בברייטא, וכמו שנתבאר.

ביאור המשך הסוגיא דתלי בהך דאחשביניהו לפי האמור

[ז] ולחלן איתא בגמ', אלא מאי אית לך למימר כיון דאחשביניהו הוה להו משקה, הכא נמי, כיון דאחשביניהו הוה להו משקה.

והנה כל המעיין היטב בדברי הגמ' משתומם על המראה, שבכל מהלך הגמ' עד שהביאו את דברי הברייתא דסוחטין לפגעים היה מובן לגמ' הדין של סחיטת תותים ורימונים, דקאמר בגמ' מסתברא בתותים ורימונים פליגי, ופירש", דאיכא דבעו להו למשקין הלכך משוו להו רבנן כזיתים וענבים, ולא הוצרכנו לבאר משום טעמא דאחשבינהו, והנה משום דקתני בברייתא 'ושל בית מנשיא בר מנחם היו סוחטין ברימונים', ומחמת דבעי לאוקמא דברי רב נחמן שאמר הלכה כשל בית מנשיא בר מנחם העמידו כל ההלכה על טעמא דאחשבינהו.

ובאמת בלשון הברייתא איתא: אבל לא ברימונים, ופירש", דאורחייהו בהכי. והך דבית מנשיא מפרש רש"י: היו רגילין לסחוט רמונים בחול, אלמא איכא דסחיט להו, הלכך בשבת אסור.

והמבואר שעצם הדבר דאיכא דסחיט להו סגי בזה לומר דאורחייהו בהכי, וא"כ מאי בעינן להך דאחשבינהו.

וביותר צ"ב, שהרי בכל דברי הגמ' לעיל מבואר שבסתמא ג"כ אסר ר' יהודה בתותים ורימונים, ולכאורה צ"ב, דהתייבא בגוונא שהכניסן למשקין יש לדון דמהני מדין אחשבינהו, וכמש"נ, אבל בסתמא מהיכי תיתי לאסור.

ולפי האמור בס"ד הדברים מאירים, דמתחילה סברת השמועה היא שאיסור סחיטה הוא בכל פרי ששייך בו סחיטה, וכל הנידון לחלק בין מיני הפירות ובכוונת הסוחט היינו בנוגע לגזירת משקין שזכו, באילו אופנים גזרו, אולם כיון שלמדנו בהך ברייתא דסוחטין לפגעים יסוד חדש שאיסור סחיטה מיתלי תלי וקאי בשם משקה, שוב לא סגי לן במה שיש כאלו שסוחטים הפרי, אלא אנו צריכים להך דאחשבינהו.

ולהלכה בדין סתמא מצינו שנחלקו בזה האחרונים, שכתב במשנה ברורה (סימן שכ ס"ק ו), ואם לא נתכוין בעת קבוצו לא לאכילה ולא למשקה רק סתמא אסור דכעומדין למשקה דמי כ"ז שלא קבצן לאכילה. ובשער הציון (ס"ק ו) הערה מקורו: עולת שבת בשם הגמרא וכן הוא במאירי, ודלא כקרבן נתנאל⁶⁷.

אם הכניסן למשקין משוי ליה כאחשבינהו

[ח] בגמ', אלא מאי אית לך למימר כיון דאחשבינהו הוה להו משקה, הכא נמי, כיון דאחשבינהו הוה להו משקה.

יל"ע מובא לשיטת רש"י והתוס' דסברת אחשבינהו נאמרה דווקא בשאר פירות, ואילו בתותים ורימונים לא בעינן לזה, והיינו דבשאר פירות אם סוחט שאר פירות לשם משקה אסור משום אחשבינהו, ובפירות שדרכן לסחוט אסור גם בסוחט למתק הפרי, בגוונא שהכניס שאר פירות למשקין ולא סחטן בידים, אם נימא דבזה אחשבינהו וה"ל משקה.

⁶⁷ ועי' במרכבת המשנה (פכ"א ה"ז) בשיטת הרמב"ם, וז"ל, ומשמעות לשון רבנו דדוקא לדורכן הוא דאסור. ונ"ל דסובר רבנו דלפי מסקנת הש"ס הלכה כשל בית מנשיא בר מנחם... ומ"מ פסק רבנו כשל בית מנשיא בר מנחם לעיל הי"ב בתותים ורימונים והסביר שם הטעם דאע"ג דבשאר פירות בטלה דעתן כמסקנת ר"פ מ"מ בתותים ורימונים אף על גב דבטלה דעתן של בית מנשיא בר מנחם דשאני ערביא דהוה אתרא אפ"ה היכא דאחשבינהו כיון דאיכא מיהת מיעוטא שסוחטין דהיינו של בית מנשיא לא בטלה דעתן וגזרינן אטו זיתים וענבים, ומשו"ה פסק רבנו דבסתם אזלינן בתר רובא דעלמא דאינם עומדין למשקין ולא קיי"ל כר"י בסתם אף על גב דקיי"ל כוותיה בתותים ורימונים למשקין.

ויסוד הספק בזה דביאור הך סברא דאחשבינהו בסחיטת הפירות למשקה יש לומר בתרי אנפי, הא' שאף שבעלמא הפרי אינו מיועד לסחיטה ולהוציא ממנו משקה, בכך שסוחטו מגלה דעתו שמחשיב את המשקה היוצא ממנו ובחשיבות זו משוי ליה משקה. הב' דלאו היינו משום גילוי דעת על מחשבתו שמחשיבו למשקה, אלא מעשה הסחיטה שהוא מפיק בפועל מן הפרי משקה זהו המחשיבו בפועל למשקה, ע"י יצירת המשקה.

ונפ"מ בגוונא הנ"ל שהוא לא סחט הפרי אלא רק הכניסו למשקין, שאם החשיבות היא בגילוי דעת, לכאורה גם בהכנסה ליעוד של למשקין יש גילוי דעת ונימא דאחשבינהו ויכלל בגזירת משקין שזבו, אולם אם החשיבות נוצרת ע"י מעשה הסחיטה, אזי בודאי בהכנסה למשקין אין חשיבות זאת.

ומצאתי בחזו"א (סי' נה ס"ק ב) שכתב בזה"ל, ולפרש"י ותו' נראה דאמר מודים חכמים לר"י בש"פ היינו פרישין דהכניסין לאוכלין היוצא מהן מותר אבל למשקין היוצא מהן אסור, והיינו דאמר דמודים חכמים לר"י. אבל לפי רמב"ן וש"פ דפרישין מותר לכתחילה אף למימיהן דכיון דליכא מאן דסחט להו לא מהני הא דאחשבינהו דבטלה דעתו על כן היוצא מהן מותר אף בהכניסין למשקין.

ועכ"פ מבואר בדבריו דפשיטא ליה שבהכניסין לאוכלין יהא מותר מדין אחשבינהו ולא בעינן דווקא סחיטה בידים.

ואולם המעיין היטב בלשונו בס"ק א יראה דאדרבה משמע איפכא, דלא קאתי עלה מצד שכבר אחשבינהו בהכנסתן למשקין, אלא רק מצד החשש שמא יסחוט להו וסחיטתן אסורה (מצד אחשבינהו).

והנה כהאי חששא מצינו בדברי הרשב"א כאן שכתב לבאר הטעם שבהכניסין לאוכלין רבנן אסרי אע"ג דלא חשבינן להו למשקין אלא משום אחשביה, ועלה קאמר שהחשש הוא שמא יסחוט ומדין אחשבינהו יתחייב משום סחיטה, והיינו דחיישינן שימלך ויהיב דעתיה לסחיטה, וכעין סברת הגמ' בזיתים וענבים אליבא דרבנן.

ומשמעות הלשון ברשב"א נראה שבהכניסין למשקין לא קשיא ליה, ועדיין לא נתבאר אם היינו משום דסבר דזה מהני מדין אחשביה, או שבהכניסין למשקין הוה פשיטא ליה טפי שיש לחוש שמא יסחוט ויחשיבו למשקה, והפשטות נראה יותר כצד הראשון.

ושוב הראני הרה"ג ר' יצחק דסלר שליט"א את לשון הרי"ף, ועוד מדיחיה טעמא כדרכ חסדא דאמר תרדין שסחטן ונתנן בתוך המקוה פוסלין את המקוה בשינוי מראה, ואמאי והא לאו בני סחיטה נינהו, אלא מאי אית לך למימר כיון דאחשבינהו הוה להו משקה, ה"נ כיון דאחשבינהו ה"ל משקה, ש"מ דאסחיטה קאי דלא מצית למימר דאחשבינהו אלא היכא דסחטן.

ומשמעות לשון הרי"ף דלומר 'אחשבינהו' בעינן סחיטה בידים ממש. ברם, כל דברי הרי"ף שם נסובים להפריד בין נידון איסור סחיטה לגזירת משקין שזבו, ועלה קאמר דסברת אחשבינהו לא ניתן לומר אם לא באופן שסוחט בידים ממש. ועל כן עדיין אין ללמוד מדברי הרי"ף לענין הנידון בתותים ורמונים והכניסין בסתמא אי הוו בכלל גזירת משקין שזבו, שהרי נתבאר בכל דבריו דהוה ב' נידונים נפרדים, ועיין.

ומדאיירינן בדין סתמא אליבא דהלכתא יש לציין כאן חידושו המופלא של הט"ז שמחדש בשיטת רוב הראשונים והפוסקים שסתמו לשונם ששאר כל הפירות מותר לסוחטן, דהיינו דווקא בסתמא "דבשאר פירות אמרינן סתם סוחטין דאמרינן מסתמא הוא מכוין למתק ואף

על פי שהוא נהנה ממה שיוצא משקה מ"מ עיקר כוונתו בשעת סחיטה לא היתה אלא בשביל מיתוק הנעשה על ידי הסחיטה שזה דרך הסחיטה בשאר הפירות שאין עומדים למשקים".

וכמובן שזהו דוחק עצום לפרש כן בסתימת לשון הראשונים והפוסקים, ויעויין לשון הריטב"א כאן, אבל בפגעים ובפרישים בטלה דעתו ומחשבתו ואין לה דין סחיטה כלל אלא כמפרד אוכלים בעלמא ואוכלא דאיפרת הוא, וזה דעת רבינו ז"ל שפסק סתם שסוחטין בפגעים ופרישים, וכן עיקר.

ביאור היתר הסחיטה לתוך הקדרה ופרטי דינים בזה

[ט] בגמ', אמר רב יהודה אמר שמואל מוחט אדם אשכול של ענבים לתוך הקדרה, אבל לא לתוך הקערה.

ופירש"י, לתוך הקדרה – של תבשיל לתקנו, דמוכחא מילתא דלאו למשקה בעי ליה, אלא לאוכל, ואין זה דרך פריקתו, והוי כמפריד אוכל מאוכל. אבל לא לתוך הקערה – דזמנין דלמשקה קאי, ואף על גב דבקערה לא שתי איניש לא מוכחא מילתא, ואיכא איסור.

והנה 'מדברי כל הפוסקים הראשונים והם חב"ג והרי"ף והרא"ש והרמב"ם והסמ"ג והסמ"ק והטור ורבינו ירוחם והמאירי משמע דאין שום חילוק בין קדרה לשאר כלי אם יש בה תבשיל, והא דחילק הגמרא בין קדרה לקערה הוא, משום דסתם קדרה יש בה תבשיל וסתם קערה אין בה תבשיל'.

אולם 'מדברי רש"י משמע דבקערה אף שיש בה תבשיל ג"כ אסור, משום דלא מוכחא מילתא דזמנין למשקין קבעי לה. [כן הוא ביאורו של רש"י וכ"כ בספר מטה יהודה וכן מצאתי במאירי ודלא כאיזה אחרונים שלא הבינו דברי רש"י כן]. [ביאור הלכה סעיף ד ד"ה לתוך קדרה].

והעולה מן הדברים שלפי הראשונים בדינו של שמואל נאמר רק ההיתר של 'משקה הבא לתוך אוכל אוכל', ולכן אנו מתירים לסחוט לתוך אוכל, ואין בזה שום חילוק בין קדירה לקערה, אלא אם זה לתוך האוכל ממש.

ואילו לפי רש"י נאמר חידוש נוסף בדברי שמואל, שישנו תנאי של 'מוכחא מילתא' דלאו למשקה קא בעי לה, ולכן בסוחט לתוך קערה אסור גם אם יש אוכל בתוכה, ונאמר תנאי נוסף להיתר שתהיה הסחיטה לתוך קדרה.

אבל זה נראה פשוט שלרש"י בקדירה שאין בה אוכל לא נימא שיהיה מותר מחמת שזה מיועד ליתן אוכל, כי ההיתר הוא רק מחמת דין משקה הבא לתוך אוכל, וכעולה מהמשך דברי הגמ'.

ומצאתי בתוס' רי"ד שכתב להדיא שאסור בסוחט לתוך קדירה אם אין בה אוכל, ואף שזה מיועד לאוכל וביאר טעמא במילתא, וז"ל, דעד כאן לא שרא אלא משקה הבא לאוכל שלעולם לא עמד המשקה בעינו, אבל לתוך הקערה שעמד המשקה בעינו לא היה מתיר, וה"ה לתוך הקדרה אם היתה ריקנית⁶⁸.

⁶⁸ ובדברי הרי"ד נראה שהבין בשיטת רש"י שיהיה מותר בקדירה גם אם בה אוכל בפועל, אלא שיושם שם אוכל לאחר מכן, וז"ל, ואף על גב דבקערה לא שתי איניש לא מוכחא מילתא ואיכא איסורא ואינו נ"ל אלא אף על גב דמוכחא מילתא דלא בעי לה לשתיי' אלא לערות התבשיל מתוך הקדרה עליו היה אסור וכו'.

ונראה עוד מדבריו שהאיסור בכה"ג שזה מיועד לאוכל, היינו משום הזמן המסוים שזה משקה עד שזה מגיע לתוך האוכל ומתערב בו.

ולכאורה היה נראה דאמנם ישנם ב' חלקים, כלפי חויב סחיטה מה"ת לא בעינן מוכחא מילתא, ותליא מילתא באם סוחט לצורך אוכל או לצורך משקה, ונראה שאף אם לא יסחוט לתוך האוכל ממש, אלא מקודם יסחוט לקדירה ואח"כ יתן בה האוכל שפיר דמי, ואולם הוסיפו חכמים למיגזר תנאי נוסף שיחיה 'מוכחא מילתא' שסוחט לאוכל, ולכן התירו רק כאשר נותן לתוך האוכל ממש, ואילו כאשר סוחט לקדירה ריקנית אסור מדברי סופרים.

וכעין זה מצאתי בשו"ע הרב (סעיף ו) שחילק הדין לב' חלקים חויב דאורייתא וחויב מד"ם, אלא שהוסיף בזה דבעינן שיחיה ניכר שבא לתקן את האוכל.

וז"ל הגר"ז, מותר לסחוט אשכול של ענבים לתוך הקדרה שיש בה תבשיל כדי לתקן האוכל שכל משקה הבא לאוכל כאוכל הוא חשוב... אבל אם אין בה אוכל אסור לסחוט לתוכה אף על פי שעתיד לערב בה אוכל ובשביל כך הוא סוחט לתוכה יין זה כדי לתקן ולמתק את האוכל שיתן בה אח"כ שיאכלנו עם יין זה והרי זה משקה הבא לאוכל וכאוכל הוא חשוב מכל מקום כיון שבשעת סחיטת היין אין בה אוכל עדיין ואין הדבר ניכר כלל שהוא בא לתקן אוכל אסור מדברי סופרים.

ומסתמא מקורו לתוספת זו ד'לתקן האוכל' לקוחה מלשון רש"י שכתב 'של תבשיל לתקנו'. ברם נראה שאף כי בלשון המחבר כאן סעיף ד העתיק כן, מ"מ לא נראה כן בלשון השו"ע בהלכות יום טוב (סימן תקה סעיף א), בהמה שהיא עומדת לאכילה ורוצה לחלוב אותה לאכול החלב, אם לקדירה שאין בה אוכלין, אסור. ואם יש בה אוכלין מותר, וכגון שבא החלב לתקנו, או שיש בה פרורין והחלב נבלע בהם.

ומבואר דבחדא מתרתי או שהוא סוחט לתוך האוכל ממש והדבר הנסחט מתערב מיד ונבלע בתוך האוכל או שהוא סוחט לצורך תיקון האוכל, ובכה"ג אף שאינו סוחט לתוך האוכל ממש.

ויעויין לשון רש"י בשמעתין (ד"ה הבא): לצורך אוכל כגון שסחטן לשם הפת. ומשמע להדיא דלא בעינן שתהיה הסחיטה לתוך האוכל ממש אלא סגי במה שזה לצורך הפת, ואפילו לא בעינן שיוגדר כמתקן הפת, אלא שמטבל בו את הפת.

אלא דצ"ב שכאשר רש"י מפרש את דברי רב פפא על משקה הבא לאוכל נראה כאילו מתעלם מהאיסור דברי סופרים דבעינן שיחיה מוכחא מילתא, ולכן בעי לתוך האוכל ממש ולא סגי במה דהוי לצורך האוכל או לתיקונו.

וביותר משמע כן בלשון רש"י (ד"ה הני תנאי) וז"ל, אלא במשקה העומד לצחצחו לאוכל קא מיפלגי, דאי נמי משקה הבא לאוכל משקה הוא הני מילי היבא דקא שריף ליה, אי נמי שטר ביה ריפתא דתורת משקה עביד וכו'. ופירש מהרש"א, שריף הוא לשון גמיעה ושטר הוא לשון טיבול מלשון הגמרא בפרק אלו עוברין.

הרי מבואר להדיא שרק למ"ד משקה הבא לאוכל לאו כאוכל דמי אלא משקה כאשר שטר ביה ריפתא ומטבל בו תורת משקה עבד, אבל למ"ד כאוכל דמי הוה ליה כאוכל. וצ"ת. ויעי' מה שהפליג בזה בספר בית אליהו (סי' ד מראה אש אות ה).

ובביאור דברי רש"י נראה, שמתחילה מפרש התנאי הנוסף של מוכחא מילתא דבעינן שיהיה מוכח דלאו למשקה בעי ליה, ואח"כ מבאר עיקר ההיתר של לתוך אוכל, משום ש'אין זה דרך פריקתו, והוי כמפריד אוכל מאוכל'.

וביאור הדברים למדנו בדברי התוס' לעיל (עג, ב ד"ה מפרק; הובא בגליון הש"ס) וז"ל, דמעיכרא כשהיה בדדין חשיב אוכל, וכשהולב לתוך הקדרה נמי הוי אוכל ולא דמי לדש שנשתנה.

והיינו שיסוד איסור סחיטה הוא פירוק ויצירה מחודשת של משקה מתוך אוכל, והיינו שמתחילה המשקה בלוע בתוך האוכל ונחשב כחלק מן האוכל, וכעת במעשה הסחיטה הרי הוא הופכו למשקה, ויוצר כאן משקה מתוך האוכל, והשינוי הזה הוא ה'מלאכת מחשבת' של מפרק שהוא תולדה דדש. מיהו כאשר סוחט לתוך האוכל והנסחט ממשיך להחשב כאוכל, אין כאן שום שינוי ופירוק, אלא כמו חיתוך של דבר לשנים⁶⁹.

מעמנו של התוס' רי"ד בהיתר של סוחט לאוכל, וכמה נפ"מ בין הטעמים

[ו] ובתוס' רי"ד מצינו בזה תוספת טעם, וז"ל, אי קשיא נהי דאוכל הוי מ"מ הרי מפרק אוכל מתוך פסולת ומ"ש מדש חטים שמפרק אותם מתוך השבולת. תשובה כל הענבים כמות שהן חזי לאכילה ואין בהן פסולת הילכך אף על גב דסחיט להו ומפיק מנייהו פסולת כיון דההיא משקה אוכלא הוי הו"ל כאוכלא דאפרית כאדם הפורס את ככרו, אבל ודאי כי בעי להו למשקה אין כל הענבים ראויות לשתייה, הילכך הוו תולדה דדש שאין כל השבילים ראויות לאכילה.

ומבואר בדבריו שיסוד מלאכת דש דמי לבורר שהאיסור הוא הפרדה ופירוק של אוכל ופסולת, ואילו כאשר הכל נחשב לאוכל זה מוגדר כחיתוך שפורס את הדבר לשנים ולא כפירוק דבר מתוך דבר. והחידוש המיוחד בדברי הרי"ד שגם במלאכת דש יש את חילוקי השמות של אוכל ופסולת. [והיינו שעד כמה שהכל מוגדר כאוכל ולא פסולת, לא היה מועיל עצם החילוק בין המינים אוכל ומשקה]⁷⁰.

⁶⁹ וכן עולה בדברי השע"צ (ס"ק כא), שהוסיף על העתקת לשון רש"י, וברי"ף כתב דהוי כמפרר אוכל לתוך אוכל, ונראה שכוונה אחת היא.

⁷⁰ והנה בתוס' להלן בשמעתין (ד"ה חולב אדם) וז"ל, נראה לר"ת דהיינו דווקא בי"ט דחזיא בהמה לאכילה הוי כמו אוכלא דאיפרת אבל בשבת לא חזיא לשחיטה כמו דש חשיבא שהבהמה היא כפסולת וכשהולב הוי כנוטל אוכל מתוך פסולת.

ועי' מהרש"א שדברי התוס' מגומגמים, שתחילת דבריהם משמע שהולב בשבת חייב משום דש, כיון דלא חזיא לשחיטה וכ"כ התוס' בפ' כלל גדול דחולב הוי משום מפרק והוי תולדה דדש. אבל ממה שכתבו בסוף דבריהם וכשהולב הוי כנוטל אוכל מתוך פסולת והיינו תולדה דבורר. ובמרדכי נמי לא זכר דהוי כדש אלא דנוטל אוכל כו'. וכ"ה לשון הר"ן למאן דאוסר הכא בשבת חולב לתוך הקדירה כיון דמ"מ ה"ל כבורר האוכל מתוך פסולת, עכ"ד המהרש"א.

כיוצא בזה מצינו בביאור הלכה על דברי השולחן ערוך (סעיף ה), יש מי שאומר דה"ה לבוסר שמוותר לסחוט לתוך האוכל, ור"ת אוסר בבוסר הואיל ואינו ראוי לאכול. (טור). וכתב בביאור הלכה וז"ל, עיין במ"ב סק"כ שכתבנו דאם דעתו לאכול לאלתר דעת הט"ז ועו"ש להקל מטעם דגם בבורר מקילינן בלאלתר אם הוא אוכל

והנה לעיל כתבנו לדון אם הגדרת משקה לענין איסור סחיטה מיתלי תליא בשם משקה וחשיבותו לגבי דין קבלת טומאה, ויעו"ש מדברי החזו"א בזה.

ברם לפי הנתבאר כאן נראה דבאיסור סחיטה ישנו נידון נוסף דלא סגי בשם משקה שישנו על הדבר הנסחט, אלא שהשם משקה משוי ליה שיש כאן אוכל ופסולת.

והנה בדין זה של סחיטת אשכול ענבים לתוך אוכל, מצינו בבית יוסף וז"ל, וכתב הכל בו וזה לשונו, והראב"ד נמי כתב דהא דאשכול מיירי בין בשבת בין ביום טוב. מיהו דוקא באשכול העומד לאכילה, אבל למשקה אסור. ובעל ההשלמה כתב דהא דאשכול מיירי בין לאכילה בין למשקה, עכ"ל.

ויל"ע בביאור חילוק זה אם האשכול עומד לאכילה או למשקה, הרי הסברא של 'לתוך אוכל' הוא שאין כאן משקה כלל, שכיון שהוא נסחט לתוך האוכל הרי הוא כאוכל, וא"כ מה לי אם האשכול מיועד ועומד מתחילתו למאכל או למשקה.

אולם לדברי הרי"ד יש לדון שאולי כל הסברא שאין כאן אוכל ופסולת תלוי ביעוד ובהגדרה של האשכול קודם הסחיטה אם עומד לאכילה או למשקה.

ואולי יש לדון עוד נפ"מ לפי הסבר הרי"ד, הנה בתשובות הרא"ש (כלל כב דין ב) דן להתיר סחיטת לימונים, משום שאין דרך לסוחטן לצורך משקה אלא לצורך אוכל, והיינו לצורך טיבול המאכל.

ומאידך מצינו ראשונים דפליגי בזה וסברי שעל מנת לטבל ג"כ אסור, יעויין בשלטי הגבורים ריש פירקין בשם הרי"א, וכ"ה בפסקי הרי"ד להלן (קמח, א), ומדמי לה לאיסור לסחוט שום ומלילות להוציא מימיהן, ועי' עוד בשבלי הלקט (סי' צב; מובא בב"י) שהביא הפלוגתא בזה⁷¹, ובשו"ת הרדב"ז (ח"א סי' י).

מתוך פסולת. ועיין בפמ"ג שרמזו דבתוספות איתא הטעם לענין חולבת משום דש שנזטל האוכל מן הפסולת ובענינו ג"כ הבהמה היא כפסולת וכשנזטל האוכל ממנה כדישה חשיבא, וכן ה"ה לענין בוסר. ולפ"ז נסתר הקולא לגמרי דבדישה אין נ"מ בין לאלתר לאח"ז.

ועיין בספר חמד משה שמצדד דכונת הר"ן והטור שכתבו כבורר אוכל מן הפסולת ג"כ היינו דמשום זה חשיבא כדש וכמו שכתבו התוס' אך שקצרו בלשונם [אח"כ מצאתי בנשמת אדם שגם הוא כתב כן].

ונראה שכן הוא האמת שראיתי באור זרוע שמעתיק לשון ר"ת באריכות כתוב שם ג"כ בהדיא דהוא כמו דש שמפרק האוכל מן הקש ע"ש ולמה לן לומר שהטור יפלוג ע"ז ויכתוב בשם ר"ת בענין אחר ומלבד זה במלחמות כתב ג"כ דדעת הגאונים שאוסרין לחלוב בשבת לקדרה הוא משום דכדש חשיבא עי"ש ע"כ בודאי מהנכון להחמיר כדעת המג"א אף אם נסבור דאין בזה משום בורר, יעו"ש.

והנה בדברי הרי"ד בתוספותיו, וכן הוא בפסקיו, נתבאר להדיא החלוקה בין אוכל לפסולת לגבי מלאכת דש.

⁷¹ והנה ז"ל השבחה"ל המובא בבית יוסף, והרב רבי יהודה ב"ר בנימין כתב, נראה דיותר לסחוט הלימוני דלא דמו לשום ובוסר ומלילות דהני דרכן בכך והוו דומיא דזיתים וענבים שהרי רגילים לסחוט הבוסר לצורך הקיץ וגם השום דרכו בכך כדאמרינן (עדיית פ"ב מ"ו) שום שריסקו מערב שבת וכו', אבל הלימוני דומים לפגעיין ופרישין דאין דרכן בכך, ומותר לסחטן בקערה אף על פי שאין בה אוכל ועתיד לערב שם אוכל, דכולי עלמא ידעי דלמתק אוכלא עביד ולא לצורך משקה, אבל אם היה אוכל בקערה וסוחטן עליו ליכא מאן דפליג דודאי שרי, עכ"ל.

והנה במשנה ברורה (ס"ק ח) כתב וז"ל, אבל כשסוחטו בקערה לטבל בו המאכל שרי דלא מקרי משקה בזה ובזיתים וענבים אסור אף באופן זה.

ויתכן שהרי"ד לטעמיה אזיל, דאם אמנם כל איסור סחיטה נעוץ בשם אוכל ושם משקה, אזי באמת יש לדון טיבול מאכל כמו אוכל ולא כמשקה, כי באופן כזה אוכלים את הדבר הנסחט ולא שותים אותו, אבל אם אנו דנים על הגדרת הדבר קודם הסחיטה, אזי באמת ל"ש לומר שכל החפצא מיועד לאכילה כמות שהוא ואין כאן פסולת, כי הרי חלק מהפרי מוכרח שיסחט כדי שיוכל לאכול ממנו, ושוב מיחסרא בשם אוכל ידידה. ועיין.

ואולי יש לומר עוד נפ"מ, דהנה בבית יוסף לגבי דין סחיטת לימונים כתב וז"ל, ויש לתמוה שבמצרים נוהגים לסחוט לימוני"ש לתוך מים שנתנו בהם סוכר לשתות לתענוג ואין נמנעין מפני כך לסחטן בשבת לתוך אותם מים ולא ראינו מי שמיחה בידם ולא ראינו מי שפקק בדבר. ואפשר דלא מיתסר אלא כשותין מי סחיטת הפרי בלא תערובת משקה אחר. אי נמי דלא מיתסר אלא כשסוחטין מימיו לבד ואחר כך מערבין אותם.

הרי דמספקא ליה להב"י בגוונא שסוחט את הפרי למשקה אבל לא לשתות את המשקה לבדו בלא תערובת אם הרי זה בכלל האיסור. ועי' בתשובות הרדב"ז שם שנראה שהוצרך לצירוף ב' הטעמים של הב"י. ובמג"א העתיק סברא זו להקל.

ולכאורה צ"ב טובא, מה בכך שאינו שותהו כמשקה בפנ"ע, אטו תערובת מים או משקה אחר מבטל ממנו שם משקה כהיום הזה כאשר הוא מעורב עם משקה אחר. ולכאורה י"ל שכאן הוא להיפך, שכאשר אני דן על הגדרת הפרי לפני הסחיטה, אזי מיחסרא בשם משקה שבתוך הפרי, מאחר ואינו משמש בפנ"ע כמשקה.

טעם הדין לגופן מותר כלפי חיוב מלאכת סוחט מדאורייתא

[יא] בגמ' (קמח, א), גופא כבשים שסחטן, אמר רב לגופן מותר, למימיהן פטור אבל אסור. ושלקות, בין לגופן בין למימיהן מותר. ושמאל אמר: אחד זה ואחד זה, לגופן מותר, למימיהן פטור אבל אסור.

ויש לדון במה שנקט המשנ"ב רק זיתים וענבים שאסור באופן זה ולא תותים ורימונים, ויש לעיין שאף כי שיטת רוב הראשונים שאף בתותים ורימונים שם משקה בהם רק מצד סברת אחשבינהו, אבל הא מיהת בודאי שעל תותים ורימונים ל"ש טעמיה דר' בנימין 'כולי' עלמא ידעי דלמתק אוכלא עביד ולא לצורך משקה, וא"כ מנא ליה שבתותים ורימונים נאמר גם היתר זה.

אולם באמת במשנה ברורה להלן (ס"ק יח) כתב, ואפילו דעתו ליתנו אח"כ לתבשיל ג"כ אסור דבעינן שיסחטנו לתוך התבשיל. ועיין בדרישה שכתב דחויבא נמי יש בזה.

ובשער הציון (ס"ק כג) כתב, אמנם אחר כך מצאתי בתשובת רדב"ז סימן תרפ"ז דיש בזה איסורא ולא חיובא כיון שדעתו ליתן לתוך התבשיל, וכן כתב הפרי מגדים אות ה', וכתב עוד דהוא הדין בתותים ורימונים יש איסור באופן זה.

ולכאורה מוכרחים אנו לומר שמה שכתב בס"ק ח זיתים וענבים לאו דווקא נקט, שהרי מקור דבריו הוא בפמ"ג, והפמ"ג כתב שיש איסור גם בתותים ורימונים.

ולכאורה נראה בדברי רבי יהודה ב"ר בנימין סברא חדשה דכו"ע ידעי דלמתק אוכלא עביד ולא לצורך משקה, ויעוי' במ"ז שהעתיק האי לישנא. ונראה מלשונו שבענבים בודאי לא מהני כה"ג שיסחוט לתוך קערה שאין בה אוכל מצד שעתיד ליתן שם אוכל, כי שם משקה על זה מצד עצמו, ובעינן לאפקועי מיניה שם משקה ע"י נתינתו בתוך האוכל והפיכתו לאוכל. אבל בלימונים אין על הנסחט שם משקה מצד עצמו, כי כו"ע ידעי שעשו למתק את האוכל, ולכן סגי במה שאינו הופכו למשקה, והוא מייעד את זה לאוכל בסחיטה לקערה שעתיד ליתן שם אוכל. ודוק.

בביאור הדין דלגופן מותר מצינו בדברי התוס' בריש כתובות (ו, א ד"ה האי מסוכרייתא), וז"ל, אבל קצת קשה אי פסיק רישיה דלא ניהא ליה אסור אמאי קאמר רב בפרק חבית כבשים שסחטן לגופן פטור ומותר הואיל וא"צ למים היוצאין, והשתא אף על גב דא"צ היה להיות אסור. ואור"י דמצינן למימר דדוקא כבשים שרי דהוי הנסחט מהם כמו אוכלא דאיפרת ואין שם משקה עליו כדאמרינן דאפי' למימיהם פטור אבל אסור.

והנה התוס' בקושייתם נקטו כמילתא דפשיטא שהטעם למה לגופן פטור ומותר משום שא"צ למים היוצאין, ולכאורה נראה שפירשו שההיתר של לגופן הוא מפני שהמעשה נידון כדבר שאינו מתכוין, והיינו שבפעולה זו של סחיטה ישנם בעצם שני חלקים, הא' ריקון הפרי ממימיו. הב' הוצאת המשקה מן הפרי. ומה שנאסר במלאכת סחיטה היינו הוצאת המשקה מן הפרי, ולכך כאשר אינו צריך למשקה, אנו מתייחסים לחלק זה שבפעולה כדבר שאינו מתכוין. ותליא מילתא בדין פסיק רישא דלא ניהא לי אם מותר או אסור.

ברם, בלשון הרבה ראשונים נראה דסברי שה'לגופן' אינו נידון רק כדבר שאינו מתכוין, וכחלק במלאכה שנפעל ללא כוונה, אלא דסברי שכיוון שאינו צריך למשקה, אזי פעולתו לא מוגדרת כמפרק כלל, כי מפרק זה להוציא את המשקה מן האוכל, וכאן הוא מוציא את האוכל מן המשקה.

ולפי שיטת הראשונים קושיית התוס' בכתובות על שיטת מאן דאסר בפס"ר שלא ניהא ליה מעיקרא ליתא, כי באמת אין זה רק דבר שא"מ ותלוי בדין פס"ר, אלא זה נידון כמלאכה אחרת לגמרי, יעויין לשון רש"י והריטב"א והר"ן בפ"י לרי"ף כאן דאין זה מפרק הואיל ולא למשקה הוא צריך. ובלשון התוס' (לעיל עג, ב ד"ה וצריך לעצים) לפי שאין דרך דישה בכך.

וצ"ב במאי תליא הק' פלוגתא, ובפשוטו נראה שהנידון הוא אם לדון את הגדרת המלאכה מצד הצורה החיצונית של המעשה, ואם אמנם כן הוא, אזי בודאי שאין שום חילוק בצורת המלאכה בין אם הוא סוחט לגופן או למימיהן, ואי אפשר להבחין באופן העשייה בין זה לזה, וע"כ יש לדון כשאנו צריך למשקה כדבר שאינו מתכוין. וזוהי שיטת התוס' בכתובות⁷².

ברם שיטת רוב הראשונים היא לדון את הגדרת המלאכה מצד התכלית והמלאכת מחשבת שבה, ולפי הבנה זו בודאי שמבחינת תוכן המלאכה אזי סוחט לגופן אין כאן מלאכה כלל, ואין זו דרך דישה.

ומצינו עוד שיטה שלישית בזה, בחידושי הרמב"ן לעיל פרק שמונה שרצים (קיא, א) כתב וז"ל, אבל אין פרש"י ז"ל במסוכרייא דנוזייתא מחזור עדיין לפי שהסחיטה אינה אב מלאכה בפני עצמה שיתחייב עליה בכל ענין, אבל מפרק הוא ותולדה דדש הוא כסחיטת זתים

⁷² ובאמת יש לדון שאף אינו דומה לעושה דבר שאינו מתכוין, שהרי כאן הוא מתכוין שיצאו המים, אלא שהוא אינו צריך להשתמש במים, ולכאורה ההגדרה היא מלאכה שאינה צריכה לגופה, שעושה המלאכה בשלימותה עם כל הכוונות, רק שאינו צריך את תוצאת המלאכה העיקרית אלא תוצאה צדדית.

ובספר אגלי טל (מלאכת דש ס"ק כז אות ג) ביאר עפ"י מש"כ הרמב"ם (פכ"א מחל' שבת ה"ג): כבשים שסחטן, אם לרכך גופן מותר ואם להוציא מימיהם אסור. ופירש האג"ט דסוחטן לרכך גופן היינו שאינו מכין להוציא מימיהן כלל, ורק מוגלגלו בידו לרככו, והמים יוצאים ממילא, וחלוק בעיקר צורת המלאכה, אולם אם מתכוין לסחיטת מימיהן אף שא"צ למימיהן אסור, וזהו כוונת התוס' דלהערוך ניהא דהוה פסיק רישא דלא ניה"ל דהא אינו מתכוין להוציא מימיהן.

והדברים מחודשים מאוד, ויעוי' בחזו"א (סי' נה ס"ק ה). ויעוי' עוד בשיטה מקובצת בכתובות שם, וז"ל, וכתבו בקונטרסין דאף על גב דאיכא תרתי משצ"ל ופסיק רישיה דלא ניהא ליה ומ"מ קשה קצת.

וענבים, וכשאני צריך למשקין הנסחטין אינו דומה לדש כלל כדמשמע גבי הסוחט כבשין דלגופן מותר ולמימיהן חייב. ובדומה לזה ממש מפורש בר"ן שעל הרי"ף שם (מא, א מדפי הרי"ף).

והעולה מדבריהם דאם אמנם מפרק היה אב מלאכה, אזי היו חייב עליה בכל ענין, ואף סוחט לגופן היה נכלל במלאכה, ורק משום שמפרק זה רק תולדה של אב מלאכת דמלאכת דש אזי כשאני צריך למשקין הנסחטין אינו נידון בכלל המלאכה וחשיב 'אינו דומה'. וצ"ת.

ואשר נראה בזה על דרך הסברא שנתבאר בס"ד, דהא מיהת פשיטא שאין חילוק מהותי בין אב לתולדה כאשר הנידון על הצורה החיצונית של המלאכה, וכבר יגעו ומצאו בגמ' בכמה דוכתי מה בין אב לתולדה ולא נקטו הנפ"מ אם בעינן שיהיה דומה יותר או לאו, ואין שום טעם וסברא לחלק בזה, אלא הנידון כאן הוא ביחס להגדרת המלאכה מצד התכלית והמלאכת מחשבת שבה, שבה ישנה סברא לחלק בין אב לתולדה, שבאב כלול כל דבר אפילו אם אינו דומה לגמרי, כי סו"ס התורה אסרה את אותו אב מלאכה, אבל בתולדה אנו מדקדקים יותר שהמלאכת מחשבת יהיה ממין הענין.

בשיטת כל הראשונים הטעם ד'לגופן' אינו נידון כאוכלא דאיפרת

[יב] והנה בתוס' בכתובות בתירוצם שם כתבו דדוקא כבשים שרי דהוי הנסחט מהם כמו אוכלא דאיפרת ואין שם משקה עליו כדאמרין דאפי' למימיהם פטור אבל אסור.

ולכאורה זו סברא פשוטה, שהמושג של סחיטה זה משקה מאוכל, אבל אם כולו אוכל והוי כאוכלא דאיפרת אין כאן נידון של סחיטה. וצ"ב למה לא פשיטא להו לתוס' ושאר ראשונים הך סברא, עד שכל הראשונים נשתמטו מלאומרה וחידשו חידושים בהגדרת מלאכת סחיטה, וכמו שנתבאר לעיל, ואף התוס' לא אמרוה אלא מכח קושיא, ובדרך אפשר שמצינו למימר⁷³.

וביותר קשה, שהרי נתבאר להלן (ענף ג) ששיטת הראשונים היא לדמות כבשים ושלקות מבחינת הרגילות של הסחיטה לתותים ורימונים או לשאר פירות, ובודאי שאינם דומים לזיתים וענבים, והרי שיטת רוב הראשונים שאיסור הסחיטה שנאמר בתותים ורימונים או בשאר פירות (לשיטת רש"י והסמ"ק) היינו רק מטעם סברת אחשבינהו.

ומעתה סברא פשוטה היא שכאשר סוחט לגופן לצורך הפרי אין כאן אחשביה, וכמפורש בדברי רש"י לעיל שאם סוחט למתק את הפרי אין כאן אחשביה, ושוב חזר הדין שזה נידון כאוכלא דאיפרת.

⁷³ ומצינו גם דעת רבינו שמשון המובא באור זרוע סי' נח שמבואר בדבריו דסבר דהיתר לגופן הוא משום דהוי אוכלא דאיפרת, וז"ל האו"ז, אבל ה"ר שמשון צ"ל ה' מוכיח דרב ושמואל ע"כ ביום טוב הוא דאיירו דסוחט אדם אשכול של ענבים דאלת"ה קשיא דרב ושמואל אדרב ושמואל דלקמן מתרצי תרוייהו לברייתא אבל זתים וענבים לא יסחוט דמשמע לא יסחוט כלל בשבת דהיינו חומרא דזתים וענבים דמסתמא בכל ענין אסורה בין לגופן בין למימיהן מה שאין כן בכבשים ושלקות אלא ע"כ רב ושמואל ביום טוב איירי ולא תקשי ולא מידי.

ומבואר בדברי רבינו שמשון דמדמי ההיתר של סחיטת אשכול ענבים לקדירה [לתוך אוכל] להיתר של לגופן, והיינו שההיתר הוא מצד שזה נידון כאוכל ולא כמשקה. [ואגב גררא שמעינן בדבריו שהיתר לגופן למאן דמתיר צריך להאמר גם בענבים, ויעויין מה שכתבנו בזה להלן בסמוך ובענף שלישי].

ומורינו הגר"א ליברמן שליט"א בספר בית אליהו (סי' ה בהערה) רצה לבאר לפי סברת המגן אברהם (ס"ק ט), וז"ל, ואם צריך למימיהן אסור, דשאר פירות מותר לסחוט אפי' למימיהן דאין שם משקה עליו, משא"כ הכא דהיה שם משקה עליו מקודם.

והיינו שישנה סברא מיוחדת בכבשים ושלקות שאין איסור סחיטה דידהו מצד השם משקה עתה כאשר סוחטין, ומצד הרגילות לסוחטין, דאי משום הא דמיא לשאר פירות, אלא האיסור הוא מצד שם משקה עליו מקודם, והיינו שהיה כאן שם משקה קודם שנבלע בכבשים ושלקות, ומעתה מבואר שאף כאשר סוחט לגופן אין כאן משום אוכלא דאיפרת, שהרי מלכתחילה יש כאן משקה בתוך הפרי.

ואשר נראה שאף שניתן לומר סברא כזו לגבי החיוב דאורייתא, וכמו דאיתא בתוס' רי"ד המבאר גדר החיוב חטאת לריו"ח בכבשים ושלקות, וז"ל, נ"ל דל"פ הא אדרבי יוחנן, דהאי לא מיירי אלא במשקין הנסחטין מן הפירות ששום משקה מהן אינו חשוב אלא היוצא מן הזתים מן הענבים, אבל כבשין שבלעו משקה חשוב אף על גב דמעלמא קא אתי חייב חטאת הוא, דל"ש משקה דאתי מעלמא למשקה היוצא מגופו. [ויעויין עוד להלן שהארכנו עד"ז בשיטת רבינו חננאל שפסק כריו"ח].

אבל דברי המג"א אינם ענין לכאן, שהרי המג"א מיירי לבאר הטעם דלמימיהן אסור אף שלגופן מותר, הרי להדיא בשיטתו דסבר שסברא זו מהניא רק כלפי האיסור דרבנן בסוחט למימיהן ולא כלפי הנידון של חיוב חטאת, דעלה לא מיירי המג"א כלל לבאר מפני מה אין כאן חיוב סוחט מדאורייתא מצד שם משקה שהיה עליו מקודם, וכזה יתחייב אף בסוחט מגופן, וכמ"ש"נ. [ושוב ראיתי שמפורש כן במחצית השקל, וכבר הרגיש בזה בבית אליהו שם].

וביאור החילוק בזה לדידן, שסברא זו שהיה עליו שם משקה מקודם מהניא רק כלפי האיסור דרבנן ולא כלפי החיוב דאורייתא מפורש בדברי שולחן ערוך הרב כאן, וז"ל, ואם סחטן לצורך מימיהן פטור מן התורה שאע"פ שמימיהן היו משקין גמורים קודם שנבלעו בהן כגון שנכבשו או נשלקו במים או יין וחומץ וכיוצא בהן משאר משקין כיון שעכשיו הן נסחטין מאוכלין תורת אוכל עליהן והרי זה כמפריד אוכל מאוכל. ומכל מקום מדברי סופרים אסור לסוחטן לצורך מימיהם הואיל והיו משקין גמורים קודם לכן, משא"כ בפירות חיון שמימי סחיטתן לא היה עליהם שם משקה מעולם לפיכך מותר לסחטן לדברי המתירין.

והיינו שכלפי החיוב דאורייתא אנו דנים לפי מצב דהשתא, ורואים אנו לפנינו אוכל בלא שום משקה, ורק כלפי איסור דרבנן אנו חוששים לזה שהיה זמן שהיה כאן משקה.

סברת 'שם משקה עליו מקודם' לגבי חיוב סחיטה מה"ת ולגבי הגזירה מדרבנן

[יג] ויסוד לחילוק זה נראה להכריח עוד, דהנה בנשמת אדם הרבה לתמוה על דברי המג"א, שהרי המג"א קאי להשיטות דכבשים ושלקות למימיהן אסור, אבל חיוב ליכא, ורש"י נקט טעם הפטור בכבשים משום שהמשקין לא גדלו בתוכן, והאיסור הוא מטעם גזירה אטו זיתים וענבים, והיאך נאמר שזהו טעם האיסור.

ובע"כ צריך לומר בכוונת המג"א שבא לבאר למה נגזור בכבשים ושלקות בסוחטן למימיהן אטו זיתים וענבים יותר משאר פירות, ולזה נקט טעמא דהיה שם משקה עליו מקודם. ונראה מזה שבלאו כך טעמא, מצד הרגילות היה דין הכבשים כשאר פירות ולא כתותים ורימונים, וכסברת הסמ"ק שהובאה לעיל.

ויעויין לשון הרמ"א לעיל (סוף סעיף א): וכל זה דוקא לפחות אסור, אבל מותר למצוין בפיו מן הענבים המשקה שבהן וכ"ש בשאר דברים (ב"י בשם ש"ל).

ובמג"א (ס"ק ד) ביאר, וז"ל, וב"ח כתב בשם רש"ל דמשקה הנבלע בפת או בבשר כיון שהיה שם משקה עליו מקודם קרוב הוא לחטאת, ולכן אסור למצוין אותו, אבל למצוין הענבים בפיו ולהשליך החרצנים אין זה מפרק אלא כך הוא דרך אכילת ענבים ושרי מדינא, מ"מ המחמיר תע"ב, עכ"ל. ומ"מ מדברי הרמ"א משמע דשאר דברים קולי מענבים כמ"ל, וכ"כ רש"י גבי כבשים ושלקות שכשאיין המשקה גדל בתוכו עדיף טפי מענבים.

ולכאורה מבואר בדברי המג"א בשיטת הרמ"א דלא ס"ל הך סברא דשם משקה עליו מקודם לחלכת. וצ"ע.

ברם לפי האמור בס"ד מבואר היטב, דתרי מילי נינהו ולא קרב זה אל זה, דמהרש"ל ס"ל הסברא שכיון שהיה עליו שם משקה מקודם 'קרוב הוא לחטאת', והוי סברא בעיקר חיוב סחיטה מה"ת, וע"ז שפיר משיב עליו המג"א מסברת רש"י 'גבי כבשים ושלקות דכשאיין המשקה גדל בתוכו עדיף טפי מענבים', שהרי בדאורייתא בודאי לא קי"ל הכי, וכמו שנתבאר.

בירור סברת שם משקה עליו מקודם בחיוב סחיטה מדאורייתא והשוואת סברא זו עם שם משקה דהשתא מצד הרגילות

[יד] עתה ניהדר לבאר הסברא שנתבארה בדברי הרי"ד דכבשים ושלקות יש כאן משקה חשוב דמעיקרא שנבלע בהם, ומפורש בדבריו שאמרה כלפי חיוב סחיטה מדאורייתא לריו"ח.

וכן נתפרש בדברי הר"א ממיין בספר יראים (סימן רעד) שהוא המקור לדין איסור מציצת הבשר ממימיו שנתבארה בדברי מהרש"ל הנ"ל, וז"ל, וקיי"ל כרבי יוחנן בחבית שנשברה דמפרש בברייתא הכי סוחטין כבשים לצורך השבת אבל לא למוצאי שבת אחד כבשים ואחד שלקות. בד"א לגופן אבל למימיהן לא יסחוט ואם סחט נעשה כמי שסחט זיתים וענבים וחייב. וטעמא דכיון דאינו צריך למימיהן אינו דומה לדש דלא הוי דומיא דדש אלא אם כן צריך ליוצא ממנו הלכך בשר שבלע מרק יזהר שלא יסחטנו לצורך משקה היוצא ממנו והנותן בשר על המרק או שורה פת ביין ומחזיר בפיו ומוציא המשקין חושש אני לו מחטאת וכל שכן שלא ימצוין בפיו משקה מענבים וכיוצא בהן.

ובזה את"ש קושיית האור זרוע (סי' נח) על היראים, וז"ל, הרי מה שכתב חוששני לו מחטאת ראייה לדברי רבינו יצחק אבל לפי פירש"י אינו כ"א איסורא דרבנן וחומרא גדולה החמיר בבשר שנבלע בו [מרק], ונ"ב לפירש"י שאין סחיטה זאת כי אם מדרבנן דכל כי האי גוונא לכתחילה [שרי] דמפרק כלאחר יד כגון בשתיה לא גזור רבנן בדרבנן.

והיינו דהאז"ז הוה פשיטא ליה מסברא שבסוחט מדרבנן ליכא חומרא כזו מצד הסברא של שם משקה שהיה בו מקודם, ובאמת המעיין בדברי היראים יראה נכונה שאמרה בתורת סברא על החיוב סוחט דאורייתא, וזאת משום שפסק כריו"ח⁷⁴.

⁷⁴ ועי' בספר שביתת השבת, ובשו"ת הר צבי או"ח ח"א סי' קצב.

ברם בדברי היראים שמעינן דפשיטא ליה ד'כ"ש שלא ימצוין בפיו משקה מענבים, וזאת בניגוד לסברת מהרש"ל הנ"ל לחלק בזה, דבמשקה הנבלע בפת או בבשר כיון שהיה שם משקה עליו מקודם קרוב הוא לחטאת, ולכן אסור למצוין אותו, אבל למצוין הענבים בפיו ולהשליך החרצנים אין זה מפרק אלא כך הוא דרך אכילת ענבים ושרי מדינא.

ובאמת צריך תלמוד בהבנת סברת היראים, הרי לכאורה אם הסברא שאסור למצוין המשקין מהפת או מהבשר הוא מטעם שם משקה שהיה עליו מקודם, א"כ בזה חמיר מזיתים וענבים שבענבים יתכן לדון שכאשר אוכל את הענבים ולא סוחט או שותה אותם ניתן להתירם לזה כאוכל ולא כמשקה.

וביותר, שהרי לולי סברת המהרש"ל מצד השם משקה שהיה עליו מקודם לסחיטה, לכאורה אין מקום לאסור מצד פעולת המציצה, וכמו שהשיב על דברי היראים בספר שבולי הלקט (ענין שבת סימן צ; מובא בב"י), וז"ל, וכ' אחי ר' בנימין נר"ו דאין במציצת בשר ופת ולא במוצץ משקה מפירות או מענבים בפיו דרך סחיטה כלל ואפי' תימא דהוי דרך סחיטה לא חמירין מפרישין ופגעיין ואין איסור סחיטה שייכא אלא בדבר שדרכו להיות משקה כגון זיתים וענבים וחשיב אבל הכא מאי חשיבות יש לו למשקה בתוך פיו ואפי' אם יתכוון למצוין המשקה בפיו אוכל הוא חשיב ובטלה דעתו אצל כל אדם.

ולכאורה מוכרח מזה דסבירא ליה להיראים שאין כל הטעם לאסור מציצת המשקין מצד הסברא של שם משקה עליו מקודם, ובאמת בלשון היראים לא נזכרה הסברא הזו להדיא, ולאידך גיסא, בענבים ג"כ תהא אסורה מציצה למרות שלא היה כאן מעיקרא משקה חשוב נפרד מן הפרי.

ואשר נראה הביאור בזה בס"ד, דבאמת אין אנו קובעים שם משקה רק על פי הגדרה אחת, והיינו או מצד הרגילות לסחוט, או מצד שם משקה שהיה עליו מקודם וכדומה, אלא ע"פ המכלול של הדברים, ובהסתכלות רחבה על עיקר הגדרת הפרי והמשקה שבתוכו.

ונראה דוגמא לזה מה שמצינו בדברי הרשב"א (קמג, ב ד"ה הכא נמי; ועי' פמ"ג משב"ז ס"ק א) שדימה כבשים ושלקות לתותים ורימונים. וכל המעיין נכוחה יבין שבודאי אין כאן השוואה גמורה, כי אם נדון על הסחיטה למימיהן פשוט שאין רגילות לסחוט למימיהן כמו כבשים ושלקות, דבתותים ורימונים יש השתמשות כזו בפירות לאלו שמבקשים אותם למימיהם, אבל ודאי שבכבשים ושלקות הדרך הוא שסוחטין אותם לגופן כי אינו צריך למימיהם, והמציאות של סוחט למימיהן בכבשים ובשלקות היא מציאות רחוקה מאוד.

ונראה שזה הביאור במה שלא מצינו שדנו בגמ' מהו דין סוחט לגופן בכל הפירות, ורק בדברי רש"י מצינו שנחית לחלק בזה בין תותים ורימונים לשאר פירות מכח קושיא, והיינו משום שזה דבר רחוק ומשונה שאדם יסחוט פרי למתקו ע"י הוצאת מימיו, ואילו בכבשים ושלקות זה מנהג מתקבל על הדעת שלא יחפזין במי הבשר או התבשיל וימעט המים ע"י סחיטתם.

ולאידך גיסא, בכבשים ושלקות ישנה חומרא שהיה שם משקה חשוב עליהם מקודם, וסברא זו ליתא בפירות.

ונראה מזה שבודאי הנידון על שם משקה אינו נידון רק על פי מדידה אחת, והיינו על פי מידת הרגילות לסחוט או רק על פי שם משקה שהיה עליו מקודם, כל סברא בפני עצמה, אלא זה זה גורם, והנידון הוא בצירוף כל הסברות יחדיו עד כמה יש לראות את המשקה הנסחט כחלק מן הפרי וכאוכלא דאיפרת או לאו.

ובזה את"ש שכיון שבענבים הינם משקה חשוב בעצם וכל מהות הפרי עיקרו ורובו לסחיטה, לכך סבירא ליה להיראים שכאן גם בלאו הסברא של שם משקה עליו מקודם ישנה סברא שאם מוצין הפרי אף שיעשה כן בדרך אכילה, סו"ס הוא מוצין וסוחט משקה חשוב, וזה שקול מבחינת ההסתכלות הכללית למציצת כבשים ושלקות שיש בהם החומרא שהיה משקה מקודם, ואף עדיף עליהו.

ומעתה מיושב היטב שהראשונים לא פירשו את היתר לגופן בכבשים ושלקות מצד שעד כמה שאין אחשבינהו בסחיטה אין כאן משקה וכאוכלא דאיפרת דמי, כי הגדרת משקה בכבשים ושלקות אינה רק מצד אחשבינהו במעשה הסחיטה, אלא יש כאן הסברא שהיה שם משקה עליהם מקודם, רק שאין זו סברא העומדת לעצמה, ודוק היטב⁷⁵.

ביאור החזו"א למה לא הוי אוכלא דאיפרת

[יד] ומצאתי בחזו"א שעמד בעיקר ההערה למה לא פירשו הראשונים היתר לגופן משום אוכלא דאיפרת, וכתב וז"ל, ולכאורה י"ל דה"ט דלגופן שרי דכל שלא החשיבן למשקה אוכלא דאיפרת הוא, וי"ל דכיון דלא ניהא להו במימיהן חשיב כפסולת, והרי מקפיד על הפרדתן.

והביאור בדבריו דס"ל דבאמת כדי להפקיע מן הדבר שם אוכלא דאיפרת, לא בעינן בדווקא לשם משקה עם כל הדינים, אלא כל מה דבעינן לשם משקה היינו להגדיר את הדבר שהוא אינו אוכל, ואינו חלק בלתי נפרד מן האוכל, וכל שהדבר מוגדר כפסולת וכמופרד מן האוכל מחמת שאינו חפץ בו, יש כאן הפקעה מהשם אוכל גם בלי שיהיה מוגדר כפסולת.

ונראה עוד שדבריו עולים בקנה אחד עם מה שביאר שם לעיל מיניה, וז"ל, אבל ענין עצם החיוב שבת, כל שבני אדם נהנין מן המשקין כמו שרגילים, אזי כשמפריד את המשקה מן האוכל חייל עליה שם מפרק, וכל משקה דלא חשיב להו לטפל ולהוציאה מן האוכל, אלא אוכלין את האוכל ואת המשקה בתערובות, לא חייל על הפרדתן שם מלאכה... דלאו במשקה הדבר תלוי אלא בשם מלאכה.

ונתבאר לעיל בכוונתו, דלגבי שבת אין זה תלוי בהגדרה הדינית והלמדנית אם יש לזה תורת משקה, אלא עד כמה שמצד המציאות יש כאן דבר נפרד מן האוכל שנהנים ממנו בתור משקה, זה סגי להחשיב את הסחיטה וההפרדה כמלאכה של פירוק דבר מדבר, ולא כפירוק של דבר לשנים.

ולכאורה זהו הביאור בסברא שכתב הרמב"ן במלחמות (ס, ב מדפי הרי"ף) בתחילת דבריו לאסור חליבה בשבת גם לתוך אוכל, וז"ל, אלא חלב נהי נמי דלאו משקה הוא אמאי מותר

⁷⁵ ויתכן לומר שאף ליכא סברת אחשבינהו בכבשים ושלקות ובדג לצירו כלל, ויעויין להלן אות טו בהערה בענין דג לצירו.

הרי מפרק אוכל הוא דמיקרא לאו אוכלא והשתא אוכלא, וכל היכא דמיקרא לא חזי אגב אבוה ואיהו מפרק ליה מפרק גמור הוי דהא תולדה דדש ודישה אדרבה באוכלין הוא.

והיינו שאף שבהגדרה הדינית לא השתנה מאומה דמיקרא אוכל והשתא אוכל, אבל בפועל לא היה ראוי הדבר להאכל כמות שהוא, ויש כאן פירוק של דבר מדבר ולא חיתוך של דבר אחד לשנים⁷⁶.

ביאור דברי התוס' דמייתי דאין שם משקה עליו מהך דלמימיהן פטור; ביאור פלוגתא רב ושמואל עם ריו"ח אי אחשביה מהני לדאורייתא

[טו] בתירוץ התוס' בכתובות שם, וז"ל, ואור"י דמצינן למימר דדוקא כבשים שרי דהוי הנסחט מהם כמו אוכלא דאיפרת ואין שם משקה עליו כדאמרינן דאפי' למימיהם פטור אבל אסור.

והקשה הגרע"א שם וז"ל, ותמיה דמה הועילו בכך, דמ"מ תקשי לר"י דאמר דבשבת למימיהן חייב הטאת ואעפ"י כן סובר דלגופה מותר לכתחלה וצע"ג.

וביאר, ואולי י"ל דכונת תוס' רק בדרך הוכחה כדאמרינן דאפילו למימיהם פטור, היינו דהרי חזינן דלרב למימיהם פטור וע"כ הטעם דהנסחט אוכלא דאיפרת, וא"כ י"ל דעד כאן לא פליג ר"י אלא בסוחט למימיהם דבזה שם משקים עליו, אבל לגופה גם ר"י ס"ל דהנסחט הוא אוכלא דאיפרת ואין כאן סחיטה כלל.

ולכאורה תירוץ הגרע"א אינו מוסבר כל הצורך, מהי סברת ריו"ח לומר דרק בסוחט למימיהן שם משקה עליו, ובזה אפילו חייב הטאת, ואילו בסוחט לגופו הוי אוכלא דאיפרת ואין כאן סרך סחיטה.

ובספר קהילות יעקב (כתובות סי' ג) ביאר דהחילוק הוא דבלמימיהן גם לר' יוחנן החיוב הטאת הוא רק מטעם דכיון דמכוין למימיהן אחשבינהו להיות משקה, אבל כל שלא סוחט אין כאן משקה, יעו"ש.

וכיוצא בזה כתב בחזו"א (סי' נו ס"ק ד) בתו"ד וז"ל, ואולי כוונתם דנחי דכשסוחט למימיהן מחשיב להו כדבר העומד לסחיטה, אבל סתמא עומדין לכך⁷⁷.

⁷⁶ אולם שמעתי מהרה"ג ר' יעקב ישראל פיין שליט"א לדייק היטב בלשון הרמב"ן, שנראה שסבירא ליה מתחילה שאין מושג של פירוק אוכל מאוכל, ועד כמה שאין הכל נידון כחתיכה אחת של אוכל ממש היה בזה משום מפרק, כי רק בגוונא שהוא מפרק חתיכת אוכל אין זה נחשב למפרק, ובזה מכריע הרמב"ן במסקנתו שגם מפרק אוכל מאוכל לא נחשב למפרק, ונקט 'שהעז בעצמה אוכל היא חשובה', יעו"ש היטב.

ברם העירני הרה"ג ר' יצחק לשינסקי שליט"א כי אם זה עלה על דעת הרמב"ן שאין מושג של מפרק אוכל מאוכל דשרי, היאך יפרנס דין סוחט אשכול של ענבים לתוך קדירה, הלא התם זה בודאי לא מפרק חתיכת אוכל, אלא יש כאן יצירה של משקה לכל הפחות באותו הזמן המועט עד שזה נופל ומתערב באוכל שבקדירה, ובע"כ שההגדרה היא שהיות והיעוד של הדבר הנסחט הוא אוכל, הרי זה נידון בפנ"ע, והוי מפרק אוכל מאוכל.

⁷⁷ והחזו"א כאן אזיל לטעמיה בהבנת סברת אחשבינהו בשמעתין, יעויין כמה שהרחבנו בס"ד בשילחי ענף ב.

ומבואר בדבריו דסברת אחשבינהו מהניא לא רק כלפי איסור סוחט מדרבנן וגזירת משקין שזבו וכיוצא בזה, אלא גם כלפי החיוב דאורייתא, ויעויין לעיל בתחילת דברינו בהערה אודות לשון רש"י 'וכיון דאיהו מחשב ליה הוי משקה ומיחייב', דמשמע נמי דאחשבינהו מהני לחיוב הטאת.

ויעוי' עוד לשון הרשב"א (קמה, א): אבל דברים שדרכן של בני אדם לסחוט אותן לעתים אסור לכתחלה כתותים ורימונים שהרי מקצת בני אדם סוחטים אותם ואינו מפסידן... ועוד דלרבי יוחנן אפילו בשלקות וכבשין ודג לצירו⁷⁸ לתוך הקערה הטאת הוא דמחייב, והלכך לסבריה דרבי יוחנן אפילו חיוב הטאת נמי איכא.

הרי מבואר להדיא בדברי הרשב"א שכל דבריו להשוות תותים ורימונים לכבשים ושלקות היינו בדעת ר' יוחנן שמחייב הטאת, ואף שהרשב"א לא נקט להדיא בלשונו אחשבינהו, כך למדו כל הפוסקים בכוונתו, וכפי שהרחבנו בענף ב.

⁷⁸ מבואר בדברי הרשב"א, וכן מפורש בתוס' שדין הסוחט דג לצירו כדין שלקות, ולר' יוחנן חייב הטאת, והיינו שלא כדברי הרי"ד בפסקיו שביאר סברת ריו"ח משום חשיבות המשקה שנבלעו בכבשים ושלקות [וכ"כ הרי"ד בתוספותיו] ולפי"ז הוסיף שציר הדג שאינו מתמצה מגופו אלא זיעה בעלמא הוא, מודה בזה ר' יוחנן, יעו"ש. ועי' עוד בחזו"א סי' נו ס"ק ה דמספקא ליה בזה ונראה סוף דעתו דחייב הטאת.

[ויעוי' עוד באור זרוע סי' נח בשם הירושלמי, ובהגהות מראה כהן ובהגהות חשק שלמה כאן].

והנה הגר"א ליברמן שליט"א פשיטא ליה מסברא שציר הדג לא שייך ביה סברת אחשביה כי אין יעודו למשקה כלל אלא על מנת למכור בו. אולם לכאורה כן עולה בעליל מדברי הרשב"א המפורשים שכל רבותינו הפוסקים ביארו דבריו דמשום סברת אחשבינהו קאתי עלה.

ולכאורה זו הוכחה אלימתא למה שנתבאר לעיל אות יג בדעת הראשונים, יעו"ש היטב.

ברם עיקר מילתא בלא"ה קשיא דאי דג לצירו היעוד שלו הוא על מנת למכור בו, למה אינו נפטר ואפילו מותר מצד דין של לתוך אוכל, ואפילו אם היה כאן סחיטה גמורה מה"ת.

ובעיקר המציאות של דג לצירו, הנה לפום הלכתא דלא פסקינן כריו"ח כלל, אלא כרב ושמואל דכבשים ושלקות וה"ה דג לצירו אינו אסור אלא מדרבנן בסוחטן למיניהן, נחלקו הפוסקים בהגדרתו, דבמגן אברהם (ס"ק יב) כתב וז"ל, לאו משקה הוא אלא אוכל וכן שלקות [רש"י] ואפ"ה אסור והיינו כיון שהיה שם משקה עליו מקודם משא"כ בשאר פירות עמ"ש ס"א. ור"י כתב דדג לצירו מותר לסחטו. וצ"ע ליישב דבריו.

ובנשמת אדם (כלל יד אות ב) כתב להשיב על דברי המג"א, וז"ל, והמ"א בס"ק י"ב כתב על דג נמי משום שהיה שם משקין עליו, והוא דוחק גדול דאם כן כל הפירות ג"כ גדלו במים, אלא הטעם פשוט כיון דדרך לסחטן, ורש"י כתב להדיא דשלקות דמי לדג. ובזה מיושב ג"כ דעת רבינו ירוחם שהביא המ"א בס"ק י"ב דמתיר דג לצירו, דס"ל דהטעם בשלקות דדומין לכבשים שנתבשלו במים וקבלו משקין ממקום אחר, וס"ל הטעם כמש"כ המ"א כיון דהיה עליו שם משקין, וזה לא שייך בדג.

אמנם באמת לכאורה דברי הנשמ"א צ"ב, כי המציאות היא שבדג ג"כ אין הציר היוצא ממנו משקה טהור הזב מקרבו, אלא זה מין לחלוחית שיוצאת ממנו בצירוף תערובת גדולה של המים שהוא מתבשל בהם, ולכאורה אין שום חילוק בינו לשלקות, ושפיר צדקו דברי המג"א בקושייתו על רבינו ירוחם.

ויעוי' עוד בדברי הפמ"ג שנקט דמשמע שכבוש בחומץ הא צירו מגופו מותר, ורבינו ירוחם מייירי בצירו מגופו. [ועי' משנ"ב ס"ק לא]. ודבריו תמוהים מאוד, מניין לקח זאת, וכבר השיב ע"ז בשו"ת אבני נזר או"ח סי' קה.

והנה לפי דברים אלו, לכאורה נוכל לומר שכל מחלוקת רב ושמואל עם ר' יוחנן בדין סוחט כבשים ושלקות למימיהן אם חייב הטאת היא רק באלימות הלכתא דאחשביה, האם הך דאחשביה מהניא נמי להחשיבו למלאכה גמורה של סחיטה ולחייבו הטאת, או דאחשביה מהני רק כלפי האיסור והגזירות דרבנן שמא יסחוט.

והעירני הרח"ג ר' יצחק דסלר שליט"א שלפי האמור בשיטת הרשב"א יאירו המשך דבריו שכתב וז"ל, ולענין כבשין ושלקות, לגופן כולי עלמא לא פליגי דשרי ואפילו לתוך הקערה, למימיהן, אף על גב דרבי יוחנן מחייב הטאת לא קיימא לן כוותיה אלא כרב ושמואל דתרווייהו אמרי דאינו חייב הטאת והוה להו תרי לגבי רבי יוחנן וקיימא לן כוותיהו... אבל למימיהן דרב שרי בשלקות ובכבשין פטור אבל אסור ושמואל אמר בתרווייהו פטור אבל אסור קיימא לן בהא כשמואל, משום דלענין איסורא שמואל ורבי יוחנן קיימי בחדא שיטתא וליכא ביניהו אלא חיוב הטאת וכו'.

והנה אי נימא דאמנא שמואל וריו"ח דתרווייהו אסרי בשלקות למימיהן כל חד הוא מטעם אחר, היאך שייך לצרף אותם לשיטה אחת, ובע"כ דמטעמא חדא אית להו לכולהו, והיינו סברת אחשבינהו, וכל הנפקותא היא חיוב הטאת, והיינו אי הוי סברא מעליא גם לגבי חיוב מלאכה מה"ת.

ולכאורה הדברים עולים בקנה אחד עם העולה מדברי התוס' בשמעתין (ד"ה כבשים) שפירשו דרב דאמר למימיהן פטור אבל אסור ואינו חייב הטאת הוא לטעמיה דאמר לקמן דבר תורה אינו חייב אלא על דריכת זיתים וענבים, ומשמע מדבריהם דריו"ח דפליג חלקו על האי כללא, והביאור בפלוגתא זו שנחלקו האם מהניא לן אחשביה לחיובא דאורייתא.

בדברי התוס' לגבי סחיטת בגדים

[טז] בתוס' ד"ה כבשים. ולפירוש הקונטרס דפי' משום דאתי המשקה מעלמא קשה לרבי אמאי גזרו להדוקי אודרא אפומא דשישא בשלהי תולין שמא יסחוט הא אפילו סחיט ליכא איסור דאורייתא.

והעולה מדברי התוס' שלפי פירושם שפירשו שרב לטעמיה דאמר לקמן דבר תורה אינו חייב אלא על דריכת זיתים וענבים, לא קשיא להו מאיסור סחיטה בבגדים, ובטעמא דמילתא מבואר בדברי הרא"ש (סימן ד), וז"ל, והא דמשמע בפרק מפנין דאיכא חיוב הטאת בסחיטת שמן מתוך השיער, לא דמי לסוחט פרי, שאין דרכו לסחוט כי דרך אותו פרי לאוכלו ולא להוציא ממנו משקה, הלכך אין שם משקה על הוצא ממנו. אבל משקה הנבלע בבגד הסוחט להוציא ממנו חייב.

והיינו שבמשקה הנבלע באוכל כמו כבשים ושלקות המשקה מתמזג באוכל ונחפך להיות כחלק ממנו, וממילא אין שם משקה על הוצא ממנו, ולכן ליכא חיוב סחיטה בכה"ג, אולם משקה הנבלע בבגד יש למשקה הנבלע שם משקה, ולכן בסחיטת בגד חייב מדאורייתא.

ולכאורה צריך להוסיף בזה, דסבר הרא"ש שדווקא בסחיטת פירות נאמרה ההגבלה 'דבר תורה אינו חייב אלא על זיתים וענבים מאחר שבפירות אלו לא נאבד השם משקה בתוך

הפרי, אבל בסחיטת בגד וכיוצא בזה אין הגבלה כזאת, כי בכל גווני המשקה לא מתמוגג עם הבגד, וכאשר סוחט את המשקה מחבגד הרי הוא סוחט משקה מעליא.

ומשמעות לשון התוס' שלשיטת רש"י שנקט הטעם שאינו חייב מדאורייתא בסוחט כבשים למימיהן משום שאין זה מפרק, שאין המשקה הזה יוצא מן הכבשים שלא גדל בתוכן, אזי אכתי קשיא מפני מה סחיטת בגד היא בכלל חיוב סוחט מדאורייתא מאחר שאין המשקה יוצא מן הבגד שלא גדל מתוכו.

ולכאורה יש ליישב על דרך שמצינו בדברי המאירי כאן, וז"ל, ואף לגדולי הדורות ראיתי שנשכמים לומר שזה שאמרו דבר תורה אינו חייב אלא על דריכת זיתים וענבים, פירוש למעט כבשים ושלקות שאין שם משקה כנוס מגופם ואף הבא עליהם אינו נבלע בהם, וכן שאר פירות כגון תותים ורמונים אין המשקה כנוס בהם, אבל בגדים שהמשקים בלועים בגופם ואינם ממינם שיאמר עליהם מיבלע בליעי, יש בהם דין מפרק כזיתים וענבים והדברים נאים ומתקבלים.

וביאור סברת המאירי היא שכאשר באים לדון על בליעת המשקה והתמוגגותו על הדבר שבו הוא נבלע, אזי תלוי בטיב הדבר, שאם הדבר הוא אוכל, שייך לחלק שאם המשקה גדל בתוכו הוא בלוע בו היטב ונהפך לחלק ממנו, ואם הוא רק נכבש או נשלק עם המים, אין זה חלק ממצאות האוכל, והרי זה נחשב לבליעה חיצונית. אבל בבגד איכות הבליעה היא מסוג אחר, וההתמוגגות עם הבגד היא מושלמת אפילו שהמשקה לא גדל בתוכו. [ועי' בשביתת השבת מלאכת דש אות לה ובשפ"א].

דמיון סחיטה וחליבה למלאכת דישה

[יז] התוס' והראשונים בכמה דוכתי הקשו על מה דאמרינן לקמן בשילהי פרק המצניע (צה, א) שחולב חייב משום מפרק, ואי מפרק הוה תולדה דדש, הא אמר לקמן גבי הפוצע חלזון דלרבנן אין דישה אלא בגידולי קרקע. (יעויין בתוס' עג, ב ד"ה מפרק; צה, א ד"ה החולב⁷⁹).

⁷⁹ יעו"ש שיטת ר"ת דמפרק אינו משום דש אלא משום ממחק, דכשהולב ממחק את הדד ומחליקו. וכבר תמהו טובא שסתר משנתו מדבריו בשמעתין (קמד, ב ד"ה חולב) שכתב בהדיא דבשבת דלא חזיא הבחמה לשחיטה, כמו דש חשיבא, שהבחמה חזיא כפסולת, וכשהולב הוי כנוטל אוכל מתוך פסולת. וכן הקשה בשו"ת התם סופר (ה"ז סי' י וסי' יח). ועי' בנשמת אדם (כלל יד סי' ג) שר"ת חזר בו ממ"ש שהאיסור הוא משום ממחק. וכ"כ בהגהות רבי שמחה מדאסוי (עג, ב).

ובאמת מצינו בדברי רבינו תם עצמו הלא היא כתובה בספר הישר (חלק החידושים; סימן כג), וז"ל, נר' לר' לפרש דהאי מפרק תולדה דממחק היא. אבל לפי פי' הקונטרס אינו מיושב שהוא מפרש תולדה דדישה היא שהרי אנו אומרים במסכת שבת פרק כלל גדול אליבא דרבנן אין דישה אלא בגידולי קרקע. אבל נר' לר' לפרש דתרי ענייני מפרק הן מפרק בגידולי קרקע תולדה דדש הוא מפרק, שאינו בגידולי קרקע כגון הכא תולדה דממחק. [ועי' במאירי יבמות קיד].

אבל לכאורה אין בזה כדי ישוב על הסתירה בדבריו, כי הסתירה היא לגבי חולב מיניה וביה, אי הוי מדשום דש או משום ממחק.

ונראה פשר דבר לחלק בענין החולב עצמו ובחקדם מה שכתב בשו"ת אבני נזר (או"ח סימן נב) בהא דאיתא בשמעתין (קמד, ב), חולב אדם עז לתוך הקדרה, אבל לא לתוך הקערה... כדאמר רבי יוחנן בטיפה המלוכלכת על פי הדד. ופירש"י, בטיפה המלוכלכת על פי הדד – טיפה ראשונה מלכלכת בה פי הדד בדעת, ונוחה ליחלב, וההיא הוי משקה כסתם חלב, דלא לאוכל בעי ליה.

והנה הרמב"ן שם תירץ על קושיא זו בדברים קצרים, וז"ל, וי"ל דישה בעצמו של פרי ליתא אלא בגדולי קרקע, אבל להוציא ממנו פירות מכונסים וטמונים בתוך כים שלהן כגון חולב דומיא דדישת גדולי קרקע היא⁸⁰.

ורבים ראו דברי הרמב"ן והעמיסו בו הסברים על פי מה שעולה בעליל מדברי תשובת רבינו אברהם בן הרמב"ם (שו"ת ברכת אברהם הלכות שבת פ"ח), וז"ל, אבל זה שהקשיתה בתחלתה מדקימא לן אין דישה אלא בגדולי קרקע אין ראוי למי שיבין ענין האב ומעינו ותולדתו להקשותה כלל, שהתולדה אף על פי שהיא דומה לאב אינה לא האב ולא מעין האב אלא הפרש יש ביניהם, ושאמרת והמפרק הוא הדש אינו כן, אלא מפרק תולדה דדש. שאין לומר שהסחיטה לענבים או החליבה לעזים דישה, ולא עלה זה על דעת אדם אף על פי שהחייב בהן משום מפרק, והואיל ומפרק תולדה דדש אין להקשות מדקימא לן אין דישה אלא בגדולי קרקע הדישה שהוא האב [ומעין] האב אינה אלא בגדולי קרקע, והמפרק שהוא תולדה דדש ישנו בגדולי קרקע ושלא בגדולי קרקע. תדע דגרסינן בפרק אף על פי תני ר' מרינוס אומר גונח יונק חלב בשבת ואינו חושש מאי יונק מפרק כלאחר יד הוא ובמקום צערא לא גזרו רבנן הנה בפירוש דמפרק ישנו בבעלי חיים. ועוד לא איירי תנאי ואמוראי בסוחט דג לצירו ובחלות דבש שריסקן אלא בענין מפרק דקא מתני לה גבי סוחט פירות דהיינו מפרק הילכך ליכא לאקשווי מהאי אסיפא כלל.

והנה בדברי רבינו אברהם בן הרמב"ם נתבאר כלל בגדרי אבות ותולדות, שמה שנכלל באב מלאכה עצמו צריך להיות דומה לו לגמרי, אבל תולדה אינה צריכה להיות דומה לאב

וכתב האבנ"ז דלפי זה נראה ברור בחולב עז [לתוך הקדירה] בשבת או ביום טוב צריך ליוהר שלא ילכלך החד במפה ראשונה. דאם כן חייב על הטיפה ההוא משום מפרק. דכיון דטיפה תספיק ללכלך החד זה שיעורו כמו המצניע לזרע ולרפואה דחייב בכל שהו. ואפילו הי' רק חצי שיעור ליש פוסקים אסור מן התורה וליש פוסקים משום שבות. ואפילו תימא שלא החמירו בשבות ביום טוב באשר הוא לצורך אוכל נפש. מכל מקום להפוסקים דמפרשים הא דחולב אדם עז לתוך הקדירה בשבת. צריך לומר שאינו מלכלך פי החד, בפרט כי העיקר דחייב שיעור שלם. ועל כרחך לפרש כשאינו מלכלך.

והוסיף האבנ"ז דלפי"ז נוכל ליישב בפשיטות שיטת רבינו תם שהביאו התוס' שהקשה על רש"י דכתב מפרק תולדה דדש. והקשה רבינו תם דחולב משום מפרק הא אין דישה אלא בגדולי קרקע. ופירש רבינו תם דחולב חייב משום מפרק דהוא ממחך, דכשחולב ממחך את החד ומחליקו. והקשו התוס' זאינו נראה לר"י דאם כן למה חולב עז לתוך הקדירה אבל לא לתוך הקערה. ולמה שכתבתי ניהא דודאי מה שכתב רבינו תם דכשחולב ממחך וכו' אתיא לי' מהא דטיפה מלולכלת על פי החד. דהיינו שבטיפה ההיא מלכלך פי החד ומחליקו, יעו"ש.

ולפי דברי האבנ"ז נמצא שהטיפה הראשונה של החליבה היא ממחך, וע"ז מיירי התוס' עג, ב דחולב חייב משום מפרק, ברם בדין חולב לתוך הקדירה מיירי לא ביחס לטיפה ראשונה שיא מלולכלת על פי החד ואינה באה לתוך הקדירה כלל, אלא בהמשך החליבה, שזה כבר ל"ש להחלקת החד ומלאכת ממחך אלא למלאכת דישה, דהיינו שמוציא המשקה מן החד, וע"ז אהני מה שהולב לתוך הקדירה דמשוי לה אוכל ולא משקה.

ויעו" עוד בהמשך דבריו שכתב: "אך תימה גדולה אצלי שלא ראיתי אחד מן הפוסקים בחולב עז ביום טוב שיוהר שלא ילכלך פי החד. ולעניות דעתי ראוי להזהיר המון העם בזה". ועיקר התמיהה בזה מבוארת בספרו של תלמידו בעל חלקת יואב קונטרס קבא דקשייתא קושיא עז.

⁸⁰ והמשך דברי הרמב"ן דאפשר דבהמה הוי גידולי קרקע הוי תירוץ בפני עצמו, וכמו שהאריך בשו"ת ציץ אליעזר ח"ב סי' ג פרק א.

בעיקר העניין אבל בודאי שיש הפרש ביניהם, ולזה הביא את הדוגמא של סחיטה וחליבה שבודאי אינם דישה, ומ"מ הם בכלל תולדת האב שהיא מפרק⁸¹.

ונראה לבאר הכוונה, שבצורה החיצונית של המעשה מלאכת דישה זה מעשה חבטה וריסוק של השיכלים ועי"ז מתפרק המוץ מן התבואה, ומעשה סחיטה או חליבה אינו דומה לו כלל בצורה החיצונית, ומ"מ הרעיון הפנימי והמלאכת מחשבת של דישה הוא יצירת הדבר מתוך דבר, וזה ישנו בתולדה – מפרק, והיא הגדרתה. ובכלל מפרק היינו סחיטה הפרי או חליבה, ואלו הכלולים בתולדה אינם צריכים להיות דומים לאב, ולכן אף שאין דישה אלא בגדולי קרקע, והיינו שאב של דישה הוא בצורה חיצונית שדש בגדולי קרקע, אבל בתולדת מפרק לא נאמר התנאי שצריך להיות כך בצורה החיצונית.

לעומת זאת בדברי הרמב"ן נאמר דבר פשוט יותר, ולא נזכר מאומה בדבריו מענין חילוק בין אב לתולדה, ונראה להיפוך שהתולדה אמורה להיות דומה לאב גם בצורה חיצונית של המלאכה, והרמב"ן מעמיד החילוק בין שני הפרטים הכלולים בתולדה, אלא שבסחיטה כאשר סוחט את עיקרו של פרי אזי צד הדמיון הוא בכך שזה גדולי קרקע, ואילו בחליבה צד הדמיון לדישה הוא בכך שיש בכאן 'הוצאת פירות מכונסים וטמונים בתוך כים שלהן', ודוק היטב.

והביאור בדברי הרמב"ן הוא כעין שנתבאר בלשונות רש"י בהגדרת פעולת מפרק ודמיונה למלאכת דש, יעויין בלשונו (צה, א): מפרק – כמו מפרק משאוי, שפורק אוכל ממקום שנתכסה בו, והוי תולדת דש, ואית דאמרי תולדה דקוצר ולא היא, דלאו מחובר הוא, אלא פקיד ועקיר, וקאי בעטיני הדד כתבואה בקשיה, ולשון מפרק נמי לא שייך למימר, אלא לשון תולש.

ומבואר שענין פירוק אינו שמפרק דבר אחד לכמה גורמים שזה מענין תלישה, אלא שמפרק גורם אחד ממשנהו, עי"ז שפורק אוכל ממקום הכיסוי והקליפה שלו. וראה עוד בלשון רש"י (עד, א ד"ה וליחשב): אלא לאו משום דדמיא לדש... דהא נמי מיפרקה מלבוש היא⁸².

ולפי"ז מבוארים דברי הרמב"ן שפעולת החליבה שהיא 'הוצאת פירות מכונסים וטמונים בתוך כים שלהן' דומה למלאכת דישה יותר מאשר סחיטה שהיא פעולה בעצם הפרי.

⁸¹ ובעיקר חילוק זה בין אב לתולדה, יעויין עוד במגיד משנה פ"ז ה"ה שכל שדומה לאב בדמיון גמור הרי זו אב כמותו וכשאיין שם אלא דמיון קצת הרי זו תולדה, ובש"ת אבני נזר או"ח סי' תיב.

⁸² ונראה שזהו הביאור גם בפעולת הפירוק שישנה בפירוק התמרים מן המכבדות (עג, ב), יעויין היטב בתוס' שם ד"ה ואחת שהקשו על דברי רש"י שפירש 'שמפרק האילן ממשאו מן הפירות שעליו', ובאמת בלשון רש"י שלפנינו אינו כן, אלא שמפרק התמרים מן המכבדות. ונראה שאף לרש"י ענין הפירוק הוא הוצאת והשרת התמרים מתוך המכבדות שמכסות אותם.

ועי' במנחת חינוך מצוה לב מוסך השבת אות ה, ובהרחבה במאמר 'מלאכת דש' מאת הגאון רבי יפרח פרלמוטר זצ"ל מאסף ישורון טז, תשס"ה, תקנו – תקע.

סחיטת דג לצירו

[יח] והנה בתוך דברי רבינו אברהם בן הרמב"ם מפורש דבסחיטת דג לצירו חיובו משום תולדת מפרק, ולכן לא בעינן שיהיה גדולי קרקע, ומבואר שנקט בפשיטות שר' יוחנן מחייב חטאת על דג לצירו דומיא דשלקות, וכמו שנקטו התוס' בד"ה ורבי יוחנן.

אולם באור זרוע (סימן נח) נקט מתוך קושיא זו שאין אלא מדרבנן, וז"ל, ואף על פי שפירשנו אליבא דהלכתא דאין דישה אלא בגידולי קרקע, הני מילי מדאורייתא, ולענין חיוב חטאת, אבל מדרבנן יש דישה אפי' שלא בגידולי קרקע, כההיא דפ' חבית דאמר רחב"א אמר רב סוחט אדם דג לצירו אפי' לתוך הקערה פירש"י סחיטת דג לצירו לאו משקה הוא אלא אוכלא, משמע אבל לסחוט דג לדמו אסור.

והחת"ם בחידושיו כאן כתב, וז"ל, מג"א סי' ש"ך ס"ק י"ב תמה על ר' ירוחם שמתיר דג לצירו לכתחילה. ואולי מיירי מציר של עצמו, ואין דישה אלא בגידולי קרקע, ודג לכ"ע לאו גדולי קרקע הוא כמ"ש תוס' לעיל ע"ג ע"ב. אבל ש"ס מיירי מציר הנבלע בו ממקום אחר ובוה אין חילוק בין גידולי קרקע לדבר אחר דלא גרע מאודרא אפומא דשישא כיון שאין המשקה מגופו הוה שפיר סחיטה וכמו שפוג דלא הוה גידולי קרקע ואפ"ה שייך סחיטה.

וכבר רמז לזה הפמ"ג בא"א ס"ק יב, ועי' עוד בפמ"ג בפתיחה לס' שכ ובראש יוסף עה, א.

ענף שני: סיכום שיטות הראשונים והפוסקים להלכה בדיון סחיטת פירות בתוספת ביאור והערות

שיטת רש"י והתוס'

[א] הנה בעיקר מסקנת השמועה להלכה מצינו ג' שיטות עיקריות, שיטת רש"י והתוס' שעיקר איסור סחיטה של רמונים היינו משום טעמא דאחשבינהו, וטעם זה מהני לאסור גם בכל פירות שבעולם באם סוחט למימיהן, וכל הנפקותא בין תותים ורימונים לשאר פירות היינו כאשר סוחט למתק הפרי ולא לצורך המשקה, דבכה"ג אינו מחשיב המשקה למשקה, ומ"מ בתותים ורימונים איכא למיגזר דאתי למיעבד לשם משקה.

וטעם זה של אחשבינהו מהני מצד עצמו, והיינו ש"אע"ג דבעלמא לא חשיב כיון דאחשיב איהו הוי לדידיה משקה כלשון רש"י, ולכן אין חילוק בסברא זו, ושייכא בכל פירות שבעולם. ולכאורה זה מעין סברת 'אחשביה' שמצינו בכמה דוכתי.

שיטת הב"י וספר השלמה בביאור השמועה ומסקנת ההלכה

[ב] ומאידך גיסא מצינו שיטת הב"י דסבר דלא סבירא לן למסקנא דדינא הך דאחשבינהו כלל, וז"ל, וי"ל דלא ס"ל דטעמא דרב חסדא משום דכיון דאחשביה הוי לחו משקה אלא כדאמר רב פפא דטעמא משום דהוי דבר שאין עושין ממנו מקוה לכתחלה וכל דבר שאין עושין ממנו מקוה לכתחלה פוסל את המקוה בשינוי מראה. ופירש רש"י רב פפא אמר טעמא דתרדין לאו משום חשיבותא דאחשבינהו הוא ולעולם לאו משקה ניהו, והא דמיפסל משום דכל דבר שאין עושין ממנו מקוה וכו' וכיון דלמאי דאמר רב פפא לא צריכינן לאפוקי לישנא דסוחטין מפשטיה הכי נקטינן.

ובהמשך דבריו מבאר הב"י טעם איסור סחיטת תותים ורמונים, וז"ל, ואם תאמר אכתי תיקשי מנשיא בן מנחם הוי רובא דעלמא. ואפשר לומר דשל בית מנשיא לאו דוקא דאינשי טובא נמי הוו סחטי להו בחול אלא דנקט חד מינייהו וחיבותא דרבים הויא חשיבותא אף על גב דלאו רובא דעלמא נינהו כדאמרינן שם בגמרא גבי שכן בערביא מקיימין קוצים מידי איריא ערביא אתרא הכא בטלה דעתו אצל כל אדם.

והיינו דלפי המסקנא אין טעם האיסור משום אחשביניהו כלל, אלא משום מנהג בית מנשיא בר מנחם, והנה ע"ז תסתער עלינו קושיית הגמ' בתוקף, 'מנשיא בן מנחם הוי רובא דעלמא', ולפלא היכן מצינו תירוץ בגמ' מלבד הך שינויא דמשני דטעמא דדר"ח משום אחשביניהו, והיך ניישב עיקר הקושיא.

ודברי הב"י דשל בית מנשיא לאו דוקא דאינשי טובא נמי הוו סחטי להו בחול ואע"ג דלאו רובא דעלמא אין לזה זכר בדברי הגמ'.

וכבר תמחו בזה מאוד נושאי כלי השו"ע, הט"ז בס"ק א וז"ל, וקשה דא"כ ר"פ פליג על ר"נ במ"ש הלכה כר' מנשיא דהא קשה עליה אטו דבי מנשיא רובא דעלמא נינהו ולר"פ אין שום תי' על קושיא זו דלא אשכחן בגמ' תי' אלא מכא הויא סברא דאחשביניהו ואנן אין לנו כח לתרץ מה שלא פי' בגמ'.

והמג"א בס"ק א וז"ל, ומ"מ בגמ' איתא בהדיא שבית מנשיא לא היה מקום אלא חד גברא וא"כ למה אסור לסחוט רמונים. ודוחק לומר שהמקשן והתרצן יהיו מחולקים במציאות כמ"ש הרב"י.

ולכאורה פשר הדבר נעוץ בביאור דברי הגמ', דהנה לשון הברייתא הוא 'אבל לא ברמונים, ושל בית מנשיא בר מנחם היו סחטין ברמונים'. ולכאורה נראה דתרתני קאמר, הדא לחלק בין פגעים ופרישין ושאר פירות לרמונים, וע"ז מוסיף מנהג בית מנשיא בר מנחם שהיו סחטין ברמונים. ור"נ אמר 'הלכה כשל בית מנשיא בר מנחם'.

והיינו דבלאו דברי ר"נ ניחא לן דרמונים שאני מצד עצם הדבר שדרך לסחוט הרמונים, ור"נ נזקק לאסור רק מצד מנהג בית מנשיא, וביאור מחלוקת זו מצינו בב' נוסחאות.

ורבינו הגר"א ז"ל בביאורו ביאר שמחלוקת התנא הראשון עם התוספת של מנהג בית מנשיא היא במציאות של סחיטת רמונים, וז"ל, וצ"ל דת"ק סבר דרמונים בכ"מ דרכו לסחוט, ומ"ש ושל בית כו' הוא תנא אחריתי וז"ש [רב נחמן] הלכה כהאי תנא, ונ"מ לשאר פירות אם נהגו בשום מקום, ולמסקנא אין הלכה כמותו אלא במקומו דוקא.

ואילו בספר השלמה נראה שהמחלוקת מלכתחילה היתה דר"נ פירש שזה מצד אחשביניהו, ומצא סברא זו בדברי ר"ח לגבי מקוה, והתנא הראשון חלק ע"ז וס"ל דאף בלאו האי טעמא אסור מאיזה טעם⁸³.

⁸³ ונראה בדברי השלמה שנקט גם להלכה כדברי הב"י דליכא סברת אחשביניהו בשאר פירות כלל, וכן מצאתי באורחות חיים שכתב כזה"ל, ושאר מיני פירות כגון פקיעין ופרישין ועוזרדין מותר לסחוט לכתחלה ואפילו סחטן לשם משקה דלא אמרינן כיון דאחשביניהו הוו להו משקה וכן נמי דעת הבעל השלמה ז"ל.

והנה בדברי הב"י מבואר שאין שום מעליותא בתותים ורמונים על פני שאר פירות אם לא בכך שדרך אנשים מסוימים (רבים ולא יחיד לסוחטן), ומסקנת ההלכה היא שאין שום חילוק בין תותים ורמונים לשאר פירות באם יהיו כאלו שיהיו רגילים לסחטם, וזה יועיל לא מצד אחשביניהו, אלא מצד עצם המציאות שיש כאלו שסוחטים פירות אלו.

שיטת הראשונים והמגן אברהם

[ג] והנה המג"א האריך להקשות על דברי הב"י, וכתב בתו"ד, וז"ל, וז"ל הרמב"ם פכ"א אסור לסחוט תותים ורמונים הואיל ומקצת בני אדם סוחטין אותם כזיתים וענבים ושאר פירות מותר לסחוט לפי שאינן בני סחיטה עכ"ל וכ"כ הרי"ף וגם הביא הא דר"ח א"כ צ"ל דר"ח ה"ק כיון דמקצת בני אדם סוחטין אותן והוא אחשביניהו ג"כ הו"ל משקה. תדע דאל"כ למה קאמר בברייתא ושל בית מנשיא כו' אלא ע"כ טעמא דאחשביניהו לחוד לא מהני אם לא שמקצת ב"א סוחטין אותו ג"כ ואפי' אינן עיר שלימה, ודוקא בענין שאם היה לכל העולם פירות הרבה כאלו היו סוחטין אותן אבל בלא"ה אפי' בחד מקום אמרינן בטלה דעתן ולכן בשאר פירות שרי.

והנה יל"ע בדברי המג"א בכמה אנפי, וכמו שיתבאר להלן בס"ד.

א' מה שהביא ראיה מדברי הרמב"ם שנתן טעם לאיסור סחיטה, הואיל ומקצת בני אדם סוחטים, ובזה סגי, ואפילו אינו אתרא, זוהי באמת ראיה אלימתא כנגד הב"י, אבל מה הרויח המג"א בדבריו, אחר שהוא מפרש דבעינן לטעמא דאחשביניהו, ואילו בדברי הרמב"ם לא נזכר מאומה מענין אחשביניהו ונראה שעיקר חסר מן הספר.

ב' מה שמביא מדברי הרי"ף, הלא הרי"ף מזכיר טעם אחשביניהו רק בסוף דבריו כראיה לדחות דברי האומרים דרמונים אפילו יצאו מעצמן אסורים, ולא כטעם לעיקר דין איסור סחיטה, וכבר עמד בזה במחצית השקל.

ג' בהמשך דבריו כתב לסייג איסור סחיטה בתותים ורימונים והדומים להם, וז"ל, ודוקא בענין שאם היה לכל העולם פירות הרבה כאלו היו סוחטין אותן אבל בלא"ה אפי' בחד מקום אמרינן בטלה דעתן ולכן בשאר פירות שרי.

והנה מקור דברים אלו הינם בדברי התוס' לעיל (צב, ב ד"ה ואת"ל), וז"ל, משמע דעל אתרא נמי אמר דבטלה דעתן... וקשה דבפ' חבית גבי של בית מנשיא היו סוחטים ברמונים ופריך בית מנשיא הוי רובא דעלמא ומשני אין דהתנן המקיים קוצים בכרם כו' שכן בערביא מקיימין קוצים לגמליהן ופריך מי דמי ערביא אתרא הוא הכא בטלה דעתו אצל כל אדם. וי"ל דהתם חשוב מנהג ערביא דלכל העולם נמי אם היה להם רוב גמלים הוו נמי מקיימי אבל בית מנשיא דחד גברא בטלה דעתו אף על גב דלכל העולם אם היה להם רמונים הרבה היו סוחטין.

אכן בדברי הרמ"א מבואר שדווקא במקום שנהגו לסחוט איזה פירות לשתות מימיו דינו כתותים ורימונים, ולא סגי במה שישנה קבוצה באיזה מקום שסוחטים, וכפי שעמד על כך במג"א. והנה במג"א בכל דבריו בדעת הרמ"א לא יישב את הקושיא המרכזית, מהו החילוק בין תותים ורמונים שמבואר בסתימת לשון השו"ע שזה אסור בכל גווני ולא רק במקום שישנם כאלו שסוחטים לשאר פירות שזה מוגבל לאותו המקום שנהגו דייקא.

ומצאתי שהקשה כן במחצית השקל (ד"ה אבל נראה לי) ונדחק מובא.

ברם נראה שהרמ"א ינקוט להלכה כביאורו של רבינו הגר"א, וכמו שהבליע הגאון בנעימת לשונו 'ולמסקנא אין הלכה כמותו אלא במקומו דוקא', והיינו שלהלכה לא נתקבלה סברת ר"נ שפסק הלכה כבית מנשיא, ונמצא איפוא שבתותים ורימונים קי"ל כדעת ת"ק דברייתא שברמונים אסור לסחוט לא מצד מנהג בית מנשיא אלא שבאמת אורחיהו של אנשים מסוימים בכל המקומות לסחוט רמונים, ובזה חלוק מדין שאר פירות. [הערת הרה"ג ר' יצחק דסלר שליט"א].

והנה בכל לשון התוס' מבואר דמיירי על קושיית הגמ' טרם תשובת הגמ' בסברת ר"ח דאחשבינהו, וא"כ צ"ב היאך נסמך המג"א לקולא על חילוק התוס' בתירוצם לומר שבלאו הך שלכל העולם אם היו להם הרבה רמונים היו סוחטין אמרינן דבטלה דעתו, אחר דהשתא ידעינן הסברא לאסור מצד אחשבינהו.

וכבר עמד בזה בקוצר לשון בביאור הלכה (ד"ה ובמקום שנהגו), וז"ל, עיין במ"ב שכתבנו בשם המ"א דדוקא בענין שאם היה לכל העולם וכו' אבל בלא"ה אמרינן דבטלה דעתם והיינו אפילו בזה המקום גופא לפי מה שסובר כהתוספות, וכן משמע במחז"ש. אכן עיקר דינא דהמ"א אינו ברור דאפשר דלפי המסקנא דאחשבינהו תו לא צריכין לכ"ז גם להתוספות שוב מצאתי במחצית השקל שהקשה זה ואף שיישבו קצת מ"מ אין מוכרח כלל לדינא.

ואשר נראה לבאר בשיטת המג"א, דאף כי ס"ל להלכה סברת אחשבינהו שנתחדשה בדברי ר' חיסדא, מ"מ לאו בחדא ביקתא של שיטת רש"י והתוס' הנ"ל בביאור אחשבינהו קאי, שהרי לשיטת המג"א לא מהני הך אחשבינהו אלא בתותים ורמונים וכו' שדרכם של מקצת בני אדם לסוחטם למשקה, ולא ס"ל כמבואר להדיא ברש"י ותוס' דאחשבינהו מהני לאסור לסחוט למשקה גם כל פירות שבעולם.

ועוד צ"ב ענין הצירוף בין המנהג של מקצת בני אדם להך טעמא דאחשבינהו, והיאך דווקא בצירוף שניהם נולד האיסור סחיטה.

ולכאורה הביאור הוא שיסוד האיסור סחיטה הוא מחמת המנהג של מקצת בנ"א לסחוט למשקה, אלא שבאמת מיחסרא בשם מנהג, ואפילו באותו המקום עצמו שנוהגים כן כל שאין זה מנהג כל אנשי המקום או רובו, ולא מהני לזה מה שנוהגים כן מקצת אנשים, וכ"ש שמנהג מקום מסוים לא משפיע בכלל על מנהג כל העולם כולו, וזהו שהעמיד המג"א להצדיק דברי הרמ"א 'ובמקום שנהגו לסחוט איזה פירות לשתות מימיו מחמת צמא או תענוג, דינו כתותים ורמונים', שרק באותו מקום אסור ובשאר מקומות שרי.

וכאן באה סברת אחשבינהו, וזה מהני בתרתי, חדא, לאותם המקצת אנשים שנוהגים כן להעמיד את מנהגם כמנהג, שאין זה מנהג של שטות בעלמא, ועוד, שאותו הסוחט בכל מקום שהוא משתייך למנהג הזה, ואינו פועל כאדם בודד שסוחט פרי.

ולפי"ז נמצא שסברת אחשבינהו לא מוסיפה כלום על המנהג של מקצת אנשים אלא היא רק מחזיקה אותו כמנהג ולא כשטות בעלמא, אבל אין האחשבינהו פועל כדבר בפנ"ע כמו לרש"י ותוס' שזה סברא של מתן חשיבות לחפצא מעין אחשביה שמצינו בכמה דוכתי בש"ס, אלא זה מהני לקיים ולהחזיק את המנהג כמנהג ביחס לאותו הסוחט וביחס לכלל הסוחטים, וכמש"נ.

ולפי"ז מיושבים היטב כל הקושיות הנ"ל, דסבר המג"א דכיון שאין כאן סברת אחשבינהו כטעם בפנ"ע, אלא רק מהני להחזיק ולהשתייך למנהג, אזי אין פלא במה שהרי"ף והרמב"ם לא העתיקו את נתינת הטעם הזה, כי אין זה יסוד איסור הסחיטה, אלא יסוד האיסור הוא המנהג, ואחשבינהו רק מקיים את המנהג ומשייך את הסוחט לאותו המנהג.

וכן מבואר מה שהעתיק המג"א את דברי התוס' דמיירי כלפי עצם המנהג בלא שום תוספת גם לנידון דידן דמיירי בצירוף אחשבינהו.

ובאמת יסוד הצעת המג"א נמצא כבר בדברי הראשונים בשמעתין, וכמו שציין בביאור הלכה (ד"ה אסור לסחוט) והביא את לשון הרמב"ן בחידושו תרדין שסחטן וכו' אלא מאי

אית לך למימר וכו' פירש"י וז"ל והכי מפרש ר"נ וכו' ולא מחזור וכו' והיינו דאמרינן אלא כדר"ח כלומר ה"ט דחיישינן לבית מנשיא בר מנחם מפני שזה נהג כמנהגו ואחשבינהו... אלא כיון דאיכא מיעוטא דסחטי להו וזה נהג כמנהג אותו מיעוט וסחטין למשקין וחשבון הו"ל משקין, ואלו בשאר פירות שאין שום אדם סוחטין למשקין אף על פי שזה סחטין במלה דעתו אצל כל אדם ונכון הוא, וכן נראה מדברי רבינו הגדול ז"ל, עכ"ל. וכן כתבו ג"כ הרשב"א והריטב"א. וכ"ז נעלם מעיני הב"י והב"ח שדחקו עצמן ליישב קושית רש"י לשיטת המתירין, והמ"א בסק"א כוון מדעת עצמו לסברא זו.

והנה הרמב"ן עצמו כתב כן גם בדעת הר"ף, והן הן הדברים, ובלשון הרמב"ן נראה להדיא שאכן המנהג של אותו המיעוט הוא עיקר, והאחשבינהו רק מצרף אותו למנהג.

רק שעדיין הערה נוספת של הביה"ל על המג"א במקומה עומדת, וז"ל, ובפרט שכל מקורו של המ"א הוא מדברי התוספות והמעייין בחידושי הרשב"א והריטב"א על הא דערביא אתרא מוכח דלא ס"ל כדברי התוספות⁸⁴.

ביאורו המחודש והנפלא של החזו"א

[ד] החזו"א (סי' נה ס"ק ט) כתב לתמוה על העולה מדברי המג"א והביה"ל בדין תותים ורמונים (לפי פירושו בדברי הביה"ל, ועי' בהערה⁸⁵) בזה"ל, מיהו הדבר תימא דכל פלוגתא דר"י ורבנן הוא במקרה שהיה נמצא אחד בעולם שהיה סוחט ואסר במעשיו את העולם כולו, ונמצא דאין תותים ורמונים חלוקין במבען, אלא חלוקין במקרה של בית מנשיא.

ולפיכך כתב לפרש מדיליה פירוש אחר בכל הענין, וז"ל, אלא נראה דודאי תותים ורמונים נוטים במבען לזיתים וענבים שמשקה היוצא מהן דעתן של בני אדם קרובה עליהן, והא דקרו ליה את בית מנשיא בשמן אינו אלא הוראה שזו שימוש נאה והרבה בני אדם היו עושין כן, וא"צ לחקור אחר הדבר, אלא משום שהוא תשמיש מועט בעינין אחשביה ומהני ליה אחשביה. אבל אם סוחט מין שאינו ראוי לזה לא מהני אחשביה, ואף אם יהיה יחיד שמשנה דרכו במלה דעתו.

ומיהו מפני שהדבר תלוי במבעת בני אדם ומבע הפירות שבכל דור, אפשר שישתנה מין מן המינים בזמן מן הזמנים לתותים ורמונים ובה אנו דנים שאם מקצת בני אדם עושין כן, והמשקה היוצא חביבה על רוב העולם דיינינן להו כתותים ורמונים, אבל אם חביבה המשקה הנסחט על יחידים או על בני מקום אחד הוי כשאר פירות ומותר, וכדעת המ"א, וזו גם דעת הר"מ.

⁸⁴ ואמנם מה שהוסיף הביה"ל בזה"ל, ולבד כ"ז מדברי הרמב"ם שכתב דטעמא דתותים ורמונים הואיל ומקצת בני אדם סוחטים אותם ענבים וענבים, משמע דמטעם זה בלחוד יש לאסור בכל מקום. והיינו כיון שהוא חשבון וסחטין לשם משקה, לכאורה לפי מה שנתבאר לק"מ, כי אמנם הטעם שאסור בכל מקום הוא בצירוף אחשבינהו, וכנ"ל.

⁸⁵ הנה הביה"ל מכריע להלכה דלא כהמג"א, אלא שמטעם אחשבינהו יש לאסור בכל מקום, ומוסיף שעכ"פ בזה המקום שנהגו לסחוט בודאי אין להקל בכל גווני, וכן משמע מסתימת הרמ"א.

וחזות קשה ראיתי בחזו"א שהוסיף מדעתו מילין בשיטת המשנ"ב בזה"ל, ובמ"ב חולק על המ"א וס"ל דאף אם אין שום סיבה לזה שהוא סוחט יותר מכל העולם מ"מ אסור לכל העולם, ומטעמו דברשב"א וריטב"א משמע דאינן מחלקין בין יחיד לרבים, אלא במקום שסיבה ידועה לזה שהוא עושה, ואילו היה לכל העולם כן היו עושין כמותו אף ביחיד סגי וכו'. וחידוש נפלא זה לא נמצא בדברי הביה"ל כלל!!

ולעולם כשמקצת בני אדם בכל מקום סוחטין אותן זו ראייה שנוטין בעצמן לסחיטה, אבל כשאדם אחד עושה או מקום אחד צריך לחקור אחר הסיבה דלפעמים האיש הזה משונה או בני מקום זה משונים, ול' הר"מ שמקצת בנ"א סוחטין אותן כזיתים וענבים היינו מקצת בני אדם בכל מקום מפני שטבען נוטה לזיתים וענבים. עכ"ל.

הארכתי בהעתקת כל לשון החזו"א מפני שנשכרנו בדבריו הבנה עמוקה בכל הסוגיא אליבא דהראשונים והמג"א, ונפרט את שני החידושים הגדולים הכלולים בדבריו.

הא' כל המציאות של איסור סחיטה אינה תלויה במנהגים של מקומות ואנשים כלל, ומה שאדם מסוים או אנשי מקום נזהגים לסחוט איזה פרי אינו גורם לזה שם משקה שנאסור לסחוט מחמתו. ענין המנהג מועיל רק בתורת סימן לכך שאותו הפרי הוא בטבעו פרי המיועד לסחיטה ולהוציא ממנו משקה, ודומה לזיתים וענבים שעיקרו של הפרי הוא לסחיטה.

הב' המושג של אחשביה לפי שיטה זו אינו רחוק כלל מהמושג הכללי של אחשביה, וכמו שמצינו דמהני אחשביה לשיטת רש"י והתוס' בסחיטת שאר פירות, דאחשביה מהני בגוף החפצא של הפרי ולא קשור כלל למנהג. ויסוד הענין שבחרבה פירות השימוש העיקרי הוא לאכילה, וישנו שימוש נוסף צדדי וטפל לעיקר השימוש שהוא לסחוט ממנו משקה, והאחשביה הוא ביחס לאותו השימוש, להפוך שימוש זה משימוש צדדי וטפל לשימוש עיקרי.

ומעתה נראה לומר חידוש נוסף להלכה היוצא מדברי החזו"א, הנה הב"י המציא דין חדש שלא בא זכרו כלל בדברי הגמ' והראשונים, וז"ל, מיהו הני מילי כשדרך בני המקום ההוא לסחוט לשתות מימיו להסיר הצמא או לתענוג אבל אם אין דרכם לסחוט למימיו אלא לרפואה נראה לי דלא מיתסר משום הכי דאם לא כן פרישין דתניא דסוחטין ופירש רש"י שהם קודוניו"ש וכן לימוניו"ש שהתיר הרא"ש וכן רימונים למאן דאקשי ומנשיא בן מנחם הוי רובא דעלמא מי לא סחטי להו הרופאים לעשות ממימיהם משקין, אלא ודאי כל שאין סוחטין אותו אלא לרפואה אינו בכלל תולתים ורימונים דדוחק לומר שבימיהם לא היו סוחטין אותם הרופאים כלל.

וחידוש זה כצורתו הועתק להלכה בדברי הרמ"א. ברם נראה שכל זה הוא דווקא לפי הבנת הב"י והרמ"א שבעצם המנהג קובע איסור סחיטה בכל הפירות, ולכן הוקשה להב"י שהרי סו"ס סוחטים גם אותם פירות, ומייעדים את המשקה לרפואה, ומזה הוציאו הגבלה בשם משקה, דשם משקה אינו אלא 'שתיה' ששוללים מחמת צמא או תענוג, אבל כאשר התכלית היא לרפואה זה לא נחשב כמשקה.

ברם לפי סברת החזו"א הנ"ל לא קשיא ולא מידי, דהא מיהת פשוט וברור שלכל פרי ישנם כמה מיני שימושים, ולצד השימוש העיקרי שהוא לאכילה, ישנו שימוש נוסף וצדדי שסוחטים אותו לרפואה או למטרה אחרת, ואין בכך לאשוויי איסור סחיטה, כי סו"ס אינו השימוש העיקרי של הפרי, ונמצא שאין החילוק מצד יעוד הדבר ושם משקה שעליו, אלא מצד טיב ואיכות הפרי שמחמת אותו שימוש חיצוני אינו בהכרח שהפרי כבר יהיה מוגדר כמיועד לסחיטה.

ונפ"מ גדולה גם לצד הקולא, בתפוחים וכד' שאר מיני פירות, (יעויין באריכות בביאור הלכה ד"ה דינו כתולתים ורימונים), שנראה בדברי רבינו הגר"א דהוי כשאר פירות, והעירו על דבריו שהרי המנהג היה למלאות מהן חביות לאלפים למשקה, שבכל פרי ופרי אנו צריכים לברר מהו עיקר הפרי ויעודו, ואם עיקר שימושו ויעודו הוא לאכילה, אולי לא מהני כאן 'אחשביה' להופכו למשקה. ועי' היטב.

ענף שלישי: בירור שיטת רבינו חננאל

**שיטת רבינו חננאל דביון דהלכתא כר' יוחנן ליכא חיתר של 'לתוך אוכל' וקושיית
הרי"ף ושאר הראשונים**

[א] זה לשון רבינו חננאל (קמח, א): טעמא דר' יוחנן דהלכתא כוותיה דקיי"ל כל היכא דפליגי רב ושמואל ור' יוחנן הלכה כר' יוחנן. ולפיכך מדקדיקין בדבריו להעמיד הלכה על בוריו. ר' יוחנן מתרין למעמיה סוחטין כבשים בשבת לצורך השבת. אבל לא למוצי"ש ואחד כבשים ואחד שלקות לגופן אבל למימיהן לא יסחוט ואם סחט נעשה כמי שסחט זיתים וענבים וחייב חטאת. ולא הפריש בסחיטתן למימיהן בין קדירה לקערה אלא הכל אסור. דהא סחיטת זיתים וענבים בין לקדירה ובין לקערה למימיהן הוא צריך. וא"ר יוחנן שהסוחט כבשים ושלקות למימיהן כסוחט זיתים וענבים וחייב חטאת. ומתוך אלו הדברים מתברר שאין הלכה לא כשמואל ולא כרב שאומר סוחט אדם אשכול של ענבים לתוך הקדירה אבל לא לתוך הקערה... וכך קיבלנו מרבותינו.

והנה הרי"ף העתיק לשונו של ר"ח והכביר עליו בקושיות עצומות וז"ל, ואנן עיינינן בהו ואשכחינן פירכא לכולהו.

חדא, דהאי דאמר ולא הפריש בסחיטתן למימיהן בין לקדירה בין לקערה אלא הכל אסור, לאו הכי הוא, דהאי דאמר ר' יוחנן למימיהן חייב חטאת בענין מימרא דרב ושמואל למימיהן פטור אבל אסור הוא, דכי היכי דהא דאמרי רב ושמואל למימיהן פטור אבל אסור לקערה הוא אבל לא לקדירה, ה"נ הא דא"ר יוחנן למימיהן חייב חטאת לקערה הוא אבל לא לקדירה. תדע דהא רב ושמואל אינהו דאמרי סוחט אדם אשכול לתוך הקדירה אבל לא לתוך הקערה ואינהו דאמרי בענין כבשין ושלקות למימיהן פטור אבל אסור, ואי סלקא דעתך למ"ד למימיהן אסור ל"ש לקדירה ולא שנא לקערה הכל אסור קאמר, א"כ קשיא דרב אדרב ודשמואל אדשמואל. אלא מה אית לך למימר האי למימיהן אסור לתוך הקערה אמרי ולא לתוך הקדירה הכי נמי לר' יוחנן למימיהן דקאמר חייב חטאת לתוך הקערה קאמר ולא לתוך הקדירה.

ולא פליגי רבי יוחנן אדרב ושמואל אלא בפטור אבל אסור ובחייב חטאת, אבל בקערה וקדירה לא דאם כן לפלגו בהדיא בקערה וקדירה ומדלא אשכחן פלוגתייהו אלא במותר לרב ובפטור אבל אסור לשמואל ובחייב חטאת לר' יוחנן שמעית מיניה דלא איפליגו בקדירה וקערה.

ועוד, דלא אשכחן דר' יוחנן פליגי עלייהו דרב ושמואל אלא בכבשין ושלקות, אבל באשכול של ענבים לא אשכחן דפליגי, ומאן דאמר דפליגי בעי ראייה.

והאי דקאמר דהאי סחיטת זיתים וענבים בין לקדירה בין לקערה למימיהן הוא צריך והא"ר יוחנן שהסוחט כבשים ושלקות למימיהן כסוחט זיתים וענבים הוא וחייב חטאת, גם זו אינה ראייה לפי שהסוחט ענבים לתוך הקדירה שיש בה אוכל אף על פי שהוא צריך למימיהן כיון שהוא סוחט לתוך האוכל אינו כסוחט משקין אלא כמפרר אוכל לתוך אוכל שהוא מותר, ודא"ר יוחנן כסוחט כבשין ושלקות למימיהן שהוא כסוחט זיתים וענבים וחייב לא אמר אלא שהסוחט כבשין ושלקות לתוך הקערה כסוחט זיתים וענבים לתוך הקערה, אבל לתוך הקדירה אלו ואלו מותרין שאוכל הן ולא משקה.

והנה כל קושיות הרי"ף יסודם הוא אחד, שהרי גם רב ושמואל הכא לא נחלקו על האיסור סחיטה בכבשים ושלקות, רק נחלקו על מה שאמר ריו"ח שחייב חטאת, וכיצד ניתן ליישב את סתימת לשונם כאן לאסור עם ההיתר לסחוט ענבים לתוך הקדירה, ובע"כ שאמנם כאן בדין כבשים ושלקות לא מיירו לאסור כאשר סוחט לתוך קדירה. והראשונים כולם הביאו קושיא זו לדחות לגמרי כל דברי רבינו חננאל, והרשב"א כתב שזוהי ראייה שאין עליה תשובה.

דקדוק לשון רבינו חננאל שהדגיש ההשוואה בין כבשים ושלקות לזיתים וענבים, ותמיהה ע"ז

[ב] ברם, בשו"ת מנחת ברוך (דיני יו"ט סימן פא ענף ב) כבר עמד לדקדק בלשון ר"ח שהדגיש בלשונו את העתקת לשון רבי יוחנן בתירוץ לשון הברייתא: "ואם סחט נעשה כמי שסחט זיתים וענבים וחייב חטאת. ולא הפריש בסחיטתן למימיהן בין קדירה לקערה אלא הכל אסור. דהא סחיטת זיתים וענבים בין לקדירה ובין לקערה למימיהן הוא צריך. וא"ר יוחנן שהסוחט כבשים ושלקות למימיהן כסוחט זיתים וענבים וחייב חטאת".

ולכאורה מה ענינו לכאן, הרי בפשוטו הכרחו של רבינו חננאל בר' יוחנן הוא ממה שלא חילקה הברייתא ופירשה בדבריה את ההיתר של סוחט לתוך קדירה ולאוכל, ומה לי בתוספת ש'נעשה כמי שסחט זיתים וענבים'.

ונראה מדברי רבינו חננאל כי אמנם בשינויא דר' חיסדא את לשון הברייתא דהסוחט כבשים ושלקות דמי לסוחט זיתים וענבים מרומזת שלילת ההיתר של סוחט לתוך הקדירה, וצ"ב שהרי פשטות החילוק בין חיוב סחיטה בין זיתים וענבים לשאר הפירות הוא שזיתים וענבים מאחר שדרך לסוחטן חשיב המשקה היוצא מהן כמשקה ולא כאוכל, ומשא"כ שאר הפירות שלא נחשב למשקה אלא לאוכל, אבל לענין ההיתר של סוחט לתוך הקדירה אין שום חילוק ביניהם.

ואדרבה, כל דין ההיתר בסוחט לתוך הקדירה נאמר דווקא בסוחט אשכול של ענבים, שבעלמא מצד השם משקה לא חסר כלום, ומ"מ נתחדש כאן שכיון שהמשקה נסחט לתוך אוכל הרי הוא נידון כאוכל ולא כמשקה, וא"כ כאשר באים לשלול חידוש זה אין ההדגשה שהסחיטה בזיתים וענבים, שהרי היתר זה נאמר במקורו דווקא בזיתים וענבים, שאף כי בעלמא המשקה היוצא מהן נידון כמשקה, כאשר סוחט לתוך אוכל כאוכל דמי.

תמיהה נוספת על ההשוואה לזיתים וענבים, שהרי בודאי אין הרגילות בכבשים ושלקות לסחוט כל כך

[ג] עוד יש לעיין בלשון ריו"ח בשוב לשון הברייתא שהסוחט כבשים ושלקות נעשה כמי שסוחט זיתים וענבים, והרי מצד הרגילות והדרך לסחוט, נראה שאין זה שכיח כל כך בכבשים ושלקות כמו זיתים וענבים שעיקרם ורובם לסחיטה.

ואמנם בלשון הראשונים מצינו שתי שיטות בדרגת הרגילות, דהנה בב"י ובב"ח כאן העתיקו מהגהות רבינו פרץ על הסמ"ק (מצוה רפב) שהוכיח מדין כבשים ושלקות שהסוחט למימיהן פטור אבל אסור כשיטת רש"י והתוס' בדין סוחט שאר פירות, וז"ל, אף על גב דחמים אינן יוצאין מגופן אפ"ה אסור לכתחלה, כ"ש הסוחט פירות דחמים יוצאין מגופן דאסור לסוחטן להוציא מימיהן, וא"כ הא דשרי בפנים בשאר פירות חוץ מזתים וענבים תותים ורמונים לסחוט לכתחלה דוקא למתק קאמר, ואפ"ה בזתים וענבים ותותים ורמונים אפי' למתק לא שעשוין למשקין.

הרי שרבינו פרץ דן מסברתו את כבשים ושלקות מבחינת הרגילות לסחוט כמו שאר פירות, ואפילו לא כתותים ורימונים, ולפי סברתו בודאי כל האיסור לסחוט כבו"ש הוא מטעם אחשביניהו כמו בשאר פירות, ומוזה הוכיח רבינו פרץ את האיסור לסחוט שאר פירות להוציא מימיהן דומיא דכבו"ש.

ומאידך בדברי הרשב"א מפורש לדמות כבשים ושלקות לדרגה האמצעית של תותים ורימונים, נע"י פמ"ג (משב"ז ס"ק א וא"א ס"ק ד) ועולת שבת (ס"ק כ).

ולכאורה נראה ששורש מחלוקתם הוא דכולהו סבירא להו שבכבו"ש אין הדרך לסחוטם עד כדי שיחשב המשקה היוצא מהם למשקה גם בלא סברת אחשביניהו, ואמנם הרשב"א דסבירא ליה דלא מהני סברת אחשביניהו לאסור סחיטה בשאר פירות, בע"כ מוכרח להשוות כבו"ש שנאסרה בהם הסחיטה כמו תותים ורימונים, ואילו הסמ"ק דמדמי לשאר פירות, היינו לפום שיטתו שמכריע כדעת רש"י שגם בשאר פירות מהני אחשביניהו לאסור לסחוט למימיהן.

ועכ"פ מדברי כולם עולה שאין רגילות לסחוט כבשים ושלקות למימיהן בדרגת זיתים וענבים, וכן הסברא נותנת, שהרי זיתים וענבים עיקרן ורובן לסחיטה, וא"כ צ"ב כיצד מדמי להו הברייטא אהדדי, והרי על דיוק זה תלה רבינו חננאל את כלי מלחמתו.

תמיחה נוספת אם לא נאמר היתר 'לגופן' בזיתים וענבים כמו בכבשים ושלקות

[ד] וביותר צ"ע, דהנה בדברי ר' יוחנן נתפרש דבין בכבשים בין בשלקות לגופן מותר, ויש לדון אם אמנם מדמי לה ברייתא 'זאם סחט נעשה כמי שסחט זיתים וענבים וחייב הטאת', אטו גם בזיתים וענבים אמרינן דלגופן מותר.

וריהטת לשון הברייטא משמע שהדמיון לזיתים וענבים זה רק באופן שסחט למימיהן ולא בהיתר של לגופן.

ובאמת בדברי המגן אברהם (ס"ק ט) מפורש דבזיתים וענבים לא נאמר ההיתר של לגופן, וז"ל, כבשים ושלקות – דכיון דא"צ למימיהן לא ה"ל מפרק כלל. ול"ד לזיתים וענבים דרוב העולם סוחטין אותן למימיהן.

וכן מצאתי שנקט בפשיטות בספר אור זרוע (סימן נח), וז"ל, אבל ה"ר שמשון זצ"ל הי' מוכיח דרב ושמואל ע"כ ביום טוב הוא דאיירו דסוחט אדם אשכול של ענבים דאלת"ה קשיא דרב ושמואל אדרב ושמואל דלקמן מתרצי תרוייהו לברייטא אבל זתים וענבים לא יסחוט דמשמע לא יסחוט כלל בשבת דהיינו חומרא דזתים וענבים דמסתמא בכל ענין אסורה בין לגופן בין למימיהן, מה שאין כן בכבשים ושלקות אלא ע"כ רב ושמואל ביום טוב איירי ולא תקשי ולא מיד⁸⁶.

אבל לא נתפרש בדבריהם אם החילוק הזה נאמר רק כלפי איסור דרבנן, שכיון שרוב העולם סוחטין אותן למימיהן איכא שפיר למיגזר שלא יסחוט לגופן אטו שיבוא לסחוט למימיהן, או שזו סברא גם לגבי חיוב דאורייתא.

ובלשון המג"א שהפליג לומר 'דכיון דא"צ למימיהן לא ה"ל מפרק כלל' נראה דבחיוב דאורייתא מיירי, ומקור דבריו בלשון התוס' לעיל (עג, ב ד"ה וצריך) שהקשו על היתר זה

⁸⁶ ומאידך גיסא יעויין בקרן אורה לעיל (קמד, ב) בתו"ד, וז"ל, ועוד דלמתק נראה דמותר אפילו בענבים, כמו בכבשים ושלקות, דלגופן מותר ולמימיהם חייב הטאת.

דלגופן, דליהוי כמלאכה שאינה צריכה לגופה. ותירצו 'אלא טעמא לפי שאין דרך דישה בכך'⁸⁷.

ועכ"פ אי נימא שגם לגבי החיוב דאורייתא ישנו חילוק בין זיתים וענבים לכבו"ש לגבי ההיתר של לגופן, דבזיתים וענבים ל"ש לומר שאם סוחט לגופן אין דרך דישה בכך, אזי צ"ב לישנא דברייתא דמדמי להו אהדדי.

אם הלכתא דדבר תורה אינו חייב אלא על זיתים וענבים מותרת לדברי רי"ח בכבשים ושלקות

[ד] בתום' בדין כבשים ושלקות כתבו וז"ל, כבשים שסחטן לגופן מותר למימיהן פטור אבל אסור – רב למעמיה דאמר לקמן דבר תורה אינו חייב אלא על דריכת זיתים וענבים וכו'. ויעוי' עוד בתום' שהעתיקו שיטת רש"י שפירש טעמא דרב באופן אחר והקשו עליו.

והנה מצינו בדברי רבינו חננאל שנחלק להדיא על דברי התום', וז"ל, והא דתנא דבי מנשה דבר תורה אינו חייב אלא על דריכת זיתים וענבים בלבד. לא קשיא הא דר' יוחנן⁸⁸ ושאר פירות זולתי זיתים וענבים סלקא שמעתא כר' יהודה דאמר לאוכלין היוצא מהן מותר.

והיינו דהך כללא של תנא דבי מנשה אינו ממעט את כבשים ושלקות, ובא למעט רק שאר פירות.

ובדברי ר"ח לא נתפרש טעמא דמילתא, מחיכי תיתי שהך כללא לא ימעט כבשים ושלקות, כריהטת הלשון שחיוב דאורייתא ישנו רק בזיתים וענבים⁸⁹.

ומצינו תוספת הסבר בתום' רי"ד, וז"ל, נ"ל דל"פ הא אדרכי יוחנן, דהאי לא מיירי אלא במשקין הנסחטין מן הפירות ששום משקה מהן אינו חשוב אלא היוצא מן הזתים מן

⁸⁷ ולכאורה כן נשמע מדברי רש"י בשמעתין דנקיט החילוק בין תותים ורימונים לשאר פירות לגבי אם שרי לסחוט למתק הפרי ולא לצורך המשקה. ונראה בכל לשונו דבזיתים וענבים בודאי אסור לסחוט למתק הפרי בלא שנזדקק לגזירה. נובששמו שכל הגזירה נצרכה בתותים ורימונים שהאיסור סחיטה הוא מדרבנן ובעינן בהו להך דאחשבינהו, ובגוונא שסוחט למתק הפרי בודאי ליכא אחשבינהו, ולכן אסור רק משום גזירה.

⁸⁸ בהגהה על הגליון נכתב: נראה דר"ל דתנא דבי מנשה לא כו' למעט רק שאר פירות אבל לא כבשים ושלקות אך לשונו צריכה תיקון קצת. ועי' ברי"ף כאן.

⁸⁹ וחשבתי לומר בדרך אפשר המצאה חדשה מה מעליותא איכא בזיתים וענבים שהאיסור סחיטה בהם הוא מדאורייתא, שאין החילוק נעוץ בהגדרת שם משקה, אלא כלפי דאורייתא כל שהמשקה אינו חשוב כ"כ, והרי הוא פחות מחשיבותו מן הפרי עצמו, אזי הגדרת המשקה כאשר הוא נמצא כנוס בתוך הפרי הוא שהוא טפל לפרי וחלק ממנו, ולכן אין זה מוגדר שסוחט משקה מתוך האוכל, אלא מפריד אוכל מאוכל.

לא כן בזיתים וענבים שמכאור בתחילת פרק כיצד מברכין (לה, ב) שהפרי נשתנה למעליותא בכך שהופך למשקה של יין ושמץ, ומסיבה זו ל"ש לומר שהמשקה בעודו כנוס ואצור בתוך הפרי הוא טפל לפרי.

ולפי"ז היה מקום לומר שבכבשים ושלקות יהיה חיוב תורה, ועכ"פ הך כללא לא ממעט להו, כי בכבשים ושלקות אין נידון של חשיבות הכבוש או המבושל למול המשקה שהוא כבוש בו, כי אין זה מטבע בריאתו שנדון מה מתבטל למה, ועכ"פ אינו מענין הנידון של פירות, ודוק.

ושוב מצאתי יסוד סברא זו בספר שביתת השבת פתיחה למלאכת דש אות ב בשם שו"ת פרי עין חיים.

הענבים, אבל כבשין שבלעו משקה חשוב אף על גב דמעלמא קא אתי חייב חטאת הוא דל"ש משקה דאתי מעלמא למשקה היוצא מגופו.

וסברא מעין זו בעצם החיוב של כבשים ושלקות מצינו במגן אברהם (ס"ק ט), וז"ל, ואם צריך למימיהן אסור, דשאר פירות מותר לסחוט אפי' למימיהן דאין שם משקה עליו, משא"כ חבא דהיה שם משקה עליו מקודם.

ישוב שיטת רבינו חננאל לפי האמור

[ה] ולפי סברא זו יש לבאר עיקר שיטת רבינו חננאל דס"ל שלשיטת ריו"ח לא סבירא לן החילוק אם סוחט לתוך אוכל או לאו, ובכבשים ושלקות ג"כ חייב דבר תורה כמו זיתים וענבים, כי כל ההיתר של לתוך אוכל מהני שמעשה הסחיטה לא משוי לדבר הנסחט שם משקה משום שנסחט לתוך האוכל וכאוכל דמי, אבל בכבשים ושלקות איכא עלייהו שם משקה מעיקרא בעוד שהיו משקין קודם שנכבשו בהם הכבשים והשלקות⁹⁰.

ועדיין יש לעיין בדימויא דכבשים ושלקות לזיתים וענבים, שהרי בזיתים וענבים בפשוטו ליכא סברא זו דאיכא עלייהו שם משקה מעיקרא, כי המשקה נולד בתוך הפרי וגדל בתוכו, ומה מדמי לה הבריתא אהדדי. ובפרט שהרי חלוק דין הכבשים מדין הענבים לגבי אם סוחט לגופן שבענבים לא מצינו היתר כזה.

ואשר מוכרח בזה, שבדאי בזיתים וענבים גם אם סוחט לגופן אין זה מפקיע מצורת המלאכה, כי צורת המלאכה של סחיטה אצל זיתים וענבים היא שסוחט למימיהן, שהרי רובן ועיקרן לסחיטה, ומה שהסוחט מכיון לצורך הפרי אין זה משנה את צורת המלאכה שהיא מלאכה מצד עצמה גם בלי שום כוונות, ולא שייך לומר שבכח"ג שמכוין לגופן אין דרך דישא ופירוק בכך.

אבל בכבשים ושלקות בודאי אין רגילות לסחוט כל כך, ורבנותא נקטה ברייתא אליבא דריו"ח שכאשר סוחט למימיהן חייב חטאת, אבל אם סוחט לגופן אין כאן צורת מלאכה לפנינו, ולא דרך דישא בכך, כי אדרבה כוונת הסחיטה משוי ליה למלאכה, ועדיין צ"ת.

והיה מקום לחדש שכיון שזיתים וענבים הינם פירות שעיקרם ורובם לסחוט ולהוציא המשקה מהם, אזי כבר מעיקרא חשבינן שיש בכאן משקה כנוס בתוך הפרי, ושויכא מעין סברת המג"א דהיה שם משקה עליו מקודם, והיינו הא דמדמי כבשים ושלקות לזיתים וענבים דבכולהו מעמא משום שם משקה קודם הסחיטה.

⁹⁰ יעויין בשו"ת מנחת ברוך שם שג"כ כתב בדומה לזה, אך מכיון שינשם שינויים בכל מהלך הצעת הדברים כתבנו הנראה לענ"ד, והבוחר יבחר. [ולמשלמת היריעה יעוי' עוד בהידושי אבן העזר בשמעתין שממנו התעוררנו למקצת הדברים.

ובעיקר הדבר להכניס סברא זו של המג"א ביסוד שיטת רבינו חננאל, יעויין בביאור הלכה סעיף ז ד"ה ולר"ח), וז"ל, ודע עוד דאפילו לשיטת הר"ח דסובר כר"י מ"מ מודה דשאר פירות מותר לסחוט למימיו לכתחלה וכנ"ל בס"א [ולחכי לא הזכיר המחבר כלל בס"א דעה זו לענין שאר פירות אפילו לחומרא בעלמא] שכן איתא בר"ח שבידינו בהדיא דסוחטין לכתחלה בפגיון ופרישן. וע"כ טעמו משום דס"ל דכבשים ושלקות דרך לסחטן משא"כ בשאר פירות או משום דהכלוע בכבשים שם משקה עליו מקודם וכמ"ש במ"ב. הרי שמצדד אם לומר סברא זו בשיטת ר"ח.

בדין סחיטת בוסר; ביאור נפלא בלשון הטור

[ו] ולפי סברא זו שכאשר אנו דנים על מעשה סחיטה אי הוי הפרדת אוכל מאוכל או יצירת משקה מתוך אוכל, אנו מתכוננים גם בתכונת הדבר מעיקרא קודם הסחיטה, יש לדון טובא בדין סוחט בוסר, דהנה איתא בטור, וכן התיר הרב רבי יוסף לסחוט בוסר לתוך האוכל וא"א הרא"ש ז"ל כתב בתשובת שאלה על סחיטת בוסר לתוך הקערה שיש בה אוכל, מי יכנים ראשו בין ההרים הגדולים והמחמיר תע"ב. והתיר לסחוט לימוני"ם ואסר לסחוט רמונים אפי' לצורך חולה אם לא שיהא בו סכנה. ור"ת כתב דבוסר ודאי אסור דלא שרינן אלא באשכול של ענבים שראוי לאכילה אבל בוסר שאינו ראוי לאכילה ואפי' האוכלו בטלה דעתו הוי כבורר אוכל מתוך פסולת.

והעיר הבית יוסף, ורבינו הפסיק בין דברי ה"ר יוסף ודברי רבינו תם בדברי הרא"ש בבוסר ולימוני"ש ורימונים.

ובאמת צ"ב מה ראה הטור על ככה להפסיק באמצע מחלוקת הראשונים עם דברי הרא"ש בענין הלימונים, ואין לומר שזה אנג גררא שעסק בדברי אביו הרא"ש, כי באמת באותה התשובה על בוסר אין שום זכר לדין הלימונים, ותשובה אחרת היא.

ברם לפי הסברא האמורה שיש לדון גם בשם אוכל דמעיקרא, היה מקום לדון לאסור לסחוט בוסר אף לתוך הקערה, משום שאין כאן הפרדת אוכל מאוכל, כי הבוסר אינו ראוי לאכילה, ונמצא שאת הבוסר מעיקרא אפשר לדון רק כמו ראוי למשקה אבל לא כמו אוכל. ויעויין לשון רש"י לעיל (יט, א ד"ה בוסר): ענבים בתחילתן כשהן דקים, מוציא מהן משקין לטבל בו בשר⁹¹, לפי שהוא חזק וקרוב להחמיץ.

ומצאתי בבן איש חי (שנה שניה פרשת יתרו סעיף ד), וז"ל, אף על פי שמותר לסחוט כל מיני פירות, ואפילו זיתים וענבים, לתוך קדירה שיש בה אוכל, מ"מ הבוסר יש אוסרים לסחוט אפילו לתוך האוכל, הואיל ואינו ראוי לאכילה בפ"ע, דדוקא אשכול שהוא ראוי לאכילה הו"ל כמפריד אוכל מאוכל ושרי, אבל בוסר שאינו ראוי לאכילה אין זה כמפריד אוכל מאוכל, ואפילו האוכלו בטלה דעתו אצל כל אדם, וה"ה לכל פירות שאינם ראויים לאכילה דאסור לסחטן גם לתוך האוכל.

הרי מפורש בדבריו ככל דברינו, שלא הזכיר מאומה מסברתו המחודשת של ר"ת לאסור סחיטת בוסר משום דהוי בורר אוכל מתוך פסולת, אלא מצד איסור סחיטה, וכנ"ל⁹².

ומעתה נוכל ליישב בס"ד תמיהת הב"י, דאמנם את פרי הלימונים לכאורה יש לדמות לבוסר בחיסרון זה, שאין לך אדם שאוכלו כפרי, וכל שם אוכל שבו בסוחטו לתוך הקדרה היינו

⁹¹ והנה יש לדון שאם אמנם סחיטת הבוסר הוא על מנת לטבל בו בשר, שיהיה דינו כמי סוחט לקדירה שיש בה אוכל דשינוי סוחט אדם אשכול של ענבים לתוך הקדירה, והא מיהת שלא יתחייב בחטאת מה"ת.

ולכאורה צריך לומר שהמושג של סוחט על מנת לטבל שדינו כסוחט לתוך הקדירה היינו כאשר תיכף כאשר סוחטו נותנו בתוך הקערה כחלק מן התבשיל והרי זה מתמוזג עם התבשיל ונחיה חלק ממנו, או שתיכף ומיד אחרי שסחט לתוך הקערה נותן הדבר הנסחט בתוך האוכל, אבל כאן הרי משקה זה של מי בוסר הרי הוא משקה המיוחד לטיבול, ואינו נהפך לאוכל מאחר שהוא מיועד ליתן ממנו בכל עת אל התבשיל, וזהו חידוש גדול.

⁹² והן אמנם שגם בסברת ר"ת עצמו, יעויין בביאור הלכה ד"ה לאכול שמביא שבאור זרוע איתא בדברי ר"ת שהוא כמו דש שמפרק האוכל מן הקש, אבל בודאי לא נחית לסברא זו.

ממצד שסוחטו ע"מ למבל בו אוכל ולא ע"מ לשתותו, אבל צ"ב למה לא נאסר מצד שאינו מפריד אוכל מתוך אוכל. וע"ז מייתי הטור לשון הרא"ש דלא חייש להאי טעמא והתיר סחיטת לימונים⁹³, ועיין⁹⁴.

⁹³ אמנם באמת לא ברירא מילתא אי הרא"ש קאי להתיר סחיטת לימונים רק מחמת ההיתר של סוחט לתוך הקדירה, ואזי דברינו יעלו שפיר, או שהרא"ש הפליג להתיר לגמרי סחיטת לימונים, והיינו משום דמדמי להו לסחיטת שאר פירות,

וכצד הראשון, יעוי' במור וקציעה כאן, וז"ל, אף על פי שבדאי גם כימי הרא"ש היו סוחטין לימונים, כמו שעוד היום בכל מקום וביחוד בארץ תוגרמה סוחטין אותן ומוציאין מהן משקה, גם משימין אותן בחביות קטנות ומוליכין אותן לארצות רחוקות, עושין ממנו סחורה, מ"מ אינו עשוי לשתיה, אלא למיבול, ולתקן בו את האוכלין והתבשילין, הוא דעבדי ליה.

אכן בארץ האי היא אינגליסיר"א, עושין ממנו משקה לשתות לסבאה, וכדרך שעושין גם במצרים כאשר העיד האיש המשביר בסמוך, לא ידעתי על מה יסמכו לעשות מעשה להקל באיסורי שבת דחמירי, וחוששני להם מחטאת, לפי שהלימונים אינם אלא מלאים משקה גמור ממש, יותר מתותים ורמונים דסתמן לאכילה, משא"כ לימונים, אינם נאכלין כמות שהן אפילו לאחד מאלף (אם לא לרפואה) האוכלן במלה דעתו, מפני חמיצותן וקשין כחומץ לשנים, לפיכך סתמן אינן עומדין אלא לסחטן להוציא מימיהן, למבל בהן או לשום בתוך האוכל למעם קיוהא, וכה"ג דווקא הוא דשרי הרא"ש וה"ר יהודה בר בנימין דשה"ל, כמ"ש הרב"י בסמוך, והיינו משום דמשקה הבא לאוכל כאוכל דמי, ואפילו אשכול ענבים מותר לסחטו לתוך הקדירה. אבל לעשות מלימונים משקה גמור בשבת לרוות הצמאון ליכא דשרי, הרי זה ודאי עושה מלאכה בשבת, אל ירד בני עס המתיר אשר מקלו יגיד לו להקל ראש באיסור חמור.

אולם כהצד השני שבדברי הרא"ש נאמר היתר גמור לסחוט לימונים אף למשקה, הכריע במשנה ברורה (ס"ק כב), והיינו אפילו למשקין ואף שדרך לסחטן בחול כיון שאין דרך כלל לסחטן לצורך משקה אלא למבל בו אוכל הוי כשאר פירות.

והרחיב את היריעה בביאור הלכה, וז"ל, עיין במ"ב מה שכתבנו דהוא אפילו למשקין דהנה מקור דין זה הוא מתשובת הרא"ש שהובא בב"י וז"ל וששאלתם על סחיטת לימוני"ש נראה דהם בכלל שאר פירות שמותר לסחטן שאין דרך כלל לסחוט לימוני"ש לצורך משקה אלא לצורך אוכל ומותר לסחטן בשבת עכ"ל וע"כ ר"ל כיון שאין המנהג לסחטן למימיהן לכך מי שירצה לסחטן למימיהן מותר כדין שאר פירות דבדאי לא הוצרך הרא"ש להתיר לסחטן לתוך אוכל דהרי אפילו אשכול של ענבים מותר לסחטו לתוך אוכל וכ"ש לימוני"ש דהוי כשאר פירות, עכ"ל ספר מטה יהודה. וכן משמע מ"א ושאר אחרונים דכונת השו"ע הוא אפילו למשקין.

והנה אם כהצד השני, אזי בודאי אין נידון היתר הלימונים מישך שייך להיתר סחיטת הבוסר לתוך אוכל, ואין מקום לכל דברינו הנ"ל.

⁹⁴ ובאמת בתשובת הרא"ש דמיירי בסחיטת בוסר אין שום התייחסות לסברת ר"ת דאתי עלה מצד בורר, רק שאינו נכנס להכריע בין ההרים להכריע דלא כשיטת רבינו חננאל שחולק על דין סוחט לתוך הקדירה לגמרי.

אלא שבאמת עיקר הישוב על תמיהת הב"י הוא שלימון דומה לבוסר לגמרי מצד המציאות, וכנ"ל, ואין הכרח להצעה הנ"ל שיש כאן נידון נוסף של סחיטת משקה מאוכל, ויתכן דקאי על אותו הנידון מצד בורר.

ומורינו הגר"א ליברמן שליט"א ביאר דבוסר אינו נחשב כסחיטת משקה מאוכל, מאחר שבעינין ליצור משקה, וכאשר סוחט לתוך הקדירה הרי משוי ליה כאוכל, תו לא איכפת לן כמה שיעוד פרי זה היה רק למשקה ולא לאכילה כלל, ועי'.

דקדוקי לשונות הפוסקים

[ז] והנה המחבר בסעיף ד כאשר מיירי בדין ההיתר לסחוט אשכול של ענבים לתוך אוכל לא הזכיר מאומה משיטת ר"ח שפסק לאיסור, ורק בסעיף ז כאשר מיירי בדין סחיטת כבשים ושלקות הוסיף 'ולר"ח כל שהוא צריך למימהן חייב הטאת אפילו סחט לקדירה שיש בה אוכל'.

והרמ"א הוסיף: ולדבריו הסוחט אשכול לקדירה נמי אסור (טור).

ובביאור הלכה (ד"ה נמי אסור) כתב, האי לשון נמי לאו דוקא דכ"ש באשכול של ענבים וזיתים לקדירה דחייב לר"ח דעיקר סחיטה הוא בזיתים וענבים, אלא משום דהשו"ע סתם לעיל בס"ד ולכך הזכיר הרמ"א דגם שם יש פלוגתא [ט"ז].

ואולי יש לומר בדרך אפשר לתרץ את ב' התמיהות, חדא, למה שתק המחבר בסעיף ד' מלהזכיר את דעת ר"ח כדי שיהיו לו והמחמיר תבוא עליו ברכה כמו הכא (עי' משנ"ב ס"ק ל). ועוד, לשון 'נמי' שנקט הרמ"א, דאמנם הך סברא ד'היה עליו שם משקה מקודם' שייכא בכבשים ושלקות יותר מבענבים, ואף כי רבינו חננאל פסק שחייב הטאת גם בסוחט אשכול לקדירה, מכח הלשון בברייתא 'נעשה כמי שסחט זיתים וענבים', מ"מ אנו שחוששים לסברתו רק בתורת חומרא, בודאי יש מקום לחלק ולומר דבכבשים שישנה סברא שהיה עליו שם משקה מקודם, אזי נחוש ולא נתיר גם בסוחט לתוך קדירה, ומשא"כ בסוחט אשכול שאינו מוכרח לומר שנתייחס למשקה הכנוס בתוך האשכול שנחשב ששם משקה עליו קודם הסחיטה, מאחר שרוב הענבים מיועדים לסחיטה.

וכן יתיישב בזה קושיית הט"ז, מפני מה שתק המחבר בהל' יו"ט בדין חולב לתוך הקדירה ולא הזכיר את שיטת ר"ח, דהתם נמי ל"ש הך סברא ד'היה עליו שם משקה מקודם'.

ואולי יתיישב בזה גם דקדוק לשון הרמ"א שלדבריו הסוחט אשכול לקדירה נמי 'אסור' ולא נקט חייב, ונראה מזה דלא מיירי מצד שחוששים לסברת רבינו חננאל בדאורייתא שיתחייב הטאת, אלא רק ביחס לאיסור דרבנן.

טעם נוסף שכבשים ושלקות לא יתמעטו מחיוב תורה

[ח] ויתכן עוד לפלפל בביאור כוונת ר"ח דהך דדבר תורה אינו חייב אלא על זיתים וענבים אין זה ממעט כבשים ושלקות, והיינו לפי הנראה בלשון רש"י בביאור הך מילתא, וז"ל, כלומר אסרה תורה מלאכה, ודריכת זיתים וענבים הוא דהויא מלאכה, אבל שאר דריכות לאו אורחיהו בחכי, ולא מלאכה נינהו.

ומשמע שהחילוק אינו במידת הרגילות לסחוט, אלא החילוק נעוץ בעצם מלאכת הדריכה, והיינו שמלאכת סחיטת זיתים ורימונים הוי 'כדרך', ובשאר פירות אין הדרך לדרוך אותם ולהוציא מהם משקה, אלא לאוכלם בשלימותם כמות שהם, ולהכי מיחסרא בשם מלאכה.

ומעתה נראה שבכבשים ושלקות לא ניתן לומר שזה 'שלא כדרך' מצד צורת מעשה המלאכה, כי בעצם הדרך היא שאינו סוחט את הכבשים למימהן אלא לגופן, שלאכילת הכבשים והשלקות אינו זקוק למים או משקה אחר רב כ"כ, ול"ש לומר על סחיטה זו 'שלא כדרך'. ועיין.

תוכן הענינים

איסור סוחט

ענף ראשון: הערות ובירורים בסוגית הגמ' דפרק חבית

דין הכניסן לאוכלין בזיתים וענבים וסברת 'יהיב דעתיה' לגבי גזירת משקין שזבו / שיטת רש"י בכל השמועה שהנידון הוא בשם משקה, ושם משקה נקבע לפי הרגילות / שם משקה לרש"י אינו תלוי בשם משקה לענין טומאה אלא בשם מלאכה / גזירת משקין שזבו בדברי הראשונים / לשיטת ר' יוחנן אי שאר פירות היינו כל הפירות או רק תותים ורימונים / ביאור כל מהלך הגמ' בהך דרבנן מודו לר' יהודה בשאר פירות / ביאור המשך הסוגיא דתלי בהך דאחשבינהו לפי האמור / אם הכניסן למשקין משוי ליה כאחשבינהו / ביאור היתר הסחיטה לתוך הקדרה ופרטי דינים בזה / טעמו של התוס' רי"ד בהיתר של סוחט לאוכל, וכמה נפ"מ בין הטעמים / טעם הדין דלגופן מותר כלפי חיוב מלאכת סוחט מדאורייתא / בשיטת כל הראשונים הטעם ד'לגופן' אינו נידון כאוכלא דאיפרת / סברת 'שם משקה עליו מקודם' לגבי חיוב סחיטה מה"ת ולגבי הגזירה מדרבנן / בירור סברת שם משקה עליו מקודם בחיוב סחיטה מדאורייתא והשוואת סברא זו עם שם משקה דהשתא מצד הרגילות / ביאור החזו"א למה לא הוי אוכלא דאיפרת / ביאור דברי התוס' דמייתי דאין שם משקה עליו מהך דלמימיהן פטור; ביאור פלוגתת רב ושמואל עם ריו"ח אי אחשביה מהני לדאורייתא / בדברי התוס' לגבי סחיטת בגדים / דמיון סחיטה וחליבה למלאכת דישה / סחיטת דג לצירו

ענף שני: סיכום שיטות הראשונים והפוסקים להלכה בדין סחיטת פירות בתוספת ביאור והערות

שיטת רש"י והתוס' / שיטת הב"י וספר השלמה בביאור השמועה ומסקנת ההלכה / שיטת הראשונים והמגן אברהם / ביאורו המחודש והנפלא של החזו"א

ענף שלישי: בירור שיטת רבינו חננאל

שיטת רבינו חננאל דכיון דהלכתא כר' יוחנן ליכא היתר של 'לתוך אוכל' וקושיית הרי"ף ושאר הראשונים / דקדוק לשון רבינו חננאל שהדגיש ההשוואה בין כבשים ושלקות לזיתים וענבים, ותמיהה ע"ז / תמיהה נוספת על ההשוואה לזיתים וענבים, שהרי בודאי אין הרגילות בכבשים ושלקות לסחוט כל כך / תמיהה נוספת אם לא נאמר היתר 'לגופן' בזיתים וענבים כמו בכבשים ושלקות / אם הלכתא דדבר תורה אינו חייב אלא על זיתים וענבים סותרת לדברי ריו"ח בכבשים ושלקות / ישוב שיטת רבינו חננאל לפי האמור / בדין סחיטת בוסר; ביאור נפלא בלשון הטור / דקדוקי לשונות הפוסקים / טעם נוסף שכבשים ושלקות לא יתמעטו מחיוב תורה

בס"ד, טבת תשע"ט, כולל 'רצופות', תל גבורים – פרדס כץ

מלאכת טוחן

ענף ראשון: הערות ובירורים בדין טחינת אוכלין

בגמ' (עד, ב), והטוחן. אמר רב פפא האי מאן דפרים סילקא חייב משום טוחן.

חילוק התוס' בין סילקא לשאר אוכלין וביאורו

[א] וכתבו התוס' וז"ל, דוקא בסילקא שייך טחינה אבל שאר אוכלין שרי.

והנה התוס' סתמו דבריהם בטעמא דמילתא מפני מה דווקא בסילקא שייך טחינה ולא בשאר אוכלין, ובלשונם משמע שזה מצד עצם המציאות, שלא שייך טחינה בשאר אוכלין, וצ"ב למה לא שייך.

ובפשוטו היה נראה שהמושג של טחינה הוא שמתחילה היה כאן חפצא מסוים ואחר הטחינה מתקבלת מציאות אחרת, ואילו להתוך דבר מאכל אפילו לחתיכות דקות אין מתקבל עי"ז דבר אחר, אלא זהו הדבר בעצמו כשהוא חתוך ומפורד, ואין כאן שינוי השם. אולם לפי הסבר זה צריך ביאור במה נשתנית סילקא זו ששייכא בה טחינה.

ובתוס' הרא"ש כאן נוסף: דוקא בסילקא שייך טחינה שכן דרכה בכך, אבל בשאר אוכלים שרי. וכ"כ בספר העיטור (חלק יט) ובשבלי הלקט (סי' צב) בשמו. וכן הוא בתרומת הדשן (סימן נו), "די"ל גבי אוכלין לא שייך טחינה, אלא מידי דאורחיה לטוחן, כגון טחינת חיטין או שעורין וכה"ג, אבל שאר אוכלין לא".

וצ"ב אטו מה שאין הדרך והרגילות לטחון משוי ליה כ'לא שייך'.

קושיא מסברת ה"ר יוסף המובאת באור זרוע

[ב] עוד צ"ב, דהנה בספר אור זרוע (סימן ס) כתב וז"ל, הלכך הלכה למעשה יש טחינה בפירות וצריך אדם ליזהר שלא יפרר אותם פירורין דקין ולפרר הלחם מותר מאחר שנמחן לא מצינו טוחן אחר טוחן כ"כ הרא"מ בשם ה"ר יוסף וצ"ל בשם רבינו שמואל וצ"ל. ועוד ראיתי כתב בשם ה"ר יוסף דהאי מאן דפרים סילקא חייב משום טוחן משום דאין זה דרך אכילתו אבל במידי דאורחיה בהכי כמו לפרר את הפת ודומה לו מותר לכתחילה דהיינו דרך אכילתו. והראשון מסתבר לי.

הרי שנקט ב' דרכים לבאר מפני מה מותר לפרר את הפת, אי משום שזה היה כבר טחון, ואין טוחן אחר טוחן, או משום 'דאורחיה בהכי', והכריע בדעה הראשונה.

אך יש להבין, שהרי הדעה השניה היא סברא הפוכה לגמרי מסברת הרא"ש ש'דרכה בכך' זוהי סברא לחייב משום טחינה ולא להתיר, והיאך פליגי מן הקצה אל הקצה בסברא.

דרכים נוספות בראשונים בביאור החילוק

[ג] והנה מצינו בדברי הראשונים דרכים נוספות לבאר החילוק שבין סילקא לשאר אוכלין, הריטב"א כתב וז"ל, פירש ר"י ז"ל דדוקא בהא שאינו אוכל כמות שהוא חי, אבל בפת וכיוצא בו שראוי לאוכלו לאלתר הרי הוא מותר.

וכן הוא במיוחד להר"ן, וז"ל, כתב הרא"ה ז"ל דדוקא סילקא שהוא מחוסר הכשר אחר דהיינו בישול ולאפוקי פת וכל דבר הראוי לאכילה בלא מחוסר הכשר אחר דמותר דאוכלא דאיפרת⁹⁵.

ומבואר בלשון הרא"ה שבכל דבר הראוי לאכילה כמות שהוא ואינו מחוסר הכשר, אין כאן צורת מלאכת טחינה כלל, שהרי זה נחשב כאוכלא דאיפרת. [וראה עוד בלשון התוס' רי"ד לקמן (קבח, א) ובראש יוסף כאן].

והיה מקום לבאר בכוונת התוס' דלא שייך טחינה בשאר אוכלין שנתכוונו לחילוק הנ"ל, וכן נקטו הרבה פוסקים בביאור דברי התוס', יעויין בדרישה ובקריית מלך רב.

ואולי יש לומר שזהו גם הביאור במה שכתבו בתוס' הרא"ש ועוד ראשונים דסילקא דרכה בכך, שאין המכוון שהירק מצד עצמו מיועד לטחינה ולפורר אותו, אלא שהיות שהדבר אינו נאכל חי כמות שהוא, אלא מעון הכשר ע"י בישול, חלק מהתקנת הדבר והכשרו הוא חיתוכו לחתיכות דקות, ואילו בכמה מיני פירות וירקות הטחינה לא מוסיפה מידי בהכשרו של המאכל ותיקונו לאכילה, שכן בלאו הכי הוא אוכלו מיד כמות שהוא, ומה לי אם אוכלו חתיכה גדולה או חתיכות קטנות.

הרחבת ההסבר בביאור המושג של טחינה באוכלין; ב' אנפי בגדר התולדה

[ד] ברם יתכן להרחיב את יריעת ההסבר בהקדם דיוק לשון הרא"ש בפסקיו (סימן ה): ומה שפרש"י דפרים סילקא שמחתך ירקות דק דק, פירוש תמוה הוא דבר שהוא אוכל ומחתך אותו דק דק אין שייך ביה טחינה.

ומודגש בלשונו שהתמיהה על כך שלא שייך בירקות טחינה היא משום שאנו עוסקים ב'דבר שהוא אוכל'. וצ"ב מהי ההדגשה בכך שזה אוכל.

⁹⁵ ועוד מובא שם: וכן כתב בעל התרומה דמותר לחתוך בצלים בשבת בין ביד בין בסכין כיון דנאכל כמות שהיא והכין הוא בירושלמי.

והנה במשנה ברורה (סימן שכא ס"ק מה) כתב, ומ"מ הנוהגין לחתוך הבצלים והצנזן דק דק אין למהות בידם דיש להם על מי שיסמוכו ועכ"פ אסור לעשות עד יציאת בח"נ דבעינן סמוך לסעודה ממש כמ"ש בסימן שי"ט לענין בורר. והחותכים הבצלים והצנזן דק דק שעה או שתיים קודם הסעודה קרוב הדבר לומר שהיב הטאת והבצלים אסורים באכילה וגם דאז אסור משום בורר עיין בסוף הסימן בהג"ה [כ"כ בח"א].

וכן העתיקו בשו"ע הרב סעיף י ובקצוש"ע.

אולם בערוך השולחן (סעיף ט) השיב על דברי החי"א, ותמיהני אטו ליכא רבותינו המתירים לגמרי תוס' ורא"ש והרמב"ם לפי דעת רבינו הב"י דדוקא לבשל אסור.

ובספר בית אליהו (סימן יא מראה מקום אות ג) הפליא עוד, דלכאורה אין לאסור בדיעבד משום מעשה שבת, שהרי דעת הרבה ראשונים להקל בזה, וכבר כתב המשנ"ב ריש סי' שיה (ס"ק ב) בשם הפמ"ג שבגוונא שהוא מחלוקת הראשונים אין לאסור בדיעבד משום מעשה שבת, ובפרט שכאן גם הרמב"ם הוא מהמקילין.

אכן באמת נראה שהמשנ"ב הכריע כן לפי מה שכתב בס"ק לח דמסתומת המחבר משמע שאפילו בירקות שראוי לאוכלן חיינ ג"כ סבירא ליה שיש טחינה באכלין, והמחבר לא חש להביא שיש שיטה חולקת בזה, ועל כן אסר נמי משום מעשה שבת, וכן ראיתי שהביאו בביאורים ומוספים של 'דרשו' בשם הגר"ח"פ שיינברג בתשובתו המובאת בספר אוצרות השבת.

ואשר נראה בס"ד בהקדם מה שנתבאר במקו"א⁹⁶ דבכל אב מלאכה שהיה במשכן יש להבחין בו ב' ענינים, א' הצורה החיצונית ואופן הפעולה של המלאכה. ב' ה'מלאכה' מחשבת' של המלאכה והפועל יוצא ממנה.

ומעתה נראה שמצד הצורה החיצונית של טווח, חיתוך דק של ירקות אינה נחשבת לפעולת טחינה, כי פעולה זו איננה פועלת ל'פנים חדשות', כי אין כאן שינוי השם של הדבר, אלא אלו הן ירקות חתוכים, וזו איננה טחינה, ואולי באופן שיכתוש לגמרי 'עד עפר' אזי יחשב כפנים חדשות אף באוכלין⁹⁷.

וכן מפורש בדברי המגיד משנה (פ"ז ה"ד), וז"ל, אבל בשאין שם אלא קצת דמיון כגון המחית את הירק שאינו דומה לטחינה רק בהעשות מגוף אחד גופים רבים, אף על פי שהטחינה משנה הגוף הראשון לגמרי, ואין החיתוך כן, זו היא תולדה.

ונראה שזהו הביאור בלשון רש"י לקמן (קכח, א), שלא יקטום בכלי – כדרך חול, כדאמרן האי מאן דפריס סילקא דמי לטוחן. [וכן הוא לשון הטור כאן].

והיינו שבאמת חיתוך הסילקא אינה פעולת טחינה אלא 'דמי' לטוחן, כי לוקח גוף אחד ועושה ממנו הרבה גופים קטנים, ולכאורה נראה שאין לדמות טחינה לחיתוך מצד צורת המלאכה בפעולה החיצונית, אלא שהדמיון הוא מצד ה'מחשבת' שבמלאכה והפועל יוצא ממנה⁹⁸.

והנה זה לשון רבינו חננאל כאן: האי מאן דפריס סילקא. פי' כעין כתישה ולא כעין חיתוך. והיינו דסבר ר"ח שרק כתישה הוי מענין טחינה ולא חיתוך חתיכות בעלמא. וכן הוא בספר העיתים סי' רכו ובספר הערוך ערך סלת.

ולשיטת רבינו חננאל נראה שענין טחינה באוכלין שהוא תולדת טוחן היינו מצד דמיון הפעולה החיצונית של טחינה, שע"י כתישה משוי ליה כמציאות שונה לגמרי, ואף שאין זה פנים חדשות לגמרי, ולכן נחשב לתולדה.

ונראה שזהו הביאור בדברי הרא"ש שבדבר שהוא אוכל ומחתך אותו דק לא שייך טחינה, שעד כמה שבין כה וכה אוכל את הדבר תיכף ומיד, א"כ מהי היצירה והמלאכה מחשבת כאן שנדמה זאת לטחינה, ואילו מצד הצורה החיצונית של פעולת טחינה – ליתא אלא בכתישה⁹⁹.

⁹⁶ בדברינו בענין הגדרת מלאכה דש.

⁹⁷ ולכאורה זהו הביאור בדעת הפמ"ג (סי' שכא משב"ז ס"ק י) שכתב שבדיכת תבלין גם הרשב"א מודה שחייב אף בטחינה הסמוכה לאכילה, ואין ע"ז ההיתר של לאלתר, דנראה שבדיכת תבלין השם תבלין מתקבל לאחר הטחינה, שלפני שטוחנו אין לזה שם תבלין אלא ירק, וכיון שיש כאן פנים חדשות מצד שינוי השם, הרי זו טחינה מעליא, ואין לזה החיסרון של טחינת אוכלין שנאמר בזה ההיתר של לאלתר, וראה להלן.

⁹⁸ ובלשון רש"י היה נראה שהאיסור הוא רק מדרבנן מלתא דעובדא דחול, שלא יעשה כדרך שעושין בחול. אולם בתוס' ר"ד שם פירש דכוונתו דהוי תולדה דטוחן, וכן נראה בדברי הבי"ט סי' שכא. ובע"כ המכוון כמש"נ בפנים דמיהסרא בצורה החיצונית של המלאכה. ובאמת בלשון הרבה ראשונים מפורש דטחינת אוכלין היינו תולדה דטוחן, יעויין בטור ובסמ"ק ועוד.

⁹⁹ ובאמת הרא"ש קאי בחד שיטתא עם רבינו חננאל כמו שנראה בדבריו שהעתיק לשונו, אלא שלשונו לוקח בחסר, ועי' קרבן נתנאל. ונראה שחיסורי מיהסרא בדפוס ונשמטו תיבות כמו שנראה בפי' רבינו חננאל שלפנינו.

אולם באמת ביסוד הבנת ענין טחינה באוכלין ניתן להבין באופן אחר, שהדמיון הוא רק ב'מלאכת מחשבת' ובפועל יוצא של המלאכה, ונראה שזה יסוד שיטת הראשונים שלא סבירא להו כרבינו חננאל וסיעתו שחייבו רק בכתישה גמורה, אלא פירשו דמיירי בחיתוך דק דק.

ואע"ג דהא מיהת מבואר בלשון הגמ' דבטחינת אוכלין אינו חייב כל שאין זה טחינה דק דק, כמו שנתפרש ברש"י ובלשון הרמב"ם, היינו משום שאם הותכו לחתיכות גדולות, אינו דומה לטוחן כלל, אבל תוכן המלאכה בטחינה זו היינו שמתקן את גוף הדבר, ובענין זה החיתוך דק דק דמי לאב מלאכה של טוחן.

ומכאן מוצא שיטתם במה שחילקו בכל מיני אופנים ענין טחינת אוכלין באיזה אופן מתחייב, או שזה מחוסר הכשר של בישול, או ע"מ לבשל, וכל כיוצא בזה, כי אנו מבקשים את ענין התיקון בדבר שבזה דומה לטוחן, אולם אם פעולת החיתוך היתה נחשבת כפעולת טחינה, מה לי בתכלית החיתוך לשם מה הוא נצרך, ומה תיקון יש בו¹⁰⁰.

הנפ"מ בין חילוקי הראשונים

[ה] ומצאתי ממש כדברים האלה בתוך התשובה המפורסמת בתרומת הדשן (סימן נו), וז"ל, אמנם אין נראה להתיר מהאי טעמא, לחתוך בשר חי דק דק לצורך עופות להאכילן, דהואיל ואין הכשר כך ראוי לאכילה אלא לכוס אותו דלאו כאורחיה, איכא למימר דהא דהתירו התוס' לטחון אוכלין, היינו משום דא"צ טחינה, דאי בעי אכול ליה כמו שהוא שלם והיה לו עסו בין שיניו, אבל אי לא האי טעמא לא.

ובדברי התרוה"ד לכאורה נראה שכל דבריו הולכים אל מקום אחד, והיינו שבסילקא דרכה לחתכה דק דק, ול"ש לאוכלה כמות שהיא בלא שמכשירה לאכילה, והכנת המאכל היא עי"ז שטוחנו ומבשלו, וכל כיוצא בזה, ומשא"כ בשאר מיני אוכלין כגון פת הראויים לאוכלן כמות שהן, שאזי אין אנו רואים כאן שום פועל יוצא בפעולה זו.

¹⁰⁰ והנה בתשובה הידועה בתרומת הדשן מצינו חידוש נפלא, וז"ל, מ"מ נראה ואיכא למימר דבבשר מבושל או צלי דבנ"ד, כ"ע מודו דשרי. ולא דמי לעצים ופירות ולחם, דאינהו כולי גידולן מן הארץ, ויש במינן טחינה, כגון תבואה וקטניות, דעיקר טחינה שייך בהו, אבל בשר דאין גידולו מן הארץ י"ל דבאוכל כזה לכ"ע לא שייך בהו טחינה. והכי מצינו מלאכת מעמר, דקאמר אביי בפ' כלל גדול אין מעמר אלא בגידולי קרקע. אף על גב דרבא פליג עליה התם, י"ל דלענין טחינת אוכלין דבלא"ה לא שייך בהו טחינה כולי האי, מודה דיש לחלק משום גדולי קרקע. דכיון דכתבו התוספות בהדיא דבאוכלין לא שייך טחינה, וכן כתב אשירי דהוי תמיה, איך שייך טחינה באוכלין, אין לסתור דבריהם מדברי שאר הגאונים, אא"כ מצינו שנחלקו עליהם בהדיא, אבל כל כמה שנוכל לחלק, לומר דבהך מילתא מודו אלו לאלו אמרינן הכי.

הרי חזינו שמצרף התרוה"ד ב' ענינים, דהיינו כיון שהענין של טחינה באוכלין לא פשיט כולי האי, ממילא יש להקל ולהצריך דווקא אוכלין שהן גידולי קרקע. וצ"ע מה ענין זה לזה. ונעי' בתשובת הגרע"א סי' כ ובחזו"א בסוף סי' נז.

ולכאורה לפי כל מה שנתבאר בדברינו איפכא מסתברא, דהני דסברי דאין טחינה באוכלין היינו משום שהפעולה המקורית החיצונית של טחינה לא שייכא בזה, ואנן דסבירא לן לאסור טחינה באוכלין אתינן עלה רק מצד הפועל יוצא של הטחינה, וכמש"נ, וא"כ סברא הוא שבחייב כזה לא נזדקק להצריך שיהיה זה דומה לאב ממש, וכמו שטוחן במשכן זה בגידולי קרקע ה"נ גם בתולדה זו.

ונעי' מה שנתבאר בענין זה במחלוקת הרמב"ן ורבינו אברהם בן הרמב"ם בקונטרס בענין איסור סוחט סוף ענף ראשון.

ומטין הדברים שזהו המכוון גם בדברי התוס' הרא"ש ובתחילת דברי התרוה"ד דסילקא דרכה בכך, היינו שמצד החפצא של הירק הרי זה טעון הכשר של טחינה.

ולפי"ז נראה עוד שסברת האו"ז הנ"ל בשם ה"ר יוסף איננה סברא הפוכה מדברי תוס' הרא"ש, אלא דמיירי מצד אחר, שישנם דברים שהטחינה אינה מועילה לדבר מצד עצמו לתקנו לאכילה, אלא זהו דרך אכילתו כמו לפרר את הפת וכדומה לו, שזוהי רק צורה ואופן של אכילה, אבל אין לכך שום משמעות של תיקון והכשר, ואדרבה אלו הן ב' הצדדים של אותו מטבע, שענין הטחינה צריך להועיל להכשרו של החפצא לאכילה.

אולם אחר העיון נראה שמ"מ יש כאן נפקותא בין הראשונים, ולא דבר ריק הוא מכם, וב' שיטות חלוקת המה.

ונראה שלא בכדי נקטו הריטב"א והר"ן ודעימייהו החילוק בין אם הדבר נאכל חי כמות שהוא או שהוא מחוסר הכשר של בישול, כי יתכן שאף אם הדרך היא שגם חותכים מאכל זה כי יותר נח לאכלו בצורה זו, כל עוד שהטחינה אינה מוכרחת בעצם לתיקון הדבר, ומתקבלת אותה תוצאה, אין כאן 'מחשבת' של מלאכת טוחן, ורק בגוונא שהטחינה מוכרחת לאכילת הדבר, והיינו שהדבר מחוסר בישול וכיו"ב, חשבינן שהטחינה פועלת בדבר שינוי ממשי.

ובלשון תוס' הרי"ד לקמן שם, ופרים סילקא לא מחייב אלא כי פרים ליה ע"ד לבשלן שאין הסילקא נאכל חי. הרי לנו שאם היה נאכל חי בלא בישול, לא היה זה נחשב החיתוך כתיקון בגוף החפצא להתחייב עליו.

וצ"ב בשוב לשון תרומת הדשן על אופניו, [וראה עוד להלן בשיטת הרמב"ם].

בדברי התוס' לקמן שמחלקים בין חתיכות גדולות לחתיכות דקות מאוד, ובישוב סתירת דבריהם

[ו] והנה הרא"ש כתב בשיטת רש"י שפירש 'דפרים סילקא שמחתך ירקות דק דק', ובאמת ברש"י שלפנינו ליתא, אבל כן מבואר בדעת כמה ראשונים דסילקא לאו דווקא נקט, וה"ה כל הירקות, וכמו שצינו לדברי התוס' לקמן (קיד, ב ד"ה אלא), וז"ל, ולא דמי להא דאמר בפרק כלל גדול האי מאן דפרים סילקא חייב משום טוחן, דהתם מיירי כשעושה חתיכות דקות מאד והכא מיירי כשעושה חתיכות גדולות.

וכבר עמדו בסתירת דברי התוס', יעויין בראש יוסף כאן ובמנ"ה, שפשטות לשון התוס' כאן משמע שדווקא סילקא בכלל טוחן ולא שאר ירקות. ואמנם בלשון הגהות אשר"י כאן בשם ר"י כן מובא להדיא: 'ודווקא סילקא אבל שאר ירקות לא', ואילו בסתימת לשון התוס' לקמן נראה שהאיסור נאמר בכל הירקות, אלא שלא נאסר אלא החיתוך דק דק.

ויש מן האחרונים שרצו לדחוק על דרך החילוקים הנ"ל בראשונים בין פירות וירקות הנאכלין חיים כמות שהן לבין דברים הטעונים כבישה או בישול כמו סילקא, ולומר דהתוס' לקמן מיירי דווקא כל כהאי גוונא, וגם כאן כוונת התוס' היא למעט ירקות כעין סילקא, שאין עיקר דרך אכילתם כשהם חיים, ואילו כשאוכלם כשהם חיים מברך עליהם כהכל, אבל אם עיקר דרך אכילתם כשהם חיים, ומברכים עליהם בורא פרי האדמה אין חייבים על חיתוכם. [יעויין בספר אגלי טל (טוחן ס"ק יז)].

אולם על דרך הפשט נראה בשיטת התוס' לקמן דס"ל שהחיתוך לחתיכות דקות ממש יש בו מעין פעולת טחינה מצד עצמה, ואע"פ שלא שייך לומר שפנים חדשות באו לכאן, וכמש"נ לעיל, ומיירי כמו שסתמו דבריהם בכל מיני האוכלין.

ואולי הביאור הוא כמו שצייד בשפת אמת, וז"ל, ואף על גב דלא דמי לשאר טוחן דנוטל הקמח מתוך הקליפה, והכא הרי גם לאחר שנטחן הוא כמקודם ולא נשתנה מראיתו, מ"מ שפיר חייב דממשכן יליף, והתם לא הוי טחינת חטים אלא טחינת סממנין, וג"כ לא נשתנה מראיתו אחר טחינה¹⁰¹.

ובסתירת דברי התוס' יש לומר ברווחא טפי כמו שכתב בנשמת אדם (כלל יז אות ג), וז"ל, אלא ע"כ דס"ל כשעושה חתיכות דקות מאד שייך טחינה בכל דבר, והא דכתב בפ' כלל גדול דוקא סלקא, היינו אפי' בחתיכות גדולות, ובדף קי"ד אינם סותרים דבריהם אלא שכתב די"ל דגם בכל דבר שייך טחינה אם הם דקין מאד.

אולם ישוב זה אינו עולה בקנה אחד עם פסק ההלכה בשו"ע (סעיף ט) שמותר לחתוך בשר מבושל או צלי דק דק בסכין, ואילו לגבי ירקות סתם המחבר (סעיף יב): המחתך הירק דק דק חייב משום טוחן.

ויתכן עוד לומר בהקדם לשון הרא"ה שהעתקנו לעיל מדברי המיוחס להר"ן, דדוקא סילקא שהוא מחוסר הכשר אחר דהיינו בישול ולאפוקי פת וכל דבר הראוי לאכילה בלא מחוסר הכשר אחר דמותר דאוכלא דאיפרת.

וכן הוא בלשון רבינו ירוחם (נתיב יב חלק ח דף עז טור א), מחתך ירקות דק דק אסור כן פשוט בשבת וזהו לפר"שי דפריש סילקא מחתך ירקות כי ר"ח פיר' בו פירוש אחר כמו שכתבתי בחלק ארבעה עשר שפי' מחתך דק דק עצי דקלים ונראה לפי פירושו דמחתך ירקות מותר. ולדברי כלם מי שחותך דק בשר ופת ושאר מיני אוכלים מותר.

ומשמעות הדברים שלא באו התוס' והראשונים למעט שאר ירקות במסוים, אלא 'שאר אוכלין' המכוון הוא פת ובשר ושאר מיני אוכלין. וכן ביאר בספר בית אליהו (סימן יא מראה אש אות א). ושוב ראיתי שכן צידד בחזו"א (סי' נז ס"ק א) שדברי התוס' שכתבו דשאר אוכלין שרי יש לפרש על פת. וראה עוד בספר מגן אבות למחר"ם בנעט שכתב את ב' הדרכים הנ"ל בביאור דברי התוס'.

בביאור שיטת הרמב"ם שהחיתוך הוא 'לבשלו'; בתולדה בעינין שיחיה ה'פועל יוצא' והתועלת של המלאכה

[ז] כתב הרמב"ם (פ"ז ה"ה), התולדה היא המלאכה הדומה לאב מאלו האבות, כיצד המחתך את הירק מעט מעט לבשלו הרי זה חייב שזו המלאכה תולדת טחינה, שהטוחן לוקח גוף אחד ומחלקו לגופים הרבה, וכל העושה דבר הדומה לזה הרי זה תולדת טוחן, וכן הלוקח לשון של מתכת ושף אותו כדי ליקח מעפרו כדרך שעושים צורפי הזהב הרי זה תולדת טחינה.

ובכסף משנה שם, וז"ל, כתב הרמ"ך ה"ל לפרש דוקא ירק שאינו נאכל חי אבל ירק הנאכל חי כגון שום וכיוצא בו מותר לחתכו כמו הפת כי היכי דלא תיקשי ליה יה"כ שמותר בקניבת ירק וצ"ע, עכ"ל.

ובמנחת חינוך (מוסד השבת אות ח) הביא כמה לשונות הרמב"ם שבכל מקום נקט פרק אחר, שבשני מקומות כתב 'כדי לבשלו', ובמקום אחר השמיטו, ובמקום אחד הוסיף לבאר

¹⁰¹ ובדברי השפ"א מבואר שהבין ש'פנים חדשות' היינו לפי המראה של הדבר, אולם יעויין בהערה לעיל בשיטת הפמ"ג בדין דיכת תבלין שנתבאר שגם שינוי השם מהני להחשב כפנים חדשות, ונראה פשוט שבשיקת סממנים, שם סממנים הוי ג"כ מכח הטחינה, ודמי ממש לתבלין.

דמיירי במחתך דק דק, ובמקו"א השמיטו ונקט 'מעט'. ועי' עוד בנשמת אדם (שם) שג"כ נתקשה בזה.

ועכ"פ בעיקר דברי הרמב"ם נראה שדוחק הוא לפרש כמו שציידד בספר ערוך השולחן דשיעורא נקט שמחתכו דק דק עד כדי לבשלו שהמחתך לבישול מחתך דק דק, דלכאורה המציאות איננה כן, והרבה פעמים מחתך לבישול חתיכות נכבדות שנכנסות בקדירה.

וגם בסתימת לשון הרמב"ם נראה שאין המכוון כמו שדחקו המנ"ח והמעשה רוקח ובגליון יד אהרן בשם מהר"י הלוי ועוד אחרונים על דרך חילוק הראשונים הנ"ל בין אם הירק דרכו להאכל חי או לאו, שהרי עיקר חסר מן הספר שהרי לא זכר מאומה מכך.

וביותר, שהרי המעיין היטב בלשון הרמב"ם יראה אל נכון שנקט בכל תולדות טוחן את התכלית ואת המטרה של מעשה הטחינה, 'המחתך את הירק מעט מעט לבשלו' הרי זה חייב... וכן הלוקח לשון של מתכת ושף אותו כדי ליקח מעפרו כדרך שעושים צורפי הזהב הרי זה תולדת טחינה.

ובפירוש המשנה כאן, וענין טוחן הוא טחינת חלק גדול והפיכתו חלקים קטנים, ולפיכך חיתוך הירקות בשבת, או נסירת העץ לקחת הנסורת שלו, או שיפת המתכת לקחת הנסורת שלה, או בקוע העצים להפסקה כל זה תולדת טוחן. [ולפלא שדווקא גבי חיתוך הירקות לא נקט כאן התכלית של לבשלו].

ולכאורה יש לבאר שהמכוון הוא שבא לומר שכאן ענין התולדות אינו מצד צורת המעשה שיש כאן טחינה וכתשישה דומיא דאב, כי הפיכת החלק הגדול לחלקים קטנים איננה טחינה מעליא, וכמו שהארכנו לעיל¹⁰², אלא שיש בזה הענין והפועל יוצא של טחינה, וזהו דווקא כאשר יש שימוש מיוחד באותם החלקים הקטנים כמות שהן דייקא, לכל מיני התכליות.

ואולי יש להטעים בזה עוד, דהנה הגאון בעל שואל ומשיב בגליון הש"ס לירושלמי (מח, א) כתב בשיטת הר"ן סוף פרק שמונה שרצים שאף לדעת רבי יהודה שמחייב במלאכה שאינה צריכה לגופה, הני מילי באב מלאכה, אבל בתולדה שאצל"ג מודה לר"ש דפטור וכגון בסוחט ואינו צריך את המשקין, יעו"ש. [ועי' באגלי טל שש ס"ק יז אות סג בהגהה; ישועות מלכו פ"א משבת; שו"ת חמדת ישראל ח"ב קונט' דרך חיים סוף סי' טו].

ונראה הביאור ע"ד האמור לעיל, שבאב מלאכה הרי עושה את הפעולה החיצונית של המלאכה כצורתה, ולכן ס"ל לר"י דמלאכה שא"צ לגופה ג"כ חייב, שהרי המלאכה נעשתה, וכן פסק הרמב"ם, אולם בתולדה שאינו עושה את הפעולה החיצונית כצורתה, ולכן מיחשבא תולדה ולא אב מלאכה, בזה בעינן שיהיה פועל יוצא ותוצאה ממלאכתו, ואם עושה הפעולה בשביל תכלית אחרת מן המלאכה לית לן בה.

ומעתה היה נראה כמו שציידד טובא מרן המחבר הן בב"י והן בכס"מ לומר דלשיטת הרמב"ם אפי' הן נאכלות כמו שהן חיות, אם חתך אותן דק דק לבישול אסור, כי יש כאן שימוש ותכלית מיוחד באופן זה לבישול, [ובזה פליג הרמב"ם על שיטת הריטב"א והר"ן והתור"ד שהובאו לעיל].

ומסברא היה נראה לחלק בדין זה באם השימוש של הבישול נחשב השימוש המעולה יותר של הדבר או לאו, ובהקדם דבריו הנפלאים של המרכבת המשנה כאן, וז"ל, ודבר זה צריך

¹⁰² ואמנם לגבי שחיטת תבלין וסמנין במכתשת נראה בלשון הרמב"ם ש'הרי זה טוחן, והיינו שזה אב ולא תולדה, ויש לדון אם החילוק נעוץ באיכות הטחינה שזה לא חיתוך להתיכות דקות, אלא זוהי כתישה וכתשישה מושלמת, או שזה מצד הטחינה בכלי המיוחד לכך.

בינה יתירה דמה נשתנה סילקא משאר אוכלין ובמה יודע איפוא איזהו אוכל דדמי לסילקא, ולפי מ"ש נראה ברור דדמיון פרימת סילקא לטחינת חטים הוא דמיון חזק דאיתא בגמרא ברכות דף ל"ח ע"ב בשלמא כל שתחלתו שהכל נהיה בדברו שלקו בורא פרי האדמה משכחת ליה בכרבא וסילקא וקרא וכו'. מבואר מזה דסילקא נאכל כמות שהוא חי¹⁰³ ומש"ה מברכין עליה שהנ"ב, אלא שאין מברכין עליו בפה"א מפני שיש לו עלוי אחר הבישול. הרי שהוא ממש כדמות החמין שהוא מעיקרא אוכל, וגם אחר הפרימה אין לו עלוי אלא העלוי יהיה אחר הבישול שאחר הפרימה כשיהיה שלוק.

ובמרכה"מ בהמשך דבריו כתב בשיטת הרמב"ם שירק הנאכל כמו שהוא חי ואין לו עלוי בבישול לא חשיב חיתוכו טחינה ותיקון, יעו"ש. והיינו שאם האופן של בישול שווה באיכותו ולא נחשב לעילוי בגוף הדבר והוא מחתכו לצורך הבישול, לא יתחייב עליו משום טוחן, כי לא חשבינן שהועילה לו טחינתו בכה"ג, ולא נשתנה מכמות שהיה.

ובדומה לסברא זו מצינו בחידושים שכראש ספר מעשה רוקח שכתב בשם ספר הבתים בביאור לשון הרמב"ם (פכ"א הי"ח): המחתיך את הירק דק דק כדי לבשלו הרי זה תולדת טוחן וחייב, לפיכך אין מרסקין לא את השחת ולא את החרובין לפני בחמה בין דקה בין גסה מפני שנראה כטוחן, אבל מחתכין את הדלועין לפני הבחמה ואת הנבלה לפני הכלבים שאין טחינה בפירות. ורבים נתקשו מנין לקח הרמב"ם הך כללא דאין טחינה בפירות, ומחו המכוון בזה, ויש שכתבו לשנות הגירסא.

וכתב בספר הבתים שצריך לומר כהגירסא שאין טחינה בפירות, ור"ל שאין טחינה באוכל הנפרד מאוכל, מלשון אוכלא דאפרת (ביצה ב. ובפירוש רש"י שם). ואינו דומה למחתיך הירק, שזה צריך לו כדי לבשל, וכן החרובין אינן נאכלין בלא ריסוק, אבל הדלועין והנבלה נאכלין בלא חיתוך ובלא ריסוק¹⁰⁴.

ומבואר בשיטת הרמב"ם שענין טחינה באוכלין היינו כאשר ישנה תועלת ורווח בטחינה.

וכיוצא בזה שמעינן בדברי המג"א בביאור דברי הרמ"א (סעיף יב), וה"ה דאסור לחתוך גרוגרות וחרובים לפני זקנים. ומבאר המג"א בטעם האיסור משום שהזקנים אינם יכולים לאכול בלי החיתוך. [ובחזו"א הרחיב יריעת דין זה, ורצה לבאר עד"ז גם דברי הרמ"א בסעיף ט דלא כהמ"ז והגר"א, יעו"ש].

ועוד שמעינן בדומה לזה בדברי הלבוש (סעיף י) שמבאר דין האיסור לגרור הגבינה בשבת במורג חרוץ בעל פיפיות, **כי מתקנו לאוכל**. והיינו דס"ל שא"א לאכול הגבינה בלא הגירור.

¹⁰³ וזה שלא בדברי הרי"ד שאינו נאכל כלל כשהוא חי, וצ"ת.

¹⁰⁴ אגב נראה להתעורר מלשון ספר הבתים שהדגיש שמלאכת טחינה היא לא להפריד אוכל מאוכל, אלא לחתוך אוכל לחתיכות, ונראה נפ"מ בזה במה שמצוי שאדם חותך חתיכת אוכל לשני חתיכות דקות, וכגון שהותך פירור שומשום לשנים, שנראה שאין שייך לדון בזה משום טחינה, כי אף שיש כאן הפרדת שני חלקי אוכל, אבל טחינה אין כאן.

ונראה שעכ"פ אין לדון בזה חיוב דאורייתא, ולא כמו שראיתי בספר וביום השבת שנקט בפשיטות שיש בזה משום חיוב דאורייתא. ולא נעלם ממני שהפוסקים דנו וצידדו בזה [יעיין אשל אברהם בוטשאש שנפתק בזה, ובשביתת השבת הקדמה למלאכת טוחן, והביאו ממרחק לחמם ממלאכת טוחן בטחינת עצים. והחילוק מבואר.

[ועי' בא"ר בשם העו"ת שהלבוש לא ראה מקור הדברים בתשובת הריב"ש, ומ"מ שמעינן את עצם הסברא].

ויש להעיר עוד, שבאמת ישנו כאן חידוש המובלע בתוך דברי הרמב"ם, שאף שבמצב שלפני בישולו הרי לא הועיל לו החיתוך מידי, מאחר שיש בזה תכלית של בישול, חשיב שפיר שהועיל לו אותו החיתוך, ואף שבודאי אינו מבשלו עתה [עי' בשו"ת הרשב"א ח"ד סי' עה]¹⁰⁵.

ולפי האמור מבואר שאמנם סילקא הוי דבר שנאכל חי, אלא שאין זה דרך עילוי ושבח המאכל, ולכן מבשלים אותו, והחידוש הוא שאף כל כהאי גוונא נחשב מחוסר הכשר ביחס לשימוש המעולה של הבישול. ועי' בשו"ת תורת רפאל סי' לא.

דין כתישה וריסוק באוכלין, וחיתוך חתיכות גדולות בעצים

[ח] והנה לפי כל דברינו בשיטות הראשונים, נראה לדון בגוונא שעושה פעולת כתישה וריסוק ממש אם יהיה בזה היתר בירק הנאכל חי, או כאשר מרסק שלא על דעת לבשלו וכל כיוצא בזה, דיתכן שכל החילוקים נאמרו רק בגוונא שאינו עושה פעולה חיצונית של

¹⁰⁵ ועי' בגמ' לקמן (קט"ז, א) על האמוראים שהכינו בעצמם צרכי השבת לכבוד השבת, רב ספרא מחרין רישא רבא מלח שיכומא. רב הונא מדליק שרגי, רב פפא גדיל פתילתא. רב חסדא פרים סילקא. ולכאורה היינו מצד שאת הסילקא אין דרך לאכול חי אלא מעליותא דיליה הוא בבישול, והכינו לבישול, ונדלא כמו שהבין בשו"ת משכנות יעקב סי' קיד, וכמו שכתב בשביתת השבת מוה"ק ס"ק יד].

ועי' בברכות (לט, א), אמר רב חסדא **תבשיל** של תרדין יפה ללב וטוב לעינים, וכל שכן לבני מעים. ובגמ' לקמן (קיה, ב), זה ענג שבת. במה מענגו רב יהודה בריה דרב שמואל בר שילת משמיה דרב אמר: בתבשיל של תרדין, ודגים גדולים, וראשי שומין. [ויעי' בהגהות הגרא"מ הורוויץ שם].

ועי' בעירובין (כה, ב), אמר רב המנונא: מערבין בתרדין חיין. איני והאמר רב חסדא סילקא חיין קטיל גברא חיין, ויעו"ש דמוקי לה דבבשיל ולא בשיל קטיל גברא. ועכ"פ הא מיהת מבואר שמעליותא דיליה בבישול.

[ומעניין הדבר שגם בסוגיא דברכות מריה דשמעתא דברכת הסילקא דכל שמתחילתו שהכל הוא רב חסדא].

ואגב גררא אעיר כאן על מקור נאמן למנהג ישראל שנתחדש בס"ד, הנה מנהג ישראל בהרבה מדינות הוא לשתות בחג הפסח חמיצה (בארשט – דהיינו מים שנתבשל בהם סלק, מתובלים במיץ לימון), וכפי שנראה הרבה בדברי הפוסקים בחל' פסח.

וידוע שהחידושי הרי"ם זצ"ל אמר שמעם המנהג הוא כדי להוציא מלבם של צדוקים האומרים שהכוונה ב'לא תאכלו כל מחמצת' היא, שאסור לאכול בפסח מאכלים חמוצים, והאמת היא ש'מחמצת' כוונתה, חמשת מיני דגן שבאו לכלל חימוץ.

אולם יתכן עוד לומר, דהנה איתא בפסחים (קיד, ב), מאי שני תבשילין, אמר רב הונא: סילקא וארוזא. רבא הוה מיהדר אסילקא וארוזא, הואיל ונפיק מפומיה דרב הונא.

והנה 'ארוזא' היינו אורז, כמו שמבואר להדיא בסמוך, אמר רב אשי: שמע מינה דרב הונא לית דחייש להא דרבי יוחנן בן נורי. דתניא, רבי יוחנן בן נורי אומר אורז מין דגן הוא, וחייבין על חימוצו כרת, ואדם יוצא בו ידי חובתו בפסח. והנה מנהג ישראל בארצות אשכנז להימנע מלאכול אורז בפסח מחמת איסור 'קמניות', ועל כן נהגו במנהג זה של סילקא דהיינו מי סלק שקורין בארשט, וזה מאכל חשוב, כמו שנתבאר.

טחינה ממש, באופן של 'פנים חדשות באו לכאן', ואנו באים לדמותו מצד הפועל יוצא מן הטחינה, בזה מחלקינן כל כי הני גווני, משא"כ אם טוחן וכותש את הירק או אוכל אחר.

וכבר נמצא כזאת בדברי רבותינו האחרונים, יעויין בחזו"א (שם ד"ה אמנם) ובאגלי טל שם (ס"ק יז אות ח).

אולם לכאורה סתימת דברי הראשונים והפוסקים שלא חילקו בכזאת, ויעויין להלן בס"ד בדעת רבינו הגר"א דהיינו חיתוך היינו ריסוק, וע"כ דסבירא להו שבענין טחינה באוכלין לא נתחדש לחייב מחמת פעולת הטחינה מחמת עצמה, ויש לברר טעמא דמילתא מאי שנא מעיקר מלאכת טוחן.

ואשכחנא פתרא בדברי החזו"א עצמו שכתב בסוה"ד: 'זאין סברא לחלק בין כותש במדוכה לחיתוך דק דק אלא לענין סמוך לסעודה, אבל לא בעיקר טחינה באוכלין'.

וביאור הענין נראה שכתשישה איננה טחינה מצד הפעולה, כי אין כאן 'פנים חדשות' ע"י הכתישה והריסוק, וכל מה שמחמיר החזו"א בכתישה הוא ביחס לקולא של הרשב"א שלא לתר מותר, דהתם סברת הקולא היינו מצד שזה דרך אכילה, וכמו שיתבאר להלן, בזה סבר החזו"א שכתשישה איננה בכלל דרך אכילה.

והנה לגבי חיתוך אוכלין מצינו בסוגיא ובדברי הראשונים להדיא שרק חיתוך דק דק הוא בכלל טחינה, ויש לדון בכיוצא בזה בחיתוך של עצים, ואמנם כן נראה בלשון רש"י כאן: דסלית סילתי – עצים דקים להבעיר אש. וכן נראה בלשון הרא"ש כאן ובפסקי הרי"ד ורבינו פרחיה ובאור זרוע (סי' ס).

וכן מפורש במרדכי בביצה (פ"ד רמז תרצא), וכתב אבי העזרי דביקוע דאמרינן דשרי ה"מ לחתיכות גדולות ואף על פי שאפשר לעשותו מעי"ט לאו מלאכה היא אלא עובדא דחול אבל דקות לא דאפשר לבקע מעי"ט ואמרי' פרק כלל גדול האי מאן דסלית סילתי חייב משום טוחן¹⁰⁶.

אולם כבר העירו שמדברי הר"ן על הרי"ף בביצה (יז, ב מדפי הרי"ף) בשם הראב"ד נראה שנקטו שבחיתוך עצים גם בחתיכות גדולות יהיה חייב, יעו"ש¹⁰⁷.

ולכאורה נראה מכל זה שישנו חילוק מהותי בין טחינת עצים לטחינה באוכלין¹⁰⁸, וצ"ב.

וחשבתי לומר שבטחינת אוכלין עצם מציאות הטחינה גם באופן שזה דומה מאוד למלאכת טוחן אינה נחשבת למלאכה, כי זה כמין קלקול, כי אין משמעות ל'פנים חדשות' שנעשה

¹⁰⁶ ועיי' בתוס' רי"ד ביצה לא ב, הובא בשבלי הלקט סי' רמט; ראבי"ה שם, וכ"כ ט"ז סי' תקא ס"ק ב בד' הרא"ש ביצה שם, ובפמ"ג פתיחה כוללת להל' שבת בדברי הרמב"ם שבת פ"ח ה"ו שכ' עד שידקדק מהן.

¹⁰⁷ שהאריכו לבאר שביקוע עצים לחתיכות גדולות הותר ביו"ט רק משום מלאכת אוכל נפש, ובאמת בפסקי רי"ד בביצה שם כתב וז"ל, אף על פי שביקוע עצים יכול לעשותו מערב יום טוב הותר לעשותו ביום טוב, שאין הביקוע מלאכה אלא טירחא בעלמא ומשום כבוד יום טוב התירו, והא דאמרי' בפרק כלל גדול האי מאן דסלית סילתי חייב משום טוחן, דווקא כשעושה אותן קיסמין דקין כדי לאחוז בהן את האור, אבל ביקוע עצים אינו אלא טירחא בעלמא.

ועיי' בשו"ע הל' יו"ט סי' תקא סעיף א ובמג"א ובביאור הגר"א שם ב' הדעות, ובספר אמרי בינה דיני יו"ט סי' ב.

¹⁰⁸ ואמנם כן נראה בעיקר שיטת הרא"ש כאן דפליג על שיטת רש"י שחיתוך דק דק הוא טחינה, ומ"מ לגבי חיתוך עצים נקט שחיתוכם וביקועם הוא טחינה.

ע"י הטחינה, כי בין כה וכה הדבר מיועד לאכילה, ולכן מיחסרא בצורת המלאכה. וזה פשר החילוקים שמצינו לקולא בטחינת אוכלין דגרע מטחינת עצים וכיוצא בזה.

ואולי זהו גם שורש החילוק שבטחינת אוכלין נתבאר בלשונות רש"י והרמב"ם דהוי רק תולדה ולא אב, ואילו לגבי חיתוך עצים משמעות סתימת לשון רש"י דהוי אב דטוחן, ויעויין באגלי טל (טוחן ס"ק ז).

אולם העומד לנגד זה הוא מה שמצינו בדין טחינת אוכלין ע"י כלי המיוחד לכך, יעויין בשו"ע סעיף ז לגבי דיכת פלפלין, ובמשנ"ב שם ס"ק כג שאם שוחק פלפלין או תבלינים אחרים במכתשת כדרכו יש בו איסור דאורייתא משום טוחן. וכן מפורש בלשון הרמב"ם פ"ח הט"ו.

וכן בסעיף י לגבי גרירת גבינה במורג חרוץ בעל פיפיות, ובמשנ"ב שם (ס"ק לו) נקט לעיקר הטעם של דרך חול¹⁰⁹, אולם יעויין בדברי הגר"א בביאורו שמדמה זאת לבורר בנפה וכברה דחייב אפילו לאלתר, וציין לדברי הריב"ש (סי' קפד). ובדברי הריב"ש בתשובתו שם מבוארים ב' הסברות, ונזכר להדיא בדבריו שטחינת אוכל בכלי המיוחד לכך יש בו חיוב גמור מדאורייתא.

¹⁰⁹ והיינו משום דהוי גידולי קרקע ואין במינו טחינה, והוקשה להמשנ"ב מאי שנא מהא דאיתא בסעיף ט שמותר להתוך בשר מבושל או צלי דק דק בסכין, ולפי המחבר בע"כ הטעם הוא משום שאין טחינה אלא בגידול, וכמו שהעלה במשנ"ב ס"ק לא, כי הרי המחבר סתם דעתו שיש טחינה באוכלין בכל גווני, יעו"ש, ולכן סבר שאין האיסור אלא מדרבנן משום דהוה דרך חול, ובאמת כן מדויק לשון המחבר שנקט לשון איסור ולא לשון חיוב.

ובאמת צ"ע בדעת הריב"ש שבתחילת דבריו אתי עלה מצד חיוב טוחן מן התורה, ולא נזכר מאומה בדבריו דמיירי כאן בדבר שאינו גדולי קרקע.

ואמנם יעויין בנשמת אדם שמאריך בקושיא על סתירת דברי המחבר, ונקיט בשיטת המחבר שבהמה הוי שפיר גדול, והיתר היתוך בשר הוא מטעם אחר, יעו"ש. וראה עוד באגלי טל (טוחן סוף ס"ק כא).

איברא שדבריו עומדים לנגד דעת הט"ז והגר"א והמשנ"ב שנקטו שעיקר הטעם הוא משום שאין זה גידול. [והגר"א הוסיף בלשונו 'זה"ה לכל מלאכת הקרקע כמש"ש ע"ה א', ונראה דמיירי מכל המלאכות שהן מסידורא בפת שהינם מלאכות קרקע, ולאפוקי מכל מיני מלאכות שמיסודם אינם מלאכת קרקע כלל].

ואמנם בדברי המחבר כאן נראה דרבותא נקט לאסור, ואף שהמחבר אסר להתוך הירק דק דק בלא שום היתר או הגבלה, ובע"כ דהיינו משום שהיה מקום להתיר משום שאין זה גידולי קרקע.

ובמשנ"ב ס"ק לט כתב בדבר שיש נפקותא להלכה בהאי טעמא דאינו גידול, בדבר שהוא גידול לא ניזיל בתר רובא דעלמא, ועל כן בסעיף יב כתב הרמ"א שאסור להתוך גרוגרות וחרובים לפני זקנים.

וראה עוד בשו"ת בית יהודה (עייאש; או"ח סי' כו) שנקט בביאור דברי הריב"ש דקאי על חיוב דאורייתא, ומטעם דהוי כלי המיוחד לכך, ואף דהוי גידול. וכן נקט בספר טל אורות לר"י בן גויא דף לד א. ובאגלי טל (ס"ק יז אות ח) נקט שבמורג חרוץ הוא טחינה ממש שנשתנה לגמרי.

ובאמת הך כללא דאין טחינה אלא בגידול לא ברירא כולי האי, וכמו דחזינן בדברי התרוה"ד הנ"ל, והאריך בזה בחזו"א שם, ובדבר קושייתו מטחינת רגבי עפר, כבר הקשה כן הרש"ש בהגהותיו לכיצה ז, ב.

וראה להלן בהערה בדין טחינת מלח.

ובע"כ שהחילוק בין טחינת אוכלין לטחינת עצים אינו חילוק מהותי, אלא באופני עשיית המלאכה ומהי דרך המלאכה, כי גם באוכלין משכחת לה חיוב גמור לכולי עלמא באופנים שונים.

ולפי"ז חשבתי לדחות גם החילוק שמצינו בשיטת הראשונים שבעצים חייב אף בחותך חתיכות גדולות, שיש לומר שאין כאן חילוק מהותי, אלא שבעצים מחמת גודלן העצום של הגזעים שמבקע, אזי כשהותך חתיכות גדולות יחסית, זה גם נידון כטחינה וחתיכות דקות, כי תלוי ביחסם לדבר שחותך.

והנה בלשון רש"י לחלן בסמוך (ד"ה חייב אחת עשרה) לגבי זומר קנים, 'עשאן דקות מאחת שתים או שלש הרי זה טוחן', ולכאורה חצי או שליש קנה הוא לא 'דק דק'¹¹⁰.

והגר"א ליברמן שליט"א רצה לחלק דהתנאי של דק דק לא נאמר בטחינת חפצים אלא רק באוכלין. אולם יעויין בספר ארחות שבת (בשם מרן הגר"ש אלישיב זצ"ל; פ"ה הערה י והערה יב) שרצו ללמוד מזה ששיעור ה'דק דק' הוא באופן יחסי לדבר שהוא חותך אותו, וצ"ע. [ועי' בשו"ת אגרות משה ח"ד סי' עד].

ובספר אגלי טל (ס"ק ז) רצה לחלק דתליא מילתא במידת התועלת שמפיקים מהחיתוך, שבסילקא וסילתי טוב להם החיתוך דק דק, ומשא"כ בקנים לחלתא, יעו"ש.

ובשו"ת מנחת שלמה (ח"א סימן צא אות יג) כתב לחלק שבאוכלין עדיין צריכים לשיניים הטוחנות אותם, ושאיני ביקוע עצים שראויים לתפקידם מיד בלי שום טחינה, והוסיף שגם משום כך מותר לחתוך דק דק מהעובי של צנן וכדומה הואיל והחתיכות הן עדיין גדולות הזקוקין לשיניים טוחנות, אולם החותך עצים דק דק כדרך שרגילים לחתוך עצים דקים ולהדביקים (דיקטים) נראה דשפיר חייב אף על גב שהם גדולים וארוכים, דאף שהם ארוכים חשיב טוחן מפני שהם דקים.

בביאור שיטת הרשב"א דטחינת אוכלין לאוכלן לאלתר שרי

[ט] שיטה חדשה ונפרדת לגמרי מצינו בדברי הרשב"א בתשובותיו, והובא בר"ן על הרי"ף כאן בזה"ל, וכתב הרשב"א ז"ל בתשובה דדוקא במחתכן כדי לאכלן למחר או לכו ביום לאחר שעה הא לאו הכי שרי כדשרי אביי לברור ולאכול לאלתר.

ובדברי הרשב"א (ח"ד סימן עה) למדנו בטעמא דמילתא דלאלתר שרי, וז"ל, שלא אסרו על אדם לאכול מאכלו חתיכות גדולות או קטנות. דכענין שאמרו לענין בורר היו לפניו שני מיני אוכלין, בורר ואוכל. בורר ומניח לא יברור. ואם בורר, חייב חטאת. ופירשה אביי דה"ק: בורר ואוכל לאלתר. בורר ומניח לאלתר ולכו ביום, לא יברור. ואם בירר, נעשה כבורר לאוצר, וחייב חטאת. דאלמא כל שאוכל לאלתר, כדרך שדרכן של בני אדם לאכול, אף על פי שיש באותו צד בעצמו חיוב חטאת, בשמניח לאחר זמן, ואפי' לכו ביום, וה"נ דכוותה היא.

ובשלטי הגבורים (סי' ג) תמה על דברי הרשב"א בזה"ל, דכיון דהאיסור הוא משום טוחן מה לי טוחן לכו ביום או לאלתר או למחר וכי כל המלאכות שרי לעשותה בדצריך לאותה מלאכה לאלתר, ואל תשיבני מברירה שהתירו לברור כשרוצה לאכול לאלתר דהתם טעמא

¹¹⁰ ובחי' צמח צדק למשניות רצה להוכיח מדברי רש"י אלו שגם בטחינה באוכלין את צריכים החתיכות להיות דק דק גם באורך וגם ברוחב, אלא אם הינם ארוכים וצרים ג"כ נחשב לטחינה.

דבכה"ג שהתירו לא הוי ברירה. ועוד שחכמים עצמם פירשו דין הבורר בכה"ג, אבל הכא שהם פירשו דחתיכת ירק דק הוי טוחן ולא חילקו, מניין לנו לחלק מסברא ולדמות מה שלא דמו הם.

והנה בבית יוסף כתב 'ומשמע דליכא מאן דפליג עליה דהרשב"א בהא דהא שפיר מיייתי ראייה מההיא דבורר'. ולכאורה צ"ב, חדא, שהרי כל הראשונים לא חילקו בכגון דא, והיה להם לבאר זאת¹¹¹, וכמו שכתב החזו"א "ובעיקר דינו של הרשב"א נראה דהרשב"ם וסמ"ג והמרדכי והרא"ם שהביא הגה"מ אינם מחלקים בין סמוך לסעודה או לא דלא לישתמיט שלא יהו מפרשים הדבר".

ועוד מאי ראייה מיייתי הרשב"א מבורר, אדרבה, לא שמעינן הכי אלא בבורר ולא בשאר מלאכות, ואין לך בו אלא חידושו, וכמו שכתב בשח"ג 'ואל תשיבני מברירה'.

והחזו"א הוסיף 'ובסברא יש לחלק בין בורר לטוחן שמשנה צורה הראשונה טפי, וגם אינו דרך אכילה'.

ואשר נראה הביאור בזה דסבר הרשב"א דההיתר של לאלתר בבורר אינו דין היתר מסוים בבורר כיון שאינו דרך ברירה וכיו"ב, דא"כ מה לי לדבר זה אצל טוחן, אלא יסוד הענין הוא כמו שכתב הרשב"א 'שלא אסרו על אדם לאכול מאכלו חתיכות גדולות או קטנות', והיינו שלא נאמרו הגבלות על האדם כיצד לאכול, ולכן הותר לו לבורר דרך אכילה, ואין

¹¹¹ אולם יתכן שהב"י צידד לפרש גם בדעת הרמב"ם שמצריך 'ע"מ לבשלו' שהיינו מצד שזה לא לאלתר ומחוסר בישול.

ואמנם כן העלה במנחת חינוך, וז"ל, וכוונת הר"מ שכתב כדי לבשלו נראה דסברתו כעין סברת הרשב"א דאם מהתך כדי לאכול לאלתר אינו חייב משום טוחן כמו בורר ע' בראשונים שהקשו על דבריו דל"מ טוחן שיהי' פטור בלאלתר. וסברת הר"מ נראה דומיא דטחינה בעינן כמו טוחן תבואה לאחר הטחינה אין אוכלים עדיין רק על ידי בישול או אפי' ה"נ אם הותך כדי לבשלו הוי טחינה אבל כדי לאכול בלא תיקון ל"ה דומיא דטחינה תבואה ומה לי לועס בשיניו או שמחתך קודם שיהא קל לאכול אין סברא שיהיה טוחן בכה"ג כנ"ל סברת הר"מ ומסתברים דבריו מאוד.

וכעת מצאתי כעין הדברים האלה במאירי ביצה (לד, א), וז"ל, ופרימת הכרוב והסילקא והכרתי ושאר התבשילין לענין שבת אמרו עליהן חייב משום טוחן וביום טוב מיהא לצורך אוכל מותר ואף בשבת דוקא להצניע לאחר שעה אפילו ליומו אבל לאכול מיד מותר וזהו שתפשו שם בפרק כלל גדול ע"ד ב' האי מאן דפרים סילקא שהסילקא אינה ראויה היום שאינה ראויה לאכלה היה. ואין לומר שלא יהא חייב אלא פורם לצורך מחר כעין סילקא שהרי אמרו שם בבורר להניח על השלחן מותר ולהניח אף לבו ביום חייב הטאת.

והנה בדברי המאירי לא נזכרה שיטת הרמב"ם שישנו תנאי של 'לבשלו', אבל נזכר החילוק של הראשונים שהסילקא אינה נאכלת חי, ומפרש שזה מצד ההיתר של לאלתר האמור במלאכת בורר כסברת הרשב"א, ומעתה לא רחוק הוא לפרש כן גם בשיטת הרמב"ם, וכדברי המנ"ח.

ובדברי המאירי מצינו שהמקור לחידוש שלאחר שרי היינו מצד שזה המיוחד בסילקא שזה לצורך מחר, אולם בלשון הרשב"א עצמו בתשובתו נראה שלא פירש כן בפשט הגמ', ואדרבה נראה מדבריו שהילק בדיני סילקא גופיה אם הוי לצורך לאכול לאלתר או לאחר זמן.

אולם כן נמצא בלשון השואל את הרשב"א שם, וז"ל, ואם באנו לומר: דשלא לצורך היום קאמר, אלא כדי לבשלו לערב; וכמ"ש הרמב"ם ז"ל: המחיתך את הירק דק דק כדי לבשל, ה"ז תולדת טוחן. והדבר צ"ע: אי טוחן ממש קאמר, היאך נתיר מלאכה דאוריית' מפני עופות ובהמה.

לזה שם מלאכה כלל, אלא זוהי צורת אכילה, ועל כן פשיטא ליה להרשב"א מסברא שאף לגבי טוחן הוא כן, דלאלתר יהיה שרי.

והחזו"א (סי' ס"א ס"ק א) הגדיר "דאכילה התמידית היא דרך ברירה ודרך טחינה ולא חייל עליה שם עובדא ועמל מלאכה, והלכך אף במכין סמוך לסעודה לאו טוחן ולא בורר הוא אלא נטפל לאכילתו".

ולפי דרך זה נראה שמוכרח לומר בדברי הרשב"א כמו שנקט החזו"א שם (ד"ה אמנם), וז"ל, ויש לתמוה על זה מהא דתניא בתוספתא אין מרסקין דבילה גרוגרות וחרובין לפני זקנים, ולשון לפני זקנים מתפרש שהן מסובין לאכול, ואף אם יש לדחוק ולפרש ליתן לפני זקנים, מ"מ כיון דלפני זקנים באמת שרי, לא ה"ל לתנא למיתני בלשון שיש למענות. ועוד דתנא מיהדר אתקנתא ויהיב שריותא בקתא דסכינא ליתני דמרסק סמוך לאכילה.

ולכן נראה דלא התיר הרשב"א רק חיתוך דק דק כיון דעיקר החיתוך הוא דרך אכילה אין חילוק בין חתיכות גדולות וקטנות והכל מיקרי דרך אכילה, אבל ריסק דהיינו כתישה כמעשה הטחינה ממש ואין זו דרך אכילה אלא תיקון המאכל על צורה אחרת אין אכילתו מיד פועלת כאן כלום.

ובדברי החזו"א מבואר שם שהיתר של לאלתר היה מועיל גם על ריסק וכתישה, אצל אדם כזה שכדי לאכול אינו מוכרח לרסק ולכתוש ויכול לאכול הדבר כמות שהוא, אבל אצל 'זקנים' וכיוצא בזה שאינם מסוגלים לאכול בלא הריסק, אזי לא מהני להו ההיתר של לאלתר.

ונראה הביאור בחילוק זה, שגם ריסק וכתישה עדיין יכולים להחשב כ'דרך אכילה' כל עוד אינם מוגדרים כתיקון המאכל בעצם, ולכן רק באופן שמרסק למי שאין ביכלתו לאכול בצורה הנוכחית, נחשב שמתקן וטוחן המאכל ולא בדרך אכילה¹¹².

דרכו של רבינו הגר"א בהבנת דברי הרשב"א

[י] אולם באמת נראה בכל דברי רבינו הגר"א שדרך אחרת לו בביאור שיטת הרשב"א, דסבר שמקורו הוא מדברי הגמ' לקמן וכמו שכתב וז"ל, וכ"ז כו'. כמ"ש קנ"ה א' מרסקין כו' ושם בגמ' משום דמטרח באוכלא הלא"ה מותר.

וכן בדברי הגר"א מפורש להדיא שאין חילוק בין ריסק לחיתוך, כי לשון מרסקין בברייתא היינו חיתוך כדברי רש"י קבה, א שפירש אין מרסקין – אין מחתכין, ובע"כ שלדברי הרשב"א גם ריסק וכתישה מותרים כאשר הוא לצורך האכילה לאלתר¹¹³. [וכן נקטו בספר שביתת השבת ס"ק יב ובשו"ת אגרות משה ח"ד סי' עד].

¹¹² והמעין היטב בכל דברי החזו"א יראה שאף איהו גופיה מודה שעיקר ההנחה לחלק בין חיתוך דק דק לריסק וכתישה, יש בה הרבה מן הדוחק בלשונות הפוסקים, ובפרט בלשון הרמ"א, ואעפ"כ לא אבה לנמנות מלהחמיר בריסק, מאחר דלא פשיטא ליה כל הקולא של טחינה באוכלין, וכמבואר בכל אריכות הקדמותיו. ולכן נראה שיש מקום גדול להחמיר בזה, למרות שבלשון הרשב"א המיקל בלאלתר מוכרח שלא חילק בזה. [וגם בדברי הריב"ש בתשובתו מבואר שהחמיר רק בטחינה בכלי המיוחד לכך ולא בריסק, וכמותו נפסקה הלכה בגרירת גבינה במורץ חרוץ בסעף י.

¹¹³ ועוד יש להטעים לפי סברת הבן איש חי בשו"ת רב פעלים (ח"א או"ח סימן יט) שהוסיף להסביר טעם הרשב"א, שהואיל ודרך האדם ללעוס בשיניו היטב את מאכלו לפני שיבלענו, לכן גם כשהותך מאכלו בסכין על מנת לאוכלו לאלתר נחשב דרך אכילה בכך, שעושה כן להקל על לעיסתו בפיו, ולכן מותר. וכיוצא בזה

ולפי דברי הגר"א אנו מוכרחים לומר שמה שנאמר בתוספתא 'לפני הזקנים' היינו לאו דווקא זקנים, ונקט לפני זקנים משום אורחא דמילתא שהם אינם יכולין לאכול אם לא יחתכום דק דק, כמו שכתב בביאור הלכה (ד"ה לפני זקנים). או שנפרש דברי התוספתא כמש"כ הפמ"ג דמייירי במרסק לפנייהם שיאכלו לאחר זמן.

ובספר צדק אברהם הוכיח בכמה ראיות מוצקות מדברי הרשב"א גופיה בתשובתו שם [וכן בדברי השואל שם] שלשיטתו גם שחיקה וריסוק מותר לאלתר. וכן הוכיחו מדברי הריב"ש בתשובותיו סי' קפד¹¹⁴. וראה מה שהאריך בזה בשו"ת מגדנות אליהו ח"ב סי' קיג.

אולם לכאורה יש לדון בסברא דזיל בתר טעמא, הרי יסוד ההיתר של לאלתר אינו מגזירת הכתוב, אלא שכך הוא דרך האכילה, וא"כ יהיה הדבר תלוי במיני המאכלים, שדווקא מאכלים כאלו שדרכם בריסוק בדרך אכילה [וכמו אלו הנוהגים לרסק ביצים מבושלות ולערבבם בשמן ובצל וכו'] יהיו בכלל ההיתר של לאלתר¹¹⁵, ומשא"כ ברוב המאכלים שאין הדרך לרסקן כלל. וצ"ע.

נטיית והכרעת הפוסקים להלכה

[יא] והנה בספר הלכות שבת בשבת (פרק יב הערה 28 והערה 30) הפליג לומר שכל הראשונים ג"כ הסכימו למוצא דברי הרשב"א, וחילוקיהם השונים בביאור שמעתתא דידן נובעים מן הקושי הזה 'שלא אסרו על אדם לאכול מאכלו חתיכות גדולות או קטנות', וזה המכוון בדברי הב"י שלא מצינו מאן דפליג על הרשב"א.

כתב באגלי טל (ס"ק כד) ושוב דחה סברא זו. ולפי סברא זו בודאי ריסק לא גרע מחיתוך, שעיקר פעולת האכילה והלעיסה היא הריסוק.

¹¹⁴ וראה עוד בספר ארחות שבת (פ"ה הערה יז והערה יח), ובספר הלכות שבת בשבת (פרק יב הערה 35).

¹¹⁵ אולם יש לדון בצדדים אחרים להיתר גמור, שהרי במאכלים מבושלים מותר לשוחקם ולרסקן כדין שחיקת הריפות בעין הפרור בתוך הקדירה, יעויין ברמב"ם פכ"א משבת ה"ג, וראה בחזו"א סי' נח ס"ק ט שביאר שבישולו מפקיעתו ממלאכת טחינה כיון שטחינתו נוחה ואין שם מלאכה עליו. [וראיתי שנחלקו פוסקי זמנינו לענין תפוז"א מבושלים, יעויין בספר ארחות שבת פ"ה סעיף ט ובהערה יט, ובהלכות שבת בשבת שם הערה 41].

ובאמת בביצים בלא"ה שרי משום שאינם גידולי קרקע, כמבואר בשו"ע סעיף ט. אולם באמת דעת החזו"א (שונה הלכות סי' שכא סעיף כד; ולא נמצא מקורו בדברי החזו"א – ארחות שבת הערה כז) שאין להקל גם בדברים שאינם גידולי קרקע שלא בסמוך לסעודה, וא"כ נמצא שסו"ס הוצרכנו להיתר של 'לאלתר' בריסוק ביצה, והרי היתר זה ליתא לדעת החזו"א גופיה בריסוק וכתישת האוכל.

אלא שהחזו"א עצמו מחמיר רק באופן שהריסוק מכשיר ומתקן את הדבר לאכילה, ובלעדי הריסוק א"א לאוכלו לאותו אדם, וזה ליתא בנידון דידן.

ובעיקרא דמילתא יש לדון טובא אם אמנם מה שהחמיר החזו"א בכתישה וריסוק אם החמיר גם בדברים שאינם גידולי קרקע, וראיתי שהאריך בזה בכל היקף הצדדים בספר אוצרות השבת בירורי הלכה סי' כ, ושם בסופו במדור התשובות הובאו מכתבים מאת הגר"ח פ"י שיינברג והגר"ב זילבר זצ"ל דפשיטא להו להיתר גמור, ואילו הגר"ש דבליצקי זצ"ל נוטה לאסור.

אולם לענ"ד אינו נראה כלל שזה היה מוצא חילוקיהם, ויותר נראה שהוקשה להם לישנא דגמ' דנקיט איסורא על סילקא במסוים, ומזה חתרו לחפש מה דומה לסילקא לחייב בו, ולא מצד שהוקשה להם כעין סברת הרשב"א.

והנה בלשון השו"ע יש כאן דבר מפליא מאוד, שסתם ההלכה, המחנה הירק דק דק, חייב משום טוחן, ולא הגביל מאומה האיסור בזה, ולא חש להקל כהרמב"ם והרא"ש הרמב"ן והרא"ה והריטב"א וספר התרומה והתוס' והמאירי והרמ"ך, שכולם סוברים להתיר לחתוך דק דק פירות וירקות הנאכלים חיים או עכ"פ בגוונא שאינו על מנת לבשלן. ומאידך, גם לא העתיק את ההיתר של לאלתר המבואר בדברי הרשב"א, ואף כי להלכה פסק בב"י להדיא בדברי הרשב"א, מפני סתם הדין בשולחנו, ורק הרמ"א הוא שהוסיף ההיתר של פירור לחם וההיתר של לאלתר.

ובמטה יהודה נקט דסתימת השו"ע מבואר דלא כהיתר הרשב"א. וכן נראה בפשטות שמכל מקום מצא לנכון לחוש לדברי האוסרים בספק איסור תורה.

ובאמת הרמ"א העתיק דברי הרשב"א בלא שום הסתייגות, אבל בב"י הכריע: "ומכל מקום נכון הדבר להזהיר שיחתכום לחתיכות גדולות קצת ושיאכלו לאלתר וכל כהאי גוונא נראה דלית ביה בית מיחוש לדברי הכל". ומזה נראה דהרמ"א לאו בשיטה חדא קאי עם דברי המחבר, ולא בא לפרש את דבריו אלא להביא דעה אחרת, ושלא כמו שנקטו כמה מחברים בזה.

ענף שני: חקרי הלכות

מחינה אחר מחינה

[א] כתב הרמ"א (סי' שכא סעיף יב), אבל מותר לפרר לחם לפני התרנגולים, דהואיל וכבר נטחן אין לחוש, דאין טוחן אחר טוחן (הגהות מיימוני פרק כ"א ור"ן פרק כלל גדול וסמ"ג). ובמשנ"ב (ס"ק מ), היינו אפילו להכין לחם שיאכלו לאחר זמן. וכדלקמיה.

ולכאורה כן נראה מוכרח מסידור לשון הרמ"א שהביא בסמוך את חילוקו של הרשב"א וכל זה לא מיירי אלא בחותך ומניח אבל אם לאכלו מיד הכל שרי, ומבואר דההיתר של פירור לחם הוא בלאו הך סברת היתר שכוללת את כל האמור בסעיף. וכן נקט בשולחן ערוך הרב בפשיטות¹¹⁶.

אולם בביאורים ומוספים של 'דרשו' ציינו שמוכא בתשובות וכתבים לחזו"א (סי' ס"ק א) שאפילו צנימים ומצות יש לפורר דווקא סמוך לסעודה, אם לא במקום שא"א לעשות כן. וכן כתב הח"ח בספר נדחי ישראל (פרק לט טוחן ס"ק א) בשם ספר זכרו תורת משה ובספר מחנה ישראל (הטוחן אות ב).

¹¹⁶ וכן לאידך גיסא, הרשב"א בתשובתו על היתר לאלתר מיירי נמי בדין פירור לחם לפני התרנגולים בשבת, והתיר רק משום לאלתר, ולא נחית להאי טעמא דטוחן אחר טוחן.

ולכאורה צ"ב, שהרי בביאור הענין דהוה פשיטא להו לרבותינו הפוסקים דאין טחינה אחר טחינה, ביאר בחזו"א (סי' נז ד"ה ענין), וז"ל, ענין אין טחינה אחר טחינה שהזכירו פוסקים אינו ענין לאין בישול אחר בישול שנחלקו הפוסקים... אבל הא דאין טחינה בפת היינו שאין טוחן אלא בהפרדה של חיבור טבעי, אבל הפרדה של חיבורי בני אדם אינו בכלל טוחן, אפילו בחיבור דבר שלא נטחן מעולם, אלא בא לעולם מפורד וכו'¹¹⁷.

ולפי ביאור זה נמצא שבטחינה אחר טחינה, מיחסרא בעיקר ההגדרה של טוחן שאין כאן מציאות של טחינה, וכיצד ניתן להתנות זאת בתנאי נוסף שיהיה לאכול לאתרוג.

ולכאורה פשוט שמה שהצריכו לאתרוג היינו משום שלא רצו לסמוך בשופי על שיטה זו שאין טחינה בפת, כי אין זה מוסכם על כל הראשונים [דוגמת הרשב"א בתשובה שם שהתיר לפרר לחם רק משום דהוי לאכול לאתרוג], ולכן הקלו רק בצירוף הקולא של לאתרוג המבוארת ברשב"א, אבל אין זה הגבלה בעיקר הכלל של טוחן אחר טוחן. וכן מפורש בחיי אדם כאן, 'ויש לזוהר דוקא לאכול לאתרוג, דלמקצת פוסקים גם בזה חייב'¹¹⁸.

ויעויין עוד בביאור הלכה (ד"ה לפרר לחם) שנקט בפשיטות שאסור לפרר לחם בכלי המיוחד לכתישה. ומוכרח ג"כ כהנ"ל, שלא רצו לסמוך על הקולא להתיר כאשר החיוב חמור יותר.

¹¹⁷ ולפי ביאור זה נמצא שאין ההיתר מחמת שהיה כאן בעבר מעשה טחינה, אלא מחמת מציאות ההפרדה שהיתה כאן קודם לכן, והעובדה כי אין החיבור שבא להפרידו בטחינה זו מעצם טבעו וברייתו של הדבר.

ולפי הבנה זו פשוט שאם בפעם השניה הוא טוחן ומפריד דברים שלא נפרדו בפעם הראשונה, והחיבור הוא חיבור טבעי מבריותו, ככה"ג שייכא ביה טחינה, ולא איכפת לן שנעשה מעשה טחינה בדבר זה. ועי' באגלי ס"ק כא ומה שהשיב ע"ז בשו"ת מנחת שלמה תנינא סי' כ.

וראה לשון החזו"א בד"ה לענין חיוב טוחן וז"ל, ובננא שחתכה דק דק חייב משום טוחן, ושחוקה שהפרידה בסכין לפירורין דקין אין טחינה אחר טחינה.

ולכאורה לפי ההבנה הנ"ל, הרי גם אי נימא שריסוק נחשב כהפרדה וטחינה הדבר, אבל בודאי ע"י החיתוך שלאחר הריסוק הוא מוסיף בהפרדה ובטחינה, ולמה לא נימא שיש מציאות חדשה של טחינה. ושם רק בגוונא שריסוק היינו טחינה מעליא לגמרי, ומה שאין החתיכות מופרדות לפנינו אינו כלום שאין זה חיבור אמיתי אלא חיבור של הלחות, כמו שמבואר בדבריו.

ובזה חשבתי להמתיק את לשון הרמ"א בהלכות יום טוב (סימן תקד סעיף ג), ומותר לגרור... וה"ה מצות, בלא שינוי, משום דאין טחינה באוכלין שהיו טחונים תחלה (מהרי"ל).

והעיר הגרע"א בגליונו שם, לא ידעתי למאי דייק בזה. ולא נקיט סתם דאין טחינה אחר טחינה, ובלבוש נקיט באמת סתם.

ולפי האמור ניהא שהרמ"א רצה להדגיש כי טעם הדבר אינו משום שהיה כאן מעשה טחינה, אלא המציאות שהדבר היה טחון ומפורד ולא מחובר מעצם ברייתו.

¹¹⁸ ולפלא שבמשנ"ב לא הזכיר מזה מאומה.

ובספר הלכות שבת בשבת הוסיף לתמוה בזה, שלעומת דין חיתוך ירקות שעת רוב הראשונים להקל בזה, ויש בזה כמה צירופים, כמו שהאריך הב"י, נקטו הפוסקים להלכה וכ"כ במשנ"ב, שלא לסמוך ע"ז אפילו ע"מ לאכול לאתרוג, ולהתוך חתיכות גדולות מעט, ואילו לגבי טחינה אחר טחינה הקיל המשנ"ב לגמרי בטחינה גמורה, ולא הצריך שיהיה לאתרוג. ויש ליישב קצת לפי האמור לעיל בהערה שאין זה אלא חומרא.

טחינה בכלי

[ב] יעויין לעיל ענף א אות ז שהבאנו את מקורות האיסור לטחון בכלי, ושלא מהני ע"ז ההיתר של לאלתר.

והנה מקור דין זה הוא בתשובות הריב"ש כמבואר בבאר הגולה ובביאור הגר"א שם. ובאמת המעיין בתשובת הריב"ש שם ייווכח שניכר מדבריו שיש בהם חידוש ואינם פשוטים, ואף דמייני גמרא ערוכה לקמן בפרק תולין (קמא, א) לאסור.

ולכאורה נראה שבאמת עיקר החידוש בדבריו הוא לומר שטעם האיסור שם הוא מצד שטוחן בכלי המיוחד לטחינה, והיה מקום לומר שאיסור הטחינה הוא מלתא דטחינת אוכלין בעלמא, וכאן הרי הפלפלין וכן שאר תבלינים בודאי אינם ראויים להאכל בלא טחינה ודיכח¹¹⁹, ונמצא דדמיון לסילקא, ומנא ליה להריב"ש לומר שזה מצד שטוחן ודך בכלי.

וביותר, שהרי הריב"ש רוצה להמציא מזה דין חדש, שאף שבטחינת אוכלין יסד הרשב"א שישנו היתר של לאלתר, מ"מ בטחינה בכלי המיוחד לכך אין ההיתר של לאלתר, וכמו שמצינו גבי מלאכת כורר שבנפה וכברה אין ההיתר של לאלתר. אמנם לכאורה כאן בדיכת פלפלין פשוט שאין הנידון דווקא שאוכל לאלתר, והציוור הפשוט הוא שזה לא לאלתר, כי הרי הפלפלין אינם ראויים לאכילה כלל כמות שהן, והוא דך ושוחק אותם הרבה קודם לסעודה שיהיו ראויים לאכילה.

ונידון דברי הריב"ש היה בגרירת גבינה במורג חרוץ, ובגבינה בודאי היא ראויה לאכול גם בלא שום טחינה, ולכן כל איסורו של הריב"ש מבוסס על חידושו שטחינה בכלי שאני, ועל כן בודאי שיש בדברי הריב"ש חידוש גדול, ולא ניתן ללמוד זה בפשיטות מדברי הגמ'.¹²⁰

וראיתי בחזו"א בדבריו על דברי המג"א (ס"ק יד) דנקט סברא שאם מרסק לפני מי שאינו יכול לאוכלו בלא הריסוק גרע, וכתב וז"ל, ובאמת הדבר מתמיה שבכל הפוסקים שדנו בפריס סילקא לא הזכירו תנאי שיהא בשביל זה שאינו יכול לאוכלו בלא זה, יעו"ש¹²⁰.

ולפי דברי החזו"א הנ"ל מבואר שאין חידוש כ"כ בדברי הריב"ש, כי אנו מוכרחים לפרש שטעם האיסור הוא מחמת שהדיכה היא בכלי המיוחד ולא מצד שא"א בלא זה, כי לא שמענו מעולם חילוק כזה.

אבל באמת בדברי הרא"ה שהבאנו לעיל 'דדוקא סילקא שהוא מחוסר הכשר אחר דחינו בישול ולאפוקי פת וכל דבר הראוי לאכילה בלא מחוסר הכשר אחר דמותר', לכאורה מבוארת סברא זו. ואולי כוונת החזו"א היא שלא הזכירו תנאי כזה כאשר המניעה היא מצד הגברא שצריך לאוכלו כמו זקנים שאינם יכולים ללעוס בלא ריסוק, וכאן המניעה היא מצד החפצא דמאכל שהוא מחוסר הכשר.

ועי' תרומת הדשן שם, וז"ל, וא"ת א"כ מי שאינו יכול ללעוס אפי' בבשר מבושל או צלי יהא אסור, הא ליתא דאזלינן בתר רובא דעלמא דחזי להו ללעוס, לכך לא שייכי בהו טחינה, אפי' למי שאינו יכול ללעוס. אבל בשר חי דלא חזי לשום אדם. וכן נפסק להלכה במשנ"ב ס"ק לב

¹¹⁹ מה שנקטנו כאן כדבר פשוט מצד המציאות שהשימוש בתבלין לא יתכן בלא טחינה ושחיקה, יעויין בפני יהושע ביצה יד, א שהאריך שאין המציאות כן.

¹²⁰ ועי' משנ"ב סי' שכא ס"ק מה וסי' שכד ס"ק טו ס"ק טו שסתם ולא פירש חילוק כזה.

ועי' עוד בפמ"ג סי' שכד א"א ס"ק ה בביאור דברי המג"א שם, וכן בפמ"ג סי' שכא א"א ס"ק יא.

והנה במשנה ברורה (ס"ק כה) כתב, כתבו האחרונים דדוקא בקתא דסכינא הוא דהתירו לדון הפלפלין אבל לחתוך אותם בסכין דק דק אסור וכמו בירק לקמן בסעיף י"ב וה"ה לכל תבלין.

ובשער הציון (ס"ק ל) הוסיף, הנה במגן אברהם ציין על זה עיין סעיף י"ב, וכוונתו לדמותו לירק לגמרי, ולפי זה אפשר להקל בסכין בשכוונתו לאכול לאלתר כמו התם, וכן משמע בביאור הגר"א, ובאליה רבה נשאר בזה בצריך עיון.

ובאליה רבה סתם ולא פירש כוונתו למה צ"ע הדמיון לסעיף יב לענין הקולא בחיתוך בסכין כאשר חותך לאלתר.

ובשולחן ערוך הרב ביאר בטעמא דמילתא שיחיה אסור לחתכם בסכין אפילו לאכול לאלתר, משום שאין דרך לאכלם אלא ע"י תערובת. והדברים סתומים.

ועי' באגלי טל (סעיף ל ס"ק ה) שרצה לבאר טעם שלא יועיל היתר לאלתר בפלפלין משום שאינם אלא מכשירי אוכלין, ולא 'אוכלין', ודומה לבורר פסולת מתוך אוכל, שהייב אפילו כדי לאכול לאלתר, משום שאינו אוכל מה שבורר, ולפיכך אינו מותר אלא על ידי שינוי. [והדברים מחודשים, דאטו נאמר תנאי של אוכל גם בטוחן, והרי בבורר זה נאמר משום שבורר פסולת מתוך אוכל זה דרך ברירה ולא דרך אכילה, ומנא לן לקבוע כלל כזה שנלמד מזה גם בטוחן].

ולפי האמור יש לצדד שלא יועיל ע"ז היתר של לאלתר כי כל מהות דיכת פלפלין אינו דרך אכילה, שהדרך היא לדון הפלפלין הרבה זמן קודם לאכילה, ולא תוך כדי האכילה, וזה פשוט¹²¹.

ריסוק פירות

[ג] כתב בחזו"א שם, לענין חיוב טוחן אין נפקותא בין דבר יבש שמתפרד לרסיסים נפרדים, ובין דבר רטוב שמתדבק בטחינתו לגוש עב, שהרי דבילה וגרורות שנכתשין מתדבקים לגוש, ומ"מ יש בהן משום טוחן, וכו', יעו"ש כמה ראיות. ואח"כ מבאר עוד הסברא וז"ל, וכן הדין נותן דחיבור הנעשה ע"י הלחות לא חשיב חיבור וכו'.

ולפי דבריו אלו נקטו הרבה מן הפוסקים לאסור מעיכת וריסוק פירות אם לא בשינוי או בב' שינויים.

ולכאורה יש לדון שלא נראה כי בכל מעיכה של פרי החיבור והדיבוק של חתיכות הפרי המרוסק הינם דיבוק מחדש מכח הלחות, אלא שבניגוד לדבר יבש שריסוקו גורם הפרדה בין כל חלקיו כיון שהוא מתפרק לגורמים ומתפרד לחתיכות מפוזרים, דבר לח הריסוק לא

¹²¹ ובדברי החזו"א (ד"ה ואמנם) שהקשה על הרשב"א, דתנא מהדר אתקנתא ויהיב שריותא בקתא דסכינא ליתני דמרסק סמוך לאכילה, נראה שלא סבירא ליה הך חומרא דהאליה רבה.

ועכ"פ לפי סברות אלו נראה לדמות לפלפלין מה שמצוי היום לחתוך בצל דק דק על מנת לערבו בסלט עם ביצה, שלא יועיל בזה ההיתר של לאלתר.

גורם לו הפרדה בין מרכיביו. ושוב ראיתי בשו"ת אגרות משה או"ח ח"ד סי' עד שהאריך בזה.

שינויים בדיבת פלפלין ומלח

[ד] יעויין היטב בשו"ע סי' שכא סעיפים ז – ח לגבי דיבת פלפלין ומלח.

והנה לשון המחבר המצריך תרי שינויי, גם שידוכם בקת הסכין וגם בקערה ולא במכתשת, מבוסס על דברי הרמב"ם (פכ"א ה"ב), הצריך לדוק פלפלים וכיוצא בהן ליתן לתוך המאכל בשבת הרי זה כותש ביד הסכין ובקערה אבל במכתשת חייב מפני שהוא טוחן.

ובלשון הרמב"ם היה משמע לכאורה שבלאו שני השינויים היה חיוב דאורייתא, אבל פשוט שאינו כן, אלא סגי בשינוי אחד להוציא מידי חיוב דאורייתא, והשינוי השני נצרך משום דמיהוי כעובדא דחול, כמו שכתב המשנ"ב (ס"ק כה).

ומעתה נראה שמה שהעתיק הב"י בהמשך דבריו את דברי השבלי הלקט דס"ל דבכתא דסכינא הוי שינוי גמור ומותר לכתחילה אין זה סתירה כ"כ לפסקו של המחבר דבעי תרי שינויי, ולא סגי בהך שינוי גמור, כי השינוי הגמור בא להוציא מדין איסור מדרבנן בעיקר המלאכה, שיהיה 'פטור אבל אסור', וכמו בכל שינוי שעושה מצורת המלאכה דאורייתא, ובאמת מצד המלאכה עצמה זה מותר לכתחילה, רק יש כאן איסור אחר של עובדא דחול שלחוצא ממנו בעי שינוי נוסף¹²².

וכן נראה בלשון הלבוש כאן: 'ובלבד שיעשה ע"י שינוי מעובדין דחול, והוא שיעשה שינוי גמור כגון שידוכם בקתא של סכין ובקערה ולא במכתשת'¹²³.

¹²² ועי' במשנ"ב ס"ק כח להשוות דין הפלפלין והמלח בהא דבעי תרי שינויי, ובשעה"צ ס"ק לב לדחות דיוק רבינו הגר"א בלשון המחבר להקל במלח, משום שכל האחרונים המחמירים בפלפלין אוסרים גם במלח. ומצאתי שהבא"ח בשו"ת רב פעלים (ח"ב או"ח סימן מב) מביא דעת כמה אחרונים כן, ומסיים בה ש'הגאון רבינו אליהו מוויילנא ז"ל יחיד הוא בכונת מרן ז"ל'.

ובעצם ההערה ודקדוק לשון המחבר, היה מקום לבאר דבפלפלין דהוי טוחן דאורייתא בעי תרי שינויי, אבל במלח שאינו גידוק והוי רק איסור מדרבנן, להכי סגי בשינוי אחד, וכ"כ בספר תהילה לדוד.

ובעיקר דין המלח כאן, שאף שאינו גידוק ממש, מ"מ דמי לגידוק כיון שמוציאין אותו מן הקרקע, יעויין בתשובת הגרע"א הנ"ל ובפמ"ג משב"ז סי' תקד ס"ק א. ויצוין עוד שבקובץ פעמי יעקב (כה, תשנ"ד עמ' יד ואילך) נדפסה תשובת הגרע"א מכת"י בו הוא נשאר בצריך עיון על דברי הרמ"א כאן למה מחלק בין מיני המלח וכו', והרי אין טחינה אלא בגידוק.

¹²³ וראיתי בספר ערוך השולחן שכתב דבר מוזר ביותר, וז"ל, אבל מרש"י שם [ד"ה דקמשני] מבואר דצריך שני שינויים שכתב כיון דקמשני שלא בריחים ושלא במדוכה עכ"ל הרי כתב מפורש דתרתני בעינן. וכל רואה יתמה, חדא, שאין מוכרח כלל שזה ב' שינויים, אלא זה שינוי אחד משני אופנים של דיבה או בריחיים או במדוכה.

וביותר, ולמעמיק, שהרי בשיטת הרמב"ם מוכרח שאינו מחשיב זה כב' שינויים, שהרי את ב' השינויים הללו כתב רש"י על הדרך בקתא דסכינא, והרמב"ם מצריך שינוי נוסף על הדיבה בקת הסכין.

ושוב הראוני שכבר בביאור הגר"א בדברו על הב' שינויים ציין דברי רש"י אלו, וצ"ת.

ובמאירי (קמא, א) איתא בזה"ל, ויש מחמירין במלח הואיל וכך דרכו בחול ואין הדברים נראין. ומ"מ אף לדבריהם מותר לדוקה בחתיכת הכר או בין אצבעותיו או מכסה המלח בשולי המפה ודק ביד הסבין על המפה.

ונראה מדבריו שנצרך שינוי נוסף במלח, ומהני להפקיע מידי עובדא דחול¹²⁴.

ועתה ראיתי בפסקי רי"ד לקמן שם (קמא, א), רבא אמר כיון דמשני אפי' טובא נמי. פי' זהו שינוי, דשינוי דמדוך שלעין הוא שינוי אחד, דכדרכן הוא במדוך שלאבן, כדאמרן בפר"ק ביצה, וקתא דסכינא הוא שינוי דשינוי, הילכך אפי' טובא שרי ואפילו בשבת.

והנה דברים אלו הינם מקור דברי השבלי הלקט שמביא הך דשינוי גמור בשם הר' ישעיה. וע"כ שהכל הולך אל מקום אחד, והמכוון ב' שינוי גמור' היינו שזהו שינוי על שינוי, והוא תרי שינויי, כי אין המכוון בתרי שינויי שיעשה ב' שינויים בדווקא, אלא שהוא משנה בכפליים, שהדרך הרגילה היא באופן מסוים, והוא משנה גם מהשינוי הרגיל, וכגון כאן שהוא דך בקת הסבין ולא משנה למדוך של עין.

וראיתי שמעירים על דברי החזו"א שאסר לרסק בננות לתינוק כדרך שמרסקין בשינוי המזלג, וכתב 'ואין לנו להתיר רק ע"י שינוי בקתא דסכינא או קתא דכף ומזלג'. ולכאורה כאשר מרסק בקת הסבין יש כאן שינוי גמור, או ב' שינויים, שגם משנה את אופן הריסוק מהשינויים של הכלי לקת שלו, וגם ממזלג או כף לסבין, אבל כאשר מרסק בקת המזלג לכאורה אין כאן אלא שינוי אחד ולא שינוי גמור¹²⁵.

מחינה ביד

[ה] כתב הבית יוסף כאן בתו"ד, וז"ל, ובפרק מפנין (קכח). גבי הא דתניא חבילי פיאה ואיזוב וכו' וקוטם ביד ואוכל ובלבד שלא יקטום בכלי פירש רש"י שלא יקטום בכלי כדרך חול כדאמרינן (עד:) מאן דפרים סילקא דמי למוחן. משמע מדבריו דלא מיהייב אלא כדפרים בכלי דוקא אבל פרים ביד לא, ומיהו אפשר דאיסורא דרבנן מיהא איכא.

ועוד יש להעיר בזה, לדברי רב יהודה מותר לדוך הפלפלין רק חדא חדא ולא תרתי כדעת רבא דפסקינן כוותיה. ולכאורה מה שדך אחד אחד הוי ג"כ שינוי במעשה הדיכה שלא דך כדרכו כמה ביחד, וא"כ נימא שיצא בזה ידי חובת שני שינויים, ולכאורה אם יש בכאן שני שינויים גם שאינו דך בריחים וגם שאין זה לתוך מדוכה, יחד עם שינוי זה הוי ג' שינויים, וזה לא שמענו מעולם.

ומימוכין לזה שגם למחון אחד אחד נחשב כשינוי מצאתי בדברי התוס' בביצה (יד, א ד"ה בית הלל) וז"ל, אבל מלח של ים צריך שינוי לדוך אותו גרעין גרעין. ונעיקר דברי התוס' שם צ"ב, יעויין מהרש"א ומהר"ם שיף שם.

¹²⁴ וחרה"ג ר' יצחק דסלר שליט"א רצה להביא מקור להא דבעי תרי שינויי מדברי בית שמאי במשנה ביצה [פ"א מ"ז], בית שמאי אומרים תבלין נדוכין במדוך של עין והמלח בפך ובעין הפרור וכו'. ועיי"ש במלאכת שלמה ובתפארת ישראל שדנו באריכות אי לב"ש במלח בעי ב' שינויים גם בפך וגם בעין הפרור או דאו או קתני.

¹²⁵ ובשו"ת אגרות משה (שם) עורר על דברי החזו"א מצד אחר, וז"ל, והנה גם החזו"א מתיר שם בשינוי והשינוי כתב שהוא בקתא דסכינא או קתא דכף ומזלג, ולכאורה כף עצמו והקתא דכף שוין לענין קושי השחיקה וכמדומני שבכף שהוא עגול מתחתיו קשה יותר לשחוק בו מבקתא ומ"ט מחשיב הקתא לשינוי. ואולי משום שהוא שינוי בעצם מלאכות דעושיין בכף ולא בקתא עדיף ליה... וק"ק להחזו"א דמשמע דאיכא איסור דאורייתא לשחוק בננות כדרך הנשים בחול איך מתיר בשינוי הא מדרבנן אסרו כל מלאכה בשינוי וצ"ע"ק.

וכן דייק בלשון רש"י בספר מגן אבות למהר"ם בנעט, וכן נראה בלשון התוספות רי"ד שם שכתב לחלוק על דברי רש"י בעיקר האיסור של טחינת כל אוכל, ולבסוף סיים בה: והוא דקאמר הכא שלא יקטום בכלי נ"ל מפני שהן קשים כעצים מוחזי כמאן דקמים להו לצורך שום תיקון ולא לצורך אכילה. והיינו שלרש"י נקיט כלי דייקא משום שאין טוחן אלא בכלי, ולדבריו בעי דווקא כלי היכא שניכר מכך שקוטם בכלי שלא עושה זאת דרך אכילה.

וראה עוד בדברי מהרש"ל ביש"ש ביצה פ"ד סי' ז.

ולכאורה נראה שאף שאין בדיוק בלשון רש"י למישמע אלא להוציאו מכלל חיוב תולדה דטוחן, ופשוט כהבנת הב"י שעדיין יתכן שישנו איסור דרבנן, מ"מ יהיה בזה סניף להקל בגוונא שהטחינה תהיה רק ביד ולא בכלי.

וכן מצינו בספר תוספת שבת על דברי המחבר (סימן שב סעיף ז), טיט שעל בגדו משפשפו מבפנים דלא מוכחא מלתא לאתחזויי כמלבן, אבל לא בחוץ דדמי למלבן ומגררו יד בצפורן. ויש מפרשים דה"מ לח אבל יבש אסור דהוי טוחן.

וכתב בתוספת שבת (ס"ק כו) בטעם השיטה הראשונה בשו"ע דלא חייש לטחינת הטיט היבש, דלא מיקרי טוחן אלא בכלי אבל לא ביד, ובצירוף משאצל"ג מותר לגמרי.

ונפ"מ בכמה נידונים כמו פירור לחם שדנו בזה הראשונים להתיר משום טוחן אחר טוחן, וכן חיתוך מין אוכל לשנים ביד שנסתפקנו לעיל בהערה, וכל כיוצא בזה. [ולפלא שבארחות שבת בפתיחה לפרק ה סתמו שזהו בכלל החיוב מן התורה].

ושוב העירוני, דבמור הלכות יום טוב (סימן תקא) איתא, אבל עצים של הסקה גדולים קצת וראויין להסקה בלא ביקוע לא יבקעם כלל כיון שאפשר להסיקם בלא ביקוע, **אבל לשברם ביד יראה מפירש"י שמותר, אבל מלשון א"א הרא"ש ז"ל יראה דאפילו לשברם ביד נמי אסור וטוב להחמיר.**

ובבית יוסף שם כתב וז"ל, ומ"ש אבל לשברם ביד יראה מפירוש רש"י שמותר. איני יודע מאיזה לשון של רש"י דייק הכי¹²⁶.

ומ"ש אבל מלשון אדוני אבי ז"ל יראה דאפילו לשברם ביד נמי אסור. נראה שלמד כן רבינו ממה שכתב (סי' ד) אבל עצים של הסקה והם גדולים קצת לא יבקעם כיון שיכול לבשל ולאפות בהם בלא ביקוע מרחא שלא לצורך הוא ואב מלאכה הוא כדאמרינן בפרק כלל גדול האי מאן דסלית סילתא חייב משום טוחן עכ"ל פירש סלית סילתא עצים דקים להבעיר האש. ומשמע לרבינו דכיון שכתב מרחא שלא לצורך הוא ואב מלאכה הוא משום דהוי טוחן א"כ לא שאני לן בין בכלי לביד דביד נמי הוי טוחן וכיון דשלא לצורך הוא אסור.

הרי מבואר שנחלקו הראשונים בדין ביקוע עצים ביו"ט ביד אם זה נכלל במלאכת טוחן, ובשו"ע (סעיף ב) הביא ב' השיטות ונראה יותר הכרעתו להתיר, וז"ל, עצים גדולים קצת וראויים להסקה בלא ביקוע, לא יבקע כלל, ואפילו לשברם ביד יש מי שאוסר.

ובמשנ"ב ס"ק י חזק דעת הי"א שכן הסכימו כמה אחרונים.

¹²⁶ וחב"ח כתב, וז"ל, ברש"י שלנו בסוגיא זו לא נראה מדבריו כן זולתי בתוספות (לא ב ד"ה אבל) שכתבו דכיון דאין אנו בקידום ולכך יש לנו לאסור לבקע עצים רק ביד, ויעו"ש עוד מדברי מהרש"ל. וראה עוד בדברי אא"ז הג"מ רא"ז מרגליות בעל בית אפרים, 'חידושים על הלכות יום טוב' בקובץ מוריה (רלג – רלה, תשנ"ה עמ' לו).

והנה בדברי הרא"ש מבואר שהמקור הוא מדין חיתוך עצים, ונראה בשיטת הבית יוסף דלא סבירא ליה לדמות נידון חיתוך אוכלין ביד לטחינת עצים כי אם זהו אותו הנידון ממש, מפני מה כתב שאינו יודע מאיזה לשון של רש"י דייק הכי, הרי איהו גופיה דייק בס' שכא להתיר ביד. ובאמת בדברי מהרש"ל ביש"ש השווה הנידונים והביא מדברי רש"י הללו.

ושוב הראוני מאמר נפלא המקיף כל ענין זה מאת ידידי הקדוש רבי איתם הנקין הי"ד, ואחר שעיינתי בכולו, והדברים נכונים וברורים, נראה כי הסיכום הוא כדלהלן.

שיטת כמה ראשונים שטחינה ביד אינה בכלל המושג של מלאכת טחינה שאינה אלא בכלי, כן מבואר בשיטת רש"י גם לגבי טחינה וחיתוך עצים וגם לגבי חיתוך אוכלין ועד ראשונים ופוסקים החולכים בשיטה זו.

מאידך, בשיטת כמה ראשונים ופוסקים נראה בהדיא שיש אופנים שאנו מחייבים או אוסרים טחינה ביד, ובהני גווני בהכרח שהדרך לטחון הוא ביד, ולשיטה זו בכל המקומות שאנו מתירים טחינה ביד היינו מדין שינוי מדרך הטחינה בכה"ג ולא משום שזה אינו בכלל מלאכת טחינה, ועכ"פ ברוב המקרים שטחינה וחיתוך נעשים בכלי, יועיל לכו"ע מדין שינוי, [ולמאן דמצריך ב' שינויים, הרי בכל אופן שלא יטחון לתוך כלי של טחינה, יתקיים בזה גם ב' שינויים].

במשנ"ב (ס"ק כט) מצינו להדיא להתיר פירור וכתיתה של מלח ופלפלין ביד מדין שינוי, ומקורו מדברי שבלי הלקט. ולכאורה יש להעיר למה לא נקטו הפוסקים היתר זה של שינוי בדין של חיתוך ירק דק דק בסעיף יב. ובפשוטו היינו משום שבחיתוך – בניגוד לריסוק וטחינה – אין זה פתרון לטחון בשינוי בידו, כי קשה מאוד לחתוך ירקות דק דק בידיו. ועי'.

=====

מלאכת טוחן

ענף ראשון: הערות ובירורים בדין טחינת אוכלין

חילוק התוס' בין סילקא לשאר אוכלין וביאורו / קושיא מסברת ה"ר יוסף המובאת באור זרוע / דרכים נוספות בראשונים בביאור החילוק / הרחבת ההסבר בביאור המושג של טחינה באוכלין; ב' אנפי בגדר התולדה / הנפ"מ בין חילוקי הראשונים / בדברי התוס' לקמן שמחלקים בין חתיכות גדולות לחתיכות דקות מאוד, ובישוב סתירת דבריהם / בביאור שיטת הרמב"ם שהחיתוך הוא 'לבשלו'; בתולדה בעינן שיהיה ה'פועל יוצא' והתועלת מן המלאכה / דין כתישה וריסוק באוכלין, וחיתוך חתיכות גדולות בעצים / בביאור שיטת הרשב"א דטחינת אוכלין לאוכלן לאלתר שרי / דרכו של רבינו הגר"א בהבנת דברי הרשב"א / נטיית והכרעת הפוסקים להלכה

ענף שני: חקרי הלכות

טחינה אחר טחינה / טחינה בכלי / ריסוק פירות / שינויים בדיכת פלפלין ומלח / טחינה ביד

ענינים שנידונו בהערות

מעשה שבת בבצלים שנטחנו דק דק בשבת / דיכת תבלין / צירופו של התרוה"ד נידון טחינה בגידו"ק עם טחינה באוכלין / דין חותך אוכל לשנים / ירק הסילקא ודרך אכילתו / טחינה בגידולי קרקע / שילוב התנאי של 'לבשלו' עם היתר הרשב"א של לאלתר בדברי המאירי והמנ"ח / צדדי היתר לרסק ביצים / השינויים הנצרכים בפעולת דיכה וטחינה

בס"ד, טבת תשע"ט, כולל 'רצופות', תל גבורים – פרדס כץ

מלאכת לש

ענף ראשון: הערות ועיונים בסוגיות הגמ'

סברות רב יוסף ואב"י אי הוי פלוגתא להלכה או ספק בביאור המשנה

[א] תנן (יו, ב), בית שמאי אומרים אין שורין דיו וסמנים וכרשינין אלא כדי שישורו מבעוד יום, ובית הלל מתירין.

ובגמ' (יח, א), מאן תנא נתינת מים לדיו זו היא שרייתן. אמר רב יוסף רבי היא, דתניא אחד נותן את הקמח ואחד נותן את המים האחרון חייב, דברי רבי. רבי יוסי אומר אינו חייב עד שיגבול. אמר ליה אב"י, ודילמא עד כאן לא קאמר רבי יוסי אלא בקמח דבר גיבול הוא, אבל דיו דלאו בר גיבול הוא אימא ליחייב וכו'.

והעולה מדברי הגמ' שאיסור שריית דיו וסמנים הוא איסור תורה, שהרי גם בית שמאי לא גזרו על שביתת כלים מבעוד יום אלא במלאכות דאורייתא, וזהו שדנו בגמ' שהאיסור הוא מצד מלאכת לישא, והיינו משום שנתנת המים בלא שום תוספת של גיבול וערכוב נחשבת ג"כ כפעולת לישא, ואולם אף כי נתינת המים נעשית מבעוד יום, ואף תחילת השריה של הדיו והסמנים הוא מבעוד יום, מ"מ אין פעולת השריה נגמרת ברגע אחד של פעולת נתינת המים, אלא ישנו שיעור ממושך של 'כדי שישורו מבעוד יום', שאם זמן השריה אינו נשלם מבעוד יום אסרו ב"ש לשרות בערב שבת.

והנה בדברי הגמ' כאן נראה כאילו יש כאן פלוגתא, דשיטת רב יוסף היא שנידון נתינת מים אם נחשב כפעולת לישא הוא נידון שווה בכל האופנים, ולכן מוכרח דהתנא דמחייב על נתינת מים היינו רבי, ואילו שיטת אב"י היא שהדבר תלוי לפי הענין, וישנם דברים שאינם בני גיבול וערכוב, אלא נתינת המים זוהי שרייתן ולישתן.

ברם יש להתבונן בדיוק לשונות רש"י כאן, שבקושיית הגמ' מאן תנא וכו', פירש וז"ל, נתינת מים לדיו ואף על פי שלא גיבול הדיו – זו היא שרייתן, והוי לישא ידיה בהכי, ומיחייב משום לש, דהא מתניתין ליכא גבול, ואפליגו בה מבעוד יום, מכלל דבשבת חייב חטאת הוא.

ויש לדקדק טובא מהו 'לישא ידיה בהכי', הא השתא בקושיא קיימינן, ועד שלא בא אב"י וחילק בין האופנים, המושכל ראשון הוא לומר שהנידון של נתינת מים הוא נידון שווה בכל האופנים. ועוד שכאן נקט רש"י 'מיחייב משום לש', ואילו לקמן בסמוך בביאור דברי רבי 'האחרון חייב', פירש, משום לש, שהוא אב מלאכה.

ואולי היה מקום לומר בהקדם לשון תלמיד הרמב"ן (בחידושי שו"ת) בתוך חי' הרמב"ן לקמן קנה, (ב) וז"ל, דהא תניא בהדיא אין נותנין מים למורסן. היה נראה לפרש דאע"ג דמורסן לאו בר גיבול הוא שרי ר' יוסי בר' יהודה, אלא שא"א לומר כן דהא בפ"ק מספקא לן אי שרי ר' [יוסי ב"ר] יהודה בדיו ובאפר דלאו בני גיבול נינהו ולא פשמינן לה מהא וכו'.

וריהמת לשונו משמע שאמנם אין כאן פלוגתא להלכה בין רב יוסף לאב"י, אלא יש כאן ספק כיצד יש לפרש את המשנה, ובחזו"א (סי' נו ס"ק ב) האריך בדבר שאב"י היה תלמיד הדן לפני רבותיו ורב יוסף לא הודה לו ואין חולק בדבר שהלכה כרב יוסף, יעו"ש.

ועכ"פ מפני הדחק היה מקום לומר שרש"י מפרש קושיית הגמ' על דרך שיטת אב"י, כי אב"י לא המציא כאן שיטה להלכה, אלא שיש מקום גדול בסברא לפרש דברי המשנה בדין שריית דיו וסמנין אליבא דכו"ע, והיינו משום דלישה ידיה בהכי, ולפום סברא זו בודאי לא נראה לדון שנתנית מים זהו אב מלאכה דלישה, כי האב מלאכה זה לישה כפשוטו שמגבל עד גמירא, אלא שגם נתנית מים יש בו משום לישה בכח"ג של דיו שאינו בר גיבול. ואולם לשיטת רבי שבכל גווני מייחייב על נתנית מים לחוד זהו אב מלאכה דלישה, וצ"ת¹²⁷.

ולפי מהלך זה נראה לבאר עוד, דהנה בדברי התוס' בשמעתין נראה שבא לסדר כל השמועות אליבא דחילוקו של אב"י דשאני דיו דלאו בר גיבול הוא, יעויין בד"ה אבל דיו. ואילו בדברי התוס' בביצה (לב, ב) מצינו בזה"ל, וקטמא שרי – פרש"י לגבול ולטוח בו דלאו בר גבול הוא. ותימה דאמרין בשבת דאפילו בנתנית מים על העפר בעלמא הוא חייב משום מגבל דקאמר התם אחד נותן את האפר ואחד נותן את המים האחרון חייב. הרי מבואר התם שנקטו לעיקר את סברת רב יוסף, והקשו מלשון הברייתא בסתמא, ונראה דהיינו כאוקימתא דרב יוסף שאין לחלק בין אפר לקמח, והיינו לשיטת רבי שבכל גווני חייב על נתנית מים. וכן הקשה מורינו שליט"א בספר בית אליהו.

ובאמת בלא"ה קשיא היכי מקשה על שיטת רש"י להלכה מהא דשיטת רבי, והא ודאי איכא שיטת ר"י בר"י דפליג, ואפשר דקיטמא שרי אליבא דריב"ר, ומאי קושיא. ויעויין ברא"ש שם שמביא כל הקושיא בנוסח אחר.

אולם לפי המבואר דאמנם הוי ספיקא דלא איפשריטא בגמ' היאך לפרש את לשונות המשנה והברייתא, אזי מבואר שיתכן להקשות לפי כל הצדדים, ואין כאן סתירה, ויעיין¹²⁸.

ונראה לחזק ולתמוך את המבואר דהוי ספיקא ולא פלוגתא, דבאמת נראה תיזוהא באוקימתא דרב יוסף, שאף כי המשנה דידן בפ"ק מתיישבת היטב דרבי שנאה לפום שיטתו שמחייב על נתנית מים, אולם לקמן קנה, ב איתא, אמר אב"י אמריתא קמיה דמר, מתניתין מני, ואמר לי רבי יוסי בר יהודה היא וכו', דילמא עד כאן לא קאמר רבי יוסי בר יהודה התם אלא קמח דבר גיבול הוא, אבל מורסן דלאו בר גיבול הוא אפילו רבי יוסי בר יהודה מודה, לא סלקא דעתך, דתניא בהדיא אין נותנין מים למורסן, דברי רבי. רבי יוסי בר יהודה אומר נותנין מים למורסן.

ומבואר שאף שכדברי רב יוסף שאין לחלק דדבר שהוא לאו בר גיבול שאני, מפורש להדיא בברייתא שנחלקו רבי וריב"ר בנתנית מים למורסן, מ"מ בסתם משנה דפ"ק סתם לן תנא כרבי, וכאן סתם כריב"ר, ולכאורה זוהי ראייה גדולה לחילוקו של אב"י¹²⁹. ומה"ט נראה דשפיר מספקא ליה לגמ' טובא בביאור דינא דמתני'.

¹²⁷ ועי' בשפ"א כאן, וז"ל, ומ"מ להלכה אפשר דלא שבקינן פשיטותא דר"י מכח ספיקא דאב"י וכדמשמע נמי לקמן (קנה ב) דאב"י עצמו הדר ביה.

¹²⁸ וראה עוד בספר ההשלמה שכתב 'אב"י הוה דחי לה בדרך דילמא לא היא'.

¹²⁹ ואולי יש לפרש מעמא דתנא דמתני' ששינה בסתימתו, כעין שחילק בשו"ת רדב"ז (ח"ה ללשונות הרמב"ם סימן קל, אלא תקנא), וז"ל, ואפי' תרצה לומר דהלכתא כרבי באידך פלוגתא דתניא אחד נתן את הקמח ואחד נתן את המים האחרון חייב דברי רבי ר' יוסי בר' יהודה אומר אינו חייב עד שיגבל מ"מ בנתנית מים למורסן הלכה כר' יוסי בר' יהודה חדא דסתם מתני' כותיה. ותו דבשלמא גבי גבול הקמח שיש בגבולו איסור תורה אית לן למפסק להחמיר, אבל גבי גבול מורסן שאין בגבולו איסור תורה אית לן למפסק להקל. [ובענין גיבול מורסן אם יש בזה איסור תורה, יעויין עוד לקמן מדברי הרי"ד והריטב"א]

ועתה מצאתי לחד מקמאי רבי יהודה ב"ר קלונימוס ב"ר מאיר משפירא בספר ערכי תנאים ואמוראים (ערך רבי יוסי בר יהודה), וז"ל, ולאבי מיתוקמא שפיר הני תרי סתמי דנותנין מים למורסן אף על גב דלאו בר גיבול הוא כמו קמח, מיהו גיבול שייך ביה¹³⁰ כדקתני בהדיא אבל לא גובלין. ובדיו וסממנין ואפר מודה דלאו בר גיבול הוא כלל הילכך אין שורין. ומשום דלא תיקשי סתמא אסתמא דחיק אביי נפשיה לאוקמוהו להנהו תרי מתניתא דפרכיה רב יוסף... הילכך תרוייהו סתמי כרבי יוסי ב"ר יהודה מיתוקמי. ונראה דאף רב יוסף מודה לאביי. דאי לא לרב יוסף קשיא סתמא אסתמא, ולא אשכחן תנאי אחריני דפליגי בהא אלא רבי ורבי יוסי ב"ר יהודה. הילכך לא מצי רב יוסף לשנויי תנאי שקלת מעלמא כדרגיל לשנויי, וכן נמי רבי היא ונסיב לה אליבא דתנאי דבדיו סבר הכי ובמורסן הכי. פליגי בכולהו אליבא דרב יוסף.

ושוב הראוני שגם בסוף דברי התוס' רי"ד לקמן שם איתא במילים קצרות, וז"ל, וי"ל שקיבל רב יוסף דברי אביי כדי שיבוא שתי המשניות כר"י ב"ר, ולא תיתי חדא כרבי, חדא כר"י בר"י.

וראה עוד בביאור הלכה (סי' שכד סעיף א ד"ה אין גובלין).

בשיטת היראים דנתינת מים הוי תולדה; מחדש שמעשה נתינת מים הוי תולדה ואילו השריה הממושכת הוי אב

[ב] מצאתי בספר יראים (סימן רעד; דפוס ישן קב) בזה"ל, תולדה נתינת מים בלא תערובת בכלי כדתנן בשבת פ"א [י"ז ב'] בש"א אין שורין דיו וסממנין אלא אם כן ישורו מבעו"י וב"ה מתירין.

ולא נתפרש בדבריו אליבא דמאן קאי, וסתימת לשונו דקאי אליבא דרבי, ולהדיא מפורש בהמשך דבריו שנקט שיטת רבי עיקר להלכה, וז"ל, ואף על גב דתנן במי שהחשיך [קנ"ה ב'] נותנין מים למורסן אבל לא גובלין לא קי"ל כוותה דיהידאה היא דר"י ב"ר יהודה מוקמינן לה התם דתניא אין נותנין מים למורסן דברי רבי ר"י ב"ר יהודה אומר נותנין מים למורסן והלכה כרבי מחבירו. ועוד ב"ש וב"ה פליגי עליה בפ"א הלכך יזהר אדם שלא ישתין ושלא ישליך מים למורסן אכילת תרנגולים. ויש להשיב ולומר דב"ש וב"ה ל"פ על ר"י ב"ר יהודה כדאמרינן בפ"א [י"ח א'] דע"כ לא קאמר ר"י ב"ר יהודה אלא בקמח דבר גיבול הוא אבל דיו וסממנים דלאו בר גיבול הוא מודה בנתינת מים דההוא גיבולן מיהו מטעם הלכה כרבי מחבירו קי"ל דאסור.

ומעתה צ"ב טובא, חדא, מהיכי תיתי דלרבי לא הוי אלא תולדה ולא אב. ועוד, א"כ מהו אב מלאכה דלש אליבא דרבי, והרי בדברי הפוסקים מצאנו לדון אי מיחייב לרבי על גיבול אחר נתינת מים, וא"כ מהו אב מלאכה דלש.

וראיתי בשו"ת שבט הלוי (ח"ג סימן נ) שעמד בזה, וכתב לחדש בדעת היראים דרבי ודאי גיבול לא בעי אבל תערובת יד או אצבע כדי שיכנסו המים בכל הצדדים [כדרך שעושים קודם הגיבול] עכ"פ בעי מה"ת, ובלי זה עכ"פ בקמח אינו בגדר לישה מה"ת, יעו"ש.

והנה דבריו הם חידוש גדול, וכמו שכתב בעצמו שמסתימת דברי הגמ' והראשונים קשה להוציא חידוש כזה.

¹³⁰ וזה כדברי המאירי ועוד, יעויין להלן אות ג.

אולם על דרך דבריו היה נראה לדון לפי מה שנתבאר בדברינו לעיל (אות א) להוציא מלישנא דמתני' דאיכא שיעור זמן של שריה ונתינת מים ולא סגי בפעולת השפיכה רגע כמימריה, שיש מקום גדול לומר שזהו דווקא כלפי לומר דהוי אב מלאכה דלש, אולם תולדה הוי בעצם השפיכת מים.

וביאור הדברים הוא שזה פשוט שאלבא דרבי נתחדש דלא בעינן שהקמה יהיה נילוש ומדובק היטב על כל חלקיו כדי שיחשב כלישה, וסגי במה שיש כאן מיזוג וערבוב בין הקמה ולמים עד כדי שהינם מעורבים לעיסה אחת, ואע"פ שכל עוד שאין זה מעורבב ונילוש כדבעי ע"י גיבול מיחסרא בדיבוק של כל החלקים, מ"מ זה גם נחשב ללישה ולא בעינן גיבול בדווקא. אולם המציאות היא שכאשר שופך מים לתוך קמה – מעשה השפיכה לחוד לא מהני שהמים יגיעו לכל מקום בתוך הקמה, ולזה צריך שריה ממושכת של המים בתוך הקמה [או תערובת יד או אצבע], וזהו דסבר היראים שמעשה השפיכה והנתינה לחוד הוי תולדה ולא אב. ודוק.

וכאשר הרציני הדברים לפני אאמו"ר שליט"א אמר שאף שעיקר החילוק שישנם ב' שלבים: עצם נתינת המים, והשריה במים, הינו דבר מתקבל, מ"מ קשה בסברא לקבל שמעשה הנתינה במים יחשב כתולדה של האב שזוהי המציאות של השריה והלישה, דמה ענין זה לזה.

ואולי יש לומר שנתינת המים לחוד זה נחשב לתולדה מצד הצורה החיצונית של המלאכה, ואף שלא מתקבל התוצאה של המלאכה, ויל"ע.

ויותר נראה לומר שאכן האב מלאכה הוא שלאחר שפיכת המים הוא עושה איזו פעולה של ערבוב על מנת שהמים יגיעו לכל מקום בקמה, וכדברי השבט הלוי, אף שאין משמעות כזאת בגמ' ובמפרשים.

אולם שוב התבוננתי, שהרי לשון היראים לעיל מיניה בסמוך, 'לא לישת קמה לכד נקראת לישה אלא כל שדרך להמחותו על ידי משקין נקראת לישה'. ומבואר בדברי היראים שגדר מלאכת לש אינה בדווקא לאחד ולדבק חלקים נפרדים לגוש אחד, אלא עצם היצירה הנפעלת ע"י עירוב ומיזוג המוצק והנוזל. ומעתה מובן היטב שבמעשה השפיכה של המים נעשה כמין התחלה של עירוב ומיזוג ע"י שבאים במגע המים והדבר המוצק, ואילו בהמשך השריה נעשה העירוב בדרגה גבוהה יותר. ועיין.

ויש מקום לבאר באופ"א, שהאב מלאכה של לש זה לא מחמת שהעירוב באיכות גבוהה יותר, אלא שבשריה וכ"ש בגיבול יש כאן איחוד החלקים הנפרדים לגוש, ואילו בנתינת מים גם אליבא דרבי דמחייב ליכא יצירת גוש, ומ"מ חייב על כך מדין תולדה, משום דסו"ס נחשב שעשה מעשה לישה.

וכעין זה מצינו בדברי הגאון הנצי"ב בביאורו מרומי שדה לירושלמי, על דברי ר"א בירושלמי שמגבן חייב משום לש, ביאר דחובין ומגבן דחייב לר"א משום לש, אף שאינו לש, דלישה הוי במה שעושה קיבוץ א' מקמה המפוזר. משא"כ מחבין ומגבן. אלא שעושה מעשה לישה. [ועי' בשו"ת מגדנות אליהו ח"ב סי' קמ"א].¹³¹

¹³¹ ובעיקר הנידון במלאכת לש, מהו האב ומהו התולדה, ראיתי בסמ"ג (לאוין סימן סה), הלש תולדה שאסור ליתן מים לצורך פרה או תרנגולין בסובין כרבי דאסר. וכן בסמ"ק (מצוה רפב) שכתב, הלש תולדתו הנותן

והנה דבר זה ששריה זהו תהליך ממושך מפורש גם בלשון תוס' הרי"ד בתו"ד, אבל דיו דלאו בר גיבול הוא שאין שורין הדיו והסממנים אלא שיתנו מעם במים וא"צ לגבולן לעשות מהן עיסה מודה ר' יוסי דמשעת נתינת מים הוא חייב שהן נשרין מאליהן ודמי למדביק פת בתנור שהיא נותנת והיא נאפית מאלי' מעט מעט וכן שפיתת הקדרה על האש.

ובזה נראה ליישב עוד מה שראיתי מקשים על דברי היראים, דהנה במגן אבות (למהר"ם בנעט; מלאכת לש) כתב וז"ל, נחלקו בו רבי וחכמים בנתינת קמח למים וכו', וקשה לי איך היה הלש במשכן, ואי בסממנים הא לא הוצרכו כי אם לצבע ולמה לי לישא, ואף על גב דלעיל איתא גבי דיו לגבול, זהו בעשן שמגבילים בשמן משא"כ בסממנים, מיהו למ"ד דנתינתו למים היינו לישא אתי שפיר, אבל לרבי יוסי ברבי יהודה קשה. וכן הקשה באגלי טל.

והנה מה שנקטו דאליבא דרבי דנתינה למים הוה לישא את"ש, הא ניהא אם באמת נתינת מים הוי אב מלאכה, אולם אי לא הוי אלא תולדה, איה האב שהיה במשכן¹³².

מים בסובין לתת לפני פרה, או לפני תרנגולים כרבי דאמר. ולכאורה סובין היינו מורסן, וראה להלן כמה שיטות ראשונים שגם לשיטת רבי אין זה אסור אלא מדרבנן, וכאן מחודש בדבריו דהוי בדרגת תולדה אליבא דרבי.

והרמב"ם (פ"ה הט"ז) נקט שתולדת לש היינו שלש עפר או טיט. וכן כתב רש"י (ביצה לב, ב) להדיא דגיבול טיט הוה תולדה דלש.

וצ"ב מאי שנא לישת עפר שהוא בר גיבול מקמח. וביותר, שבפשוטו היה גיבול של עפר במשכן, ועי' מש"כ בזה באגלי טל מלאכת טוחן ס"ק ג ובשו"ת אבני נזר ס' קטו.

והאבנ"ז בסיומן קכו כתב לחדש בביאור החילוק בין עפר לסמנים, וז"ל, דסמנים לצבוע בגדים נהנה מגוף הצבע שנעשה מראה על הכגד ונהנה מהמראה. וכן קמח שלש ועושה ממנו פת אוכל הקמח שנעשה פת. אבל המגבל עפר או טיט לטוח בו תנור או לעשות כלי חרס לבשל אינו נהנה מעפר וטיט. רק ממה שאופה בתוך התנור ומבשל בתוך הכלי חרס. וכיון שאינו דומה לגמרי הוה תולדה. ועל כן אף אם הי' הסמנים גוש קרקע יש חילוק זה בינו בין המגבל עפר או טיט שאינו סמנים. [ועי' במה שהעיר בדבריו בספר שביתת השבת לש אות יג].

והעולה מדבריו דהיכא שישנה רק את צורת המלאכה בלא הפועל יוצא של המלאכה זהו רק תולדה ולא אב, [והאי כללא כייל בתפארת ישראל כלכלת שבת כללי ל"ט מלאכות אות א]. ויש בזה חידוש גדול, שלפי הנתבאר בכמה מקומות כאשר יש את הצורה החיצונית של המלאכה בשלימות לא בעינן לדמוין בפועל יוצא, ועיין.

וחשבתי שיש לחלק בזה בין מיני המלאכות, דבמלאכות הקרקע, המגדיר של המלאכה זה הפעולה עצמה שנעשית בקרקע או בגידוליה, ואילו במלאכות אחרות המגדיר זה התוצאה והתיקון שמתקבלים ע"י המלאכה, והנה כבר נקטו הפוסקים שמלאכת לש אינה מוגדרת כמלאכת קרקע, ולחכי יש לישא גם בדברים שאינם גידול, [ועיין בשו"ת אגרות משה ח"ד סי' עד ובשו"ת שבט הלוי ח"ד סי' לב. אולם יעויין בשו"ת האלף לך שלמה סי' קלט ובתחילה לדוד כאן ס"ק כה]. ובה מבואר שבמלאכת לש עיקר המלאכה זו לא הצורה החיצונית אלא התוצאה של המלאכה, ודוק.

¹³² וזהו הישוב בדעת רבי, אבל גם לריכר"י אינה קושיא כ"כ, וכמו שכתב בתוספות רי"ד לקמן (קנה, ב ד"ה אין נותנים מים) וז"ל, ואף על פי שאינן בני גיבול חייב המאכל הוא, שהרי עיקר לישא לא ילפינן אלא מלישה דסממנים, שאינו דרך לישת לחם במלאכת המשכן, ולישת הלחם ילפינן מלישה דסממנים, ומיהו אף על גב דבלישת סממנים לא בעינן גיבול בלישת הלחם בעינן גיבול, דהאי כמנהגו והאי כמנהגו, עכ"ל.

ברם לפי דברינו נראה דודאי במשכן היה גם האב מלאכה דהיינו שריה ממושכת של הסמנין במים, והתולדה היינו עצם נתינת המים לחוד. ואולי יהיה נפ"מ באופן שנותן מים זמן מועט קודם צאת השבת, שפעולת השריה נעשית במוצ"ש, או שמפריד המים מהסמנין מיד לאחר השפיכה.

ואולי יש להסביר לפי"ז דקדוק לשון הגמ' דקאמר 'נתינת מים לדיו זו היא שרייתך', ולא קאמר שזהו גיבולך, ובריטב"א כאן נראה שהוקשה לו דקדוק זה וכתב, 'פי' לאו דוקא אלא לומר שאינו צריך מעשה אחר, ולמעוטי גיבול ולישה כי שרייתו זו היא גיבול, וכדמוכחא מילתא בסוגיין.

אולם לפי האמור יש לומר שבדווקא נקט שמעשה הנתינת מים זה שריה ולא גיבול, ומשום שהשריה הממושכת זה הוי כגיבול ולא מעשה הנתינת מים, ודוק.

ושוב מצאתי בס"ד בשיטת המיוחס לר"ן ככל דברינו, וז"ל, ובין ב"ש ובין ב"ה אית להו דבשריית מים זהו עשייתו אף על גב דלא עביד להו גיבול דהיינו שיערב הכל בכף אחת והלכך אם נתן בו מים מבעוד יום ונשרה כדי שיעור שרייתו אפי' לב"ש שרי... ומה דנקט מאן תנא נתינת מים לדיו וכו' ואף על גב דמתני' קתני לה בלשון שריי' משום דכיון דבשריי' חייב אשתכח דבנתינת מים חייב דליכא מעשה אחר ידידה.

והיינו דבאמת בעינן שריה בשיעור של שריה כדי לחייב הטאת, ומ"מ אי השריה נחשבת כעשייה, נמצא דלא בעינן גיבול, ובנתינת מים חייב דליכא מעשה אחר ידידה [והכל טמון ממילא במעשה השפיכה].

ועכ"פ לפי מהלך זה מבואר דאליבא דרבי גוף מעשה שפיכת המים סגי לחייבו משום תולדה ואף בלא השריה הממושכת במים, ובדרך זו יתכן לפרש דברי תלמיד הרמב"ן שם, וז"ל, מאן יש אומרים אר"ה ר' יוסי בר' יהודה היא וה"מ הוא דמשני. אבל לרבי דס"ל דנתינת מים זה גיבול לא שריא כלל, דהא א"א לשנויי, שכל נתינת מים אחת, ואין גובלין דקתני אף נתינת מים בכלל, אבל לריב"ז דלא מחייב אלא בגיבול אפשר לה לשנויי על יד על יד שאע"פ שהוא מגבל כל צרכו אין דרך גיבול בכך שאין דרכו אלא במרובה.

ולכאורה צ"ב, שאף כי לרבי מעשה לישה היינו נתינת המים ולא הגיבול, אבל מהיכי תיתי שלא יועיל שינוי כמו שמועיל בגיבול, והרי גם לרבי יש כאן חיוב של מעשה מלאכה, ומאי שנא מכל מלאכות שמועיל שינוי (לפטור, ובלישה מועיל גם להתיר).

ולפי האמור נראה הביאור כי רבי ס"ל שבעצם מעשה שפיכת המים שיש כאן תחילת מיוזג של הקמח והמים נחשב כתולדה דלש, ואף בלא תוספת של עירבוב אמיתי ביניהם, ולכן לא יועיל שינוי, כי במציאות המוגע בין המים לקמח ל"ש שינוי.

ואולי יש להטעים יותר, כי באמת התוצאה של לישה מתקבלת רק ע"י שריה במשך זמן ממושך או עירבוב כל שהוא בין הקמח למים ולא בעצם נתינת המים, אבל המעשה לישה הוא עצם נתינת המים בלא שום תוצאה, ולכן מתחייב על מעשה זה בתור תולדה גם אם

ומבואר מדברי התוספות רי"ד שגם לרבי יוסי ברבי יהודה ילפינן מלאכת לש מלישה שהיה בסמנין, רק הוא ס"ל דהגם שבסמנין היה רק נתינת מים, אפ"ה בלחם צריך גיבול ממש כיון שדרך לישה בלחם הוא ע"י גיבול ממש, וכל אחד כמנהגו.

ולכאורה אי נימא דנתינת מים בסמנין היינו מעשה שפיכה בעלמא, צ"ב מה שייד כאן האי כמנהגו והאי כמנהגו, והרי בסמנין אין לך מציאות של גיבול. ובע"כ שהשריה הממושכת משוי ליה מציאות של גיבול, וככל האמור.

מיחסרא בלישה. ומהאי טעמא גם לא יועיל במעשה כזה שינוי, כי השינוי אינו מגדיר באופן אחר את המעשה של שפיכת המים שאינו מעשה לישא, אלא דמיחסרא בתוצאה, שע"י שמשנה בעשיית המעשה לא מתקבלת אותה התוצאה. ועדיין צ"ת¹³³.

דין נתינת זרע פשתן למים לרבי ולריב"ז

[ג] והנה כתב הרמב"ם (פ"ח הט"ז), הלש כגרוגרת חייב והמגבל את העפר הרי זה תולדת לש... והנותן זרע שומשמין או זרע פשתן וכיוצא בהן במים חייב משום לש, מפני שהן מתערבין ונתלין זה בזה.

ומשמעות לשון הרמב"ם וסדר דבריו משמע שהנותן זרע פשתן חייב כאב מלאכה של דש ולא רק משום תולדה, וכן נקט באור שמח. [ומהר"י קורקוס לעיל בה"ב נקט להדיא דהוה רק תולדה].

ומקור דברי הרמב"ם בגמ' זבחים (צד, ב), זרק פשתן למים חייב... הנך אית להו רירי... התם קעביד לישא. ופירש"י, זרע פשתן במים נפקא רירא מיניה ומדבקי אהדדי.

ומשמעות לשון הרמב"ם שחייב מיד בשעת נתינה ממש ולא בעי שריה ממושכת, וכמו שנקט במגן אברהם (סי' שלו ס"ק יב).

ונראה הביאור בזה דשאני זרע פשתן שתיכף עם המגע במים הרי זה גורם לדיבוק ולישת חלקיו אחד לשני, ואינו זקוק לשריה הממושכת כלל.

וכן מצאתי מפורש בלשון הרמב"ם בתשובותיו (סימן תסד), וז"ל, ובאותו הפרק אמרנו והנותן זרע שומשמין או זרע פשתן וכיוצא בהן במים חייב משום לש מפני שהן מתערבין ונתלין, ר"ל דקות זרען וצמיגותן והתאחדם **מחמת בואם במים גרידא**. עכ"ל. ודוק בלשונו 'בואם במים' ולא עירובם.

¹³³ ובפסקי רי"ד כאן וז"ל, דאילו לרבי לא מהני ביה השינוי, דבנתינת מים בלחוד הוה אסר, ובנתינת מים לא שייך שינוי דבכל מידי דיהיב אורחיה הוא. הילכך לא שרי על ידי שינוי. וצ"ב בכוונתו דבכל מידי דיהיב, אי מיירי גם על כמות המים, דלכאורה אם שופך מעט מים הרי זה משנה טובא מ'אורחיה'.

ומוריניו חגר"א ליברמן שליט"א אמר לבאר דברי הרמב"ם באופן נפלא ומחודש, וזה על פי מה שמתגלה לנו בדברי רבינו חננאל אופן מלאכת הלישה בעלמא, וז"ל רבינו חננאל להלן (קלד, ב), א"ל אביי לרבה מהו לגבן. פי' לגבן ביום טוב לקפות גבינה לקבץ פיתותי החלב הקפוי ולעשותם חריץ של גבינה. א"ל אסור לגבן. א"ל והלא גיבון כמו לישא **העיסה שנותן מים בקמח ומוילל בידיו ועושה פתיתין ומוסיף מים ומקבץ הפתיתין ועושה אותם עיסה**. כך מקפה החלב בטוכמסו ואחר שיקפה בכלי ויעמוד מכנים ידו ופיתתו. ואח"כ מכנים ידו ומגבן מתוך הכים.

המבואר בדברי רבינו חננאל, שאופן הלישה הוא שלאחר נתינת המים בקמח, והמים מתערבים בכלל העיסה, נוטל בידיו מעט מעט מן העיסה ומגבל ועושה פתיתין, ובשלב שני, מוסיף מים ומגבל את כל הפתיתין יחד לעיסה אחת.

ומעתה יש לומר שהשינוי של 'מעט מעט' הוא שהוא גומר את הגיבול והלישה באותם הפתיתין כל אחד לבדו, ואינו מקבץ בלישה אחת את כל הפתיתין וואולי מקבץ אח"כ את הפתיתין לכדי עיסה אחת לאפותה, אבל גמר הלישה והגיבול נעשה באותן הפתיתין.

ולפי האמור מובן היטב לשון הרמב"ם שנתינת מים אחת היא, כי בנתינת המים ל"ש מעט מעט, כי ה'מעט מעט' הוא לאחר שפיכת המים הראשונה שכבר יש כאן עיסה.

ולפי"ז נמצא שישנו חידוש בדין זה לא רק אליבא דריב"ר שלא מחייב בעלמא על נתינת מים לקמח, דזרע פשתן שאני, [וכמו שכתב בחז"א סי' נח אות ט, ועי' בספר שביתת השבת פתיחה למלאכת שבת אות ב], אלא גם אליבא דרבי החידוש הוא שחייב על מעשה נתינת המים לחוד משום אב מלאכה, ולא בעי שיעור שריה.

בחילוק 'לאו בר גיבול' דמורסן ודיו; שיטת כמה ראשונים דתרי מילי נינהו

[ד] בתוס' ד"ה אבל דיו. והא מורסן דאמר בפרק בתרא דלאו בר גיבול הוא וקאמר התם ר' יוסי ברבי יהודה אינו חייב עד שיגבול. וי"ל דהתם לגבי קמח קאמר דאינו בר גיבול אבל בר גיבול הוא טפי מדיו ולחכי לא מייתי מיניה הכא אדיו.

ובדברי התוס' נראה דישנם מדרגות שונות ב'לאו בר גיבול', ולכן אף כי התם נדחית סברת אב"י דשאני מורסן דלאו בר גיבול מכח דברי הברייטא, סברת אב"י כאן לגבי דיו שאינו בר גיבול לא נדחתה, כי דיו הוא אינו בר גיבול טפי ממורסן.

אולם יעויין באור זרוע (סימן סא) שמתחילה העתיק כסברת התוס' ש'המורסן הוא בר גיבול כלפי דיו ואינו בר גיבול כלפי הקמח', אולם בהמשך דבריו כתב, וז"ל, שאני אומר דהא דמסיק דמורסן לאו בר גיבול הוא היינו קודם שידע הברייטא, אבל לאחר שנודע לו הברייטא דפליגי במורסן כמו בקמח ודאי המורסן בר גיבול הוא כמו הקמח.

ומבואר שאין כאן רק חילוק מדרגות בשיעור של 'לאו בר גיבול', אלא שיש כאן דיון על שיעור כזה של לאו בר גיבול כמו מורסן אם יש לדמותו לקמח או לדיו, והמסקנא מכח הברייטא היא שהרי הוא כמו הקמח.

ובדברי המאירי כאן שמעינן טפי, דתרי 'לאו בני גיבול' האמורים בדיו וסמנין ובמורסן תרי מילי נינהו, ולא קרבו זה אל זה, שהמורסן דומה לקמח ולא אמרו שאינו בר גיבול לומר שאינו מחסר גיבול אלא שאי אפשר לגבולו, ולכן נתינת מים שבו אינה כלום, ואילו באפר ודיו אינם בר גיבול כי נעשית המלאכה לגמרי בנתינת המים, ולכן בנתינת המים בהם חייב, והגיבול אינו נצרך להם כלל.

ובאמת המעיין היטב בלשון המאירי יראה שהכנים כן בתוך גירסת הברייטא, ר' יוסי אומר נותנים שבר גבול הוא'.

ולפי דבריו מדויק היטב דגבי דיו וסמנין נקמה הגמ' שהנתינה למים זו היא שרייתן, ולא מצינו כהאי לישנא במורסן, כי התם אין הנתינה פועלת כמו גיבול ואינה מועילה כ"כ.

וכן מבואר שאין לקשר את סברות אב"י בשמעתין ובסוגיא דלקמן גבי מורסן, ואף דנהתם נדחה סברת אב"י מקמי ברייתא, אינו ענין לסברת אב"י כאן, ובזה נדחין דברי המ"מ (פ"ח הט"ו). ועי' בספר אבן האזל שם¹³⁴.

¹³⁴ והגאון הנצי"ב על מרומי שדהו בכיצה (לב, ב) עמד מדנפשיה על חילוק מציאותי זה בהגדרת 'לאו בר גיבול', ויישב בזה כמה קושיות גדולות, וז"ל, והקשו התוס' על רש"י מהא דשבת י"ה, דאפילו שנתינת מים על האפר בעלמא הוא חייב משום מגבל כו'.

ונראה עפ"י מה שהקשו התוס' שם מסוגיא דדף קנ"ה, דמסיק דפליגי גם במורסן דלאו בר גיבול הוא. ונראה דפי' לאו בר גיבול באפר של דיו, אינו כמשמעות לאו בר גיבול דמורסן. דבדיו ע"כ מיירי באפר דק מאד כעשן. ופי' לאו בר גיבול, דאינו צריך לגיבול, דעירוב המים מגבלם. משא"כ במורסן הוא משום שקשה הגיבול שאינו מודבק יפה. וה"ה הכא באפר פשוט דאינו מוגבל יותר ממורסן, ומשו"ה אינו מיקרי לישא בנתינת מים.

טעם החיתר של נתינת מים למורסן

[ה] הנה בלשון הברייטא בשיטת רבי יוסי בר' לגבי נתינת המים לקמח 'אינו חייב עד שיגביל', משמע שאין מותר לעשות כן, רק חיובא ליכא, וכן משמעות לשון הברייטא לגבי נתינת מים באפר 'רבי יוסי ברבי יהודה אומר עד שיגביל'. ומשמע דחיובא ליכא אבל לא שנה לשון של היתר.

ויל"ע שלגבי נתינת מים למורסן מצינו במשנה ובברייטא לקמן שם לשון של היתר גמור 'נותנים מים למורסן'. [וצ"ב בלשון התוס' בשמעתין (ד"ה אבל דיו), ואם תאמר והא מורסן דאמר בפרק בתרא דלאו בר גיבול הוא וקאמר התם ר' יוסי ברבי יהודה אינו חייב עד שיגביל].

ומצינו בזה כמה דרכים בדברי הראשונים והאחרונים.

הריטב"א הקדים כאן דקדוק נוסף דמשמע דאפילו לרבי ליכא איסור תורה בנתינת מים למורסן מדלא קתני חיוב הטאת במורסן כדקתני גבי קמח.

וביאר וז"ל, והטעם דכיון דמורסן לאו בר גיבול הוא שאין עושים ממנו לעולם עיסה¹³⁵ אין בגיבולו חיוב הטאת אלא איסורא דרבנן דגזור אטו קמח, ורבי דסבר דבנתינת מים בקמח איכא חיוב הטאת גזר במורסן אפילו בנתינת מים, ור' יוסי בר יהודה דסבר דגבי קמח ליכא חיוב הטאת עד שיגביל לא גזר הכא אלא בגיבולו, וקמה מתניתין בר' יוסי בר יהודה דשרי נתינת מים למורסן ואסר גיבולו.

ומוסיף הריטב"א לבאר החילוק בין מורסן לדיו דבתרווייהו קאמר הגמ' הלשון 'לאו בר גיבול', ובבמורסן כיון דלאו בר גיבול הוא הוי קיל טפי דאפילו בגיבולו ליכא חיוב הטאת לר' יוסי בר יהודה, ואילו בדיו כיון דלאו בר גיבול הוא חמיר טפי דמחייב בנתינת מים בלחוד, אלא שחלוק מורסן שאין דרך העולם לשרותו ולא לגבולו ולכן ליכא חיוב הטאת דהא לא דמי ללישה דהוי במשכן דהיינו שריית סממנים, [ואין דרך בני העולם לגבולו כמו לחם].

ומבאר עוד את החילוק שבאפר שאינו בר גיבול, וס"ד לדמותו לקמח [ולרב יוסף דינו שווה לקמח], וז"ל, מיהו גבי אפר דקס"ד התם דפליגי רבי ור' יוסי בר יהודה כדפליגי גבי קמח, משום דאע"ג דאפר לאו בר גיבול הוא לגמרי כעין קמח, פעמים שמגבילין אותו לטוח בו לפי שעה ופעמים ג"כ שאין מגבילין אותו אלא ששורין אותו במים לעשות בורית וכיוצא בו לכבוס הבגדים, לפיכך דימו אותו שם לשריית דיו וסממנים.

וענין זה של גיבול אפר נתבאר יותר בדברי התוס' רי"ד שכתב ככל דברי הריטב"א, וז"ל, אלא הי' צריך לשרות האפר במים. כדי שיתן האפר טעם במים. כגון אלו שעושין חבורית שעושין אותו ממי האפר ודמיו שרייתו לשריית דיו וסממנים ומש"ה היא חייב הטאת.

ומבואר בדבריהם שישנם ב' מיני לישה וגיבול, ישנה לישה שתכליתה ומטרתה היא לאחד חלקים נפרדים יבשים לגוש ועסה אחת, וזוהי תכלית הלישה בקמח, וישנה לישה שמטרתה היא בשביל הנוזל לערב ולמזוג בו החומר המוצק ועי"כ לשנות את טבעו, וזהו ענין הגיבול שישנו בדיו ובסמנים ולפעמים גם באפר.

¹³⁵ והיינו שבמורסן הגיבול לא מצליח כ"כ, והכוונה לאו בר גיבול, לא רק שא"צ גיבול, אלא שלא מועיל לו גיבול כ"כ, וכן מופרש במאירי (יה, א), ומה שהוא חסר גבול ואין גבולו גבול כל כך מותר לכתחילה בנתינת מים כגון מורסן וחול וכיוצא בהם.

ומדבריהם עולה לענין מה שנסתפקו האחרונים בגדר מלאכת לש, יעויין בספר אגלי מל, אם המלאכה היא איחוד חלקי הקמה, או שהמלאכה היא המיזוג של הקמה במים, דבאמת תרומתה איתנייהו, ותלוי בתכלית וביעוד הדבר באמצעות המלאכה¹³⁶.

ונראה שאין להקשות היאך יתכן ב' גדרים שונים במלאכה אחת, כי צורת האב מלאכה היא המציאות המושלמת של ליש, וכשם שלגבי גיבול ס"ל לאביי בשיטת ריב"ז דבקמה בעי גיבול להתחייב, אע"פ שבסמנין דהוה במשכן לא בעי גיבול, משום 'דהאי כמנהגו והאי כמנהגו', כן הוא לגבי הגדר והפועל יוצא של המלאכה. ועייין.

ובנשמת אדם (כלל יט אות א) כתב שההיתר המוחלט ליתן מים למורסן זהו מוצא שיטת הרמב"ם לומר דמורסן שהוא לאו בר גיבול אין בו איסור תורה כלל, ואפילו בגיבול, דאל"כ לגזור נתינת מים שמא יבוא לגבל.

והחילוק בין השיטות הוא שהרמב"ם כלל יחד עם המורסן דלאו בר גיבול גם את האפר וחול הגם, ולא סבירא ליה ככל האי חידושא דב' מיני גיבול נינהו, וישנו ענין מיוחד של גיבול באפר.

והנה כל דברי הריטב"א והתוס' רי"ד והרמב"ם מבוארים לפי שיטתם דסברי דמורסן ליכא חיוב ליש, דאורייתא וכל הנידון בגזירה מדרבנן, אולם יעויין בב"י (סימן שכד) שנקט בשיטת התוס' והראב"ד דמורסן יש בו חיוב חטאת דאורייתא כמו אפר, ואין חילוק ביניהם בחיוב של גיבול, אלא שבמורסן התירו נתינת מים אליבא דריב"ז דמשום שיש בו צורך היום להאכיל לחיה ועוף לא גזור, ומשא"כ בקמה שאין בו צורך ליום. ועיי' שעה"צ סי' שכא ס"ק סא דקמה קלי שהוא להאכיל אדם לא גרע ממורסן שהוא להאכיל לשוורים.

אולם באמת המדקדק בלשון הראב"ד יראה אל נכון שהזכיר בדבריו רק אפר ולא מורסן, ויתכן מאוד דס"ל כהתוס' והריטב"א הנ"ל, ובדברי הראב"ד נראה שדימה אפר לזרע פשתן, ולכאורה קשה לדמות מורסן לזה, לומר שהוא מתגבל כ"כ בקלות, וכן נקט בשיטת הראב"ד בספר אגלי מל.

ביאור היתר 'על יד על יד'; שקלא וטריא בפלוגתא הנשמת אדם והביאור הלכה

[ו] בגמ', תנו רבנן אין גובלין את הקלי ויש אומרים גובלין. מאן יש אומרים, אמר רב חסדא רבי יוסי ברבי יהודה היא. והני מילי הוא דמשני. היכי משני. אמר רב חסדא על יד על יד.

וטרם שנבאר ענין שינוי 'מעט מעט' נקדים דברי הנשמת אדם (שם) המחודשים מאוד בענין זה, וז"ל, ודע דהיתר זה לגבל קמה קלי מעט מעט, כדאיתא בסי' שכ"א, וכתב הרמב"ם בפכ"א, לא הזכיר חס' התרומה וסמ"ג וסמ"ק ויראים דהם הי"א שבש"ע בסי' שכ"א ושכ"ד, וכתבו דקי"ל כרבי דלעולם חייב משנתן מים, ואין היתר אלא כשמגבל כלאחר יד דהיינו במקל שתי וערב, וכן פירש רש"י ריש דף קנ"ו, והני מילי דמשני היכי משני, א"ר חסדא על

¹³⁶ ולכאורה יש לדון חומרא מיוחדת בסוג הלישה דמיירו ביה הריטב"א והתור"ד, דהנה נקטו הפוסקים בפשיטות שכאשר עיסה נילושה היטב מע"ש מותר להוסיף לה מים בשבת ולערבבה בשנית, כי פעולה זו אינה פעולת ליש, וגבול, אלא להיפך פעולת דילול, יעויין בביאור הלכה סעיף טו ד"ה יכול, ובחזו"א ס"ק ז.

ברם נראה שכל זה אמור בפעולת ליש, שמהותה וענינה הוא הפיכת פירורים נפזרים לגוש, שכאשר מוסיף מים בשנית פועל את המטרה ההפוכה שמדלל את העיסה ולא מגבלה, אולם בפעולת ליש שתכליתה היא הפיכת הנזול לנזול המורכב מהחומר הסמיך, יש לדון שעי"ז שמוסיף עוד משקה, לפעמים זה מאזן את התרכובת וזה נהפך יותר לתרכובת הממוזגת מהחומר המוצק. וצ"ע.

יד, ופרש"י גובלין כלאחר יד, וס"ל לרש"י דלר' יוסי ב"ר יהודה אין חילוק בין במידי דבר גיבול ובין במידי דלאו בר גיבול לעולם אינו חייב עד שיגבל, אבל כשמגבל לעולם חייב, וכפשטא דסוגיא דמי שהחשיך לר' יוסי ב"ר יהודה. וא"כ [נראה לי] דעל יד אינו ר"ל מעט מעט דבזה חייב כמו שכתבנו, ולכן פרש"י כלאחר יד והתירו לצורך כלאחר יד כמו דיכתא פלפלין בקתא דסבינא וכמוהו הרבה. אלא דהרי"ף ורמב"ם לשיטתם דבמידי דלאו בר גיבול אפי' אם מגבלו פטור לר' יוסי ב"ר יהודה, מפרשים דר"ל מעט מעט.

ולפ"ז צ"ל מה שלא השיג הראב"ד בפכ"א אהא דהתיר הרמב"ם מעט מעט צ"ל דסמך עצמו על מה שהשיג בפ"ח וכ' דמידי דלאו בר גיבול חייב משנתן מים, וא"כ ה"ה לקמח קלי שאינו בר גיבול דאסור ליתן אפי' מים כן י"ל בדעת הראב"ד, עכ"ד.

והנה בביאור הלכה (סי' שכא סעיף יד ד"ה שמא יבוא) העתיק עיקרי דבריו, והשיב עליהם וז"ל, אבל באמת חלילה לנשות בזה מדברי הראשונים היינו הרי"ף כתב בהדיא דפירוש מעט מעט, וכן בפירוש ר"ח, וכן כתב בערוך ערך יד, וכן משמע מהרמב"ם, וכן בגמרא ע"ג י"ט וקובץ על יד ירבה דהתם מוכח שפירוש מעט מעט. וכן רש"י גופא בביצה י"ב מפרש על יד על יד מעט מעט. וגם בכאן מה שכתב מעיקרא דהאי גובלין הוא כלאחר יד ג"כ הכונה דלפי שהוא ע"י שינוי דמעט מעט כדמפרש ר"ח לכך קראו כלאחר יד. אך לפ"ז חזרה קושייתנו על מקומה דהא קי"ל חצי שיעור אסור מן התורה.

[ולכאורה רציתי לתרץ דבגמרא איתא האי מימרא זו דעל יד על יד בשם ר"ח ונוכל לומר דהוא אזיל לשיטתו בדף ע"ד דס"ל שם דמותר לברור פחות מכשיעור ולאכול ומשום דדרך אכילה הוא בכך וכמו שכתבו התוס' שם וה"ה בלישת קמח קלי. אבל באמת זה אינו דא"כ לפי מאי דמסיק הגמרא שם לאסור לא היה להו להפוסקים הרי"ף והרמב"ם להעתיק דבר זה לדינא]...

ומעם ההיתר נ"ל לדעת התוספות משום דע"י מה שמיבשין הקליות בתנור ועושין אותן שיהיו ראויין לאכילה הוא חשיב כמו דבר שנאפה ונתבשל ולכך אף דע"י נתינת מים שנותנין בתוכו אח"כ הוא מתגבל אין זה חשיב כמו מלאכת לישא אלא כמו תיקון אוכל בעלמא דדרך אכילתו בכך והוא חשיב כמו רוטב שנותנין בתבשיל ואין זה מלאכה דאורייתא ולכך הותר מעט מעט דחשיב קצת שינוי א"נ דכוונת הגמרא מעט מעט הוא ג"כ דוקא בעת האכילה ומשום דדרך אכילה בכך ודומיא דמאי דסבר ר"ח לעיל בדף ע"ד בהתירא דפחות מכשיעור משום דדרך אכילה בכך וה"נ בזה ואף דהגמרא לא ס"ל למסקנתו שם סברתו הכא בזה בקלי שאני וכמו שכתבנו דהוי כמו רוטב בתוך התבשיל. עכ"ד הביה"ל.

וכאשר זכינו כיום הוזה לאור חדש מתורת הראשונים ז"ל, נראה לקיים עיקר דברי הביאור הלכה, ומ"מ יש קיום גם להבנת הנשמת אדם, וכמו שיתבאר.

הנה כבר נתבאר לעיל שיטת הריטב"א והרי"ד שכל דין הגיבול במורסן הוא רק איסור מדרבנן, ומה"ט לא גזרו על נתינת מים אליבא דריב"ר, והנה בדברי הריטב"א והרי"ד גם יחד מצינו את סברת הביה"ל דדרך אכילה הוא בכך, שהדגישו שהוא מגבל מעט מעט ואוכל, וז"ל הריטב"א, פירוש שמגבל מעט מעט ואוכל לשעתו ולא יגבל הרבה ביחד. ובפסקי רי"ד, פ' מעט מעט הוא מגבל ואוכל.

ולפי שיטתם נראה דאין זה רבותא כלל לומר שהתירו כאשר מגבל בדרך אכילה, דתו לא מיחזי כלל כמלאכה, וליכא למיגזר.

אולם באמת לשיטת הני דסברי דאיסור גיבול מורסן הוא מן התורה, וכמו שהבאנו לעיל מדברי הב"י שכן היא שיטת התוס', לכאורה זהו חידוש גדול להתיר גיבול בדרך אכילה,

דהיכן נשמע כזה היתר של דרך אכילה במלאכת לש כמו שמצינו במלאכת בורר. ולכאורה לשיטה זו צדקה סברת הנשמת אדם לשלול ההיתר של מעט מעט.

אבל הביה"ל נקט עיקר סברא זו גם לשיטת התוס' דסברי דגיבול מורסן חיובו מדאורייתא¹³⁷, וכך שיטת הרבה ראשונים שביארו סתירת השמועות לעיל יה, א ודחא בדבריהם¹³⁸.

מאידך, הנשמת אדם דקדק היטב לשון רש"י שנקט בדבריו שההיתר הוא משום כלאחר יד, ואף כי לביאור הביה"ל גם לשון הגמ' דקאי עלה מלתא דשינוי אינו עולה יפה כ"כ, כי אם הטעם הוא משום דרך אכילה, אין זה שייך להלכתא דשינוי כלל, אולם ביותר בלשון רש"י דנקיט 'כלאחר יד' שזהו לשון שרש"י נוקט בכמה דוכתי שזה 'שינוי' שמועיל בדאורייתא, יעויין לעיל (עג, א) לגבי מלאכת בורר בנפה וכברה.

האומנם יש להעיר טובא על דברי הנשמת אדם, חדא, מה שהפליג להביא משיטת הראשונים שפסקו כרבי שלא נזכר בדבריהם ההיתר של מעט מעט, ולכאורה צ"ב, שהרי ההיתר של מעט מעט אינו שייך כלל בנתינת מים, כמו שהבאנו לעיל מדברי הרמב"ן, וכן מבואר להדיא בלשון רש"י כאן במוסגר דלרבי לא מהני ליה שינוי, וא"כ הנפ"מ שיוכל להיות לשיטת רבי היא רק בגיבול לאחר נתינת מים (מערב שבת), אי נימא דרבי אסר בדבר דלאו בר גיבול גם את הגיבול (שלא כהכרעת הביה"ל שהובא לעיל), אבל מה זה ענין לשיטת רבי בדין נתינת מים אי פסקינן כוותיה.

ועוד, נראה ברור ש'כלאחר יד' אין זה פירוש מילולי ל'על יד על יד', שע"ז ישנם מקורות רבים מאוד כמו שהביא הביה"ל, ויש עוד הרבה, שהמכוון הוא ל'מעט מעט', והיאך נכנס 'כלאחר יד' בתוך המילים על יד על יד.

אלא שהיה ניתן לומר שרש"י סבר כשיטת התוס' וסיעתו דאיסור מורסן הוא מה"ת, ועל כך מצריך שינוי גמור מה"ת, וזהו שנקט רש"י בלשונו 'כלאחר יד' לבאר שהשינוי הנזכר בגמ' שגובל על יד על יד היינו מדינא דכלאחר יד.

¹³⁷ ובביאור הלכה נקט לעיקר כדברי הפמ"ג שגם בקמח שאינו קלי מותר ע"י שינוי דמעט מעט לתרנגולים. והיינו דבאמת אין זו קושיא למה לא נקטה הגמ' ההיתר של מעט מעט בקמח רגיל, משום דלא משכחת לה שילוש קמח מעט מעט, שאין לו חפץ בו, כי הרי מבואר בדברי הריטב"א והרי"ד מבואר שגובל מעט מעט ואוכל, והיאך יכול לאכול קמח הנילוש בלא אפיה, ולכן ההיתר של מעט מעט לאדם משכחת לה רק בקמח קלי. אולם אם יהיה ציור של מעט מעט בקמח רגיל, וכגון לתרנגולים שרי.

ולכאורה כן נראה פשוט וברור בשיטת התוס' שגם קמח שאינו קלי גיבולו אסור מה"ת, אולם לפי שיטת הרמב"ם דקמח שאינו קלי איסורו רק מדרבנן משום דלאו בר גיבול הוא, א"כ לא נתגלה לן ההיתר של שינוי מעט מעט בחיוב של גיבול מה"ת, ומנא לן להתיר בקמח רגיל. ולשיטה זו לכאורה צדקו דברי הנשמת א' שבקמח רגיל אין את ההיתר של מעט מעט.

¹³⁸ ועי' הנדפס בחידושי הרמב"ן בזה"ל, וא"ת וכיון דיש אומרים דאמרי גובלין היינו ריכר"י דקא שרי במשנה, היכי מוקמינן לה למתני' דקתני אבל לא גובלין כריכר"י, ואיכא למימר במורסן לתרנגולין ליכא למישרי בשינוי, חדא דכל גיבול לתרנגולין הוי כי אורחיה שאין צריכין גיבול שלם שהתרנגולין עצמן מגבלין אותו ע"י ניקור, ועוד דכיון דלא צריכי גיבול לא טרחינן בכדי.

ומוכח מתוך דברי הרמב"ן דס"ל דהך דאין גובלין במתני' היינו דאורייתא ולא רק ענין גזירה, דאל"כ מאי קושיא, הרי איסור הגיבול הוא רק מדרבנן.

איברא שנראה יותר בשיטת רש"י דסבר דאיסור מורסן הוא רק מדרבנן, וזהו מדקדוק לשונו במוסגר, 'דאי רבי לא מהני ליה שינוי דמנתינת מים מיחייב אפילו במידי דלאו בר גיבול, כדאמרינן גבי מורסן.

וצ"ב מאי 'אפילו' דנקט, הרי בשיטת ריב"ר מצינו ראינו שדעת אב"י היא לומר שמודה לרבי ומחייב על נתינת מים דווקא במידי דלאו בר גיבול, ולדעת רב יוסף אין חילוק בין האופנים, אבל היכן שמענו חידוש במידי דלאו בר גיבול לחייב מנתינת מים, והא כ"ש הוא.

ולכאורה נראה מזה דסבר כשיטת הרמב"ם שלא בר גיבול גרע דלא שייך ביה גיבול אליבא דריב"ר, וזהו רבותא דנקט דאליבא דרבי מחייב על נתינת מים גם בדבר שאינו בר גיבול.

ולפי"ז יצא לנו חידוש גדול, שבדבר שאינו בר גיבול המחלוקת היא מן הקצה אל הקצה, לרבי יהיה חייב מדאורייתא על נתינת מים כלשון רש"י 'מיחייב', ואילו לריב"ר יהיה פטור לגמרי מדאורייתא, וכל האיסור הוא מדרבנן רק על גיבול ולא על נתינת מים.

ובאמת צ"ב בהבנת הדבר, מהיכי תיתי להמציא פלוגתא כזאת, ולעיל הבאנו מדברי הריטב"א דסבר שלכו"ע הוי רק מדרבנן, ויתבאר לפנינו אי"ה.

ועוד נראה כן בשיטת רש"י כביצה שמתיר גיבול באפר (-קיטמא), וזה מבואר היטב לשיטת הרמב"ם הנ"ל שבאפר דלאו בר גיבול אין חיוב גיבול כלל.

חילוק השינוי של גיבול מעט מעט מדין פטור שינוי בכל המלאכות

[ז] ניהדר לעיקר הנידון, דהנה בביה"ל גופיה נראה שנסתפק בדבר אם אמנם ההיתר של שינוי מעט מעט, שהוא 'שינוי קצת' ואינו שינוי משמעותי כ"כ, מבוסס רק על סברת 'דרך אכילה בכך', וזוהי סברא להתיר גם את האיסור דאורייתא, או שמברא זו מהניא להוציאו עכ"פ מידי החיוב דאורייתא, ואח"כ מהני הדין של שינוי ואפילו שינוי קטן להתיר את האיסור מדרבנן.

ומבואר בדברי המשנ"ב שהנפ"מ היא שאם אתינן עלה שזהו כל הטעם אזי בעי נמי 'בשעת אכילה', וזהו שם ההיתר, משא"כ אם ההיתר הוא מצד שינוי, ורק שיצא מידי מלאכה דאורייתא מחמת הסברא שאינו עוסק במלאכה אלא באכילה.

אולם כבר נתבאר לעיל שבריהטת לשון רש"י נראה שההיתר של שינוי האמור כאן ולפי הבנה זו הוא כמו הדין שינוי שנאמר בכל המלאכות. אלא שבאמת צ"ב מה נשתנה הכא שנאמר גם היתר של שינוי ולא רק דין פטור כמו בכל דוכתי.

אכן לכאורה נראה הביאור בזה דבשינוי בעלמא השינוי הוא רק באופן צורת עשיית המלאכה, ולכן זהו רק פטור ולא היתר, כי בעצם פעל את המכוון של המלאכה ואת הפועל יוצא בשלימות, אבל בנידון דידן יש מקום לומר שהשינוי של מעט מעט גורם שינוי גם בתוצאה המתקבלת ע"י המלאכה.

וזאת יסד לן החזון איש (ריש סי' נח) וז"ל, ולפ"ז השינוי שעושה על יד על יד מציל מאיסור דאורייתא, ונראה דאירי דנותן החומץ על המרובה בכלי אחד ואח"כ נוטל מעט מעט לכלי אחר ומגבל ומחזיר כולן לכלי אחד, וזה נקרא שינוי שאין זה כדרך מלאכתה [– והיינו שינוי בצורת העשייה], וגם אין כל החלקים שוין בבלילתן כיון שנוטל מעט מעט קודם שגבלן בכלי

הראשון, אבל אם מתחילה לוקח מעט קמח קלי בכלי ונותן עליו החומץ ומגבלו אין זה שינוי. [ויעו"ש עוד בהמשך דבריו].

ברם יעויין בשו"ת אגרות משה (או"ח ח"ד סי' עד) דפשיטא ליה דבשינוי של מעט מעט ליכא איזה חיסרון בעצם הגיבול. ויעו"ש שדן לפי"ז שההיתר של מעט מעט לא נאמר במורסן אלא בקמח קלי, וזה כנגד דברי המג"א (ריש סי' שכד) בשם הרמב"ן במלחמות, ויעו"ש בפמ"ג ובערוך השולחן שם, ובחזו"א ס"ק ב וס"ק ז.

דין גיבול אחר נתינת מים אליבא דרבי

[ח] בגמ' (קנו, א), לוי בריה דרב הונא בר חייא אשכחיה לגבלא דבי נשיה דקא גביל וספי ליה לתוריה, בטש ביה.

ופירש"י, דקא גביל – מורסן, על ידי שינוי. בטש ביה – דהא לכולי עלמא אבל לא גובלין תנן.

וצ"ב במה שכתב רש"י 'דהא לכולי עלמא אבל לא גובלין תנן', הרי מפורש בגמ' דידן דמתני' דידן מיתוקמא כריבר"י ולא כרבי, ומנא לן דאליבא דרבי אין גובלין.

ולכאורה הביאור הוא שהמניעה מלחעמיד המשנה כרבי היה מצד ההיתר של נתינת מים למורסן, דנתינת מים לא זהו גיבולו, כמפורש בדבריו לעיל, אבל האיסור 'אבל לא גובלין' השנוי במשנה מיתוקם לכו"ע, וזהו שמוסיף רש"י דמאי דבטש ביה היינו משום דהך דאין גובלין השנוי במתני' היינו גם אליבא דרבי, ואין יכול הגבלא להצטדק שהוא סובר כדעת רבי.

ולכאורה מוכרח מזה שהמעשה היה שהוא גיבל בלא נתינת מים, והמורסן היה שרוי במים עוד לפני השבת.

אולם הנה מצינו נידון גדול אליבא דשיטת רבי המחייב על נתינת מים, האם קמח הנתון במים כבר נחשב כנילוש, ונימא אין לישא אחר לישא, ומותר לגבלו, או שגם לפי רבי אין נתינת המים לקמח גמר לישתו, ושפיר שייכא ביה לישא נוספת בגיבול וחייב עליו.

וכתב בביאור הלכה (סימן שכא סעיף יד ד"ה אין מגבלין), וז"ל, ודע דנ"ל ברור דאפילו לדעת בעה"ת הזה דנתינת מים נקרא גיבול ונתן בו מים מע"ש מ"מ אם גבל אח"כ בשבת חייב ולא אמרינן דזה מקרי לישא אחר לישא. וראיה מדאיתא בירושלמי פרק כלל גדול [הובא ברוקח ואו"ז] הלש והעורך והמקטף חייב משום לש והנה מלאכת העריכה היא אחר לישא אלמא דאף שכבר נילוש העיסה מ"מ יש בזה עוד משום לישא והיינו משום דע"י העריכה מתיפה הלישה יותר וכ"ש בזה דמעיקרא בחול לא היה אלא נתינת מים לבד אף דס"ל דזהו גיבולו מ"מ אם מגבל אח"כ עושה לישא גמורה בשבת וחייב.

וע"ז הוסיף בביאור הלכה, וז"ל, ואין להקשות ע"ז מהא דכתב הרא"ש בפ"ד דביצה סימן טי"ת על מה שאמר שם וקיטמא שרי דמיירי שנתן בו מים מעיו"ט ונתינתו זהו גיבולו וכבר נתגבל מעיו"ט ור"ל דלכן מותר ללוש אח"כ הקיטמא ולטווח על התנור אלמא דלרבי משנתן מים תו אין חייב משום לישא אפילו לש אח"כ¹³⁹.

¹³⁹ בפ"י הרא"ש שלפנינו איתא, ונראה לר' דמיירי שנתן בו מים מערב יום טוב ונתינתו זהו גיבולו וכבר נתגבל מערב יום טוב. ובפשוטו המכוון לרבי, והיינו לשיטת רבי שמחייב על נתינת מים, וכן פירש הבי"ל כאן, וע"י ביאור הלכה סי' תקז סעיף ז ד"ה אבל לגבל וד"ה ומותר לגבל.

ומחלק הביה"ל, זה אינו דשם דאיירי באפר שהוא דבר שאינו בר גיבול בעצם אלא דחשבינן לרבי נתינת מים כמו לישא, ע"כ ליכא למיחייביה תו עוד משום לש כשמערב האפר בהמים אחרי דעצם לישא גם עתה אין כאן, והעירוב שמערב עתה האפר בהמים הלא לרבי נחשב עירוב מעת תחלת נתינת המים, משא"כ בעניננו דעושה אח"כ לישא גמורה בודאי חייב אח"כ משום לש אף לרבי. ובע"כ צריך לחלק כן דלא תקשה על הרא"ש מירושלמי דעורך ומקמף הנ"ל.

העולה מדברי הביה"ל שבדבר שהוא בר גיבול מיחייב לרבי בגיבול אחר נתינת מים, אבל בדבר שאינו בר גיבול בעצם, אחר נתינת מים ל"ש לחייבו משום לישא על גיבול. [ועי' בחזו"א סי' נח ס"ק ה].

ולכאורה יש להקשות בדברי רש"י כאן לגבי מורסן חזינן להדיא שלפי רבי גם אחר נתינת מים היה אסור לו לגבל, ולכאורה מורסן חשיב לאו בר גיבול, כדאיתא בגמ' הכא.

וע"כ יש לומר על דרך הנתבאר בתוס' (יה, א) ובראשונים לחלק בין מורסן לדיו ואפר, דמורסן חשיב בר גיבול לגבי דיו ואפר, ומעתה יש לומר דמורסן אינו מוגדר כדבר שאינו בר גיבול בעצם, ולחכי מורסן דמי לקמח דרבי מחייב על גיבולו אחר נתינת מים.

אולם יעויין להלן (סי' שכד סעיף ג) שמזכיר המחבר בשם יש אוסרים שיטת בעל התרומה וסיעתו דפוסקים כרבי דבנתינת מים לחוד חייב משום גיבול, וכתב במשנ"ב שם (ס"ק י) וז"ל, הוא דעת בעל התרומות [צ"ל התרומה] וסיעתו דפוסקין כרבי דס"ל דבנתינת מים לחוד חייב משום גבול בקמח ובמורסן ובאפר ובכל דבר, וע"כ צריך שיתן עליו המים מבעוד יום, ואפ"ה אסור לגבל למחר להדיא אם לא בהולכת שתי וערב וכנ"ל.

ובשעה"צ שם (ס"ק ט), והוא אסור דאורייתא אפילו לשיטה זו, וכמו שבארתי לעיל בסימן שכ"א בביאור הלכה, עיין שם.

ולכאורה נראה מסתימת דבריו דקאי אכולהו דהיינו על קמח ומורסן ואפר, ולפי כל האמור בביאור הלכה שם מוכרח שיחיה חילוק בין קמח לאפר, ולפי דברינו דין המורסן כדין הקמח, וצ"ע.

ועוד נראה לדון בזה, דהנה בגמ' בסמוך (קנו, א), כתיב אפינקסיה דלוי: אמרית קדם רבי, ומנו רבינו הקדוש, על דהו גבלין שתיתא בכבל, והוה צוח רבי... על דהו גבלין שתיתא, ולית דשמייע ליה, ולית חילא בידיה למיסר מדרכי יוסי ברבי יהודה.

והנה לישנא דגמ' דהו גבלין שתיתא משמע כפשוטו שהיו גובלין ולא דמיירי על נתינת מים, ולכאורה נראה מזה דלרבי יש איסור בגיבול אחר נתינת מים גם בדבר שאינו בר גיבול כמו שתיתא. אולם בלשון הגמ' היה מקום לדחוק שהמכוון הוא שהיו ג"כ נותנים מים, ועל דא קא צווח רבי.

ברם יעויין לשון רש"י, מדר' יוסי בר יהודה – בר פלוגתיה דהוה שרי לעיל אף בעבה ועל ידי שינוי, והיו נוהגין כמותו. הרי שפירש שנהגו כמו ריבר"י במה שגבלו בעבה ע"י שינוי. ודוחק גדול להכניס בלשון רש"י שהמכוון הוא על נתינת מים, בפרט לפי מה שנתבאר לעיל מלשון הראשונים, ורש"י במוסגר בכללם, דלא שייך שינוי בנתינת המים.

ובאמת שגם ריהטת דברי הראשונים בפירוש שמעתין מורה בעליל דלרבי חייב על גיבול ולא רק על נתינת מים, לעיל העתקנו לשון הרמב"ן, 'אבל לרבי דס"ל דנתינת מים זה גיבול

לא שריא כלל, דהא א"א לשנויי, שכל נתינת מים אחת, ואין גובלין דקתני אף נתינת מים בכלל. הרי מבואר בלשוננו דלרבי גובלין דמתני' כולל גם גיבול כפשוטו וגם נתינת מים¹⁴⁰.

וגם בדברי הריטב"א [הנדמ"ח], אף כי הוא מפרש כל איסור מורסן מדרבנן וליכא חיוב לישא מדאורייתא, מ"מ מפורש בדבריו דגיבול נאסר אחר נתינת המים לרבי, וז"ל, והיינו דאמרין מאן יש אומרים ר' יוסי בר יהודה היא, דאמר דאף בקמח ליכא איסור תורה אלא בגיבול ולהכי שרי(ת) נתינת מים במידי דלאו בר גיבול ושרי גיבול ע"י שינוי, דאילו לרבי הא אסר בנתינת מים לחוד גזירה אטו נתינת מים דקמח ובנתינת מים לא שייך שינוי דכל מידי דיהיב מיא חדא אורחא הוא, וכיון דאסר נתינת מים גרידא כל שכן דאסר גיבול ואפילו בשינוי הילכך ע"כ הא דשרי גיבול ר' יוסי בר יהודה היא.

חידוש דרבי מחמיר יותר מריב"ר בגיבול אחר נתינת מים

[מ] ונראה לחדש ולומר בס"ד מכח כמה ראיות, דלא מבעיא דרבי אינו מתיר גיבול לאחר נתינת מים, ואפילו בדבר שאינו בר גיבול, אלא שגם רבי מחמיר יותר שלא יועילו כמה מיני היתירים ושינויים, וכמו שיתבאר אי"ה.

ונקדים דהנה בנשמת אדם כבר עמד על כך דההיתר לגבל קמח קלי מעט מעט, לא נזכר בספר התרומה וסמ"ג וסמ"ק ויראים, וכתבו דק"ל כרבי דלעולם חייב משנתן מים, ואין היתר אלא כשמגבל כלאחר יד דהיינו במקל שתי וערב.

ולעיל הערנו על דבריו, שהרי ההיתר של מעט מעט אינו שייך כלל בנתינת מים, וא"כ הנפ"מ שיוכל להיות לשיטת רבי היא רק בגיבול לאחר נתינת מים (מערב שבת), אי נימא דרבי אסר בדבר דלאו בר גיבול גם את הגיבול (שלא כהכרעת הביה"ל שהובא לעיל), אבל מה זה ענין לשיטת רבי בדין נתינת מים אי פסקינן כוותיה.

ועוד חידוש גדול מצאנו בדברי הב"י בשם המ"מ, וז"ל, וכן כתב הרב המגיד... אלא שחידש לומר דלרבי יוסי ב"ר יהודה בעבה נמי מותר אפילו טובא והוא שיתן השתית תחלה ואחר כך יתן את החומץ דכי מקשינן והאמרת אין גובלין היינו דקתני רישא אין גובלין דרבי והכא קתני ושון שבוחשין וקשיא דרבי אדרבי¹⁴¹, ושני קלי דרישא בעבה שתית דסיפא ברכה ולדברי הכל מותר לבחוש מן הרכה כל צרכו על ידי שינוי בנתינת החומץ באחרונה ולדברי רבי יוסי ב"ר יהודה אפילו בעבה.

והנה ענין השינוי המבואר כאן בסדר הנתינה שנותן את השתית לפני החומץ משתייך בעצם לנתינת המים יותר מעצם הגיבול, ובאמת חידוש הוא שמועיל שינוי כזה אליבא דריב"ר שהאיסור הוא מעשה הגיבול ולא הנתינה.

ולכאורה הביאור הוא כמו שנראה בדברי התרוה"ד שביאר בזה"ל, ונראה דבליילה עבה הואיל וחשיבה לישא גמורה, אין חילוק בין נותן המשקה תחילה או אחריו, למ"ד דנתינת

¹⁴⁰ ויש לדון בכוונתו אם על גיבול לרבי יועיל שינוי, או שהנתינת מים זוהי הוכחה גם על הגיבול, וריהטת לשונו משמע שהאיסור רק מצד הנתינת מים, ועל גיבול לחוד יועיל שינוי.

אולם יש לצדד לפי הסברא שכתבנו לעיל שלרבי שהמעשה לישא הוא עצם נתינת המים, אזי החיוב על מלאכת לישא הוא על המעשה כצורתו בלא שום תוצאה, יעו"ש, ומעתה יש לומר שגם בגיבול לא יועיל שינוי, כי סו"ס עושה כאן מעשה גיבול בצורתו ולא איכפת לן במה שמשנה בעשייתו.

¹⁴¹ בעיקר ביאור זה בדברי הגמ' שהקושיא היא מרישא דהאי ברייתא דקאמר אין גובלין ולא מדברי ריב"ר דאמר בעלמא אין גובלין, יעויין בב"ח שהביא באריכות ב' הפירושים בגמ'.

משקה זהו גיבולו. והיינו שכל המושג של שינוי בסדר הנתינה לא נאמר ביחס למלאכת לישא בכלל, ואפילו אליבא דרבי דחויב גיבול הוא בנתינת המים, אלא זה שינוי שנאמר ב'נראה כלש' בבבליה עבה 'שאיין זו לישא', וזה שינוי חיצוני ב'מיחוי'.

ואי מהני שינוי זה גם אליבא דריב"ר, בע"כ דמ"מ פעולת הלישה מתחילה בנתינת המים, ואם משנה בסדר הנתינה, תו לא מיחוי כלש.

ועכ"פ יש להבין דברי המ"מ היכי שייך לומר ששינוי זה יועיל יותר אליבא דריב"ר מאשר לרבי, דלרבי לא יועיל שינוי זה בעיסה עבה, ולרבי"ר מהני אפילו בעבה. [ועי' חזו"א ס"ק ב שנחלק על הבנה זו בדברי המ"מ].

וביותר שהרי נתבאר לעיל בדברי הרמב"ן והמוסגר ברש"י שהטעם שלא מהני שינוי בנתינת המים היינו משום שלא שייך במציאות שינוי, כי הנתינה למים אחת היא, אולם כאן הרי השינוי באופיו ובמהותו שייך דווקא למעשה של נתינת המים קודם הגיבול.

והנה כי כן, בדברי התרומת הדשן (סימן נג) מפורש דמהאי טעמא אליבא דריב"ר לא מהני השינוי בסדר נתינת המים, וז"ל, ועוד נראה אפילו בבבליה רבה צריך אח"כ לערב בכלי עצמו או באצבעו, דאליבא דמ"ד דנתינת מים לא חשיב גיבול, א"כ לא מהני דעיבד שינוי בנתינת המאכל בתחלה, דאכתי לא עביד מלאכה עד שוגבל, ובעינן שינוי בגיבול¹⁴².

¹⁴² והנה איתא ברמ"א סעיף טז, ואם נותן האוכל תחלה ואח"כ החומץ או היין ומערבו באצבעו, שרי דהוי שינוי כמו בשתייתא דלעיל. וכן נוהגין להתיר ע"י שינוי. ומבואר שפסק בדברי התרוה"ד שאף אחר שעשה שינוי בסדר הנתינה בעי שינוי שעושה ביד ולא בכלי. וכן הכריעו הפוסקים האחרונים בני אשכנז, וזה שלא כסתימת המחבר שלא הזכיר מאומה מדברי התרוה"ד, ובבן איש חי (פרשת משפטים) כתב להחמיר בזה שלא כדעת המחבר.

וברור שכוונת הרמ"א היא דווקא ברכה ולא בעבה, וכמפורש להדיא בדברי התרוה"ד, כמו שכתב המג"א ליישב תמיהת הב"ה, שזהו המכוון בתוספת 'כמו בשתייתא לעיל'. ועי' משנ"ב ס"ק סו].

ובדברי המשנ"ב מצינו בכמה מקומות שהורה להחמיר כחומרת התרוה"ד, יעויין בס"ק נז שנקט לגבי עירוב קמח מצה אפוייה טחונה ביין או במי דבש, שמלבד השינוי בסדר הנתינה, 'טוב להחמיר שלא לערב בכף רק מנענע הכלי עד שיתערב'. אולם משמע שסברתו היא בצירוף שאין ידוע מה נותן תחילה בחול כדי לידע מהו השינוי הנצרך.

ויעוד יל"ד בלשונו שנקט 'מנענע הכלי עד שיתערב', ואילו בסי' שכד מבואר בשו"ע ובפוסקים שהשינוי הוא בניעור מכלי לכלי ולא באותו הכלי].

ובס"ק סח כתב לגבי צנון וקישואים שקורין אוגערקע"ם [=מלפפונים] שחותכין דק דק ושופכין חומץ או שאר דבר לח לתוכן ומערבין אותן ביחד, 'צריכין ליהדר שלא לערב בכף בכח או ינענע בכלי עצמו, וטוב להחמיר ג"כ שיתן החומץ ואח"כ המאכל'. הרי שהצריך ב' שינויים גם בסדר וגם בצורת הערבוב.

ובשעה"צ (ס"ק פד) ביאר, ואף דהוא עבה, ובעבה מחמיר היש אומרים מפני נתינת המשקה, כתב המ"ז דבצנון מפני שאי אפשר לעשות מערב שבת סמכינן אדעה קמיתא דסבירא להו דלא אמרינן נתינת המשקה זהו גיבולו, והעתיקו גם כן האליה רבה לדינא.

וצ"ב מכמה פנים, חדא, שהרי דעת המשנ"ב (ס"ק נ) היא ש'דעת הרבה ראשונים' שבדבר שאינו בר גיבול אף לריב"ר לא בעי גיבול [כאביין] ומשנתן בו מים חייב דזהו גיבולו, וא"כ אם אנו דנים את הירקות הללו כאינם בני גיבול יש להתחייב עליהם משעת נתינת המים לכו"ע, ואין לצרף הקולא של השיטה דלא חיישינן לרבי.

והיינו דלריבר"י שמחייב על גיבול, לא מהני השינוי בסדר הנתינה, ובעינינו שינוי בגיבול¹⁴³.

וכבר מצינו יסוד להכנה זו בדברי רבינו חננאל בשמעתין, וז"ל, ושזין שבוהשין את השתית בשבת. פי' השתית היא שתיתא... והוא נתינת השתית שהוא הקליא בכלי ואחר כך יתן בו חומץ ויערבנו שתי וערב בתרווד או כיוצא בו כלי הנימל בשבת וינער אח"כ את הכלי לכלי אחר אבל לא יערבנו כדרך מריסה שמריץ התרווד סביבות כל הכלי שבתוכו השתית אלא שתי וערב בלבד. ונהובאו דבריו בביאור הלכה סעיף יד ד"ה שמא יבוא בסוה"ד, וכתב שהוא דבר חדש¹⁴⁴.

ומבואר בדבריו שלא די בשינוי בסדר הנתינה שנותן השתית קודם החומץ, אלא בעי שינוי נוסף שיערבנו שתי וערב בתרווד. והיינו כיסוד סברת התרווד"ד דלא סגי בשינוי בנתינת המים אלא בעי ג"כ שינוי בעצם הגיבול, אלא שר"ח מחמיר יותר שלא הותר לעשות גיבול מושלם אף בידו רק באופן של שתי וערב.

ובנשמת אדם (כלל יט אות ד) הביא דברי הב"י בשם המ"מ ותמה טובא, וז"ל, וזה תימה דמאי איריא אין גובלין, והא אפילו נתינת מים חייב לרבי, ואין לומר דר"ל אפילו נתן מים

ועוד, שהרי מפורש בגמ' שבבבילה עבה לא סמכין על שינוי בסדר הנתינה אליבא דרבי, ובפשוטו כן הוא גם אליבא דריבר"י, וכמו שיתבאר להלן במקומו, וא"כ מה יועיל לנו כאן השינוי בסדר הנתינה.

והנה בעיקר מילתא דהני ירקות מצינו שכבר נתקשו האחרונים איזה גיבול שייך בהו, יעויין בספר שביתת השבת (הקדמת למלאכת לש אות כ) שנקט שבנתינת מים לתוך ירקות כאלו הרי זה כנותן משקה לתוך אבני חצץ שאין זו לישא כלל.

ומתחילה חשבתי לומר שקושיא חדא מיתרצה בחברתה, דבאמת הגיבול של ירקות אלו הוא לא גיבול מעליא, אלא ע"י הערבוב היטב נוצר איזה דיבוק ביניהם, וזה בודאי אינו ע"י נתינת מים לחוד, ובבבילה מיוחדת זו אף שהיא דומה בתכונתה לבבילה עבה כי אין התערובת של הירקות נעשית נוזלית, אלא היא תערובת מוצקת, מ"מ הבבילה היא גרועה ואינה מוזגית, אלא ישנו איזה דיבוק וערבוב בין הירקות.

ובאמת האחרונים העתיקו כאן מסברתם אלו השני שינויים בנתינת המים ובערבוב, אף כי השינוי בנתינת מים צ"ב מה מוסיף כאן, מאחר שנראה שבנתינה לא מתרחש שום דיבוק.

ונראה שטעם העתקתם הוא משום שגם דברי התרווד"ד אין להם מקור נאמן בסוגית הגמ', ויחידש זאת התרווד"ד מסברתו הישרה מתוך שהשש שיראה לעין שינוי גם במעשה הגיבול עצמו. ומתוך כך באו האחרונים לומר גם סברא הפוכה, שבאופן שעושה שינוי בגיבול עצמו, ומטעם ששינוי בסדר הנתינה אינו משמעותי בגיבול זה של ירקות, בעינינו גם שיראה לעין שינוי בתחילת הגיבול דהיינו נתינת המים, ולמרות שבירקות אין מציאות גיבול ודיבוק בנתינת המים.

אולם בעיון במקור הדברים בט"ז נראה דחשיב ליה כבר גיבול, אלא דסבר שכיון שא"א ליתן המים מע"ש מחמת שיתקלקל, הקלו לפסוק דריבר"י, ומהני השינוי בגיבול מצד דינא דריבר"י, ומה שהוסיף את השינוי של נתינת המים היינו בגדר מהיות טוב. ובעוד שבמשנ"ב נקט על השינוי בסדר הנתינה לישנא ד'שוב להחמיר', הנה המ"ז עצמו כתב 'ומן המוכרח'. ונראה שאין זה מלתא דב' שינויים כלל, אלא שכיון שיש כאן קולא שלא להחמיר כרבי בנתינת מים, הצריך שינוי אחד בנתינת המים, ותו לא מיד.

¹⁴³ ואילו אליבא דרבי מהני השינוי שנעשה בסדר הנתינה. ויש לחקור אם הביאור הוא דבאמת גם לרבי אסור לגבל גם לאחר שעשה נתינת מים בהיתר, ויש חיוב על הגיבול לאחר נתינת מים, אלא שהשינוי שעשה מתחילה משתייך גם לגיבול שעשה אח"כ, או שאין איסור במעשה הגיבול אליבא דרבי כלל. ובלשון התרווד"ד משמע טפי כהצד הראשון, ועי' בספר אגלי מל (לש ס"ק ד)

¹⁴⁴ ועי' בשו"ת מנחת יצחק (ח"א סימן עד) שעמד בזה, וגם הביא מדברי השלמי גבורים על הרי"ף שמפורש להדיא בדברי רבינו חננאל.

מערב שבת, אבל בשבת באמת אסור, זה אינו שהרי כדמשני כאן בעבה כאן ברכה, הרי דמתירין ברכה אפי' ליתן המשקה בשבת על ידי שינוי.

וכפי הנראה דדוקא בגיבול מהני שינוי דהוי מגבל כלאחר יד, אבל למ"ד בנתינת מים חייב לא מהני שינוי זה, ואמנם מדברי רמ"א סימן שכ"א ובמ"א ס"ק כ"ד משמע דברכה מהני שינוי בנתינת המשקין אפילו למ"ד בנתינת מים חייב, וכ"כ התרומת הדשן הביאו הב"י. אבל בבבלינו עבה לא מהני לדיעה זו שינוי בנתינת המשקה כיון שהוא כדרך גיבול, וכ"כ בהדיא בתרומת הדשן, ולפ"ז שפיר י"ל דאין גובלין דרישא איירי אפילו בנתן מים מע"ש וכרבי אתי.

ולדברי הנשמת אדם נמצא דבבבלינו עבה שאני בעצם מהותו וענינו אף מתחילתו, דמה"ט לא מהני ביה השינוי בנתינת המים, ואף שנתינת המים קודם למעשה הגיבול עצמו, וזהו חידוש.

ולכאורה הביאור בדבריו הוא שהגדרת בלילה עבה היא שהתוצרת לבסוף היא עיסת בצק העשויה כגוש, ובבבלינו כזו באמת יש שני שלבים, שלב ראשון הוא נתינת המים שנוצר כאן דבר נוזלי סמיך כתוצאה מהתאחדות החומר המוצק עם המים, ושלב שני הוא לישא וגיבול, שבכך החומר נהפך לגוש בצק. אבל בבבלינו רבה אין את השלב השני, אלא החומר נשאר דבר שאינו עשוי כגוש, ואף אם נשפך כחומר קרוש וסמיך ולא נוזלי.

ומעתה מובן שבבבלינו רבה עיקר מעשה הגיבול הוא הנתינת מים ולאחר מכן אינו בר גיבול כלל, ואם עביד שינוי בסדר הנתינה שפיר דמי, אבל בבבלינו עבה העיקר זה הגיבול הסופי, ואפילו אליבא דרבי, ולכן השינוי בנתינת המים אינו מועיל.

ולפי דברי הנשמת אדם מבואר היטב דמהני השינוי של נתינת מים גם על הגיבול ולא רק על נתינת המים, ואמנם כן מפורש להדיא בדברי הרמב"ן גופיה דמהני השינוי בסדר הנתינה גם לריב"ר, וגם לדידה לא מהני בעיסה עבה, וז"ל, **לריב"ר נמי מיבעיא לן לאוקמה ברכה כדי להתיר לו לגבל כל צרכו ואפילו במרובה.**

וכן מפורש בדברי הרמב"ן במלחמותיו, וז"ל, **הא לדברי ר' יוסי ברבי יהודה שתייהן מותר להתיר הרבה כדרכה [צ"ל ברכה. חזו"א] נתכוין. וכן מפורש ברשב"א¹⁴⁵.**

ועכ"פ צ"כ טובא שיטת המ"מ דלריב"ר מהני השינוי טפי מאליבא דרבי.

כמה אנפי בביאור מחלוקת רבי וריב"ר

[י] ואשר נראה בזה בהקדם עיקר ביאור מחלוקת רבי וריב"ר בחיוב מלאכת לישא, דהנה בשפת אמת (יה, א) כתב, וז"ל, **וצ"ע לריב"ר אם השלישי גיבלו אי חייב, די"ל דוקא הנותן**

¹⁴⁵ והיינו דאליבא דריב"ר מהני נמי השינוי של מעט מעט הנזכר בגמ' לעיל מיניה, וכן מבואר בדברי הרבה ראשונים דמה"ט נקט הגמ' החילוק בין עבה לרכה על ה'ושיון', דלרבי מהני רק שינוי זה של סדר הנתינה בעיסה רכה, ובעיסה עבה לית ליה תקנתא בשינוי מעט מעט כמו לריב"ר.

מים ומגבל חייב לריב"י, אבל אחר נתינת מים נהי דבלא גיבול פטור, מ"מ כבר נעשה עיקר המלאכה, והמגבל אח"כ אינו חייב.

ומוסיף השפ"א, דלאב"י ודאי נראה כן כיון דמחלק בין מידי דבר גיבול, משמע דס"ל דבנתינת מים גרידא הוי לש, אלא דבמידי דבר גיבול פטור בלי גיבול, דהוי כמו עושה המלאכה שלא כדרך, אבל עיקר הלישה בנתינת מים א"כ המגבלו אח"כ פטור.

ולפי מהלך זה נמצא דכו"ע מודו שמתחייב על נתינת המים, וריב"י גם מחייבו בצירוף נתינת המים, ועיקר מלאכת הלישה זה הנתינה במים, אלא שלרבי סגי בנתינת המים לחייבו אפילו בלא גיבול, ואילו ריב"י מצריך גם השלמה של גיבול (במידי דבר גיבול)¹⁴⁶.

אולם היה מקום לומר שאליבא דריב"י אינו מתחייב על הנתינת מים כלל, ובפרט אליבא דרב יוסף דסבר שאף במידי דלאו בר גיבול מתחייב לריב"י על הגיבול ולא על הנתינת מים, ובע"כ דריב"י סובר שישנה הגדרה אחרת למלאכת לש מאשר לרבי, והינו מצריך ערבוב וגיבול באיכות גבוהה, שזה ליתא כלל בנתינת מים גרידא.

ואי נימא כהך גיסא, יש מקום גדול לומר שאליבא דרבי גם יתחייב על פעולת גיבול בעיסה שכבר נעשה בה הערבוב של נתינת מים, משום שלא בא רבי להקל אלא להחמיר, ורבי נמי לא פליג שערבוב איכותי זה מעשה לישה, ושייך לישה גם אחר הערבוב הבסיסי של מעשה נתינת מים ומתחייב עליה כי זהו מעשה הלישה האיכותי, אלא שרבי החמיר לכולל גם פעולה באיכות פשוטה של עירוב ע"י נתינת מים.

ומעתה ניתן להפליג ולחדש דאליבא דרבי מתחייב בנקל על כל פעולת גיבול וערבוב, וזה יסוד שיטתו לחייב על נתינת מים, ומאותו הטעם עצמו יש לומר שלא יועיל לדידה שינוי של שינוי הסדר שנותן את השתית לפני החומץ בעיסה עבה, כיון שהוא מחמיר יותר בגיבול, וזה ביאור דברי המגיד משנה הנ"ל.

ואולי יש להטעים עוד, דהנה בחזו"א (סי' נח ס"ק ב במוסגר סוד"ה ונראה) כתב לצדד שהשינוי של סדר הנתינה ניכר גם אח"כ אף אחר שמגבלו¹⁴⁷, ולפי"ז יש לומר דזהו הטעם דמהני אליבא דריב"י שינוי זה בבליה עבה ג"כ, אבל לרבי שמחייב משום לישה על כל פעולת ערבוב ולישה, לא די בשינוי מועט שכזה.

¹⁴⁶ עי' באגלי טל לש סעיף א ס"ק ב ובשו"ת שבט הלוי ח"ג סי' נ אות ה.

¹⁴⁷ ולכאורה יש בזה נפ"מ למה שנחלקו הפוסקים בגדר שינוי זה בסדר הנתינה, דכלשון רש"י משמע שזהו רק שינוי בצורת העשיה ממה שהוא רגיל לעשות בחול, [ולכאורה זה עולה בקנה אחד עם מה שנתבאר לעיל בשיטתו שכל הנידון כאן הוא רק באיסור מדרבנן ולא בחיוב לישה מה"ת], ולכאורה אם היה רגיל גם בחול ליתן את השתית קודם לחומץ או שלא היה לו קפידא בדבר לא היה מועיל השינוי.

אולם בתרוה"ד (שם; הובא בב"י) מבואר שגם אם אין מנהג קבוע איזה ליתן תחילה מהני לעשות השינוי כמבואר בגמ', ועי' ט"ז ס"ק יא ומשנ"ב ס"ק נז בשם האליה רבה וחק יעקב שנחלקו בזה הפוסקים הלכה למעשה.

ונראה שאם השינוי הוא רק שינוי בצורת עשיית המלאכה, אזי מסתבר שיהיה הדבר תלוי במעשהו בחול, ועכ"פ בודאי יש צד גדול לומר שאם אינו משנה מאומה מהרגלו, מה בכך שעושה השינוי המבואר בדברי חז"ל, ברם אם השינוי המבואר בגמ' גורם שינוי גם בתוצאה, אזי נראה מסברא דלא איכפת לן מהו מנהגו בחול.

וכיוצא בזה, לשיטות הראשונים שפסקו הלכה והחמירו כרבי, שלא הזכירו כלל את השינוי של מעט מעט, יש לומר הטעם משום דלדידהו חמיר גיבול טפי, ואכתי צ"ע.

בפרטי דיני השינויים המבוארים בגמ' ובפוסקים

[יא] בגמ', היכי משני, אמר רב יומר בר שלמיא משמיה דאביי שתי וערב. והא לא מערב שפיר. אמר רב יהודה מנערו לכלי.

וביאר הריטב"א, וז"ל, כלומר שמוליד בו את הכף שתי וערב. והא לא מיערב שפיר. כלומר ואין זה גיבול. אמר רב יהודה מנערו לכלי אחר. כלומר אחר שהוליד את הכף שתי וערב ינערו לכלי אחר וע"י העירוי ההוא יתערב ויתגבל יפה.

והעולה מדבריו וכן מוכרח מתוך הסוגיא שהניעור מכלי לכלי הוי גיבול משובח יותר מאשר חולכת הכף שתי וערב.

ובדברי הריטב"א מבואר שהניעור הוא ע"י עירוי מכלי לכלי, וכן משמעות לשון רש"י, מנערו לכלי – והוא מתערב מאליו. והיינו שע"י העירוי לכלי אחר נעשה העירוב מאליו. וכן מבואר ברוב הראשונים (רי"ף; רמב"ם; רא"ש; מאירי; רי"ד; ראב"ה; או"ז).

אבל בספר התרומה (סי' רכ; הובא בהגה"מ פכ"א הל"ד) איתא, אמר רב יהודה מנערו בכלי ינענע הכלי היטב כדי שיתערבו יחד.

ובב"ח מבואר שבדברי ספר התרומה נאמרה כאן חומרא דאין לנערו מכלי זה אל כלי אחר אלא מנענע הכלי היטב כדי שיתערב היטב בתוך הכלי הראשון¹⁴⁸. וכן הוסיף שגירסתו [וכן גירסת עוד ראשונים] היתה 'מנערו בכלי'.

וכן נראה שנקט המשנ"ב שהעתיק בכמה מקומות שהניעור הוא ע"י נענע הכלי עצמו למרות שבשו"ע נזכר הניעור מכלי לכלי, ע"י בס"ק סג ובס"ק סח.

¹⁴⁸ ובב"ח כתב, ובשלחן ערוך (ס"ג) כתב ב' הדיעות ומשמע דיש לנהוג לחומרא כבעל התרומה ומי שנוהג כמותו צריך לזהר גם כן שלא לנערו לכלי אחר אלא לנענע היטב בכלי ראשון.

והנה מה שציינו במוסגר סעיף ג הוא טעות לכאורה, כי המחבר בסעיף דידן הזכיר רק את השיטה של רוב הראשונים שהניעור הוא מכלי לכלי, ומה שכתב המחבר בהמשך דבריו, ומותר לערב המורסן כדרכו בכלי אחד, ומחלק אותו בכלים הרבה ונותן לפני כל בהמה ובהמה, לא מיירי כלל מענין ניעור בתוך כלי, אלא כלשונו שמערב המורסן ע"י גיבול, ומהאי טעמא נקטו הפוסקים לשנות הגירסא 'כדרכו בכלי אחד', וגרסו 'כדרך זה', והיינו באופנים המותרים שנתפרשו עד כה, ע"י גיבול בשתי וערב וכו', כן כתבו הגרע"א ובתוספת שבת, הו"ד במחצית השקל, וכן מוכרח במקור דבריו שהוא לשון הרמב"ם (פרק כא הלכה לד), ומותר לערב המורסן על דרך זו בכלי אחד ומחלק אותו בכלים הרבה ונותן לפני כל בהמה ובהמה.

ולכאורה היה נראה בכוונת הב"ח דלא מיירי על חומרא זו של הבעל התרומה, אלא כאן חזר לדבר מעצם שיטת ספר התרומה להחמיר לפסוק כרבי האוסר נתינת מים למורסן בשבת, ואף שכאן המחבר סתם דבריו שנותנים מים למורסן כשיטת ריב"ז, לעיל בסימן שכא סעיף מז העתיק שיטת הראשונים שפסקו כרבי בשם ויש אומרים.

אלא שצ"ע טובא בכוונת הב"ח, במה שסיים 'ומי שנוהג כמותו צריך לזהר גם כן שלא לנערו לכלי אחר אלא לנענע היטב בכלי ראשון', מהי השייכות בין שתי החומרות המבוארות בדברי ספר התרומה, ומפני מה מי שמחמיר כשיטת בעל התרומה לפסוק כרבי ושלל ליתן מים בשבת צריך להחמיר גם בחומרא השניה של בעל התרומה באופן השינוי הנצרך שהוא באותו הכלי דייקא.

ולכאורה יש לדון דאדרבה כאשר מנענע הכלי היטב פעמים רבות העירוב נעשה הרבה יותר מאשר בעירוי מכלי אל כלי. [וכנראה ישנו חילוק מציאותי, שהיום ישנו פקק לבקבוק ולכן כאשר מנער בכלי מנערו בחוזק ובערבוב גמור, אבל הפוסקים מיירו שמנענע כלי שהינו רק מכוסה ולא נעול, ולכן אין הערבוב בכח כ"כ].

ועוד יש לדון דגם הגירסא מנערו לכלי, יתכן לנקד לכלי בפת"ח תחת הלמ"ד שמשמעות הדבר הוא שמנענע את הכלי עצמו.

והנה גבי השינוי של שתי וערב, כתב בב"י, וז"ל, ופירש רש"י, שתי וערב פעם אחת מוליך המקל שתי ופעם אחת ערב. נראה מדבריו שאינו רשאי להוליך המקל יותר מפעם אחת שתי ופעם אחת ערב¹⁴⁹. אבל הרי"ף (סו:): פירש כלומר מוליך התרווד שתי וערב ואינו חושש כיון שאינו ממרס בידו ולא מסבב התרווד וכן כתב הרמב"ם בפרק כ"א (הל"ד). נראה מדבריהם דאפילו כמה פעמים מוליך התרווד שתי וערב ואינו חושש כיון שאינו ממרס בידו ולא מסבב אותו.

ובשו"ת אגרות משה (שם) כתב לחדש להלכה לחלק בין שני השינויים, שלמעשה יש להקל להוליך שתי וערב אפילו כמה פעמים, שכך משמע גם בשו"ע, שאוסר רק לסבב התרווד. אולם הניעור מכלי אל כלי אין מותר אלא פעם אחת, דלשון הגמ' א"ר יהודה מנערו לכלי, משמע רק פעם אחת, ואף לשון הש"ע ומנערו מכלי אל כלי כדי שיתערב משמע כן, ואף כי לשון הרמב"ם אם לא נתערב מנערו מכלי אל כלי עד שיתערב משמע שיכול ליתן אפילו פעמים הרבה עד שיתערב, מ"מ יש להחמיר שרק פעם אחת ולא יותר.

ועוד מוסיף הריטב"א, ומסתברא דלא פליגי הא אדרב חסדא =דנקט השינוי של על יד על יד, והאי דהכא כשרוצה לגבל הרבה ביחד ובעי לשנוי כי הכא, ודרב חסדא כשאנו רוצה לעשות הרבה ביחד וכיון שכן יגבל כדרכו מעט מעט ואוכל. ועי' בפמ"ג ריש סי' שכד ובחזו"א ס"ק ב.

בשיטת הרמב"ם והשו"ע לחלק בין קמח קלי לשתיתא

[יב] הנה בלשון רש"י מפורש דקמח קלי ושתיתא היינו חך, וז"ל, קלי – קמח של תבואה שנתייבשה כשהן קליות בתנור, ואותו קמח לעולם מתוק, והוא קמחא דאבשונא, ועושין ממנו שתיתא משמן ומים ומלח שמערכין בו. והיינו שהקמח קלי הוא החומר שממנו עושין את השתיתא¹⁵⁰.

אולם שיטת הרמב"ם (פכ"א הל"ג) היא לחלק ביניהם, וז"ל, מגבל חייב משום לש, לפיכך אין מגבלין קמח קלי הרבה שמא יבוא ללוש קמח שאינו קלי, ומותר לגבל את הקלי מעט מעט, אבל תבואה שלא הביאה שליש שקלו אותה ואחר כך טחנו אותה טחינה גסה שהרי היא כחול והיא הנקראת שתיתא מותר לגבל ממנה בחומץ וכיוצא בו הרבה בבת אחת, והוא שיהיה רך אבל קשה אסור מפני שנראה כלש וצריך לשנות, כיצד נותן את השתיתא ואחר כך נותן את החומץ.

¹⁴⁹ וכן מפורש בספר התרומה סי' רכ.

¹⁵⁰ וכן מפורש במדרש תהילים (מזמור ג), קלי זה שתיתא. ולכאורה הוא כמעט תלמוד ערוך בעבודה זרה (לה, ב), אמר רב תרי מיני שתיתא שדר ברזילי הגלעדי לדוד, דכתיב משכב וספות וכלי יוצר חטים ושעורים וקמח וקלי ופול ועדשים וקלי. וכמו שפירשו הראשונים שם. וכן היא שיטת הרבה ראשונים בשמעתין, עי' רמב"ן במלחמות ורשב"א ור"ן ומאירי ורי"ד ועוד.

ורוב המפרשים מסבירים בדעת הרמב"ם דקמח קלי אף שאינו בר גיבול, ועל כן אין בו חיוב לישנה מה"ת, מ"מ יש בו דמיון של פעולת לישנה, ולכן גזרו בו טפי שמא יבוא ללוש קמח שאינו קלי, ולכן הותר רק בשינוי של גיבול מעט מעט. אבל שתיתא היא תבואה שלא הביאה שליש וקלו אותה ואח"כ טחנו אותה היטב, ובמצב כזה בבליה רכה היא במצב שכמעט מופקע מגיבול ואינו דומה לקמח כלל, והרי היא כמו חול, ובזה הותר לגבל גם הרבה ביחד בשינוי קל יותר בסדר הנתינה שנותן את השתית ואח"כ את החומץ.

וכשיטה זו העתיק המחבר בשו"ע (סעיף יד), ובישוב סוגיית הגמ' אליבא דהרמב"ם יעויין היטב בלח"מ ובב"ח. ונראה שמוצא דברי הרמב"ם בלחילוק זה הוא מה ששינה תנא דברייתא לשונו, שפתח בקמח קלי שנחלקו בו אם גובלין אותו, וסיים 'ושוין שבוחשין את השתית בשבת'.

ועוד נראה דלשיטת הרמב"ם כל החילוקים עולים בקנה אחד, שכל הנידון הוא לא במהות הלשנה וחיובה מה"ת [שבזה קשה לחלק כ"כ בין האופנים], אלא הנידון הוא רק בדרבנן שגזרו שמא יבוא ללוש קמח רגיל, וככל שמבחינה חיצונית יותר נראה כפעולת לישנה גזרו, ולכן בקמח קלי מתבואה שנגמרה אף על פי שאינו בר גיבול מפני שנתייבש בתנור מ"מ גזרו שלא יגבל הרבה אלא מעט גזירה משום קמח גמור מפני שהוא קרוב במראיתו לקמח גמור, ואילו אבל בשתיתא שזה עשוי מתבואה שלא הביאה שליש ואין לה דמיון לקמח גמור, מותר אפילו הרבה, ורק בבליה עבה שנראה כלש צריך שינוי. [ע"פ ערוך השולחן].

הגדרת בלילה עבה ובלילה רכה

[יג] הנה בדברי הגמ' והראשונים כאן לא נמסרו שיעורים מהו עיסה עבה ומהו עיסה רכה, ובחזון איש (סי' עו ס"ק ט) כתב וז"ל, נראה דרכה היינו דנשפך ונרוק אבל אכתי הן גוש ולא נוזל, אבל אם המים מרובין והם רק כמים עכורין אינו בכלל בשם לש, מיהו אם נשקעין לשולי הקדירה ומתערבין (נדצ"ל ומתעבין) אפשר דבכלל לש הוא אבל יש לו דין רכה. [ועי' בשו"ת שבט הלוי ח"ט סי' עג].

ובספר קצות השולחן (סי' קל בדי השולחן אות ג) נקט שבליה רכה היינו שזה מוגדר כמשקה הראוי לשתיה ולא לאכילה. ונראה שאף כי כן היא המשמעות הפשוטה של הרי"ד בפסקיו כאן, וז"ל, פי' אם היא עבה נראת כמו לישנה ואסיר מדרבנן משום גזירה, ואם היא רכה נראת כמו משקה ולא דמיו ללישנה.

אולם נראה שזו גוזמא להגדיר שבליה רכה היא משקה, והמכוון הוא שזה נראה כמו משקה, שזה נשפך ונרוק כמו משקה, וכדברי החזו"א, אבל באם שותים אותו וזה כמים עכורים, זו לא עיסה כלל אלא משקה¹⁵¹. [ועי' בספר שמירת שבת כהלכתה פ"ח הערה פא]

ובחזו"א הוסיף עוד, 'ומיני האבקים שנמסים במים מותר לערבן במים בשבת, ואין בזה משום לישנה'.

ולכאורה יש לדון לפי מה שנתבאר לעיל בדברי הריטב"א והרי"ד שישנם ב' מיני לישנה וגיבול, ישנה לישנה שתכליתה ומטרתה היא לאחד חלקים נפרדים יבשים לגוש ועסה אחת, וזוהי תכלית הלשנה בקמח, וישנה לישנה שמטרתה היא בשביל הנוזל לערב ולמזוג בו

¹⁵¹ וכן ראיתי שמוכא בשם הגר"נ קרליץ שליט"א שהבחנה בין בליה רכה למים עכורים שאינו בר לישנה כלל היינו שאם הדבר נאכל בכף כמאכל הרי זה בליה רכה, ואם שותים אותו הרי זה מוגדר כמים עכורים ולא כבליה.

החומר המוצק ועי"כ לשנות את טבעו, וזהו ענין הגיבול שישנו בדיו ובסמנין ולפעמים גם באפר.

ומעתה נראה שאף כי באבקות אלו אין לדון משום לישת קמח לבצק, וכלפי נידון זה אינם נידונים אפילו כבלילה רכה, כי אינם נילושים לגוש, ולו יהא גוש נוזלי [למעט אבקות מסוימות כמו אבקת ג'לי], אולם מאי טעמא אין כאן הנידון מצד גיבול שישנו בדיו ובסמנין שהמטרה היא לשנות את טבע הנוזל ולעבותו. וצ"ע.

ונראה דבירורא דהך מילתא תליא בליבון השמועה דחרדל שלשו, וכמו שיתבאר לפנינו בס"ד.

בדין חרדל שלשו – מציאות ענין לישת חרדל

[יד] בגמ' (קמ, א), חרדל שלשו מערב שבת... למחר ממחו בין ביד בכלי, ונותן לתוכו דבש. ולא יטרוף אלא מערב.

והנה בריש כל מילין נראה לבאר מציאות הלישה בחרדל, ונקדים בזה דברי הביאור הלכה (סימן שכא ד"ה יכול לערב) שנתקשה בעיקר מציאות הלישה בחרדל, היאך יתחזה לישת בלא משקה. והוסיף שמה שתירץ הפמ"ג דאירי שנילושה מתמצית לחותה הוא דוחק גדול¹⁵². [ועי' בדרישה סי' שכא ס"ק ד].

וכתב הביה"ל לחדש וז"ל, ולולא דמסתפינא הו"א כפשוטו דמיירי שהחרדל נילוש מבעוד יום, וכן במה שאמר שחלים ששחקן מיירי ג"כ שנילוש מבעוד יום, ומה שממחו עתה בשבת אין עושה מעשה לישת כלל דהא כבר נילוש, ואין מיפה בהמיחוי להלישה אלא ע"י המיחוי שממחו להחרדל עושה את החרדל רכה מאד שיהא ראוי לשתיה ואין דבר זה מקרי לישת אלא כשהוא טורף יפה בכף יש בזה איסורא דדמי ללישה.

וכ"ז שכתבנו מוכח דזהו שיטת הרמב"ם דז"ל בפ"ח הלכה י"ד חרדל שלשו מע"ש למחר ממחו ושותה בין ביד בכלי ומשמע דכל עשייתו בשבת הוא רק לעשותו רכה שיהא ראוי לשתיה ולכך אין זה בכלל לישת כלל ואף דגם בשתינתא שהיא רכה צריך שינוי ליתן האוכל תחלה התם שאני דמערב קמח במים ולכן אף שהיא רכה דמי ללישה מדרבנן וצריך שינוי אבל בזה הוא להיפוך ע"י המיחוי במים הוא מפריד את החלקים שנדבקו ע"י הלישה ולכן אין איסור בזה כלל אם לא כשהוא טורף בכח דמי קצת ללישה. ולכן כתבה הרמב"ם בפרק כ"ב בין השבותין והנה קצת מדברי רמזים במה שהביא בכ"י בשם ספר שכולי הלקט בשם רבינו יאשיה ע"ש. עכ"ד הביה"ל.

¹⁵² ובדברי הביה"ל נראה שהינו מסכים להלכה עם הנחת הפמ"ג שלישה מסוג זה שהדבר נילוש בלחות של עצמו נחשבת ללישה, אלא שיש בזה דוחק להעמיד את סתימת לשון הגמ' 'חרדל שלשו' בכחאי גוונא. ואמנם כך מפורש להדיא בדברי המשנ"ב (ס"ק נח).

אולם החזו"א (ס"ק ח) נראה שאין לישת מסוג זה נחשבת ללישה, וז"ל, יל"ע פירות הנדבקים לגוש אחד ע"י ריסוק, כי אם יש בריסוקן משום לש... ואפשר דאין צורת לישת אלא בנותן משקה לדבר היבש, אבל כי ריסק פרי אף שהוא מתדבק במימיו לאו שם לש עלה, וכן נראה. [ונראה בכל דבריו דמספקא ליה טובא, ולבסוף נטה לקולא].

ובדברי החזו"א לא נתבארה סברתו בזה, מאי חילוקא איכא בגדרי המלאכה בין אם הדבר נילוש בלחות עצמו או בלחות או משקה חיצוני. וראיתי למי שרצה לדחוק בכוונת החזו"א דלא מיירי לקולא אלא רק לחומרא, שאחר שנילוש בלחות עצמו שייכא ביה עדיין לישת חיצונית, ולא נראה כן בלשונו כלל.

ובאמת כאשר אנו מעיינים בלשונות הראשונים במהות ענין 'ממחו' האמור כאן בחרדל, אנו מוצאים שני פירושים שונים, דריבב"ן (מובא בשיטת הקדמונים) פירש 'ממחו. מערבו'. ומשמע שהמיהו הוא ערבוב וגיבול, ואילו לשון רבינו ירוחם וכן הוא במחזור ויטרי ש'ממעכו', והיינו ממש כדברי הביה"ל.

והיה מקום לומר שגם הריבב"ן לא נתכוין לומר ש'ממחו' היינו פעולת ערבוב, אלא שמפרש שהמיהו והמיעוך של החרדל נעשה ע"י ערבוב. אכן הא מיהת ברירא שאין כאן פעולת לישה רגילה של חומר מוצק בנוזלי, אלא בעצם הוא ממעך את החומר בתוך עצמו, דהיינו שחרדל הוא חומר מיוחד שיש בו גם יסוד יבש שיוצר גושיות, ויש בו גם לחות מסוימת, ובפעולת ערבוב הריחו ממעך את הגושים והופך את החומר לנוזל המורכב מהגושים¹⁵³.

ונראה עוד שמאחר שתוצאת הערבוב היא שנוצר כאן נוזל סמיך, שונה הדבר משריית פת וכדומה במים באם אינו שב ומגבל ולש את הפת, שאין כאן פעולת לישה, אלא פעולה של פירור ופירוד של חלקי הפת, כי המשקה גורם פירוד ולא דיבוק, ודווקא כאן מחמת שכאן כתוצאה מהערבוב מתקבל משקה סמיך יש כאן לישה. [לכאורה זו כוונת החזו"א ס"ק ז ד"ה כתב עוד בבה"ל].

[והנה בדברי שבלי הלקט¹⁵⁴ שהביה"ל מתבסס עליהם, מבואר שישנו חילוק מהותי בין חרדל שהוא זקוק ללישה חשובה, ולא סגי ליה ריסוק בלחוד, והיינו שכדי שהחומר היבש והגושי יתמוסס הוא זקוק לפעולה של לישה, וזה נעשה כבר מערב שבת, לבין שום ושחליים ש'התרגו בריוסוק ושחיקה מערב שבת ליתן לתוכו יין או חומץ וגריסין].

וחילוק זה עולה מתוך דיוק לשון הגמ' דגבי חרדל קתני 'שלשו', וגבי שחליים ושום קתני ששחקו ושריסקו].

בדין איסור נתינת מים לחרדל בשבת

[טו] ועכ"פ מבואר כאן שפעולת הלישה הראשונית של החרדל שהחומר היבש מתמוסס ע"י שהוא נילוש במים [או בלחות של עצמו] אינה מותרת בשבת.

ולכאורה צ"ב, שהרי לשיטת ריבב"י בדבר שאינו בר גיבול שרי לכתחילה נתינת מים, ולכן נותנים מים למורסן. ולכאורה אם בחרדל אסור מוכרח שהוא נחשב כבר גיבול, ואולי איסורו הוא כמו קמח שאין האיסור ליתן מים אליבא דריבב"י.

ברם הראשונים הביאו דברי הירושלמי, הן דשחק תומא כד מפרך ברישיא משום דש. כד מברר בקליפיתיה משום בורר. כד שחיק במדוכתה משום טוחן. כד יחיב משקין משום לש.

הרי שעל נתינת מים לשומין הירושלמי מחייב משום לש ולא רק איסור מדרבנן, והוציאו מזה הראשונים לגבי חרדל שחליים ושומין דמיירי שנילושו מערב שבת [והראשונים דחו מכא דברי הירושלמי את החילוק הנ"ל בין חרדל לשום, שאף בשום צריך להעמיד שנילוש מע"ש, יעויין בריטב"א ובספר התרומה סי' רכ].

¹⁵³ ולכאורה הדוגמא לזה הוא סלט טחינה, ויש לדון הרבה בפרטי המציאות.

¹⁵⁴ בב"י הגירסא בשם רבינו יאשיה, ולפנינו הגירסא רבינו שלמה, ובאמת הגירסא האמיתית היא רבינו ישעיה, ומקורו טהור מלה במלה בפסקי הרי"ד כאן.

ובע"כ שבחרדל שחליים ושומין ישנו ענין לישה שאינו בקמח, שהלישה שנעשית בנתינת מים היא הרבה יותר משמעותית, ופעולת הערבוב פחות חשובה ונצרכת, ולכן גם לריבר"י חייב גם על נתינת מים לחוד, ומה"ט מצינו קולא מיוחדת שהשינוי הוא שינוי קטן שמערבב בנחת ולא טורף בכח.

בירור בדברי הראשונים המצריכים נתינת במים מע"ש אי קאי בשיטת רבי או אפילו לשיטת ריבר"י

[מז] והנה בעיון בהשקפה ראשונה בלשונות הראשונים שהביאו דברי הירושלמי, ומחמת דברי הירושלמי העמידו את נידון השמועה בחרדל ובשחליים ובשומין בנילושו מע"ש, ולא תלו הדבר בפשיטות במחלוקת רבי וריבר"י, דאליבא דרבי איבא חיובא בנתינת מים, ואף אלו שפסקו הלכתא כרבי לא הזכירו כאן את שיטתו, נראה דסברי דחיוב זה של לישה חרדל ושחליים ושומין אינו תלוי בהך פלוגתא.

ולכאורה מוכרח כן בדברי המרדכי (פרק תולין רמז תלג), שחוסף וז"ל, **ואם לא נתן משקין מבע"י מערב באצבעו אבל לא בכלי כגון כף.**

וצ"ב היכן מצינו קולא כזו אליבא דרבי שמחייב על נתינת מים, שיוכל לערב באצבעו ולא בכף. [ויעוי' בחזו"א (ס"ק ח ד"ה הא) שכתב דשאני שינוי זה מכל שאר השינויים שאינו ניכר בתוצאה של הגיבול כלל, שגם עיסה המתגבלת ביד נילושה היטב, אלא שמאכל שמערבים אותו ביד נחשב כמאכל חמורים. ולפי דבריו יצא לומר שאם לובש איזה בגד או כיסוי על ידו בשעת הגיבול, אין זה נחשב כשינוי, והוא כגיבול בכלי].

ובע"כ דהמרדכי איירי בשיטת ריבר"י, וכמש"נ, וס"ל דחרדל ושומים שאני, ומאיזה טעם שיחיה ס"ל דאליבא דריבר"י כיון שאין פעולת נתינת מים עיקר פעולת גיבול ולישה בעלמא, להכי סגי בשינוי שעושה ביד ולא בכלי.

וכן מוכרח בדברי האור זרוע (הלכות שבת סימן סא) שהאריך בדברי הירושלמי, והכריע בסוף דבריו, וז"ל, 'והי' נוהג היתר גם בשומין הלכך הלכה למעשה היבא שכתש שומין או של"ש או חרוסת **ולא נתן בהם יין מבעוד יום בערב שבת נותן בהם בשבת יין וחומין ומערב באצבעו.** [וכן ביאר בספר ערוך השולחן].

אולם בשיטת כמה ראשונים שהקשו את אותה הקושיא מדברי הירושלמי והכריעו כאותה המסקנא דמיירי שנילושו מע"ש נראה שפירשו דברי הירושלמי אליבא דרבי, כן נראה בדברי הריטב"א בשם הרא"ה, וז"ל, הלכך אם שומין וחרדל שוין צריך ליישב דלא פליגי הא דחרדל דגמרא דילן בהדי ההיא דשנויה בירושלמי, ואומר מורי רבינו דשמא תלמוד דידן לא שרי אלא למחות כשנתן המים מערב שבת, והוי כמו מורסן שצריך ליתן בו מים **מבעוד יום.**

וכן הוא בספר התרומה (סימן רכ), והשתא הוה כמו מורסן שצריך ליתן מים מבעוד יום.

ובדברי היראים (סימן רעד) הדברים סתומים וחתומים.

ובתרומת הדשן (סימן נג) כתב להדיא שהטעם לדברי הירושלמי הוא משום 'דקיי"ל כרבי, גבי רבי יוסי ברבי יודא, דסבר נתינת מים או שאר משקין זהו גיבול, ולכך כי יהיב משקה מבעוד יום כבר מגובל הוא בחול, ומאי דערביתו בשבת אין קפידא, רק שלא יטורף, אבל אי יהיב משקה בשבת, אנתנית משקה הוא דמחייב, ולא מהני מידי אי ממחו אח"כ דרך שינוי'.

וככל דברינן נראה בעליל בסידור דברי הרמ"א בסעיף טז, 'שחלים שדכן מערב שבת, למחר נותן יין וחומץ ולא יטרוף, אלא מערב. וכן שום שדכו מע"ש, למחר נותן פול וגריסין ולא יטרוף, אלא מערב. הגה: וי"א דלא יערב בכף אלא ביד (אור זרוע ומרדכי סוף פרק תולין). ויש אומרים דהא דשרי לערב משקה בחרדל דוקא שנתנו מבעוד יום, אבל בשבת אסור לתת משקה בחרדל או בשום, הכתושים, משום לש'.

הרי שאת דעת אלו הראשונים שפסקו הלכתא כרבי, ומכאן זה הצריכו שינתן המשקה בחרדל מבעוד יום הזכיר לבסוף בשיטת וי"א השנית, ואילו את דברי המרדכי והאור"ז (כמו שצויין במאמר המוסגר) הביא אח"כ בשם וי"א הראשון, שזה קאי אפילו אליבא דריב"ר שפסק המחבר כוותיה, דמ"מ אם לא נילוש במשקה מע"ש, לא יערב בכף אלא ביד.

אולם בביאור הגר"א ביאר באופן אחר לגמרי כל דברי הרמ"א, וז"ל, וי"א. וכ"ה ברש"י כנ"ל ור"ל זה מ"ש ולא יטרוף כו': וי"א. כמ"ש בירושלמי פ"ז האי מאן דשחיק תומא כד מופריך בריש"י חייב משו' דש כד מברר בקלופיית' משום בורר כד שחיק במדוכות' משום טוחן כד יהיב משקין משום לש' כד גמיר מלאכתו משום מכה בפטיש. ומ"ש בגמ' שלנו היינו שנתן המשקה מע"ש. וס' ראשונה ס"ל דגמ' דידן פליג אירושלמי הג"מ. וע' מרדכי וט"ס שם וצ"ל אם נתן המשקה כו' כמ"ש בהג"ה וי"א דלא כו' דלא כמ"א ס"ק כ"א.

והיינו שרבינו הגר"א אזיל לפום שיטתו בסעיף הקודם שגרס בדברי המחבר שהשינוי שמערב ולא טורף היינו שמערב ביד ולא בכף ולא 'בכח', והיינו שנחלקו בכוונת דברי רש"י בשמעתין 'ולא יטרוף' – כדרך שטורפין ביצים בקערה בכף, דרך טריפה שמכה בכח, אם עיקר החיסרון בטריפה הוא שטורף בכלי – בכף, או מה שמכה בכח. והגר"א נקט שהעיקר הוא שטורף בכף, וס"ל שזהו המקור לשיטת הי"א הראשון שזהו השינוי של 'ולא יטרוף' שלא טורף בכף¹⁵⁵.

ואילו בדברי המרדכי מגיה הגר"א דמיירי שנתן המשקה מע"ש, ומה שמצריך המרדכי השינוי שיעשה ביד ולא בכף, היינו מחמת שיטת רש"י הנ"ל. [ועי' בשו"ת אגרות משה שם].

איכרא שבדברי הגר"א לא נמצא פשר לדברי האור"ז, וגם המעיין היטב הן בדברי המרדכי והן בדברי האור"ז לא ימצא זכר לשיטת רבי דמחייב בנתינת מים, וצ"ת.

¹⁵⁵ ובדברי הר"ן על הרי"ף: ולא יטרוף. דרך טריפה שמכה בכח. לא נזכר בדבריו מאומה מענין של כף.

ובספר אהל מועד (לר' שמואל ב"ר משולם ירונדי; שער השבת דרך ד) כתב להדיא שאין הדברים אמורים בכף, וז"ל, ודרך טריפה הוא כדרך שטורפין ביצים בקערה וזהו שמכה בכח אבל אם מערב בכף מותר לתת לתוכו.

ובפשוטו ענין הטריפה בכח אינו ענין של מעשה שינוי בעלמא, אלא זה שיעור באיכות הערבוב שלא מערב בכח, ועי"ז לא נעשה הערבוב מוחלט, ועי' בשו"ת בנין עולם (להגר"א חבר; יו"ד סימן סא), וז"ל, גם מ"ש רא"י לדברי דמירי באין האיסור ניכר ממ"ש צמר גמלים כו' שטרפם זה בזה שלשון זה משמע שנתערבו לגמרי עד שאין ניכר זה בזה רא"י זו ברורה וכן לשון זה בכ"מ בש"ס יעיין מע"ל במס' שבת (קמ א) חרדל שלשו כו' ולא יטרוף אלא מערב שחלים ששחקם כו' ולא יטרוף כו' וערש"י שם ד"ה ולא יטרוף כדרך שטורפין כו' דרך טריפה כו' ושם (קלג א) אם לא טרף יין ושמן כו' כך היו רגילים והי' רפואה שטורפים ומערבין כו' כדרך שטורפים ביצים בקערה.

וביותר צ"ע שבדברי האו"ז מובא פירוש רש"י הנ"ל על 'ולא יטרוף' בזה"ל, פירש"י ולא יטרוף כדרך שטורפין בצים בקערה בכח דרך טריפה שמכח בכח. הרי שגם המילה 'בכף' הראשונה מוגהת 'בכח'.

[ובדברי הב"ח נראה שפירש השיטה הראשונה של י"א דקאי אליבא דחומרת התרוה"ד להצריך שינוי נוסף אחר שינוי, ולא הבנתי דבריו].

ומעתה נשוב לדין האבקות הנ"ל, ותבנא לדינא דלכאורה הדבר תלוי באם נתחדש דבר מיוחד בחרדל ודומיו שאף לריבר"י אסור ליתן מים לתוכו בשבת וחייב עליו, וכן נראה בשיטת המרדכי והאו"ז, ואזי לפי"ז שמעינן גדר מיוחד של לישת חומר מוצק והפיכתו לחומר נוזלי סמך, וכנ"ל, שאף זה נאסר משום לישת, מעתה יש לדון גם במיני האבקות השונות שאם הימצא תימצא אבקה הדומה במציאותה לחרדל שע"י הערבוב והמיהוי של חגושים נהפכת התמיסה כולה לחומר נוזלי סמך יהא בכך משום לישת.

ולכאורה באבקה של קפה וכד' נראה שאין להגדרה שמעט הקפה משנה את איכות החומר, אלא זה רק נותן טעם וצבע, אולם באבקה ג'לי וכדומה שהמים נהפכים להיות חלק מהעיסה הסמיכה היה נראה לחוש לאיסור, וכן נמו הפוסקים, [יעויין בשו"ת אגרות משה שם ובשו"ת שבט הלוי ח"ז סי' מא].

אלא שכבר בדברי הביה"ל נראה שבכלליות נידון חרדל שלשו אין כאן נידון של מלאכה דאורייתא אלא גזירה מדרבנן משום שנראה כלש. ולכן בודאי שיש מקום להקל בכמה אופנים.

ענף שני: חקרי הלכה

ריסוק וערבוב משולנט

[א] יש לדון אם מותר לרסק ולערבב את חתיכות התפוז"א שבתוך תבשיל החמין (משולנט), כאשר משום כך נראה כנילושים ונדבקים החתיכות זו בזו, וגם למיני קטניות המעורבים בתבשיל.

ולכאורה ניתן ללמוד דין זה ממה שכתב בביאור הלכה (סי' שכא סעיף יד ד"ה שמא יבוא) בתוך דבריו בהבלעה, וז"ל, ומעם ההיתר נ"ל לדעת התוספות משום דע"י מה שמיבשין הקליות בתנור ועושים אותן שיהיו ראויין לאכילה הוא חשיב כמו דבר שנאפה ונתבשל ולכך אף דע"י נתינת מים שנותנין בתוכו אח"כ הוא מתגבל אין זה חשיב כמו מלאכת לישת אלא כמו תיקון אוכל בעלמא דדרך אכילתו בכך והוא חשיב כמו רוטב שנותנין בתבשיל.

ומבואר בדבריו שגבי דבר מבושל הגיבול והערבוב לא נחשב למלאכת לישת, אלא לתיקון אוכל בעלמא, ונמצא שכל הנידון הוא לא חיוב מלאכה דאורייתא אלא אולי יהא בכך איסור מדרבנן שמ"מ מזה נראה כלש. ובזה מבאר הביה"ל את ההגבלה של 'מעט מעט' שנאמרה כאן, ומוסיף בנתינת טעם, 'דדרך אכילתו בכך'. והיינו שזהו היתר מיוחד של דרך אכילה, ומדין זה נגזר ה'מעט מעט', שזה מועיל בתורת שינוי באיסור דרבנן.

ובהמשך דבריו מצדד הביה"ל שאנו צריכים להיתר ולהגדרה של דרך אכילה גם כלפי החיוב מלאכה דאורייתא, 'א"נ דכוונת הגמרא מעט מעט הוא ג"כ דוקא בעת האכילה ומשום דדרך אכילה בכך, ואי מיירי בנידון חיוב מלאכה דאורייתא מחמיר הביה"ל טפי בצורת דרך אכילה, שיהיה דווקא בשעת אכילה ממש¹⁵⁶. [נראה לעיל ענף א אות ז].

ברם בחזו"א (סי' נח ס"ק ז וס"ק ט) למדנו שבדבר מבושל אין זה שייך לפעולת לישה כלל, ומותר בשופי לערב ולגבל בלי שום הגבלה, ויסוד המחלוקת הוא בהלכה האמורה בשו"ע להלן סעיף יט לגבי שום ובוסר ומלילות שריסקן מערב שבת, שאם אין מחוסרים אלא שחיקה מותר לגמור בשבת, 'לפיכך מותר לגמור שחיקת הריפות בעץ פרור בקדירה בשבת אחר שמורידין אותה מעל האש¹⁵⁷, ובמשנ"ב (ס"ק עז) כתב, ומ"מ יש לזהר שלא לטרוף בכח [ב"ח ומ"א וא"ר דלא כט"ז].

והשיגו החזו"א בזה"ל, ואמנם בתשובת הר"מ שהביא ב"י מבואר בהדיא דמותר לטרוף בכח, וכמו שכתב הב"ח, ומש"כ הב"ח שחר"מ בחיבורו חזר בו תמוה שדין איסור טריפה בכח תניא בהדיא בגמ', ונראה דכשם שבישולו מפקיעתו ממלאכת טחינה כיון שטחינתו נוחה ואין שם מלאכה עלה, כמו כן לאו שם לישה עלה.

ובס"ק ז במוסגר כתב החזו"א שכל מה שהוצרך הביה"ל לדון בנתינת הרוטב לתוך התבשיל היינו משום דאזיל לשיטתו שאוסר לטרוף בכח אף בריפות, וס"ל דאיסור טריפה בכח הוא איסור דרבנן.

ולפי"ז נמצא שלשיטת המשנ"ב אכן דין הריפות ודין נתינת הרוטב שווה הוא לפי הביה"ל, שיש בזה משום איסור דרבנן שנראה כלש, ולגבי נתינת רוטב נצריך מעט מעט כדין השינוי האמור בגמ' לגבי קמח קלי, ואילו בריפות נאמר דין אחר של שינוי המפורש בגמ' להלן שלא לטרוף בכח. [ויל"ע בפשר החלוקה שבין השינויים].

ומעתה עלה בידנו שתהיה נפ"מ גדולה בין השיטות בנידון דידן, כאשר רוצה לערבב את הטשולנט בעודו בקדירה טרם שעת האכילה, שבדברי הביה"ל נתבאר שהוא מצדד שזה מועיל רק בשעת האכילה, ולא פשיטא ליה שההיתר של דרך אכילה מהני גם שלא בשעת אכילה, [שיש לצדד שהנידון כאן הוא איסור דאורייתא], ואילו לדעת החזו"א יהיה מותר ללא פקפוק גם בעוד התבשיל בקדירה.

וכן יהיה נפ"מ אם יהיה מותר לטרוף בכח, שבדברי החזו"א מותר לטרוף בכח ולדברי המשנ"ב מסתבר שאסור.

¹⁵⁶ אולם מדברי המשנ"ב (ס"ק נג) נראה שנקט לעיקר דהיתר מעט מעט אינו מועיל אלא באיסור דרבנן ולא בחיוב גמור של מלאכה מדאורייתא. והחזו"א השיב בזה מדברי הרמב"ן הנ"ל, יעויין בדבריו ס"ק ז ד"ה בבב"ל.

¹⁵⁷ אגב גררא יש להעיר, דהרמ"א שם הוסיף: ומותר להחליק האוכל בשבת, ולא הוי בזה משום ממחק, הואיל ואפשר לאכלו בלא זה; ומ"מ המחמיר במאכל של תפוחים וכדומה שדרכו בכך, תע"ב (מרדכי ר"פ כלל גדול). ולכאורה השייכות לסעיף זה הוא שבדומה לאמור כאן לגבי ריפות שחוקים שכיון שכבר נשחקו כל צרכן וגם נתבשלו, אינו נחשב לעושה מלאכה בכך שגומר את השחיקה, כך לגבי מלאכת ממחק בהחלקת אוכל, כיון שאוכל בלא זה לא נחשב שעושה כאן מלאכה של ממש, יעויין במשנ"ב.

אמנם הרמ"א בדרכי משה הביא דין זה בס"ק ג על דברי הב"י בדין קמח קלי ושתיתא שמועתקים בשו"ע סעיף יד, וצ"ב מהי השייכות בין הדברים.

ערבוב אבקת דייסה

[ב] לענין נתינת מים לתוך אבקת דייסה וערבובם יחד, יעויין בשו"ת אגרות משה (ח"ד סימן עד), וז"ל, הנה יש להקל בבליילה רכה שהוא דרבנן כהרוב החולקין על הט"ז בסי' שכ"א ס"ק י"א ומתירין בשינוי שאיכא בגמ' דנותנין תחלה המאכל תחלה ואח"כ המשקה אם לא ידוע לו אבל הוא רק לצורך גדול כגון להאכיל לתינוק אבל בלא צורך גדול יש לאסור כהט"ז.

והנה הגרש"ז אויערבאך זצוק"ל רצה לצדד להקל מטעם אחר, שהרי נתבאר לעיל בדברי הביה"ל צד היתר בלישה, כאשר 'דרך אכילתו בכך' והוא כמו תיקון אוכל בעלמא, ומעתה י"ל שאף כאן אין עושין לישה זו אלא כדי לאכול לאלתר, [ואם מערבין קודם הרי זה מתקלקל]. אולם כתב לדחות שאולי כל סברת הביה"ל אמורה בגוונא שהדבר מתוקן לאוכלו כמות שהוא אחר הבליילה בלי תוספת עשיה, וכגון קמח קלי, אבל כאן הרי הדייסה מחוסרת תוספת של חלב וכו'.

סלט ביצים ובצלים

[ג] בנידון הכנת סלט ביצים שנוהגים להכינו עם בצל¹⁵⁸ ושמן ולערבבם יחד, יעויין מה שהרחיב בזה בשו"ת ציץ אליעזר חלק יא סי' לו, ואעתיק כאן הצד המחודש להיתר, וז"ל, בשם גדול אחד¹⁵⁹ אומרים שאמר סברא מחודשת בזה דלא איכא בכגון נידונו איסור לישה, משום דלא שייך לישה אלא במקום שהוא מכנים את המשקין כדי להדביק בהם את האוכלים המפוררים, משא"כ בנידוננו שהוא נותן את השמן כדי ליתן טעם ולא כדי לגבש את החומרים לגוש אחד.

האומנם דברי הגדול נסתרים מדברי הט"ז בס"ק י"ב הנ"ל שפשיט"ל שגם בצנזן עם קשואין שחותכין דק דק ושופכין חומץ לתוכו שייכא גדר לש אף על פי שאת החומץ הוא נותן ג"כ כדי ליתן טעם ולא כדי לגבש את החומרים לגוש אחד.

אבל ת"ח שאמר דבר הלכה אין מוזהחין אותו, ויש ליישב הסתירה ע"פ מה שראיתי בספר תורת שבת ס"ק כ"ז שכותב להקשות על הט"ז מטעמא אחרינא, דלא שייך לישה רק בדבר שהוא מרוסק שדומה לבצק או לטיט, אבל בדבר שאינו כתוש או מרוסק רק שעוד החתיכות ניכרות לא שייך בו לישה. (ועיין מ"ש בזה גם בס' אשל אברהם (בוטשאטש) מהדו"ת סי' שכ"א סעי' י"ד ע"ש), וכותב הספר לתרץ דאפשר שבמדינת פאזען היו כותשין אותו ועושין ממנו לטיבול מאכל כמו אצלינו הקר"ן וחרוסת ע"ש, וא"כ בכח"ג הכוונה באמת כדי לגבש את החומרים לגוש אחד, ולכן הו"ל זה שפיר בגדר לש, ומשא"כ בגוונא דנידוננו.

¹⁵⁸ אגב אציין כאן שפעם אחת כאשר הביאו אצל שולחנו של מו"ר זצוק"ל הכ"מ המאכל הזה, הזכיר את האמור בספר שיחות הר"ן (ברסלב; אות רסד), וז"ל, [מוהר"ן ז"ל] הזהיר מאוד בלי לאכול בצלים חיים כלל אפילו עם שמן או שומן ואפילו על ידי תערובות כגון ביצים וכיוצא, ואפילו בשבת, והלעיג על האומרים שבשבת מוצה לאכול דבר המזיק שהם בצלים חיים, ואמר שהם מזיקים מאוד לכמה דברים, וחשב אז כמה עניני חולאת ומכאובים וחלישות שגורמים אך שכחתים בפרטיות, אך הכלל שהחמיר מאוד והזהיר מאוד לבלי לאוכלם חיים כלל אפילו על ידי תערובות ואפילו בשבת רק מבושלים מותר לאכול. ע"כ המובא שם. ורבינו זצוק"ל ביטל את הדברים בהריפות גדולה.

¹⁵⁹ כנראה כוונתו להגרש"ז אויערבאך זצ"ל שכן מובא בשמו בספר שמירת שבת כהלכתה פ"ח הערה צב, וכן מובא בספר וביום השבת בשם הגרי"ש אלישיב זצ"ל.

ועוד בנידון זה, יעויין בשו"ת מנחת יצחק ח"ט סי' כח ובשו"ת שבט הלוי ח"א סי' פו ובתשובות והנהגות ח"ב סי' קפא, ובמאמר 'עשית מאכל הביצים לשבת' מאת הרב ישעיה אלעזר גרינפלדובין שיה תורה ב, תשנ"ג, עמ' קמה ואילך.

שפיכת תמצית תה לתוך סוכר

[ד] העירו לדון כאשר שופך תמצית תה על סוכר, שאם אינו שופך כמו גדולה של תה בבת אחת, נמצא שיש בכאן בלילה רכה שעה מועטת בעיסה זו של הסוכר עם התה.

ובאמת זו הארה גדולה על כל הפוסקים¹⁶⁰ שדנו בסחיטת לימון על סוכר, ולא עמדו על כך, שההיתר של הסחיטה מבוסס על כך שזה לתוך הקערה שהאוכל בתוכה, ונחשב כאוכלא דאיפרת מחמת שנותן על המיץ הנסחט שם אוכל, ולכאורה הרי השם אוכל שניתן למשקה בהכרח מגדיר את המשקה כנלוש עם האוכל בעיסה אחת, ומאי טעמא אין בזה משום לש.

ואולי יש לדון שעד כמה שאיננו מעוניין בשלב ביניים זה שבו ישנה בכאן עיסה בבליילה רכה, אלא זה בדרך למשקה, אין זה נחשב לפעולה של לישא, ומצאתי סברא כזו בדברי אחרוני זמנינו.

¹⁶⁰ ב"י סי' שכ בשם הרא"ש והובאו דבריו לעיל; שו"ת רדב"ז וכל רבותינו האחרונים, ועי' משנ"ב שם ס"ק כב, ובחזו"א סי' נו ס"ק ז.

וראיתי בשם הגר"נ קרליץ שליט"א שמחמיר בזה ודחק בכוונת החזו"א שהתיר רק לצורת תינוק. ברם המעיין היטב בלשון החזו"א שם יראה שאין נראה כן בכוונתו.

מלאכת לש

ענף ראשון: הערות ועיונים בסוגיות הגמ'

סברות רב יוסף ואב"י אי הוי פלוגתא להלכה או ספק בביאור המשנה / בשיטת היראים דנתינת מים הוי תולדה; מחדש שמעשה נתינת מים הוי תולדה ואילו השריה הממושכת הוי אב / דין נתינת זרע פשתן למים לרבי ולריב"ר" / בחילוק 'לאו בר גיבול' דמורסן ודיו; שיטת כמה ראשונים דתרי מילי נינהו / טעם ההיתר של נתינת מים למורסן / ביאור היתר 'על יד על יד'; שקלא וטריא בפלוגתת הנשמת אדם והביאור הלכה / חילוק השינוי של גיבול מעט מעט מדין פטור שינוי בכל המלאכות / דין גיבול אחר נתינת מים אליבא דרבי / חידוש דרבי מחמיר יותר מריב"ר" בגיבול אחר נתינת מים / כמה אנפי בביאור מחלוקת רבי וריב"ר" / בפרטי דיני השינויים המבוארים בגמ' ובפוסקים / בשיטת הרמב"ם והשו"ע לחלק בין קמח קלי לשתייתא / הגדרת בלילה עבה ובלילה רכה / בד"ח חרדל שלשו – מציאות ענין לישת חרדל / בד"ח איסור נתינת מים לחרדל בשבת / בירור בדברי הראשונים המצריכים נתינת במים מע"ש אי קאי בשיטת רבי או אפילו לשיטת ריב"ר"

ענף שני: חקרי הלכה

ריסוק וערבוב טשולנט / ערבוב אבקת דייסה / סלט ביצים ובצלים / שפיכת תמצית תה לתוך סוכר

ענינים שנידונו בהערות

אב ותולדה במלאכת לש / ביאור דברי הרמב"ן שבנתינת המים ל"ש השינוי של מעט מעט / לישה בדבר שאינו גידולי קרקע / חומרא חדשה לשיטת תורי"ד והריטב"א בדילול עיסה / הכרעת הפוסקים דמצרכי ב' שינויים כהתרוה"ד / דין ב' שינויים בצנן ומלפפונים / תליית נידון שינוי באופן שבחול אין קפידא במחלוקת הראשונים / הערה עצומה בפשט דברי הב"ח / לישת פרי בלחות עצמו

בס"ד, ר"ח מרחשון, כולל 'רצופות' מושב חדיד ת"ו.

הערות וציונים מקופיא

עג, א

במתני'. הזורה והבורר.

דין זורה ביד

[א] ופירש"י, ברחת לרוח. [וראה עוד לשון רש"י בב"ק (ס), א ד"ה ליהוי כזורה] – כשהוא מגביה התבואה ברחת וכו'. ועי' עוד ברש"י בב"ב (כד, ב ד"ה שאינו זורה)].

ומטו בזה שכבר נחלקו הפוסקים לגבי מלאכת זורה אם הוא דוקא בכלי או גם ברוח פיו ובידו. ובספר מגן אבות להגר"מ בנעט זצ"ל מדייק מלשון רש"י דידן שנראה דהוא דוקא בכלי. וכלשון רש"י כתבו גם הר"ן והמאירי ור"י מלוניל כאן¹⁶¹ והסמ"ק (מצוה רפב).

ובמנחת חינוך (מצוה לב, זורה ס"ק א) כתב שזורה ביד לא נחשב זורה אלא בורר. וכן נראה בסתימת המשנ"ב סי' שיט ס"ק סח.

אולם הרב המגיד על דברי הרמב"ם (פכ"א דשבת הי"ז) מביא בשם המפרשים דלא רק בכלי אסור אלא גם בשתי ידיו ג"כ אסור, וכן מפורש ברמב"ם, יעו"ש.

והגרע"א בתשובתו הידועה (קמא סי' ב) שכתב לדון כנגד דין הירושלמי ברוקק והפריחו הרוח נקט כמילתא דפשיטא שזורה בסיוע הרוח חייב גם שלא בכלי אלא בידיו, ועדיף טפי מרוקק, יעו"ש¹⁶².

ובאגלי טל (מלאכת זורה אות ה ס"ק ז) מביא מדברי רבינו חננאל לעיל בסמוך (עב, ב) שגם זורה בפיו חשיב כזורה. וכתב באגלי טל דמסתברא דהוא רק תולדה שהרי לאו הוא עיקר מלאכת זורה, שדרכו על ידי כלי דהיינו שיזרה ברחת לרוח היום. וכן מצאתי שכתב בספר העתים בסימן רכו, שמנפח (היינו בפיו) היא מתולדות זורה, יעו"ש.

¹⁶¹ ובלשון המאירי נוסף: או ככברה שנקביה גסים להפריש התבן מן הבר.

¹⁶² והגרע"א שם כתב שמשמעות תלמודא דידן וסתימת הראשונים היא שלא כדין הירושלמי ברוקק, והיינו לפי ש"עיקר מלאכת זורה כעין בורר, דהרוח מוליך ומפריד פסולת מהאוכל, אבל היכא דכולו פסולת ואינו מברר זה מזה רק דמחלקו לחלקים דקים לאו בכלל זורה הוא". וכן נקט בנשמת אדם כלל טו.

ולפי"ז נמצא שבאמת במהות ענין המלאכה אין חילוק בין מלאכת זורה למלאכת בורר שענינם הפרדת פסולת מתוך האוכל, ולכאורה כל החילוק הוא באופן העשייה אי הוי ע"י מעשיו ידיה או ע"י סיוע הרוח.

ולכאורה לפי"ז מסתבר מאוד דברינו להלן בביאור מה שנקט רש"י דבריה היינו בידיו שהמכוון הוא למעשה בידים.

ובאמת כיוצא בזה היה מקום לדון בעושה מעשה של הפרדה ע"י פיזור וזריקה באויר, ועדיף מזריה כי הוא מפריד את החלקים השונים, האם נחייבו בכך משום בורר. [ומצוי בזריקת משחקים המעורבים]. והעירו בזה מלשון הגמ' להלן (עד, א) שדא קמיהו כלכלה, שנראה שאין בכך ברירה, ועיין.

וכ"כ בפ"י ברית משה על הסמ"ג (ל"ת סה אות פו) וציין לרש"י ונמוק"י בב"מ (קה, א ד"ה הרהת) שהזכירו גם נפה ובשבת לא כתב רק רחת, ומשמע שדרך הזרייה היא ברהת. ועי' ערוך ערך זר: פיזור ברהת ובמזרה, [והוא ע"פ ישעיה (ל, כד): אשר זרה ברהת ובמזרה.

ובערוך השולחן (סימן שיט סעיף כו) כתב, שלנפה בפיו נראה דודאי מותר. ובשבת השבת (מלאכת זורה ס"ק יג) השיג עליו שלא שם לבו לדברי רבינו חננאל.

ובספר הר צבי (ט"ל הרים זורה סימן א ד"ה בענין מ"ש) דן בענין מש"כ בערוגת הבושם, להוכיח מלשון רש"י דמשמע שהזורה ביד פטור, ולכאורה הוא נגד דברי הירושלמי המובא ברמ"א (סימן שיט סעיף יז), הרוקק ברוח בשבת והרוח מפזר הרוק חייב משום זורה. ומוכח דלא בעינן דוקא בכלי¹⁶³.

ותירץ דזורה בלי כלי נחשב כזורה כלאחר יד, וכמו גבי בורר דביד מותר לכתחילה כמבואר בסוגיא להלן בסמוך, אבל ברוקק דאורחיה בפה ולא בכלי שפיר מחייבין ליה בירושלמי, יעו"ש.

החילוקים בין מלאכות זורה בורר ומרקד

[ב] והנה רש"י פירש החילוק בין המלאכות, שהזורה ברהת לרוח, והבורר – פסולת בידיו, והמרקד – בנפה. ומשמע שהמבדיל בין המלאכות הוא אופן העשייה, ביד או בכלי ובאיזה כלי.

ואולם לקמן (עה, ב ד"ה הרי הוא אורג) מבאר רש"י שההבדל ביניהם הוא בכך שאמנם זורה ובורר שניהן מלאכות של הפרדת הפסולת מהגרעינים אבל הזורה עושה את ההפרדה בקשין, ואילו בורר, בורר צרורות, והמרקד, עושה את ההפרדה בקמח. ואם כן משמע שההבדל בין המלאכות תלוי בסוג הדבר הנברר ולא בצורת הברירה. [וכן העיר בשפ"א].

והיה מקום לומר שאלו הן ב' נידונים שונים, נידון אחד הוא הגדרת המלאכות מצד עצמן, וזה בודאי שהמלאכה מוגדרת לפי אופן וצורת עשיית המלאכה, ונידון נוסף הוא לענין חילוק המלאכות זו מזו לגבי חיוב הטאת, דחשיבות מלאכה לענין זה אינה תלויה בצורת העשייה, אלא בתוכן ובכוונה הפנימית של המלאכה, וכמו שפירש רש"י את קשיית הגמרא דפריך הני כוליה חדא היא, דלהפריש פסולת מתוך אוכל נעשות שלשתן.

ובגמ' משני על האי קשיא דכוליה חדא היא, דכל מילתא דהויא במשכן אע"ג דאיכא דדמיא לה חשיב לה, וע"ז שפיר מוסיף רש"י ומבאר דהרי אלו נחשבים כמלאכות הדומות ולא כאותה מלאכה ממש דזורה בקשין ובורר בצרורות ומרקד בקמח. [ואולם נראה פשוט דלאו דווקא הוא וגם אם יורה בצרורות מיחייב, אלא כך הוה במשכן].

ויעוי' בתוס' לקמן (עה, א ד"ה אע"ג דאיכא) דמיירי נמי בחילוקו של רש"י מההיא דשובט ומדקדק, וז"ל, והא דלא חשיב שובט ומדקדק לפי שהם לגמרי בכלל מיסך ואורג ולא חשיב נמי מנפץ אף על גב שבמשכן היו מנפצין פשתן לעשות יריעות ושאר דברים משום דהיינו דש ממש אלא שזה כתבואה וזה בפשתן אבל זורה ובורר ומרקד הם שלשה דברים.

ובתוס' הרא"ש הוסיף ביאור 'שאינן האחד יכול לברור מה שחבירו בורר'. והמכוון הוא שזה ג' שלבים בזה אחר זה, כמ"ש הרע"ב במתני', ויש לדון אם היינו אותו החילוק של רש"י

¹⁶³ ובמיוחד יש להעיר על לשון החיי אדם (כלל טו), הזורה ברהת לרוח, חייב. ולכן אסור לרוק לרוח, שהרוח יפזר אותו ודומה לזורה, וצ"ע.

רק בנוסף אחר, והכל דברים אחדים לבאר שזה ג' שלבים שונים ולא מלאכה אחת, או שיש שום חילוק בזה.

בדברי רש"י שפירש דבורר היינו בידיו

[ג] ועוד יש להעיר טובא בלשון רש"י שכתב שהבורר היינו 'פסולת בידיו', והרי בגמ' להלן מבואר בדעת חד מ"ד דבורר היינו רק בכלי, וביד הוא דרך אכילה ולא דרך ברירה, ואף מאן דלא מחלקי בהכי, מ"מ היכן שמענו דפליגי מן הקצה אל הקצה לומר שבורר הוא דווקא בידיו.

ומצאתי בס"ד קושיא זו בתוספות רי"ד לקמן (קלח, א) שהעתיק לשון רש"י כאן בשם 'פירש המורה', וכתב וז"ל, ואינו נ"ל דהתם אמרי' אלא אמר רב יוסף בורר ואוכל ביד בורר ומני' ביד ובקינן ובתמחוי לא יברור ואם בירר פטור אבל אסור בנפה ובכברה לא יברור ואם בירר חייב חטאת אלמא אין חיוב חטאת נוהג אלא בנפה ובכרה.

וביותר צ"ע דבלשון רש"י להלן (עד, א ד"ה פטור אבל אסור), דעיקר ברירה בנפה ובכרה, אבל ביד לא דמי לבורר כלל.

ולולי דמיסתפינא אמינא בהקדם מה שמצינו במלאכת זורה שמתחייב על מעשה שבעלמא הוא נחשב לגרמא ולא ולמעשה בידים, וכמבואר בכל השמועה בב"ק שם.

ובאמת צריך ביאור, אמאי מחייבין במלאכת זורה, והלא הרוח גומרת המלאכה ולא האדם, ומבואר בדברי הגמ' שם שלגבי שבת מלאכת מחשבת אסרה תורה, וכשגורם לזרות הרוח מסייעתו הוי מלאכת מחשבת, ולכן חייב בכחאי גוונא. ואף שלענין נזיקין חשיב כגרמא בנזיקין דפטור, מכל מקום לענין שבת חייב דזה גופא מלאכת זורה. ונתקיימה מחשבתו, ולכן אף דעשייה הוא דאסורה אבל גרמא שריא (שבת קב, א) מכל מקום בזורה לא חשיב כגרמא דזה דרך המלאכה.

ברם יל"ע אם נאמר בזה גילוי מילתא כלפי כל מלאכות שבת דשאני מלאכות שבת שאסרה תורה מלאכת מחשבת ולהכי לא בעינן עשיה ממש, או שזהו דין מיוחד במלאכת זורה. ובספר אגלי טל (מלאכת טוחן סק"ה אות ה) הוכיח דשאני זורה ורוח מסייעתו משאר מלאכות, ממה שפירש רש"י בעירובין (פה, א ד"ה שופכין), לענין הוצאה, דלאו איהו גופיה זריק להו לרשות הרבים, אלא מאליהן הן יוצאין. ומבואר, דגרמא בחוצאה שריא מדאורייתא, ועל כרחך דדוקא גבי זורה מחייבין בגרמא. וכן כתב עוד בשו"ת אבני נזר (סימן עד)¹⁶⁴.

ומעתה יש לומר שההדגשה על בורר שזה בידים אין המכוון שהמלאכה נעשית ביד דייקא, אלא שזה בגדר מעשה בידים ולא נעשה בדרך גרמא בעלמא בסיוע הרוח כמו זורה, ובאמת במלאכת בורר בכח"ג לא מיהיב, וכמש"נ.

ושוב מצאתי שכן פירש בספר סדר הלכה (על הרמב"ם לרבי דוד שלמה הכהן אדלשטיין, מחכמי ורשא לפני כק"נ שנה).

אלא שבדאי יש בזה מן הדוחק, שהרי בהמשך מבאר רש"י את מרקד על נפה, ונראה שהכל המשך אחד. וגם ברע"ב שכתב בידיו או בכברה נראה שלא הבין כן. ועי' בשפ"א.

¹⁶⁴ ובערוך השולחן ריש סימן שיט כתב וז"ל, ולכן אף על גב דגם בשבת דרשינן עשייה הוא דאסור הא גרמא שרי, מיהו זה לא מקרי גרמא בשבת דדרך מלאכתה בכך.

ועוד כתב בסדר הלכה שם לצדד די"ל שאין חילוק בין יד לכלי אלא בדברים שדרכן לברור ע"י כלי כגון ע"י כברה ונפה, ולכן כאשר בורר בידיו אין דרך ברירה בכך ושרי, אבל דברים שדרכן לברור בידיו כגון תבואה דמיירי בה במתני' זהו מלאכתו, ובודאי חייב. ומעין זה כתב באגלי טל בורר ס"ק א אות כז.

עג, ב

בגמ', תנא הזורע והזומר והנוטע והמבריק והמרכיב כולן מלאכה אחת הן.

שיטות הראשונים בדין נוטע וזומר אי הוו אב או תולדה

[א] ופירש"י, דזומר נמי לצמוחי אילנא הוא... זורע אב מלאכה, ונוטע נמי אב מלאכה, אלא שזה בזרעים וזה באילנות. ומפורש בדברי רש"י דנוטע נמי הוי אב מלאכה. ומשמעות לשונו דדמיו ממש לזורע וכל החילוק הוא דפעולת זריעה היא בזרעים ונטיעה באילנות. ובדומה לזה גם מבריק ומרכיב, אבל זומר הוא תולדה.

והרמב"ם (פ"ז ה"ג) כתב, וכן אחד הזורע זרעים או הנוטע אילנות או המבריק אילנות או המרכיב או הזומר, כל אלו אב אחד הן מאבות מלאכות וענין אחד הוא, שכל אחת מהן לצמח דבר הוא מתכוין.

הרי שהרמב"ם כלל גם זומר שאף היא אב מלאכה, ונתן טעם לדבריו מפני שלצמח דבר הוא מתכוין.

ושיטה שלישית מצינו ברבינו חננאל כאן, וז"ל, שמעינן מינה מדמוקים המבריק והמרכיב משום נוטע ואף משום זורע דיש תולדה לתולדה וכולן נכללין בכלל אב אחד. הנוטע וולד הוא של זורע כי הנוטע נועץ יחור של אילן בארץ ומתגדל כגון המפיל הזרע לארץ וצומח. והזומר המקום שזומר באילן מתגדל המקום ההוא ומוסיף פירות ונמצא כנוטע, עכ"ל. וכ"כ בספר העתים סי' רכ.

ולפי דברי ר"ח מבואר דזורע הוא האב ונוטע תולדה, ושאר המלאכות תולדות של תולדת נוטע.

ב' חלקים במלאכת מחשבת שאסרה תורה: מעשה המלאכה ותכלית המלאכה

[ב] והבנת חילוק השיטות בכללות נראה שבכל מלאכת שבת ישנן שני חלקים: (א) מעשה המלאכה; (ב) תכלית המלאכה דהיינו ה"מלאכת מחשבת" שאסרה תורה.

והנה במלאכות עצמן דילפינן ממלאכת המשכן גם מעשה מלאכת האב וגם מלאכת המחשבת שלה ותכליתה היו במשכן, אמנם אסור לעשות כל פעולה בשבת כשיש לה אותה התכלית ומלאכת המחשבת של האב מדין תולדה. לתולדה יש אותה מלאכת המחשבת ותכלית של מלאכת האב אך אין לתולדה אותה צורת מעשה המלאכה של האב.

ומעתה נראה שכיון שתכלית המלאכה של זורע היא לצמח דבר הגדל בקרקע. הצמחה מהווה ה'מלאכת מחשבת' המשותפת לכל חיובי זורע בין באב ובין בתולדות, ובזה כו"ע מודו, אלא שנחלקו הראשונים בנוגע לצורת מעשה המלאכה המעכבת לעיקר שם האב. לשיטת ר"ח זורע זרעים בלבד הוא האב כי לדעתו שינוי קל בחפצא של המלאכה מזרעים לנטיעות קובע מעשה מלאכה אחרת, ולכן נוטע נטיעות אינו אלא תולדה, שכן נשתנה

החפצא ויש כאן מעשה מלאכה אחרת, אמנם הואיל ולשתי המלאכות אותה התכלית לפיכך נוטע תולדת זורע.

שיטת רש"י היא שאין השינוי בחפצא של המלאכה מזרעים לנטיעות משנה את צורת מעשה המלאכה ולכן זורע ונוטע מהווים אותו אב, ואף מבריק ומרכיב הוו מאותו אב מלאכה כי מעשיהם של כולם שווים והיינו שימת הדבר הצומח במקום גידולו בקרקע. אולם ס"ל לרש"י ששונה הוא מעשה הזומר שהרי אין בו אותו מעשה של שימת הדבר הצומח בקרקע. אמנם יש לזומר אותה מלאכת המחשבת ותכלית של הצמחה, לכן זומר היא תולדה ולא אב.

אליבא דהרמב"ם גם הזומר חשיב אותו אב מלאכה דזורע כי די בכך שזוהי אותה התכלית והמלאכת מחשבת, 'שלצמח דבר הוא מתכוין'.

ובשיטת רבינו חננאל דמבריק מרכיב וזומר הויין תולדה דתולדה יש לבאר עוד, שהחילוק בין נוטע לזורע הוא שינוי בחפצא, אבל מבחינת צורת המעשה הריהם שווים ולכן נוטע תולדת זורע, ואילו מבריק ומרכיב שונים מזורע בצורת מעשה המלאכה שלהם שכן אף לפני ההרכבה וההברכה הגידולים מחוברים לקרקע שלא כזורע שמעשה הזריעה נעשה עם זרעים שאינם מחוברים לקרקע מלפני כן, ולכן אינם תולדות זורע כמו נוטע אלא תולדות דתולדה.

מקורות השיטות בסוגיית הגמ', והערות בשיטת רש"י

[ג] עד כאן ביארנו הדברים בטעם ובסברא, וכעת נפן לסוגיית הגמ', דהנה בשו"ת רבי בצלאל אשכנזי (סוף סימן לח) כתב בביאור טעמו של רש"י דזומר שאני מכולם דהוי תולדה, משום דזומר אמרינן חייב משום נוטע והנוטע וכו' משום זורע, והילכך כיון דנחתנינן ליה תרי דרגי מזורע, דהיינו האב הגמור להכי קרי ליה לזומר תולדה. [הובא בשבת של מי כאן].

ובספר טל אורות (ריש פרק כלל גדול) העיר על דבריו, שאם כן גם נוטע צריך שיהיה תולדה, וזה אינו, שהרי רש"י כתב להדיא דהיינו זורע היינו נוטע אלא שזה בזרעים וזה באילנות.

ועוד יש להעיר טובא לשיטת רש"י, דהנה איתא בגמ' בסמוך, אמר רב יוסף האי מאן דקטל אספסתא חייב שתים, אחת משום קוצר ואחת משום נוטע. אמר אב"י האי מאן דקניב סילקא חייב שתים, אחת משום קוצר ואחת משום זורע.

והנה אספסתא אינו מין אילן אלא מין זרע, וא"כ אמאי נקיט הגמ' שחייב משום נוטע ולא משום זורע, וכן בקניב סילקא שהוא תרדין – מין זרע ולא אילן, שהב"ח גרים שחייב אחת משום נוטע, וכן איתא להדיא ברא"ש ועוד ראשונים. [ועי' באגלי טל זורע ס"ק כא].

ובלשון הגמ' ג"כ לא נראה כעיקר חילוקו של רש"י לגרע זומר שאינו אלא תולדה ולא אב, שהרי בתחילת השמועה פתחו: תנא הזורע והזומר והנוטע והמבריק והמרכיב כולן מלאכה אחת הן. הרי שהניחו זומר בין זורע לנוטע ושאר מילי דכולהו אבות נינהו מלבד זומר שאינו אלא תולדה. אתמהא.

עוד יל"ע לפי שיטת רש"י במאי דאיתא לקמן בסמוך, אמר רבי אחא אמר רבי חייא בר אשי אמר רבי אמי זומר חייב משום נוטע, והנוטע והמבריק והמרכיב חייב משום זורע. משום זורע אין, משום נוטע לא. אימא אף משום זורע.

ופירש"י, דהך זריעה באילנות ואי עביד ליה בהדי זורע מיחייב חדא ותו לא. וצ"ב שהרי מיירי כאן במכריך ומרכיב באילנות ולא בזרעים, וא"כ מאי שייטיה דזורע הכא, וה"ל למימר דחייב משום נוטע. [ועי' לה"מ על הרמב"ם פ"ח ה"ב].

ולכאורה דברי הגמ' הללו המה מוצא שיטת רבינו חננאל שנוטע ג"כ הוי תולדה של זורע ולא אב, ואילו מכריך ומרכיב תולדה דתולדה, וזהו דנקט שפיר שהמכריך והמרכיב חייב משום זורע, דסו"ס אבוהון דכולהו הוא זורע.

הצעה בשיטת רש"י שיש במלאכת נוטע מה שאין בזורע

[ד] ואולי יש לומר בשיטת רש"י שאף כי מצד שם אב מלאכה אין שום חילוק בין זורע לנוטע אלא שזה בזרעים וזה באילנות, מ"מ ישנו דבר שנתגלה לנו בנוטע שאינו בזורע, כי בפעולת הזריעה מניח רק זרע בעלמא בקרקע, וכל פעולת הצמיחה נעשית מכח הזריעה, אבל בנטיעה אינו כן, שכבר נוטע יחור של אילן שהוא חפצא בזכות עצמו, וממעשה נטיעה אנו למדים יסוד זה שכל שלצמח דבר הוא מתכוין מישך שייכא למלאכת זורע.

ברם האב והשורש למלאכת זומר שיש בפעולה זו של קצירה משום חיוזוק הצמיחה והשבחתה היא מלאכת נטיעה ולא מלאכת זריעה, ואף שבודאי האב הוא זורע, וזה יתבאר שבעצם כיון שישנו איזה חילוק בין זריעה לנטיעה לכן כאשר אנו מבקשים אחר השם של אב מלאכה דכולהו היינו זורע, ואולם בדמיון של המלאכה וצורתה זומר הוי תולדה דנוטע ודמיון לה שפיר. ובהצעה זו יתיישבו מקצת מן הקושיות הנ"ל בשיטת רש"י, וצריך תלמוד.

בגמ', והחורש. תנא החורש והחופר והחורין כולן מלאכה אחת הן.

הנה לעיל נתבאר לשיטת רש"י והרמב"ם ריחטת הלשון 'כולן מלאכה אחת הן' שכולן הינם אבות מלאכות משם אחד, [למעט זומר אליבא דרש"י שאינו אלא תולדה], אמנם לשיטת רש"י כאן לכאורה אינו כן, שהרי נתפרש להדיא ברש"י בכמה דוכתי דחופר היינו תולדה דחורש (לעיל מו, ב ועוד).

אולם בלשון הרמב"ם (פ"ז ה"ב) למדנו דכולהו הוו אבות מלאכות, וז"ל, כל אלו המלאכות וכל שהוא מענינם הם הנקראין אבות מלאכות, כיצד הוא ענינן, אחד החורש או החופר או העושה חריץ הרי זה אב מלאכה, שכל אחת ואחת מהן חפירה בקרקע וענין אחד הוא. ועי' ברמ"ך שם.

====

עד, א

בדין מלאכת כותש

בגמ', וליחשב נמי כותש, אמר אביי שכן עני אוכל פתו בלא כתישה וכו'.

וברש"י ד"ה שכן: וזורה ובורר ומרקד סידורא דפת נינהו, וכיון דהוו במקדש, והכא אתחיל בסידורא דפת תנינהו, כדאמרינן גבי אופה, דהוה ליה למתני מבשל ולא אופה דלא הוה במקדש, אלא משום סדורא דפת נקט ואתא, הואיל ואופה בפת כמבשל בסממניו, אבל

כתישה עשירים הוא דלתתי וכתשי לעשות סלת נקיה, אבל עניים לא טרחי, הלכך לא תנא לה, ומיהו ודאי אב מלאכה היא, ובכלל דש היא.

הנה בעיקר הכנת דברי רש"י לכאורה ניתן להבין כב' אופנים, ותליא מילתא בגוף פירוש השמועה, אם נידון הסוגיא הוא במאי ד'חשיב' לה היינו על לשון התנא במתניתין, או על דין חילוק חיובי חטאות, והחשיבות היינו החשיבות האמיתית של המלאכה.

האחרונים הבינו את דברי רש"י דהנידון הוא רק כלפי לשון התנא במתני' שלא מנה את מלאכת כותש בכלל המלאכות [עי' חפ"ן ה' לבעל האוה"ח], אבל ביחס לחילוק חיובי חטאות אין זה הנידון כאן, ובאמת יתכן שהדש והכותש יתחייב ב' חטאות משום שב' אבות מלאכות נינהו, עי' מהר"ם שצידד כן בל' אפשר, וכן נקט הרש"ש לעיקר.

ואמנם כן היא משמעות כללות לשון רש"י כאן שהנידון על מה ש'נקט' התנא, ומסתבר כן גם בנוגע למה דמייני רש"י הסברא של 'סידורא' דפת שמקורה הוא בע"ב לגבי אופה ומבשל, שהנידון בגמ' שם הוא רק ביחס ללישנא דתנא דמתני' דמחמת האי טעמא דסידורא דפת נקט אופה ולא מבשל.

ועי' בחי' ר' אלעזר משה בזה"ל, 'ודאי דטעמא דחיובא ל"ש למיתלי משום סידורא דפת'¹⁶⁵.

אולם סוף דברי רש"י שסיים בה 'ומיהו ודאי אב מלאכה היא, ובכלל דש היא', וחזר בשיטה אחרונה מענינו של כל השטר, ומשמע דהך דסידורא דפת זהו טעם לזה דהוי בכלל דש. והיינו דזורה בורר ומרקד נחלקו לג' אבות מלאכות שונים מחמת חשיבותם כי הם שלבים שונים בסידורא דפת, וכל שלב ושלב חולק מקום וחשיבות לעצמו, אבל כותש אין לו החשיבות הזאת ולכן הוא אב מלאכה הכלול בדש¹⁶⁶.

ולא רחוק הוא לפרש כן, שהרי רבינו חננאל וכן הוא בחי' המיוחסים להר"ן נקטו דכותש דמיא לדש והויא תולדה דידה, יעו"ש.

ואמנם הרמב"ן כאן דימה הפירושים אהדדי, וז"ל, יפה פירש רש"י ז"ל דלעולם במקדש הויא ומחייב עליה אבל מאחר שהיא בכלל בורר¹⁶⁷ ויפה כח בורר מכותש כי הכל בוררין ואין הכל כותשין לפיכך מנו בורר ולא כותש, וקרוי לזה פר"ח ז"ל שאמר אף על גב דכתישה מלאכה היא האי דלא חשיב [לה] בחדא אבות מלאכות משום דלא חשיבא שלא כל אדם אוכל בכתישה לפיכך אינה אלא כתולדה.

ויעוי' עוד בסוף דבריו על מלאכות אופה ומבשל שמבואר בדבריו "שאע"פ שאופה ומבשל שוין אינן לגמרי דבר אחד עד שלא ימנו שתיהן, ויותר היה ראוי למנותן שנים מבורר

¹⁶⁵ ומה שהוסיף רש"י כל הך טעמא דסידורא דפת, כבר נתקשה בזה מהרש"א, ויישבו מהר"ם והגר"א חבר שהוקשה לו קושיית התוס' דלענין סממנין מלאכה חשובה היא, ועל כן מבאר דבעינן שתהיה חשיבות המלאכה דווקא גבי מלאכת הפת.

¹⁶⁶ ובאמת גם כותש ודש הוו ב' שלבים שונים, וכמו שהגדיר אל נכון במנחת חינוך, וז"ל, ונראה דמ"מ קצת חילוק הוא דדש התבואה הוא מסיר החטה מעל הקליפה העליונה שנקרא מוץ וכותש הוא מסיר הקליפה של החטה עצמה אבל באמת הם א' שמסיר האוכל מתוך הפסולת שנכסה בו.

¹⁶⁷ גם בדברי הרמב"ן נראה דאין כאן אב מלאכה נפרד ויתחייב רק אחת, אלא שבלשוננו נקט בורר ולא דש, וצ"ע.

וממרקד וזורה". ולפי דבריו נראה פשוט דאמנם סברת 'סידורא דפת' היא המחלקת את בורר מרקד וזורה שיחשבו כג' מלאכות נפרדות ולא אחת].

וכן מצאתי גם בתוס' רי"ד שהוא מבית מדרשו של רש"י שמפורש בדבריו שאם כתש ודש אינו חייב אלא אחת, וז"ל, אלא הרי הוא בכלל דש כיון שדומה לה דדוקא מלאכות הנוהגות לכל אף על פי שדומות זו לזו כיון דהוי במקדש חשיבי להתחייב על כל אחת ואחת, אבל כותש דלא נהגי בכל אדם לא חשיבא להתחייב עליה בפני עצמה¹⁶⁸.

ושוב ראיתי בשפ"א שבמילים קצרות כלל כל המתבאר.

¹⁶⁸ ועי' מהרש"א לעיל עג, ב בתו"ד דפשיטא ליה דכותש הוי בכלל דש לענין התראה משם המלאכה. והגרע"א הביא דבריו והקשה טובא, וז"ל, גם קשה לי, איך אפשר דאינו חייב אם התרו בו משום מרקד, הא אף בבורר גופא אם התרו בו משום מרקד וכן במרקד משום בורר נראה דמוחזי לפמ"ש המהרש"א (בסנהדרין דף כו) [בסו"ד] דבכותש ודש אף דהוי ב' אבות מ"מ כיון דהם מענין אחד חייב בהתרו בו על זה משום זה א"כ ממילא ה"ה בזורה ובורר ומרקד, דהא ליכא למימר דהם אינם דומים כ"כ זה לזה, כמו כותש ודש, דא"כ מה פריך לחשוב נמי כותש, וביותר מה דפרכינן וליפוק חדא מהנך ולעייל כותש, הא י"ל כיון דדמי ביותר כותש לדש מש"ה הוי רק חדא, אע"כ דגם זורה ובורר ומרקד דומים להדדי כמו כותש ודש, א"כ אם התרו בזה משום זה, לכאורה יהיה חייב ומכ"ש במשמר אם התרו בו משום מרקד, ועיין.

ולפי דברינו הרי החילוק מבואר, דאמנם כותש ודש הוי ב' אבות מחדא כללא, וכלשון רש"י, ואילו זורה ובורר ומרקד הוי ג' אבות, וחשיבות סידורא דפת מחלקם.

אמנם הגרע"א למעמיה שהבין בפשיטות בשיטת רש"י כמו שנקטו כל האחרונים, ויעוי' עוד בדבריו כאן שנקט ככל דברינו בשיטת רש"י, אבל בשיטת שאר הראשונים, וז"ל, ומסתימת הפוסקים ומכללם הרמב"ם שהביא דזורה ובורר אף דדמו להדדי חייב על כל א' בפני עצמו ולא הביא כן בדש וכותש, ההכרח דפירשו דהא דאמר אב"י שכן עני אוכל היינו דמסתברא דליכא בו מלאכה כיון דאינו חכרה לעשות כן לאו חשובה היא ואינו חייב אלא משום דש, וכן נראה דעת תוס', וא"ש.